

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

HZ. MUHAMMED'İN İBADET HAYATININ
TARİHİ AÇIDAN TESPİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Havva Esma AKIŞ

Danışman
Prof. Dr. Rıza SAVAS

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Hz. Muhammed’in İbadet Hayatının Tarihi Açından Tespit ve Değerlendirmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2020

Havva Esma AKIŞ

ÖZET

Doktora Tezi

Hız. Muhammed'in İbadet Hayatının Tarihi Açından Tespit Ve

Değerlendirilmesi

Havva Esma AKIŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Yüce Allah insanlık tarihi boyunca insanlara çeşitli elçiler göndererek buyruklarını bildirmiştir. Zaman içinde tevhid akidesini kaybeden dini öğretiler Yaraticının gönderdiği bir başka elçisi ile özüne döndürülmüştür. Bu nedenledir ki insanlık tarihinde var olan ilahi dinlerde birbirine benzer ibadet ritüelleri görülebilmektedir. Çalışmamızda Rasulullah'a vahyin gelmesinden önce var olan diğer dini sistemlerde var olan ibadetlere dair yaptığımız kısa incelemeler de bunu göz önüne sermektedir.

İnsanlığa gönderilen son peygamber olan Hz. Peygamber aracılığı ile Yüce Yarattıcı vahiy ekseninde kaybolan tevhid akidesini insanların hayatının her alanının temeline alarak düzene koymayı amaçlamaktadır. Genel olarak hayatın tümünü içine alan vahiy özelde ise çalışma alanımıza giren ibadet hayatına dair öğretilerin tam olarak anlaşılması ve uygulanabilmesi için Rasulullah'ın hayatının ve ibadetlerinin keyfiyetinin öğrenilmesi icap etmektedir. Zira Hz. Muhammed vahyin hayata uygulanmasının en güzel örneğidir. Bu gereklilikten hareketle yola çıktığımız bu çalışmamızda Rasulullah'ın vahiy öncesi yaşamından başlayarak ibadetlerinde İslam ile birlikte nasıl bir gelişme görüldüğü göz önüne serilmektedir. Ayrıca vahyin geldiği ve Hz. Peygamber'in yetiştiği toplumun tanınması da İslam'ın getirdiği prensipleri anlamak açısından son derece önemlidir. Bu nedenle İslami kaynaklarda Cahiliye diye anılan bu dönemde var olan ibadetler de ele alınarak Rasulullah'ın risâlet öncesi ibadet

hayatına dair bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Daha sonra başlayan vahiy süreci ile birlikte ibadetlerin geçirdiği süreç incelenerek göz önüne serilmiştir.

Hiz. Peygamber'in ibadetlerinin keyfiyeti ve kemiyetinin öğrenilmesi Müslümanlar açısından birçok noktaya açıklık getirecektir. Zira Rasulullah'ın vefatından sonraki ilerleyen dönemlerde ibadetler konusunda farklı rivayetler ortaya çıkmış; bu da inanların kafasında bazı karışıklıklar meydana getirmiştir. Bu nedenledir ki Hiz. Peygamber'in ibadetlerine dair erken dönem kaynaklardan edinilen bilgiler bizim için büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda mümkün olduğu kadar ilk dönem kaynaklardan hareketle Rasulullah'ın ibadetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Muhammed, Peygamber, Sire, İslam Tarihi, İbadet, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kurban.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Determination and Evaluation of the Prophet Muhammad's Worship Life

Havva Esma AKIŞ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of İslam Tarihi ve Sanatları

İslam Tarihi ve Sanatları Program

Throughout history, the holy message has been presented to all humanity by various prophets of God. The divine message was purified by another prophetic mission since the belief in one God or *tawhīd* ceased to prevail in due time. This fact remains an explanation for the similarity of religious rituals performed by adherents of religious traditions. The present study contends this similarity by examining the rituals of worship in divine religions prior to the revelation given to God's Messenger (*rasūl Allāh*).

The divine purpose is to rectify the disrupted doctrine of God's oneness as suggested by the revelation (*wahī*) by making it foundational to all aspects of human life. This is the ultimate purpose that the eventual prophet, Muhammad, took upon himself to convey to all people. While the revelation is in a general sense involved in the human life as a whole, in a more specific sense, it requires to learn the basis of life and worship of the prophet, *rasūl Allāh*, in order to fully grasp holy teachings regarding the ritual life. Indeed, the life of the prophet Muhammad is the prime example of how to attain the revelation in our life. All this considered, this study tends to examine the prophet's ritual life in the pre-*wahī* period and how it develops with Islam. Furthermore, in order to comprehend Islamic principles, it is very much significant to get familiar with the society in which the revelation was received and the prophet grown up. Therefore, the features of the prophet's ritual life prior to his prophetic mission is discovered by taking into account the rituals of worship existed in the period, a period that

is called *Jahiliyya* in Islamic scholarship. To what extent religious rituals alter with the arrival of the Islamic revelation is analysed and explicated.

To understand the eligibility and range of the prophet's religious rituals shall resolve a number of issues for the believers of Islam. The period substantial to prophet's death was preoccupied with the conflicting accounts with respect to the ritual life, resulting in confusion in believers' mind. It is for this reason that to acquire data from the early period chronicles regarding the prophet's ritual life gains an undisputable value. As a consequence, in this work, we aim to clarify the religious rituals of the prophet as much as the early period's sources allow us to do so.

Keywords: Muhammad, The Prophet, Sire, Islamic History, Worship, Prayer (*Salāt*), Fasting, Charity (*Zakāt*), Hajj, Sacrifice.

HZ. MUHAMMED'İN İBADET HAYATININ TARİHİ AÇIDAN TESPİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN MEKKE DÖNEMİ İBADET HAYATI

1.1. RİSÂLET ÖNCESİ DÖNEMİ İBADET HAYATI	12
1.1.1. Tehannüs	15
1.1.2. Salât	19
1.1.3. Kurban	25
1.1.4. İslam Öncesi Dönemde Hacca Dair Uygulamalar	34
1.1.5. Zekâta Dair Uygulamaları	42
1.2. HZ. MUHAMMED'İN RİSÂLET DÖNEMİ İBADET HAYATI	47
1.2.1. Mekke Döneminde Namaz İbadetine Dair Uygulamaları	47
1.2.1.1. Hz. Muhammed'in Gusül-Abdest Anlayışı	55
1.2.1.2. Mekke Döneminde Kible Meselesi	59
1.2.2. Hz. Muhammed'in Oruç İbadetine Dair Mekke Dönemindeki Uygulamaları	62
1.2.3. Hz. Muhammed ve Hac	65
1.2.4. Zekât İbadetine Dair Uygulamaları	67

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN MEDİNE DÖNEMİ İBADET HAYATI

2.1. NAMAZ İBADETİNE DAİR UYGULAMALARI	71
2.1.1. Farz Namazlardaki Uygulamaları	74
2.1.1.1. Sefer Halindeki Uygulamaları	74
2.1.1.1.1. Namaz Vakitlerinin Birleştirilmesi (Cem Uygulaması)	76
2.1.1.1.2. Korku Namazı	80
2.1.1.1.3. Binek Üzerinde Namaz	87
2.1.1.2. Mukim Haldeki Uygulamaları	88
2.1.1.2.1. Namaz Rükünlerine Dair Sünneti	91
2.1.1.2.2. Namaz Vakitleri İle İlgili Sünneti	96
2.1.1.2.2.1. Sabah Namazı İle İlgili Sünneti	106
2.1.1.2.2.2. Öğle Namazı İle İlgili Sünneti	111
2.1.1.2.2.3. İkinci Namazı İle İlgili Sünneti	113
2.1.1.2.2.4. Akşam Namazı İle İlgili Sünneti	114
2.1.1.2.2.5. Yatsı Namazı İle İlgili Sünneti	115
2.1.1.2.2.6. Cuma Namazı ile İlgili Sünneti	116
2.1.1.2.2.7. Hz. Muhammed Döneminde Bayram Namazı	121
2.1.1.2.2.8. Cenaze Namazı ile İlgili Uygulamaları	123
2.1.1.2.3. Namazı Unutarak Eksik-Fazla Kılması Durumundaki Tutumu	127
2.1.2. Gün İçerisinde Farz Namazlarına Bağlı Olarak Kıldığı Sünnet Namazları	128
2.1.3. Farzlara Bağlı Olmaksızın Kıldığı Nafile Namazlar	134
2.1.3.1. Teheccüd Namazına İlişkin Sünneti	137
2.1.3.2. Vitr namazına Dair Uygulamaları	145
2.1.3.3. Teravih Namazına Dair Uygulamaları	149
2.1.3.4. Husuf Ve Kûsûf Namazlarına Dair Sünneti	157
2.1.3.5. Hz. Muhammed'in İbadet Hayatında Duanın Yeri	159
2.2. RAMAZAN ORUCUNUN FARZ KILINMASI VE HZ. MUHAMMED'İN ORUCA DAİR UYGULAMALARI	169

2.2.1. Ramazan Orucunun Farz Kılınması	170
2.2.2. Ramazan Orucuna İbadetine Dair Sünneti	178
2.2.3. Ramazan Dışında Tuttuğu Oruçlar	186
2.3. HZ. MUHAMMED'İN MEDİNE DÖNEMİNDE YAPTIĞI HAC İBADETİNE DAİR UYGULAMALARI	189
2.3.1. Medine Döneminde Gerçekleştirdiği Umreler	203
2.3.2. Medine Dönemine Dair Kurban Uygulamaları	206
2.4. MEDİNE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI	211
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	235
KAYNAKÇA	249

KISALTMALAR

H.z.	Hazreti
h.	Hicri
m.	Miladi
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Vb	benzeri
Bkz	bakınız
b.	bin
t.y.	basım tarihi yok
y.y.	basım yeri yok
tahk.	Tahkik eden
ter.	Tercüme
çev.	Çeviren
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İÜSBE	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD	Anabilim Dalı
Ed.	Editör

EKLER LİSTESİ

EK 1: Hz. Muhammed'in Veda Haccı Sırasında İzlediği güzergâh ek s.1

EK 2: Hz. Muhammed Döneminde Gönderilen Zekât Memurlarından Bazıları ek s.2

GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiği zaman görülmektedir ki, insanoğlu hemen hemen hiçbir devirde inançsız ve dinsiz yaşayamamıştır. Kurduğu her toplumla birlikte bir inanç sistemine, dini hayata sahip olmuştur. İnsanda fitrî olarak bulunan inanma ve din ihtiyacı buna sebep olmaktadır. Çünkü bedenî ve ruhî iki yapıdan oluşan insanın yeme-içme, nefes alma vb bedenî ihtiyaçlarının yanı sıra inanmak ve inancının gereğini yerine getirmek gibi ruhî ihtiyaçları da bulunmaktadır.

Sözlükte “güvenmek, emin olmak, güven içinde bulunmak; inanılır, güvenilir olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman kelimesi, birine güvenmek, güven duygusu içinde birini, birinin sözünü doğrulamak, onaylamak gibi anlamlara gelmektedir.¹ Kelime anlamından da görüldüğü üzere iman; kişinin kendini güvende, emniyette hissetme duygusu ile bir ilişkisi vardır. İnsanoğlu bu emniyet ve güven duygusu gereği kendi gücünün üstünde ve bütün varlık âlemine hâkim bir kudretin, bir yaratıcının varlığına iman ederek ona üstün bir saygı gösterme ihtiyacı içinde olmuştur. Bu varlık, tarihi süreçte farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Tek tanrılı ilahî dinlerin yanı sıra insanoğlu zaman zaman tevhid inancını kaybederek farklı varlıklara, doğal olgulara da kutsallık atfetmiş, farklı inanç sistemleri ortaya koymuştur.

Kulun kendinden yüce bir varlığa inanması ruhunda büyük bir güven duygusu meydana getirir. İnanan insan bu dünyada yalnız olmadığını hisseder. Kendisini gören, duyan, ona şah damarından daha yakın,² zor durumda kaldığında kendisine yardım edecek bir Varlığın olduğunu bilmek kadar insan psikolojisine iyi gelen bir dayanak yoktur. Böyle bir inanca sahip olan bireyin kolay kolay depresyona girmesi ve umutsuzluğa kapılması beklenmez. Zira inanç ve iman insan hayatına anlam katar.³

İnsanda var olan bu inanma ihtiyacı, varlığına inandığı kendinden üstün kudrete, yaratıcıya karşı sevgi, saygı, korku, ümit ve niyazını ifade etmek, inancını belli bir takım pratiklerle göstermek üzere ibadet ihtiyacını da beraberinde

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l Arabi el-Muhît*, Beyrut: Daru Lisani'l-Arab, I, 107-110; Muammer Esen, “İman Kavramı Üzerine”, *AÜİFD*, cilt: 49, sayı: 1, 2008, ss.79-91.

² “...Ve biz ona şah damarından daha yakınız.”, Kaaf 49/16.

³ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı Ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9 (2), 2009, ss.87-100.

getirmektedir.⁴ Bu nedenle tarih sahnesinde yer alan tüm din sistemlerinde kendi dinamiklerine uygun şekilde çeşitli ibadetler yer almaktadır. Bu ibadetlerin belli benzer yönleri görülse de her bir din sisteminin özünde sahip oldukları inanç farklılığı nispetinde değişiklik gösterirler.

İman ile ibadet insanın dini hayatının iki boyutunu temsil etmektedir. İman daha çok vicdanî, soyut bir olgu iken ibadet daha somut, gözle görülen bir eylemdir. İman dini yaşayışın içte duyulup yaşanan sübjektif yönünü teşkil ederken, ibadetler de onun belli şekil ve kurallara bağlı gerçekleştirilen objektif yönünü ortaya koymaktadır.⁵ Zira insanda kendinden güçlü bir yaratıcıya karşı duyduğu güven ve inanç sonucu teslim olma, boyun eğme ve itaat etme hissi oluşur. Dolayısıyla iman ve ibadet dini hayatın iki kanadı gibidir diyebiliriz.

Varlığını gözüyle görmediği varlığına inandığı Yaratıcısı ile arasındaki bağı sağlayan, kulun yaptığı ibadetlerdir. Zira inanan bir insan için inandığı varlığa ibadet, Ona yakınlaşması için bir vesile olduğundan zorunlu görülmektedir. Bu nedenle tarih boyunca müşahade edilen gerek ilahi gerekse ilkel tüm inanç sistemlerinde ibadet kurallarına yer verilmiştir.

İbadet yaratılan ile Yaratıcı arasındaki en kuvvetli iletişim şeklidir. Bu iletişim tek duyguyu barındırmaz. Bu bağın temelinde kulun Yaratıcısına karşı duyduğu sevgi ve korku duyguları bir arada bulunmaktadır. İnanan insan lütfu, merhameti, inayeti sebebiyle Yüce Yaratıcıyı sever. Bunun yanı sıra kahrından, azabından dolayı da O'ndan korkar. İbadet eden kişi Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükür borcunu ödemek için ibadet eder; diğer taraftan cezadan korunma, azap korkusu nedeniyle de emirlerini yerine getirerek ibadet etmektedir.⁶

İbadet sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, tapma, tapınma” gibi anlamlara gelirken, dini bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak maksadı ile ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışları ifade etmektedir. Kaynaklarda ibadet ile aynı anlamda kullanılan diğer bir terim ise ubudiyettir. Ubûdiyyet (العبودية) kendini alçaltıp, alçak tutup veya kendi kibrini, gururunu kırıp bunu izhar etmektir. İbadette belirli davranış şekilleri ön plana

⁴ Tahir Olgun, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.15.

⁵ Hüseyin Certel, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, **Dini Araştırmalar**, cilt: 2, sayı:4, Mayıs-Ağustos 1999, ss.209-222.

⁶ Habil Şentürk, **İbadet Psikolojisi Hz. Peygamber Örneği**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss.32-33.

çıkarken ubûdiyyet kavramında daha çok manevi öz ağır basmaktadır. Ragıp el-İsfahânî ibadet kelimesinin daha belirgin olduğu görüşündedir. Ona göre ibadet “kendini alçaltmanın, alçak tutmanın veya kendi kibrini, gururunu kırmanın” son noktasını ifade etmektedir. Bunu ise ancak en nihâî derecede ihsânda bulunan Yüce Allah hak etmektedir. Yine İsfahânî kitabında ibadetin iki çeşidi olduğunu kaydetmektedir.⁷ Buna göre zorunlu olarak yapılan “teshir” kavramıyla ifade edilen ibadetler vardır. Secde ibadeti buna örnek olarak verilir. Bir de ihtiyârî olarak gerçekleşen, kişinin kendi arzusu ile yaptığı ibadet vardır. Bakara 21 de zikredilen ibadet budur:

“يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”

Yüce Allah Kuran-ı Kerim’de insanın yaratılış amacının kendisini tanıyıp, bilmesi ve kulluk etmesi olduğunu zikretmekte; “Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler (kulluk etsinler) diye yarattım” buyurmaktadır.⁸ Yani insanoğlunun dünyadaki temel vazifesi yaratıcıyı tanımak, iman etmek ve bu iman gereğini yerine getirerek O’na kulluk etmektir. Yüce Allah’ın kullarından kendisine ibadet etmelerini istemesinin birçok hikmeti vardır. Ancak bunun yanı sıra Yüce Yaratıcı kullarını imtihan etmek için⁹ ibadeti emretmektedir. Ayrıca Allah ibadete layık tek, yüce ve mutlak varlık olduğu için ibadet O’nun hakkı; kul ise aciz olduğu için her türlü ihtiyacını karşılayan Yüce Yaratıcısı’na ibadet etmekle yükümlüdür.¹⁰ Muhakkak ki kulun ibadetinin yine kulun kendisine çeşitli kazanımları vardır:

İbadetler insanın kişilik ve karakterini geliştiren, dengeleyen sistemler olarak görülebilir. Bilinçli bir şekilde yapılan ibadet, kişinin ruh yapısına tesir eder. Allah’ın karşısında olduğunun idraki ile ibadetini yapan insan, hayatı boyunca Yaratıcının kontrolünde olduğunu içselleştirerek kendini denetler. Kendisiyle, diğer insanlarla, canlı cansız tüm çevresiyle ilişkilerinde hep bu bilinçle hareket ederek salih kul olma çabasında bulunur. Ayrıca ibadetler insana, bedensel ve ruhsal zorluklara karşı sabrı öğretir. İnsanın bu zorluklara katlanarak ibadetlerine devamlı olarak yerine getirmesi,

⁷ Ragıp el-İsfahânî, **Müfredat-Kuran Kavramları Sözlüğü**, çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s.950.

⁸ Zariyat 51/56.

⁹ Mülk 67/2

¹⁰ Hâbil Şentürk, “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, **SDÜİF Dergisi**, Sayı:1, 1994, ss.139-158.

kişiliği oluşturan sabır, cesaret, merhamet ve yardımseverlik gibi duyguları güçlendirerek geliştirir. Bunun yanında insana büyük bir disiplin kazandırır ve iradesini güçlendirir.¹¹

İbadetlerin belirli zamanlarda ve belirli şekillerde emredilmesi insan hayatının disipline edilmesine sebep olur. Ramazan ayında tutulan oruç, günün beş vaktinde kılınan namaz, yılın belli bir ayında yapılan hac, kurban, zekât gibi örneklendirebileceğimiz şekilde de görüldüğü gibi ibadetler insanın hayatını belli dönemlere göre programlamasına vasıta sağlarlar.

İnsan yaratılışı gereği huysuz, hırslı, aceleci ve zayıf bir varlıktır.¹² Ancak tüm bu zayıflıkları ile yaratılan insan Kur’ân-ı Kerim’de de belirtildiği üzere kişiliğinin bütün zayıf yönlerini Allah’a ibadetle törpüleyebilir.¹³ İnsan Yaratıcı ile bağ kurarak kişiliğini güçlendirirken bir yandan da ümitsizlik, çaresizlik, yalnızlık gibi psikolojik sıkıntılarını da aşarak sosyalleşmeye başlar. Kaldı ki, ibadetlerin yapılış gayesi, tarzı ve ortamı itibarıyla da dindar kişiyi sosyalleştiren bir fonksiyonu vardır. Kendisi ile aynı Yaratıcıya inanan ve beraber ibadet ettiği insanların varlığı kişinin sosyalleşmesi için büyük bir motivasyon sağlamaktadır. Mesela, namazın cemaatle kılınmasının teşvik edilmesi; orucun kişiyi irade terbiyesine yöneltmesi, başkalarının halini düşünmeye sevk etmesi; zekât ve kurbanın sosyal yardımlaşma ve dayanışmadaki fonksiyonu; hac ve umrenin sıkıntılara katlanmayı, Allah için fedakârlık yapmayı ve güçlülere katlanmayı öğretmesi birer örnek olarak sunulabilir.¹⁴

İbadetlerde esas unsur Allah’a karşı olan kulluğumuzu tam bir teslimiyet ve gönül rızasıyla ifade etmektir. İbadet kulun Yaratıcısı ile kurduğu aracısız, vasıtasız bir iletişim türüdür. Bu iletişimde kul acziyetini bilerek tam bir teslimiyet ile Rabbinin huzurunda olduğunu bilmelidir. İnsanlık tarihi boyunca tüm dinlerde çeşitli şekillerde kendini gösteren ibadet olgusunun; kişinin Yaratıcısına karşı şükrünü göstermek, O’nu yüceltmek, acizliğini, teslimiyetini ortaya koymak ve günahlarından af dilemek gibi genel gayeleri vardır. Her ibadetin kendine ait şart, erkân ve biçimleri bulunmaktadır.

¹¹ Akif Hayta, “İbadetler ve Ruh Sağlığı: Dini Pratikler ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ankara Okulu, Ankara 2002, ss. 121-127.

¹² “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır.”, Mearic, 70/19-20.

¹³ “Ancak namaz kılanlar başka; namazını devamlı kılanlar, isteyene ve yoksun kalmışa mallarından bir hak tanıyanlar, hesap gününün doğruluğuna inananlar, Rablerinin azabından çekinenler- ki Rablerin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz-;...”, Mearic, 70/22-35

¹⁴ Şentürk, s. 150.

Bu şartlar çerçevesinde yapılan her ibadet genel gayeye ulaşmak için birer vasıta hükmündedir. Denilebilir ki yapılan her ibadet amaç değil, asıl için birer araç hükmündedir. İbadetler birer eğitim aracı olarak insanın ruhî ve bilinçsel gelişimini sağlayarak her an Yaratıcıyı hatırında bulundurmayı hedeflemektedir. Bu amacı bizzat Yüce Yaratıcı Kur'an-ı Kerim'de şöyle zikretmektedir: “Şüphe yok ki Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. O halde Bana ibadet et ve Beni anmak için namaz kıl.”¹⁵

Yüce Yaratıcı kendisine nasıl ibadet edilmesi gerektiğini de vahiy aracı ile bildirmiştir. İbadetlerin belli vakitleri ve formları vardır. Vahiyle net şekilde ibadetlerin genel çerçevesi belirlenmiştir. Örneğin namazın vakitleri olan bir ibadet olduğu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde zikredilmektedir: “Gündüzün taraflarında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir. Bu ise, düşünebilenlere bir öğüttür”¹⁶ Ancak vakti belirtilen namaz ibadetinin ne şekilde kılınacağı ise ayetlerde zikredilmemiş, Rasulullah'ın uygulamalarından öğrenilmiştir. Hz. Peygamber bunu belirtmek için “Dönünüz ailelerinizin yanında olunuz! Onlara dini bilgileri öğretiniz. Beni nasıl namaz kılıyor gördüyseniz öylece namaz kılınız” buyurmuştur.¹⁷ Bu nedenle Resulullah'ın hayatının tümü ve özelde de ibadet hayatı bizler için büyük bir önem arz etmektedir.

Zira İslam âlimleri ibadetin tasnifi konusunda bir görüş birliğine varamamışlar, bazıları ibadet mefhumunu geniş tutmuş, bazıları da “İslam'ın beş şartı” olarak sınırlandırmışlardır.¹⁸ İbadetin sınırını geniş tutanlara göre, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu her türlü söz ve davranış ibadettir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, doğru söylemek, emanete riayet etmek, anne babaya iyilik etmek, sıla-i rahimde bulunak, sözünde durmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, kâfirlere ve münafıklara karşı cihat etmek, komşulara, yetimlere, yoksullara, kölelere tüm ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak, ister insan ister hayvan olsun tüm canlılara karşı merhametli olmak, dua etmek, zikir etmek, Kur'an okumak, güzel ahlaklı olmak, ilim öğrenmek, ailesinin geçimini helal yoldan kazanmak için çalışmak v.b. tüm bunlar ibadet tanımının sahasına girebilir.

¹⁵ Tâ-Hâ 20/14, “إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي”

¹⁶ Hud 11/114, “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ ۚ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ ۚ ذَٰلِكَ ذِكْرِي لِلذَّكْرَيْنِ”.

¹⁷ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, (256/870), **el-Camiü's-Sahih**, Pamuk Yayınları, İstanbul, t.y., VIII, 133.

¹⁸ Hâbil Şentürk, **İbadet Psikolojisi: Hz. Peygamber Örneği**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.39.

Gazzali “İhyâ’Ulûmi’-d-Dîn” adlı eserinde ibadetleri kendi arasında; ilim, akaid kaideleri, taharetin esrarı, namazın sırları, zekâtın sırlar, orucu sırları, haccın sırları, zikir ve dua, çeşitli vakitlerde okunacak evrâdın tertibi olmak üzere on kısma ayırdığı görülmektedir.¹⁹ Gazzali’de kısmen daralan ibadet kavramı, ilmihal kitaplarında İslam’ın şartları ile sınırlanmaktadır.

“Hz. Muhammed’in İbadet Hayatının Tarihi Açından Tespit ve Değerlendirmesi” isimli bu çalışmamızda “ibadet” kavramından bahsederken, tezin sınırlı imkânları nedeniyle, daha dar ve özel manada bu kavramı ele almak durumundayız. Genel olarak bedenî ibadet olarak ele alınan namaz ve oruç, mali ibadetler grubunda zekât, kurban ve sadaka ile hem mali hem de bedeni ibadet sınıfındaki hac ve umre bu araştırmamızdaki ana unsurlar olacaktır:

İbadetlerin tarihi süreci incelendiğinde, ilahi tüm dinlerde, form olarak farklılıklar olsa da genel olarak tüm ibadetlerin ilk dinden beri var olduğu görülmektedir. Ancak tevhid inancının kaybolması ile birlikte ibadetlerin ruhunda ve şeklinde değişimler meydana gelmiştir. İlahi vahyin geldiği toplumda da inanç ve ibadetlerde yozlaşma boy göstermiş, insanlar büyük ölçüde tevhid akidesinden uzaklaşmışlardı. İşte böyle bir toplumda yaşamını sürdüren Hz. Muhammed, risâlet öncesinde de tevhid inancından uzaklaşmamış, atası Hz. İbrahim’in dini üzerine bulunduğunu vurgulamıştır. Bu inanç üzerinde ibadetlerini tesis ede gelmiş, İlahi vahyin başlaması ve öğretilerin yaygınlaşması ile birlikte ibadetlerin formunda değişiklik görülmüştür. İslam dininin ruhunu oluşturan tevhid akidesi üzerinde tüm ibadetler bina edilmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Hz. Muhammed, getirdiği öğretiler ile tüm insanlık tarihinde silinmez izler bırakmış, özellikle Müslümanlar onun hayatının her alanını büyük bir merak ile araştırma çabasına girmişlerdir. Bu merakın temel nedenlerinden biri de Yüce Allah’ın onu müminlere örnek olarak sunmasıdır.²⁰ Vahyin canlı örneği olarak Rasulullah’ın yaşamı inananların öğrenmesi zorunlu bir alan haline gelmiştir. Vahiyle emr olunan

¹⁹ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhya-u Ulumi’-d-Din**, çev: Ali Arslan, İstanbul, Arslan Yayınları, I, 72.

²⁰ “İçinizden Allah’ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Rasulullah’ta güzel bir örnek vardır.”, Ahzab 33/21.

ibadetlerin uygulanması Hz. Peygamber'in hareketleri ile açığa kavuşmuştur. Ancak Rasulullah'ın ibadet hayatına yönelik müstakil çalışmalara çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Biz de yaptığımız bu çalışma ile Rasulullah'ın ibadet hayatına dair bilgi veren haberleri Câhiliye dönemi de dâhil olmak üzere ele alarak vahiyle birlikte geçirdiği değişim sürecini kronolojik olarak tespit etmek; farz kılınan ibadetlerin uygulanışını onun örnekliğinde değerlendirerek bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmayı amaçladık.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Amacını ve sınırlarını bu şekilde ortaya koyduğumuz çalışmamızda ilk olarak vahiy ile temel siyer ve hadis kaynaklarından yola çıktık. Bu temel kaynaklarda çalışmamızda ele alacağımız konu başlıklarına dair haberlerden hareketle tezimizin ana şemasını belirledik. Hz. Muhammed'in ibadetlere dair uygulamalarını anlatan rivayetlerin yanısıra yeri geldikçe ibadetler ile ilgili müsteşriklerin iddiaları da tenkit edilerek değerlendirilmiştir.

Tezimizde Rasulullah'ın ibadet hayatı Mekke ve Medine dönemi olarak iki ana bölüm halinde ele alınmıştır. İlk bölümü olan Mekke dönemi risâlet öncesi dönem ve risâlet dönemi olarak iki alt başlığa ayrılmıştır. Genel olarak Mekke dönemi ibadet hayatını araştırırken maalesef çok sınırlı rivayetlere ulaşılabilirdik. Medine dönemi ile ilgili olarak oldukça zengin diyebileceğimiz haber kaynağına sahip olduğumuzdan Mekke ve Medine dönemlerini ele aldığımız bölümler arasında hacim farkı ortaya çıkmıştır.

Medine dönemine dair zengin haberler arasında da bazı konulara ilişkin farklı haberler de bizi zorlamıştır. Özellikle hadis kitaplarında karşılaştığımız aynı olaya ait farklı rivayet ve hadisler bizi hadis ilminde yer alan “*tergîb ve terhîb*” kavramlarına götürmektedir. Hadis uydurma sebepleri arasında yer alan bu durum, daha fazla ibadete ve iyiliğe teşvik ve küçük bir günaha daha fazla ceza tahsis ederek, bu günahı vazgeçirme gibi iyi niyetler taşısa da Rasulullah'ın yapmadığı bazı fiillerin yapılmış gösterilmesi, Müslümanlarda kafa karışıklığına sebebiyet vererek ibadetler konusunda farklı yaklaşımlara neden olmuştur. Bu tarz haberlerle karşılaştığımızda genel olarak Rasulullah'ın ibadetlerinde izlediği metoda ve gerçekliğe uygun olan rivayetler

dikkate alınmakla birlikte yeri geldiğinde diğer haberlere de örnek olması açısından yer verilmiştir.

Rasulullah'ın gazvelerine birden fazla ismin verilmiş olması, tarihlendirmede yaşanan sıkıntılar ve korku namazının kılınışını anlatan rivayetlerin çoğunda gazve isminin verilmemesi gibi nedenlerden dolayı Hz. Peygamber'in "Salâtu'l-Havf" emrini ilk ne zaman uyguladığını ortaya koymak oldukça güç görünmektedir.

Tüm bu zorluklara rağmen gerçekleştirdiğimiz "Hz. Muhammed'in İbadet Hayatının Tarihi Açısından Tespit ve Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Rasulullah'ın Mekke dönemi ibadet hayatını ele aldık. Mekke dönemini ise Risâlet öncesi ve sonrası olarak inceledik. İkinci bölümde ise Rasulullah'ın hayatının Medine dönemini ele aldık. Bu bölümü Rasulullah'ın namazı, orucu, kurbanı, zekâtı ve haccı gibi alt başlıklarda inceledik.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Hz. Muhammed'in ibadet hayatını incelediğimiz tezimizde İslam öncesi ve Rasulullah'ın vefatına kadar olan geniş bir süreyi ele almış olmamız nedeniyle birçok kaynağa başvurmamız gerekmiştir. Bu nedenle burada hepsinin ismini zikretmeyi uygun görmemekle birlikte çalışmamızın en temel başvuru kaynaklarından bahsetmek isteriz.

"Hz. Muhammed'in İbadet Hayatının Tarihi Açısından Tespit ve Değerlendirmesi" isimli tez çalışmamız öncelikle Rasulullah'ın hayatının bir kesitini içine aldığı için ilk başvuru kaynaklarımız Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer, megazi, genel tarih, tabakât ve Cahiliye dönemi inançlarına ait kaynaklar olmuştur. Bu kaynakları ilk telif edilenlerden başlayarak muahhar olanlara doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

Zührî'nin (124/742) *el-Megazi*²¹,

İbn İshak'ın (151/768) *Siretü İbn İshak*'i²²,

İbnü'l Kelbi'nin (204/819) *Putlar Kitabı*²³

²¹ Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydîllah İbn Şihab, **el-Megâzi en-Nebeviyye**, tahk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1981.

²² İbn İshak b. Yaser Muhammed, **Siretü İbn İshak**, tahk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981; İbn İshak b. Yaser Muhammed, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, 2. Basım, tahk: Ahmed Ferid el-Mizyadi, Lübnan: Darü'l -Kütübü'l İlmiyye, 2009, I-II.

²³ İbnü'l-Kelbî, **Putlar Kitabı**, çev. Beyza Düşüngen, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

İbn Hişam'ın (218/883) *es-Siretü'n-nebeviyye*²⁴,
Vakıdî'nin (207/822) *el-Megazi*,²⁵
İbn Sa'd'ın (230/845) *et-Tabakatü'l-Kübra*,²⁶
Ezrâkî'nin (250/864) *Ahbâru Mekke*²⁷
Belâzürî'nin (279/892-93) *Ensâbü'l-Eşrâf*,²⁸
Taberî'nin (310/923) *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk'ü*,²⁹
İbnü'l-Esir'in (630/1233) *el-Kâmil*³⁰ ve *Üsdü'l-Ğabe'si*³¹

İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidaye ve'n-Nihaye'si*³², *es-Sire*³³ gibi Rasulullah'ın hayatının her alanına dair bilgi bulabileceğimiz kaynaklar temel başvuru noktamız olmuştur. Bu kaynakların genel olarak Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik olarak ele alması bizim için oldukça faydalı olmuştur. Megazi eserleri ilk bakışta Rasulullah'ın savaşlarını ele almasına rağmen satır aralarında yer alan bilgiler bizim için önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin Vakıdî'nin Rasulullah'ın savaş ve gazvelerini ele aldığı eserinde yer verdiği Veda Haccı ile ilgili bilgiler başka hiçbir kaynakta olmadığı kadar detaylarıyla anlatılmıştır. Diğer siyer ve hadis kaynaklarında da bu konu ile bilgiler ile birlikte bazı boşluklar bulunmaktadır. Ancak Vakıdî adeta gün gün Veda Haccına dair yolculuğu kaydederek boşlukları doldurma imkânı sunmaktadır.

Bu çalışmamız doğrudan bir fıkıh çalışması değildir. Ancak Hz. Muhammed'in ibadet hayatını ele aldığı için bir şekilde fikhî konular da bizim araştırma alanımıza girmiş, bu nedenle hadis kitapları da vazgeçilmez ana başvuru kaynaklarımız olmuştur. Kronolojik olarak ilk telif edilenlerden muahhar olanlara doğru bir sıralama

²⁴ İbn Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, tahk: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafız Şelebi, Beyrut, 1971.

²⁵ Vakıdî, Muhammed b. Ömer el-Vakidi, **Kitabu'l-Megazi**, tahk: Marsden Jones, Beyrut: Alemlü'l Kütüb, 1965.

²⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakatü'l-Kübra**, Beyrut: Dâr Sâdr, 1968.

²⁷ Ezrâkî, Ebu'l Velid Muhammed b. Abdullah, **Ahbâru Mekke ve ma câ'e fihâ mine'l-âsâr**, tahk: Rüşdi Salih Melhese, Beyrut: Daru'l Endülüs, 1969.

²⁸ Belâzürî, Ahmed b. Yahya, **Ensâbü'l-Eşrâf**, tahk: Muhammed Hamidullah, Mısır: Darü'l-Maarif, 1959.

²⁹ Taberî, Ebî Cafer Muhammed bin Cerir, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, tahk: Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Beyrut.

³⁰ İbnü'l-Esir el-Cezeri, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn el-Mesudi, **el-Kâmilü fi't-Tarih**, Beyrut, 1965.

³¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gabe fi marifeti's-sahabe**, t.y.

³² İbn Kesir, Ebu'l Fida ed-Dımeşki, **el-Bidaye ve'n-Nihaye (Bidaye)**, tahk: Ahmed Ebu Mülhim, Ali Necib Atvi, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1987.

³³ İbn Kesir Ebû'l Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, **es-Siretü'n-Nebeviyye (Sîre)**, tahk: Mustafa Abdülvâhid, Beyrut: Darü'l-Marife, 1976.

yapacak olursak faydalandığımız hadis kaynaklarından ale'l-ebvab türü eserlerden Malik b. Enes'in *el-Muvatta'sı*³⁴, Abdurrezzâk'ın³⁵ (211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin³⁶ (235/849) *el-Musannef'i*; ale'l-ricâl türünde Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned'i*³⁷ zikredebiliriz. Bunun yanında İslami literatürde önemli bir yere sahip olan Kütüb-ü Sitte'ye dâhil olan Buhari³⁸ (256/870) ve Müslim³⁹ (261/875)'in *Sahih'i*, İbn Mâce⁴⁰ (273/887), Ebû Dâvûd⁴¹ (275/889), Nesâî⁴² (303/915)'nin *Sünen'i* ile Tirmizî⁴³ (279/892)'nin *Camî'ni* belirtebiliriz. Bu kaynaklarda genel olarak Hz. Peygamber'in ibadetlerine dair oldukça zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu noktada siyer ve megazi kaynaklarından daha çok bu eserlerde ibadetlere dair bilgi bulmamız olağandır. Ancak siyer kaynaklarında söylediğimiz gibi Rasulullah'ın hayatının kronolojik olarak ele alınması ibadetlerin tarihi süreçleriyle ilgili bizlere önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu noktada Taberî'de zikredilen şu bilgi dikkat çekicidir: Tüm hadis kaynaklarında yer alan bilgi Rasulullah'ın Medine'ye hicretinden sonra namazların dörder rekâta çıkarıldığıdır. Ancak Taberî bu olayın tarihini vererek Rebiülahir ayının on ikisinde bunun gerçekleştiğini zikretmektedir. Yine Taberî ilk kurban bayramının tarihini de Cabir'den gelen bir rivayete dayanarak vermektedir. Bu gibi örnekler göstermektedir ki gerek hadis kaynakları gerekse siyer ve megazi kaynakları birlikte ele alınıp titizlikle değerlendirildiğinde bizim için oldukça önemli bilgiler sunan vazgeçilmez başvuru kaynakları olmuşlardır.

Zira İslamî ilimlerin alanları birbirine oldukça yakındır. Kullandıkları veriler, çalışma alanları da iç içe sayılır. Ancak büyük orandaki benzerliklere karşı, arada bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Farklılık sebebi olarak görebileceğimiz bir nokta siyer

³⁴ Malik b. Enes, **Muvatta**, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Mısır: Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1951.

³⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'anî, **el-Musannaf**, tahk: Habiburrahman el-Azamî, Beyrut, 1972.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr b. Abdullah b. Muhammed el-Absi, **Musannef**, tahk: Abdulhalik el-Afgani, Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, 1987.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1969.

³⁸ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, **el-Camiü's-Sahih**, Pamuk Yayınları, İstanbul, t.y.

³⁹ Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahihü'l-Müslim**, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut, 1955.

⁴⁰ İbn Mâce, **es-Sünen**, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru Ahyâ'l Kütübü'l-Arabiyye, 1952.

⁴¹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas el-Ezdi es-Sicistani, **es-Sünen**, Mısır, 1952.

⁴² Nesâî, **es-Süneni'n -Nesâî**, Beyrut, 1988.

⁴³ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak es-Sülemî, **el-Camiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)**, tahk: Ahmed Muhammed Şakir, Riyad, t.y., I-IV; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak es-Sülemî, **el-Camiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)**, tahk: İbrahim Atve İvaz, 1975, y.y., V.

kaynaklarının Rasulullah ile ilgili verdikleri bilgiyi kronolojik bir sıraya tabii tutmalarıdır. Hadis kaynaklarında ise daha çok olay veya kavram önemli iken siyer kaynakları bu olayın nedeni ve sonucu üzerinde de bize bilgi verebilmektedir.

Tüm İslami ilimlerde olduğu gibi bizim çalışmamızda vahiy temel hareket noktamız olmuş, bu nedenle Kur'an- ı Kerim ve tefsirleri tezimize yön vermiştir. Bu noktada ilk yazılı tefsir kaynaklarından Mukatil b. Süleyman⁴⁴ (ö. 150/767)'ın tefsiri ile sahabe rivayetleri ile ayetleri açıklayan Taberî⁴⁵ ve İbn Kesir⁴⁶'ın tefsirleri, Zemahşeri⁴⁷ gibi müfessirlerin çalışmalarının yanı sıra Elmalılı Hamdi Yazır⁴⁸, Süleyman Ateş⁴⁹ ve Diyanet İşleri Başkanlığı⁵⁰'nın tefsirleri bize çok fayda sağlamıştır.

Ayrıca günümüze kadar uzanan süreçte Hz. Peygamber'in hayatı üzerine yapılmış çalışma, makale ve tezler de bizim için önem arz etmektedir.

⁴⁴ Mukatil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, 1. Baskı, tahk: Abdullah Mahmud Şehhate, ter: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴⁵ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Taberî Tefsiri**, ter: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul: 1996

⁴⁶ İbn Kesir, Ebu'l Fida İmamüddin İsmail b. Ömer, **Tefsiru'l-Kurani'l-Azim (Tefsir)**, tahk: Muhammed İbrahim el-Benna, İstanbul, 1985.

⁴⁷ Zemahşeri, **el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-tevil**, 1966.

⁴⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştiren: Doç. Dr. İsmail Karaçam, Yrd. Doç. Dr. Emin Işık, Dr. Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel; Yayıncı: Zehraveyn, İstanbul, 1992.

⁴⁹ Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, y.y., 1988.

⁵⁰ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yayınları, Ankara 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED' İN MEKKE DÖNEMİ İBADET HAYATI

1.1. RİSÂLET ÖNCESİ DÖNEMİ İBADET HAYATI

Hız. Muhammed'in risâlet öncesi dönemi, İslam Tarihi kaynaklarında Câhiliye olarak adlandırılan devir ile ilgilidir. Bu döneme ismini veren câhiliyye kelimesinin sözlük anlamı “cahillik, bilgisizlik” olarak kaydedilmektedir. Arapça cehl (جھل) sözcüğünden türetilmiş olan bu kelimenin üç anlamı olduğu İsfahânî tarafından kaydedilmektedir. İlk olarak kelime nefsin, aklın bilgiden yoksun olması anlamına geldiği gibi nizamın düzenin dışında, ona uygun olmayan davranışlarda bulunma anlamına da gelmektedir. İkinci olarak bir şeyin gerçekte olduğundan farklı olduğuna inanma; üçüncü olarak da bir şeyin yapılması gerektiğinin tersine yapmak, olduğu İsfahânî tarafından bildirilmektedir.⁵¹ Câhiliye kelimesi şekil bakımında ism-i mensub veya yapma mastardır. İsm-i mensub olarak “cahile özgü, cahile ait, cahilce” gibi anlamlara gelmektedir. Ancak Kur'an- Kerim'de, hadis literatüründe ve dini metinlerde İslam öncesi dönemi ifade etmek üzere kullanılan Câhiliye kelimesi câhil sözcüğüne –iyyet mastar eki eklenmesi ile elde edilen yapma mastardır.⁵²

Câhiliye dönemi kelime kökünden de anlaşılacağı üzere, ahlakın bozulduğu, inancın Tevhid akidesinden uzaklaşarak putlara dayandığı, düşüncesiz davranışların yaşandığı, yanlış hükümlerin uygulandığı, maddi-manevi pisliğin ve taassubun kol gezdiği bir dönemdi. Bu dönemde Mekke'deki yabancı ve koruyucusuz kimse için mal, can, hatta ırz ve namus güvenliği kalmamıştı. Yabancı satıcıların mallarına para ödmeden el konabildiği, gelen hacıların beğendikleri kızlarını, kadınlarını zorla ellerinden alanların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Câhiliye dönemi Mekke toplumunda bu durumdan rahatsız olan ve bu gidişe dur demek isteyen kişiler de yaşamaktaydı. Bu kişiler toplanarak Hılf'ul-Fudûl denilen kurumu yeniden tesis ettiler. Rasulullah da amcaları ile birlikte bu merasimde bulunmuş, daha sonra bile bu uygulamanın güzelliğinden söz etmişti.⁵³

⁵¹ İsfahânî, s. 355

⁵² Mustafa Fayda, “Cahiliye”, *DİA*, cilt: 7, İstanbul 1993, ss.17-19.

⁵³ M. Asım Köksal, *Hız. Muhammed ve İslamiyet, Mekke Devri*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, ss. 93-95.

İşte ahlâkî olarak böyle bir zeminde bulunan Câhiliye Arapları genel olarak dini hayatlarında putperest-müşrik bir inanç taşımakla beraber, tek tanrı inancına da sahip bulunuyorlardı. Allah'ın bütün varlıkların yaratıcısı ve her şeyin O'nun emrinde olduğunu kabul ediyorlar; fakat Allah'a aracısız ulaşamayacağı düşüncesiyle ruhları, cinleri ve putları aracı ediniyorlardı. Birçok put gerek Kâbe'de gerekse Kureyşlilerin evlerinde yer alarak, Allah'a aracı olarak hizmet görüyordu. Ataları Hz. İbrahim'in dininden uzaklaşan Kureyşliler, tevhid özünü yitirerek yapılan tüm ibadetlerinde putlara tazim ediyor, Allah'a ortak koşuyorlardı.⁵⁴

Tüm bunların yanı sıra o dönemde yaşayan ancak putlara tapmaktan kaçınan, tek tanrı inancına sahip ve Hz. İbrahim'in dini üzerinde yaşadıklarını söyleyen şahıslar da bulunmaktaydı. Kaynaklarda *hanif* olarak isimlendirilen bu kişilerden biri olan Zeyd b. Amr puta tapmaktan kaçmış, kavmini bu konuda uyarmış ve bu nedenle toplumdan tecrit edilerek, eziyet görmüştür. Bu nedenle Mekke dışına sürülen Zeyd, Hira'da uzlete çekilerek burada yaşamaya devam etmiştir. Diğer taraftan farklı bir rivayete göre ise Mekke dışına çıkmasına izin verilmemiş, defalarca engellenmiş fakat o Mekke'den ayrılmayı başararak Hz. İbrahim'in dinini bilen birilerini aramaya koyulmuş, Şam'a oradan Musul'a geçmiş ve tüm Cezire bölgesini dolaşmıştır. Fakat ne Hanif dinini bilen birini bulabilmiş, ne de Hristiyan ve Yahudilerin inanç esaslarını benimsemiştir. Daha sonra anlatıldığına göre Hristiyan bir rahip kendi topraklarından bir Peygamber geleceğini söylemesi üzerine Mekke'ye dönmüş, fakat yolda öldürülmüştür. Kaynaklarda Zeyd b. Amr'ın "Ey Allah'ım! Sana nasıl ibadet edileceğini bilmiyorum. Bilseydim eğer öyle ibadet ederdim" diyerek elinin içine secde ettiği de kaydedilmektedir. Ayrıca kaynaklarda bildirildiğine göre Zeyd b. Amr'ın oğlu Hz. Peygamber'e babası hakkında istiğfarda bulunup-bulunamayacağını sorduğunda Resulullah bunu onaylamış ve Zeyd b. Amr'ın kıyamet gününde tek bir ümmet olarak diriltileceğini bildirmiştir.⁵⁵

Bunların dışında hanif olarak nitelendirebileceğimiz bir diğer kişi olarak Kuss b. Sâide de putları kötüleyip onlardan uzak duran kişilerdendi.⁵⁶ Zeyd b. Amr gibi

⁵⁴ Yaşar Çelikkol, **İslam Öncesi Mekke**, 3.baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, ss.148-150.

⁵⁵ İbn İshak, ss. 97-99; İbn Hişam, I, 240, 246-247; Şaban Kuzgun, **Hız. İbrahim ve Haniflik**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, ss. 209-210; Emine Peköz; "**Mekke'de Dört Hanif**", <http://www.islamtarihi.info/2017/03/mekkede-dort-hanif.html> (23.01.2018)

⁵⁶ Casim Avcı, **Hız. Peygamber'in Peygamberlik Öncesi Hayatı**, (Hz. Peygamber) Hayykitap Yayınları, İstanbul, 2008, s.48; Kuzgun, s. 211.

Kuss b. Sâide'nin de başta Ukâz panayırında tevhid içerikli konuşmalar yaparak, topluma puta tapıcılıktan sakınmaları, tek olan Allah'a inanmaları şeklinde uyarılarda bulunduğu nakledilmektedir.⁵⁷ Kaynaklarda hanif olarak zikredilen diğer kişiler Hz. Hatice'nin amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel, Rasulullah'ın halaoğlu Ubeydullah b. Cahş, yine Hz. Hatice'nin amcaoğlu Osman b. Huveyris, Ümeyye b. Ebî Salt, Amir b. Zarib, İlaf b. Şihab et-Temimî, Zühayr b. Ebî Selma, Mültemis b. Ümeyye el-Kenanî, Abduttabiha b. Sa'leb, Seyfî Zî Yezen, Ebu Kays Sareme b. Ebî Enes gibi birkaç kişinin ismi daha zikredilmiştir. Bu isimlerden bazıları Rasulullah döneminden önce yaşamış, büyük kısmı ise Hz. Peygamber'in çağdaşıdır.⁵⁸

Rasulullah'ın da risâlet öncesi dönemde putlara tapmaktan sakınarak câhiliyye âdetlerinden ve inançlarından uzak bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Kuran ayetleri bağlamında bakıldığında Hz. Peygamber atalarından gelen şirk ve câhili gelenekleri, âdetleri reddeden; tevhid inancıyla atası Hz. İbrahim'in dininin esasları üzerine Allah'a ibadet eden, araştıran bunun yanında Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine tabi kişilerin davranışları, tutumları nedeniyle bu dinlere de inanmayan kişilerden biri olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹

Bazı araştırmacılar “Seni şaşırmış bulup, doğru yola iletmedi mi?”⁶⁰ ayetinden hareketle Rasulullah'ın risâletten önce atalarının inancı üzerinde dalalet içinde olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatına dair yapılan bir çalışmada bu ayetteki “dâll” ifadesinin dalalet, sapıklık anlamında olmadığına dair bir görüş kaydedilmiştir. Risâletinden önce hiçbir peygamberin küfründen veya putlara tapmasından söz edilmediğinden bahsedilir. Örneğin Hz. Musa'nın nübüvvet öncesinde kazara bir adamı öldürmesi, Firavun tarafından başına kakılmış, ona karşı kullanılmıştı. Bu durum da Şuara suresi on dokuz ve yirinci ayetler⁶¹ ile bize bildirilmektedir. Eğer Rasulullah ile ilgili de böyle bir durum olsaydı, müşriklerin bunu Rasulullah'ı sıkıştırmak için kullanacakları ve dile getireceklerini;

⁵⁷ İsrail Balcı, **Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 69.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Kuzgun, ss. 207-214.

⁵⁹ İzzet Derveze, **Kuran'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev: Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, I, 533.

⁶⁰ Duha 93/7. “وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ”

⁶¹ “Sen o yaptığın işi yaptın (adamı öldürdün) sen nankörlerdensin. Musa şöyle dedi: ‘Ben onu, o vakit kendimi kaybetmiş bir halde iken (istemeyerek) yaptım.’, Şuara 26/19-20:

“وَفَعَلْتَ فَعَلْتِكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ قَالْ فَعَلْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ”

böyle bir sataşma gerçekleşmiş olsaydı da ya haberler yoluyla, ya da Kur'an aracılığıyla bizlere bildirileceği iddia edilmektedir. O halde ayette geçen "dâll" vasfı, Rasulullah'ın yaşadığı toplumun sahip olduğu inanca sahip olduğunun değil, o dönemlerde yaşamaya başladığı dini yöneliş sırasındaki hakikat arayışının bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Zira Hz. Peygamber hakikat arayışı içine girdiği bu dönemde aklı ve dirayetiyle putların saçmalığını hissediyor, duyduğu, bildiği ve Mekke toplumunda olduğu kadarıyla Hz. İbrahim'in dinine gönlü meylediyorsa da, henüz vahiyden, ilimden ve hidayetden mahrum olduğu için ne yapacağını bilememenin sıkıntısını yaşıyor olmalıydı.⁶²

Hz. Peygamber'in risâlet öncesi dinî hayatına dair elde ettiğimiz bu bilgilere karşın detaylı bir bilgiye maalesef sahip değiliz. Kaynaklarda yer alan bazı küçük ipuçlarından hareketle onun İslam'dan önce de putlara tapmaktan kaçarak tevhid inancı üzere inandığı Allah'a ibadet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere gerek toplumda yaşayan ve hanif olarak adlandırılan bazı kimselerin bulunması gerekse Allah, ahiret, melek, cin gibi kavramların toplumda yaşıyor olması gibi bilgilere dayanarak tevhid özü bozulmuş da olsa Kureyşlilerin de bir ibadet hayatı vardı diyebiliriz.

1.1.1. Tehannüs

Câhiliye döneminde Kureyşlilerin toplumdan uzaklaşmak kendileri ile baş başa kalarak murakabeye dalabilmek için yaptıkları bir tehannüs âdeti bulunmaktaydı. Bu konu üzerinde bir makale hazırlayan Kister çalışmasında Kureyşliler içinde Hira'da ilk tehannüs uygulamasını yapan şahsın Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib olduğunu kaydetmektedir. Bahsettiğine göre o Ramazan hilâli görününce Hirâ mağarasında inzivaya çekilip ay çıkıncaya kadar oradan ayrılmazdı. Ayrıca buraya yolu düşen fakir fukarayı doyurmakla meşgul olurdu.⁶³ Yine kaynaklar tehannüs uygulaması yapan diğer Kureyşliler hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Ramazan ayı başladığında tehannüse niyetlenen Kureyşliler, Hira' ya gider orada bir ay kalır ve kendilerinden yardım isteyen fakir fukarayı doyururlardı.

⁶² Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", **Çeşitli Yönleriyle Son Elçi'nin Hayatı-Mekke Dönemi-** İstanbul, 2015, ss.125-173.

⁶³ İbn İshak, s. 101; Kister, "et-Tehannüs Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma" (Tehannüs), çev. Ali Aksu, **Tasavvuf Dergisi**, Sayı: 4, ss. 215-230.

Şevval ayı girdiğinde dağdan inerler, Kâbe'yi tavaf etmeden de evlerine girmezlerdi.⁶⁴ Varaka b. Nevfel ve Ebu Umeyye b. el-Muğire'nin ismi burada tehannüs yapanlar arasında yer almaktadır.⁶⁵

Tehannüs kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine birçok oryantalist çalışma yapmış, farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu konudaki görüşleri değerlendiren Kister'in bahsettiğine göre Sprenger, Mekke'lilerin Hira'daki uygulamalarının Câhiliyyenin tabiatı ile taban tabana zıt olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Hira, sıcak günleri Tâif ve Vadi'l-Kurra'da geçirme imkânı olmayan Mekkeliler için bir serinleme yeri idi. Hz. Muhammed de sıcak Ramazan günlerini burada geçirmekteydi. Nöldeke de tehannüsü inzivaya çekilmiş bir kimsenin hayatı olarak tanımlamaktadır. Watt da çalışmasında, Sprenger'in görüşüne benzer bir şekilde Taif'e gitmeye gücü olmayan kimselerin Mekke'nin sıcak mevsiminde bir kaçış olarak Hira'ya geldiği görüşüne yer vermektedir. Bunun yanında tehannüs kelimesinin tam olarak anlamı ve kökeni belli olmamakla birlikte ibadetle ilgili bir eylem olduğunu; bu konudaki en iyi görüşün Hirschfeld'e ait olduğunu da dile getirmektedir. Hirschfeld'e göre tehannüs Allah rızası için ibadet anlamında olan İbranice *tehinnot* veya *tehinnoth*'dan gelmektedir. Watt öte yandan tehannüs'ün Arapça "حَنَتْ" *hins* köküyle ilgisi olabileceğini de kaydetmektedir. *Hins*, özellikle yemini bozmak veya yerine getirememek ve daha geniş anlamıyla günah demektir ki böylece o tehannüsün "suç veya günahattan kaçmak için birtakım şeyler yapma" anlamına geleceğini söylemektedir.⁶⁶

Abdülmuttalib ve diğer Kureyşliler ile ilgili olarak anlatılan tehannüs uygulamasının önemli iki unsuru olduğundan bahsedilir. Bunlardan biri fakir fukaranın doyurulması, diğeri de Kâbe'ye verilen önem dolayısıyla Kâbe'nin tavaf edilmesidir. Bu ikisinin tehannüse ait unsurlar olduğunu kaydedilmektedir.⁶⁷ Tüm bu bilgiler ışığında İslam öncesi Kureyşliler arasında var olan tehannüs ibadetinin ana unsurlarının, yalnız kalarak tefekkürde bulunmak; ihtiyaç sahipleri, yolda kalmışlara yemek ikram etmek ve son olarak da Kâbe'yi tavaf etmekten oluştuğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴ İbn İshak, 101; Belâzûrî, I, 105.

⁶⁵ Ebu'l Ferec Nureddin Ali b. Burhaneddin İbrahim b. Ahmed el-Halebî, **İnsanü'l-Uyûn ve Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn**, Kahire 1965, I, 382.

⁶⁶ W. Montgomery Watt, **Hiz. Peygamber Mekke'de**, çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No.175, Ankara, 1986, s. 51.

⁶⁷ Kister, **Tehannüs**, s. 227.

Hiz. Muhammed de muhtemelen otuz beş yaşında iken Kâbe'nin yeniden inşası esnasında aldığı görev sonrasında ruhsal ve manevi bir olgunluk evresine girmiş, yalnız kalmak ve Rabbine ibadet etmek ona sevdendirilmiş; böylece çalkantılı ruhunu yatıştırmanın yolunu bulmuştu.⁶⁸ Ramazan aylarında dedesinin de yaptığı gibi Hira'da uzlete çekilerek tehannüs, ibadet ve tefekkürle meşgul olmaya başladı.⁶⁹ Zaman zaman eşi kendisine azık gönderir, bazen de Hiz. Muhammed kendisi ihtiyaçlarını temin için evine giderdi. Bazı tarihçiler eşi Hatice'nin de Rasulullah ile birlikte uzlete çekildiğini kaydetse de bu çok akla yakın görünmemektedir. Zira Rasulullah'ın yalnız kalarak manevi, ruhsal ve zihni bakımdan gelişme yaşadığı bir dönem olarak düşünülen bu sırada yanına eşini alması çok olası değildir. Zira mağaranın alanı da burada ancak tek kişinin kalmasına el verir genişlikte olduğu da aşikârdır.

Hiz. Muhammed tarafından da uzlet için seçilen Hira, Mekke'nin kuzeydoğusunda Kâbe'ye 5 km. uzaklıkta, göçmüş ve üst üste yığılmış kayalardan oluşan üç yanı kubbe biçiminde bir yapıya sahiptir. İçerisi, bir insanın ayakta iken başının değmeyeceği yükseklikte ve yatıp uzanacağı genişliktedir. İnsan uzanacağı vakit yönü Kâbe'ye doğrudur.⁷⁰ Hiz. Peygamber'in Hira'yı seçmesinin en önemli nedenlerinden biri muhtemeldir ki dedesinin de burayı seçmiş olmasıdır. Bunun yanında Hira konumu itibari ile Kâbe'yi her daim seyreylemeye imkân vermektedir. Rasulullah hem Mekke'nin kalabalığından uzaklaşarak tehannüs yapmak istemiş hem de Kâbe'den uzak durmamak maksadı ile de burayı tercih etmiş olabilir. Zira Kâbe'nin yeniden inşası sırasında yaşadıklarından sonra Rasulullah, Kâbe'nin cazibesine daha fazla kapılmış, buradan ayrı kalmak istememişti. Tehannüs üzerine yapılan bir çalışmada Rasulullah'ın Hirâ'da yaşadığı uzletin asıl gaye olmadığı, bir vesile olduğu, asıl maksadın tehannüs ya da bazı kaynaklarda belirtildiği üzere teabbud⁷¹ ya da tehannûf⁷² olduğu ifade edilmektedir. Çünkü uzlet süresince kişi, sadece kendini toplumdan soyutlamakla kalmıyor, ayrıca yolu buraya düşen muhtaçlara yardım

⁶⁸ Zührî, s. 43; Belâzûrî, I, 105; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Zâdu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-ibâd**, tahk. Şuayb el-Arnâvud, Abdülkadir el-Arnâvud, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988, I, 88; İbn Kesir, **Sîre**, I, 389-390; Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 75.

⁶⁹ İbn Hişam, I, 251; Taberî, **Tarih**, II, 300; Mevlânâ Şibli, **Asr-ı Saadet**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine Uyg: Osman Zeki Mollaahmedoğlu, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977, I, 150; Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Kable'l İslam**, Bağdat, 1993, VI, s.343; Balcı, **Peygamberlik Öncesi**, s.308; Fuat GÜNEL, "Hira", **DİA**, cilt: 18, İstanbul, 1998, ss. 121-122.

⁷⁰ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s. 76.

⁷¹ Teabbud: İbadet etmek.

⁷² Tehannuf: Hiz. İbrahim'in dinine göre ibadet etmek.

ediyor, fakirleri doyuruyordu. Ayrıca ibadet de ediyordu. Uzlet yapanlar evlerine dönmek istedikleri zaman, Kâbe'yi tavaf ederek tehânnüsü tamamlıyorlardı.⁷³

Rasulullah'ın bu süreçte yaptığı ibadetin detaylarına dair bilgiler kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak genel olarak tehannüs ile ilgili olarak nakledilen haberlerden Rasulullah'ın burada yaptığı ibadetlerin; kötülükten, günahattan uzaklaşarak uzlete çekilmek, zihinsel bir ibadet çeşidi olan tefekkür, varlık âleminden, yaşanan hayattan ibret almak ile meşgul olmak, mağaranın Kâbe'yi en yüksekten gören yer olması dolayısıyla Kâbe'yi seyretmek ve buna da tehannüs dendiği söylenebilir. Ayrıca aşağıda namaz konusunda da bahsedeceğimiz üzere Rasulullah'ın vahiy öncesinde de kuşluk namazını kıldığına dair haberler kaynaklarda yer almaktadır. Bu haberlerden hareketle de diyebiliriz ki Rasulullah Hira'da kaldığı bu süre içerisinde tüm bunların yanı sıra namaz kılıyor olması da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca tehannüsün aslında namazın İslam öncesindeki şekli olduğu, etimolojisi karanlık olmakla birlikte bir takım zühdi hareketler içeren bu ibadete tehannüs denildiği, risâlet ile birlikte yerini namaza bıraktığı iddiası da dikkat çekmektedir.⁷⁴ Ancak rivayetlerde Hira'da ve Ramazan ayında yapıldığına dair bilgilerin zikredilmesi nedeniyle bunun namazın değil fakat itikâfın öncüsü olduğu söylenebilir: Zira Ömer b. Hattab Müslüman olduktan sonra Cirâne'de iken, Câhiliye döneminde Kâbe'de itikâf-uzlet adadığını Rasulullah'a ilettiği ve onun da yerine getirmesini buyurduğu nakledilmektedir.⁷⁵ Bu haberde Kâbe'de uzlet adadığını söyleyen Hz. Ömer'in bu davranışı gerek Hira'da tehannüs adında gerekse Kâbe'de halktan uzaklaşmak ve tefekkürde bulunmak şeklinde olsun İslam öncesi dönemde bu ritüelin yaygın olarak bilindiği ve yapıldığını göstermektedir. Bu bağlamda İslam'dan önce de var olan tehannüs, uzlet İslamî dönemde yer alan itikâfın öncüsü olarak da kabul edilebilir.

⁷³ Ünal KILIÇ, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", **İSTEM**, Sayı: 24, 2014, ss. 3-11; Taberî, Tarih, II, 300.

⁷⁴ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara, 1975, s. 140; Mehmet Soysaldı, "Kur'an'da Salât Kavramının Semantik Analizi" (Salât Kavramı), **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, Ekim 2010- Mart 2011, ss.43-56.

⁷⁵ Abdurrezzâk, IV, 352; Buhari, II, 256.

1.1.2. Salât

Câhiliye döneminde Araplar arasında bilinen diğer bir ibadet türü olan salat (الصلاة) kelime olarak birçok dilciye göre dua, tebrik, ululama anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kelime zekât vezninde rahmet ve istiğfar manalarına da gelmektedir. Ancak Isfahânî'nin de zikrettiği üzere belirli bir ibadeti (namazı) ifade eden salât sözcüğünün aslı duadır. Bu ibadete salât adının verilmesi “bir şeyin kendi içerdiği şeylerden biriyle adlandırılması” türünden bir adlandırmadır.⁷⁶ Âlimlerden bazılarına göre salât sözcüğü “الصلى” sallî kökünden gelmektedir. “الصلى” ibadetle kendi nefsinden, Yüce Allah'ın tutuşturulmuş ateşi kovup defetmesi, uzaklaştırarak, izâle etmesi anlamına gelmektedir. Yüce Allah namaz ibadetini teşvik ederek övdüğü âyetlerde salât “صلاة” sözcüğünü ikame “اقامة” lafzıyla birlikte kullanmaktadır. Yine Isfahânî bu lafzın tahsis edilmesi ile birlikte burada namaz kılmaktaki asıl maksadın; yalnızca biçimini yerine getirmek değil, namazın hukukunu ve şartlarını hakkını vererek yerine getirmek olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁷

Bir ibadet olarak salât “صلاة” tüm dinlerde ortak olarak bulunmaktadır. Hatta namazın tarihini Hz. Âdem'e kadar götürmek dahi mümkündür. İbn Abbas'dan gelen bir haberde Beyt'i ilk tesis eden ve içinde namaz kılan kişinin Hz. Âdem olduğu zikredilir.⁷⁸ Kuran-ı Kerim'de yer alan çeşitli ayetler dikkate alındığında görülecektir ki salât, Hz. Âdem'den başka diğer peygamberlere ve ümmetlerine de emredilmiştir. Kuran-ı Kerim'de değişik ayetlerde⁷⁹ Hz. İbrahim'in ve Hz. İsmail'in namaz kıldıkları ve ümmetlerine namaz kılmayı emrettikleri anlaşılmaktadır. Yine Hz. İbrahim'in; “*Rabbim! Beni ve neslimi namaz kılanlardan eyle*” diye dua ettiği⁸⁰ anlatılmaktadır.

⁷⁶ Isfahânî, s. 860.

⁷⁷ Isfahânî, s.861.

⁷⁸ Ezrâkî, I, 40.

⁷⁹ “Hatırla ki, Biz Kâbe'yi insanlar için sevap kazanacakları bir toplanma yeri ve güvenli bir mabet yaptık ve ‘Ey İnsanlar! İbrahim'in makamını namazgâh edinin (dedik)’ İbrahim ve İsmail'e de, ‘Evimi tavaf edenler, tefekkür ve ibadet için orada bulunanlar, rûkû ve secde edenler için tertemiz tutun diye emrettik.”, Bakara 2/125.

“Ey Peygamber! Bu kitapta İsmail'i de an. Gerçekte o, sözünde duran bir kimseydi. O da bir elçi, bir peygamber idi. O, ailesine, halkına namazı ve zekâtı emrederdi. Rabbinin hoşnutluğunu kazanmış bir kimseydi.”, Meryem 19/54-55.

⁸⁰ İbrahim 14/40;

“رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۚ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ”

Ayrıca Hac suresinin yirmi altıncı ayetinde mealen Yüce Allah “*Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaif edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut diye İbrahim’i Kâbe’nin yanına yerleştirmiştik*” buyuruyor.⁸¹ Bu ve Bakara suresinde geçen yukarıda verdiğimiz ayet ışığında söylenebilir ki, Hz. İbrahim döneminde de ümmetin kıldığı bir namaz vardı. Bu namaz Yaratıcı için saygıyla ayakta durmak olan kıyam, Yaratıcının yüceliği karşısında kulun tevazuunu belirtmek amacı ile vücudun belden yukarısını eğmek olan rükû ve yine Yüce Yaratıcı önünde saygı ile yüzünü yere kapatmak olan secdeyi içermekteydi.

Hz. İbrahim Kâbe’yi kible edinerek oraya doğru namaz kılmış; Hz. İsmail de aynı uygulamayı devam ettirmişti.⁸² Ayrıca Hz. İbrahim’in dininde namaz ibadetinin mevcut olduğu sözlü Yahudi rivayetlerinden de anlaşılmaktadır. Bahsedildiğine göre Hz. İbrahim sabahları erken kalkarak, şafak vaktinde Allah’a ibadet ederdi. Yahudilerin “Şaharit” ibadetinin de Hz. İbrahim’in bu ibadetinden kaldığı kaydedilmektedir.⁸³

Hz. Musa’ya da namazın emredildiği Yüce Kitapta yer alan ayetlerden anlaşılmaktadır: “*Musa ve kardeşine ‘Mısır’da toplumunuza evler hazırlayın. Evlerinizi karşılıklı inşa edin, namazı kılın ve inanları müjdeleyin diye vahiy ettik*”⁸⁴ Yine Kuran-ı Kerim’de Hz. Musa’ya hitaben Yüce Allah; “*Muhakkak ki Ben, Yalnızca Allah’ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl*” buyurduğu görülmektedir.⁸⁵ Bu ayetler ışığında denilebilir ki Hz. Musa aracılığıyla gelen dinin emirleri arasında da salât vardı.

Kavminin Hz. Şuayb’a namazından dolayı mı putları terk ettiğini sorduğunu anlatan Hud suresi 87. ayeti kerimeden de Şuayb Peygamberin de namaz ile

⁸¹ “وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ”

⁸² Ezrâkî, II, 30.

⁸³ Kuzgun, ss.176-177; Soysaldı, **Salât Kavramı**, ss.43-56

⁸⁴ Yunus, 10/87,

“وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بَيْوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ۚ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ”

⁸⁵ Taha, 20/14

“إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي”

emrolunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Hz. Lokman'ın oğluna namaz kılmasını öğütlediği;⁸⁷ Hz. Davud'un namaz kıldığı⁸⁸ Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlerden anlaşılmaktadır.

“Zekeriyya mabette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir kelimeyi tasdik edici, efendi, iffetli ve Salihlerden bir Peygamber olarak Yahya'yı müjdeler”⁸⁹ ayetinden anlaşıldığı üzere Zekeriya Peygamber de namaz kılanlardandı. Yine Kuran-ı Kerim'de zikredildiğine göre Hz. Meryem de namaz kılmaktaydı; “Ey Meryem! Öyleyse sen Rabbine yürekten kulluk et, secdeye kapan ve O'nun huzurunda rükû edenlerle birlikte rükû et.”⁹⁰ Meryem suresinde geçen şu ayet ile “Her nerede olursam olayım, O beni kutlu kıldı, yaşadığım sürece bana namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti” Hz. İsa'ya da namazın emredildiği anlatılmaktadır.⁹¹

Yahudilerin sabah, öğleden sonra ve akşam olmak üzere günde üç adet tayin edilen ibadet vakitleri bulunmaktadır. Sabah ibadeti şafağın sökmesinden, günün üçte bir vakti girinceye kadar; öğleden sonraki ibadet, güneşin batmasından biraz öncesine kadar; akşam ibadeti, akşam karanlığının biraz öncesinden şafağın sökmesine kadar ezberden okunarak yapılmaktadır. Daha sonra Babil dönüşü, Tapınak'ın ikinci defa yapılmasının ardından ise bu vakitlere bir tane daha eklenmiş böylece günlük ibadet vakitleri sabah “Şaharit”, öğle “Musaf”, ikindi “Minha”, akşamüstü “Ne'ilat Şerarim” olmak üzere dörde çıkarılmıştı. Zaman içerisinde sadece sabah ve ikindi ibadetlerine devam eden Yahudiler öğle ibadetini yalnızca Sebt ve bayram günlerinde, akşamüstü

⁸⁶ “Dediler ki Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa Sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!”

⁸⁷ Lokman, 31/17;

“يُنَنِّي أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ”

⁸⁸ Sad, 38/24.

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجْتِكَ إِلَى نَعَاجِهِمْ وَإِنْ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ

⁸⁹ Al-i İmran, 3/39;

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
”مِّنَ الصَّالِحِينَ“

⁹⁰ Al-i İmran, 3/43;

”يُزَكِّيهِمْ أَفْتَنِي لِرَبِّكَ وَأَسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ“

⁹¹ Meryem, 19/31; “(İsa beşikte iken şöyle konuştu) Nerede olursam olayım, Rabbim beni mübarek kıldı ve sağ oldukça bana namazı ve zekâtı emretti.”

”وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا“

ibadetini ise yalnızca Kefaret bayramında yapmaya başlamışlardır.⁹² Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi onların sabah yaptıkları ibadetlerinin Hz. İbrahim'den kaldığı gibi, ikindi ibadetlerinin Hz. İshak'tan ve daha sonra günlük ibadetleri içine eklenen ve “Maarib” denen akşam evde yaptıkları ibadetlerinin ise Hz. Yakup'tan kaldığı bildirilmektedir.⁹³ Tüm bu bilgilerin yanı sıra İbn Sa'd'ın bildirildiğine göre İslam'dan birkaç yıl önce Medine'ye gelen Şam Yahudilerinden İbnü'l Heyyeban beş vakit namaz kılmaktaydı.⁹⁴

Ayrıca Kur'an'da Ashab-ı Kehf ile ilgili kıssada geçen “Mescid”⁹⁵ kelimesi dikkat çekmektedir. Ayette zikredilen bu kelimeye dayanarak ilk Hristiyanların da namaz kıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca 1947'de yapılan çalışmalar neticesinde Ölü Deniz'in kuzeybatısında Kumran Harbelerinde bulunan ve Esseniler'e ait olan bazı vesikalarda da “Mescid” kelimesi geçmektedir. Bu vesikalarda “*Bizim ibadet ettiğimiz yer, Tanrı için başımızı koyduğumuz yerdir*” denilmektedir. Esseniler'in bir Yahudi mezhebi olduğu görüşleri yansırı “Erken Hristiyanlık Dönemi” diye bilinen bir döneme ait olduğu da bildirilmektedir. Ancak görülen odur ki Esseniler'in de içinde secde olan bir ibadetleri olduğu aşikârdır.⁹⁶

Wensinck ise, namazla Yahudi ve Hristiyanlar'ın dinî ayinleri arasında benzerlik kurmakta ve Aramice'de “Selota” kelimesin “katlamak, bükme ve germek” anlamında olup, namaz gibi âyin şeklindeki dua manasında kullanıldığını söylemektedir. Hristiyan ve Yahudilerin ibadetlerinde de namaz da olduğu gibi, kıyam, secde ve kâde olduğunu zikretmektedir.⁹⁷ Süryanilerin de kıyam, kıraat ve secde esaslarına dikkat ederek gün içerisinde yedi vakit namazları olduğu dikkat çekmektedir.⁹⁸ Doğu Hristiyanlarının Rasulullah devrinde, tahrif edilmiş şekliyle de olsa, kendilerine emredilen namaz ibadetini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Medine döneminde geçen bir haber göstermektedir ki Rasulullah döneminde yaşayan

⁹² Soysaldı, **Salat Kavramı**, s. 49.

⁹³ Kuzgun, s. 195.

⁹⁴ İbn Sa'd, I, 160.

⁹⁵ Kehf, 18/21,

“وَكَذَلِكَ أَتَتْهُمْ عَلَيْهِمْ لَيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّلُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا أَأُنَبِّئُكُمْ عَلَيْهِمْ
بُنْيَانًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَنْخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا

⁹⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş (Müessesese)**, çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992, s.40; Soysaldı, **Salât Kavramı**, ss.50-51.

⁹⁷ Wensinck, Arent Jan, “Salât”, **İA**, MEB, cilt: 10, İstanbul, 1966, ss. 111-123.

⁹⁸ Nihat Durak, **Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, ss.109-110.

Necran Hristiyanlarının da namaz ibadeti vardı. Zira Necran Hristiyanlarının elçileri Medine’de Rasulullah’a geldi. İkinci namazından sonra Hz. Peygamber’in mescidine girdiler. Bu arada namazlarının vakti geldi. Kalkıp Rasulullah’ın mescidinde namazlarını kıldılar. Halk onlara engel olmak istedi. Fakat Rasulullah, “*Bırakın onları*” buyurdu. Doğuya yönelip namazlarını kıldılar.⁹⁹

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Câhiliye döneminde yaşayan bazı Hanifler bulunmaktaydı. Bunlar Hz. İbrahim’in dini üzere ibadet etme gayreti içinde idiler. Bundan dolayı bazı haniflerin namaz ibadetini yerine getirdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Zira Ebu Zer¹⁰⁰ ve Kus b. Sâide’nin Câhiliye döneminde namaz kıldıkları belirtilmekte, Zeyd b. Amr’ın da secde ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Tüm bu ayet ve haberlerden anlaşılmaktadır ki namaz ibadeti, İslam ile tesis edilmiş bir emir değildir. Daha önce gelen peygamber ve ümmetlerine de namaz emredilmiştir.

Goldziher, namaz ibadetinin Câhiliye devrinde mevcut olmadığını, “salât” kavramının Hristiyanlardan alındığını ileri sürmüştür.¹⁰² Bu görüş doğru kabul edilse bile Câhiliye Araplarının ataları Hz. İbrahim’in dininden uzaklaşmış olduklarından dolayıdır. Kaldı ki Ebu Zer, Zeyd b. Amr ve Kus b. Saide’nin namaz kıldığına dair bilgiler ve Kur’an- ı Kerim’de geçen “*Onların Kâbe’nin yanındaki salâtları, ısıklık çalmak ve el çırpıktan ibarettir. Öyle ise inkâr ettiğiniz şeylerden dolayı azabı tadınız*”¹⁰³ ayeti göstermektedir ki formu farklı olsa da Câhiliye dönemi Arapları arasında da salât adında bir ibadet bulunmaktaydı.

Ancak putperest Araplar salâtı genel olarak, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in dinindeki şeklinden uzaklaştırıp dua ve istiğfar anlamında kullanmaktaydı. Nitekim bu dönemde müşrik kadın ve erkekler açık-saçık¹⁰⁴ el ele tutuşup Kâbe’nin etrafında dolaşır ve ısıklık çalıp el çırpar; özellikle Hz. Peygamber Kâbe’ye namaz kılmaya

⁹⁹ İbn Kayyım, III 629; Hamidullah, **Müessese**, s. 72.

¹⁰⁰ İbn Sa’d, IV, 220

¹⁰¹ İbn Sa’d, III, 380; İbn Kesir, **Bidaye**, II, 214, 221; Kuzgun, s. 209.

¹⁰² Said Hatipoğlu, “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine (Tebliğ)”, **Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, 1985, ss.81-94

¹⁰³ Enfal, 8/35; “وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً ۚ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ”

¹⁰⁴ Daha sonra Câhiliye döneminde hac ibadetinde bahsedeceğimiz üzere Kâbe etrafında açık saçık tavaf etme sadece dışarıdan gelen hille ehline özgüydü. Kendi halkı olan hums kıyafetleri ile tavaf ediyordu.

geldiğinde bunda aşırıya giderek Rasulullah'ın huzurunu kaçırmaya çalışırlardı. Hem de kendilerini ibadet yaptı sayarlardı.¹⁰⁵

İbn Kesir'in rivayetinden müşriklerin putlarına karşı yaptığı hareketlerinde, namaza benzer rükû ve secdenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Kesir İbn Ömer'den rivayetle, müşriklerin tavafta ısıklık çalmalarını, sonrada yanaklarını yere eğerek, secde etmelerini, onların el çırpmalarını anlatmış; başka bir rivâyette de: *“Kâbe'yi sola doğru tavaf ederler, yanaklarını yere koyup (secde edip) el çırpırlar ve ısıklık çalarlardı”* demiştir.¹⁰⁶

İslam öncesi dönemde Arapların ölülerinin kabri başında durarak onun iyiliklerini, güzel işlerini anarak hüznün göstererek dua ettikleri görülmektedir. İslam'da yer alan cenaze namazından farklı şekilde de olsa “es-Salât” dedikleri benzeri dinî geleneklere “Câhiliye Duası” denilmiştir.¹⁰⁷ Bunun yanında dikkat çeken başka bir haberde de Ka'b b. Lüey'in Kureyşlileri Arûbe günü toplayıp, içinde hutbe bulunan haftalık bir ibadet yaptıkları kaydedilmektedir.¹⁰⁸

Câhiliye Arapları arasında namaz ibadetinin var olduğu; bunu günde üç kere, güneş doğduğunda, battığında ve günün ortasında olmak üzere putlarına secde şeklinde gerçekleştirdikleri, kuşluk namazının da Kureyşliler tarafından bilindiği kaydedilmektedir.¹⁰⁹ Ancak bu konuda klasik kaynaklarda bir haber bulunmamasına rağmen Rasulullah'ın vahyin ilk yıllarında Kâbe'nin avlusunda kıldığı kuşluk namazına müşriklerin ses çıkarmadığını anlatan haberlerden hareketle böyle bir iddianın dile getirildiği düşünülmektedir. Buna karşın gerek Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'i vahyin ilk gününde namaz kılarken gördüğündeki şaşkınlığı,¹¹⁰ gerek Ebu Talip'in Hz. Ali ve Hz. Peygamber'i namaz kılarken yakaladığındaki tepkisi¹¹¹ ve Afif isimli bir tüccarın Abbas (r.a.) ile sohbeti sırasındaki sorusundan¹¹² hareketle

¹⁰⁵ Elmalılı, IV, 228.

¹⁰⁶ İbn Kesir, **Tefsir**, III, 99-100.

¹⁰⁷ İbn Habib, **Kitabü'l-Muhabber**, Beyrut, t.y., s. 320; Soysaldı, **Salat Kavramı**, s.49

¹⁰⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Basri el-Maverdi, **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**, Terc: Ali Şafak, Bedir yayınevi, İstanbul, 1976, s. 182; Mustafa Fayda, “Arûbe”, **DİA**, cilt: 3, İstanbul 1991, s. 422; Soysaldı, **Salat Kavramı**, s.49

¹⁰⁹ Cevad Ali, VI, ss. 337, 57.

¹¹⁰ İbn İshak, s. 181

¹¹¹ İbn Hişam, I, 263; Belâzürî, I, 113; Taberî, **Tarih**, II, 313, İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 58.

¹¹² İbn İshak, s. 119; İbn Sa'd, VIII, 17-18; Belâzürî, I, 113; Taberî, **Tarih**, II, 311-312, İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 57, 59.

namaz ibadetinin Mekkeliler tarafından bilinmediğine dair bir iddia da bulunmaktadır.¹¹³

Hiz. Muhammed'in İslam'dan önce gece namazı kıldığını dair rivayet de dikkat çekmektedir. Bu namazın Rasulullah'ın Hira'da uzlette iken devam ettiğı bir ibadet olduğı zikredilmektedir.¹¹⁴

Tüm bu bilgiler ışığı altında Câhiliye döneminde salâtın (namazın) İslami dönemindeki anlamıyla bilinçli bir ibadet olmaktan uzak, âdeta bir tür eğlence ve oyun haline dönüştürülmüş olsa da namazın en önemli rükunlarından biri olan secdenin İslam öncesi Araplar tarafından bilindiğı, derin hayranlığın bir ifadesi olarak var olduğı söylenebilir.¹¹⁵

İçinde yaşadığı toplumda var olan bu ibadetler ve daha önceki peygamberlere de emredilmiş olması sebebiyle Rasulullah'ın risâlet ile görevlendirilmeden önce de namaz ibadetini bildiğini ve yerine getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak vakit ve rekât sayısı olarak net bir şey söylemek mümkün değildir.

1.1.3. Kurban

Câhiliye döneminde var olan diğeri bir ibadet şekli de kurbandır. Arapça yakınlaşma anlamına gelen (قرب) kurb kökünden gelen kurban olgusuna insanlık tarihinde bugüne kadar görülen bütün dinlerde, şekil, mahiyet ve gaye yönünden bazı farklılıklar bulunmasına rağmen rastlanmaktadır.¹¹⁶ Kuran-ı Kerim'de Hiz. Âdem'in oğulları Habil ve Kabil'in kurbanından bahseden ayet göstermektedir ki kurban ibadeti Hiz. Âdem'e kadar uzanmaktadır. Bu ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:¹¹⁷

Ey Peygamber! Kitap Ehline Âdem'in iki oğlunun şu hikâyesini, hakikatlerle dolu bir ibret vesilesi olarak anlat: Hani onlar Allah'a birer kurban

¹¹³ M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?**, HİKAV yayınları, İstanbul, 2018, ss. 87-94.

¹¹⁴ Cevad Ali, VI, 510.

¹¹⁵ İzutsu, s.140.

¹¹⁶ Osman Cilacı, **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980, s.98.

¹¹⁷ Maide 5 27;

وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

sunmuşlar; birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine; ‘Yeminle söylüyorum ki, seni öldüreceğim’ demiş, kardeşi de şu cevabı vermişti: ‘Allah ancak, emirlerini yerine getirmede samimi olanların kurbanını kabul eder.

İslam’dan önceki diğer ilahi dinlerdeki kurban olgusuna baktığımızda görmekteyiz ki Yahudilikte kurbanı önem verilmekle birlikte adalet ve hakkı yerine getirmek daha efdal sayılmış, kötü kişilerin Rabbe takdim ettikleri kurban mekruh olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Levililer’de yer alan bilgiler Yahudilerin kurban ibadeti ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Hristiyanlıkta kurban ise verilen sözün tutulmadığı zamanlarda günah işlemiş sayılmamak için Allah’a karşı bir şey yapmaya söz vermek şeklinde anlaşılmıştır. Hristiyan Araplar da kurbanı daha farklı bir anlam vermiş “Kuddâs”, yani Hristiyanların âyin yaparken yedikleri, şaraba batırılmış ekmeğe, demişlerdir.¹¹⁸

Görüldüğü üzere her iki dininde tahrif olması sonucu kurban inancında da değişimler göze çarpmaktadır. İslam ile birlikte diğer tüm ibadetlerde olduğu gibi kurban kesme ibadeti de özüne döndürülmüştür.

Kurbanla ilgili olarak görülebilecek bir diğer durum da Yaratıcıya insan kurban etme anlayışıdır. Tarihi süreçte varlığı gözlenen bazı ilkel inanışlarda insan kurban etmek oldukça yaygın bir ibadettir.¹¹⁹ Tevrat’taki bilgilerden anlaşıldığı üzere Yahudi inancında da insan kurban edilmek üzere adanırdı. Hâkimler kitabında anlatıldığına göre¹²⁰; Hâkimlerden olan Yeftah, Ammon oğullarını yendiğinde evine dönünce kapıya onu karşılamak üzere çıkacak ilk kişiyi tanrıya yakılacak takdime olarak adamıştı. Yeftah zaferle evine dönünce kapıya ilk kızı çıktı. Yeftah adağını yerine getirmek istemiş ve kızına iki ay süre tanımıştı. Bu sürenin sonunda kızını boğazlayıp Yahova için yakmıştı.¹²¹ Bazı kaynaklarda çok eski zamanlarda Arapların da insan kurban ettikleri zikredilmektedir. Câhiliye devrinde Arapların, sabah yıldızına insan veya beyaz deve kurban ettikleri kaydedilmektedir.¹²²

¹¹⁸ Wensinck, “Kurban”, **İA**, MEB, cilt: 6, İstanbul, 1977, ss. 1013-1014.

¹¹⁹ Cilacı, s.104.

¹²⁰ Hâkimler 11/30-40.

¹²¹ A. O. Ateş, **Cahiliye**, s.195.

¹²² Cilacı, s.147.

Tarih kaynaklarında Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi olayının bir benzerinin, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib tarafından da yaşandığı rivayet edilmektedir.¹²³ Bu rivayette anlatıldığına göre Abdülmuttalib eğer on oğlu olursa bunlardan birini Allah'a kurban edeceğini adayarak kura ile kurban edeceği oğlunu seçti. Bu kuranın sonucunda Rasulullah'ın babası Abdullah çıktı. Kâhin bir kadının tavsiyesi üzerine Abdülmuttalib, oklarla bir miktar deve ve Abdullah arasında tercih yapma yolunu seçti. Çekilen oklarda deve çıkana kadar sayıyı arttırdı. Sonunda yüz deve karşılığı Abdullah kurban edilmekten kurtuldu. Bu rivayet Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme kıssasına benzerlik göstermektedir. İki haber de göz önüne alındığında insan kurban etmenin ve bunu adak olarak belirlemenin bir âdet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İslam insanın kurban edilmesini, bu konuda adakta bulunulmasını tamamen yasaklamıştır.¹²⁴

Câhiliye döneminde Araplar arasında Hz. İbrahim'in geleneği olarak devam eden kurban ibadeti, Amr b. Luhey ile birlikte bozulan tevhid inancı sonucu putlara kurban kesme şekline dönüştürülmüştü.¹²⁵ Bahsedildiğine göre Cahiliye Arapları kurbanlarını keserken putları Lat ve Uzza'nın adını anarlardı. En büyük putları olan Hübel'in adına da kurban keserler ve kestikleri bu kurbanların kanlarını ise putun önünde bulunan çukura akıttırlardı.¹²⁶ Putlarının yanında kestikleri kurbanlarına el- 'atair, kurban kestikleri yere el- 'utur (sunak) denirdi.¹²⁷ Kestikleri kurbanın kanını putlara bulaştırmaya önem verirler, bunun onlara kutsallık kazandıracağına inanırlardı. Putların Kâbe'ye gelen taraflarına kanlarını sürerler, etlerini parçalayıp bu taşların üstüne koyarak yırtıcı hayvan ve kuşların yemesini beklerler, kendileri yemezler hatta ziyan olmasına sebep olurlardı.¹²⁸ İslam'la birlikte bu durum yasaklanmış, kişinin kestiği kurbanın etini yemesi helal kılınmış Rasulullah'da haccı sırasında kestiği

¹²³ İbn İshak, ss.14-18; İbn Hişam, I, 162; İbn Kesir, **el-Bidaye**, II, 231; A. O. Ateş, **Cahiliye**, s.212; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s. 47; Avcı, s.60.

¹²⁴ En'am, 6/151.

¹²⁵ İbnü'l-Kelbî, s. 29; İbn Hişam, I, 79.

¹²⁶ Mehmet Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Sadeleştiren: M. M. Söylemez, M. Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, s.71.

¹²⁷ İbnü'l-Kelbî, s. 40.

¹²⁸ İbn İshak, ss.77-78; Buhari, II, 169; İbn Kesir, **Tefsir**, V, 412; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 380,381; Ali Bardakoğlu, "Kurban (İslam'da Kurban)", **DİA**, cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 436-440; Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği(II)", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 32, 2011, ss. 143-185.

kurbanının etini pişirterek kendi de yemişti.¹²⁹ Ayrıca bahsedildiğine göre putları adına kestikleri bu kurbanları paylaştırır, ikram da ederlerdi. İslam bu uygulamayı yasaklamış ve putlar adına kesilen kurbanları murdar saymıştır.¹³⁰

Cahiliye döneminde Arapların senede bir gün bayramları olduğu ve bu bayramda güneş doğmadan evvel veya güneş doğarken kurban kestikleri anlaşılmaktadır. Bu bayram dışında belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe’de gerekse Mekke’nin diğer bölgelerinde ve Mekke dışındaki putların yanında da deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları kurban ettikleri de nakledilmektedir.¹³¹ Ayrıca doğurganlıkları ile ilgili veya ilahlarına sundukları adaklarına konu olması bakımından deve ve koyunlarına bahîra, sâibe, vasîle ve hâmî gibi isimler vermiş ve bunlar üzerinden bazı dini ananeler tesis etmişlerdi.¹³² Bunlardan biri olarak yarma, genişletme anlamındaki bahr (بحر) kökünden gelen bahîre, Câhiliye Araplarının sütünün içilmesi, sırtına binilmesi ve yük yüklenmesini haram saydıkları ve kulaklarını yararak salıverdikleri dişi deveye verdikleri isimdir. Bildirildiğine göre bahîra, Kâbe’de İsâf ve Nâile putları yanında kesilir, başı ile boynu lider olan Ebû Ğubşân’a verilirdi.¹³³

Bahîra’nın tanımına gelince farklılıklar dikkat çekmektedir. İsfahânî Bahîra’yı tanımlarken, *arka arkaya on defa, on batın yavru veren dişi devenin kulağının yarılıp salıverilmesidir*, der.¹³⁴ Taberî’nin tefsirinde verdiği tariflerde beş veya yedi kere doğuran dişi deveye denildiği, kulağının yarılarak salıverilen deveye denildiğine dair bir rivayetin yanısıra Mücahid’e göre yünü, binilmesi, sütü ve eti kadınlara haram, erkeklere helal kılınan, öldükten sonra ise hem kadına hem erkeğe helal olan devedir. İbn Abbas, Dahhak ve Katade ise devenin beşinci defada doğurduğu dişi yavrusuna bahîra denilerek kulağının yarıldığı, yünü kırkmadıkları ve sütünü içmediklerini söylerler.¹³⁵ Tanımında farklılık da olsa binmenin, yününden ve sütünden faydalanmak

¹²⁹ İbn Sa’d, II, 177; Buhari, II, 187, İbn Kayyım, II, 315. Aynî, Aynî, Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451). **Umdetü’l-Karî li Şerhi Sahih Buhari**, Beyrut, t.y.,X, 29.

¹³⁰ Balcı, **Peygamberlik Öncesi**, s.63.

¹³¹ Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 470; Bardakoğlu, ss. 436-440.

¹³² İbn Hişam, I, 91-93; Taberî, **Tefsir**, III, 422; İshak Yazıcı, “Bahîre”, **DİA**, cilt: 4, İstanbul, 1991, s. 487.

¹³³ Çelikkol, s.173.’

¹³⁴ İsfahânî, s. 181.

¹³⁵ İbn Habib, 330; Taberî, **Tefsir**, III, 424; Tan, s.153

gibi helal olan bir şeyin haram sayılmasıdır. İslam ile birlikte bu tür adetler kaldırılarak Kur'an-ı Kerim'de¹³⁶ Allah'a iftira olarak nitelendirilmiştir.¹³⁷

Bir diğer Câhiliye uygulaması da sâibe'dir. Mekkeliler hastalıktan şifa bulmak, uzun bir yolculuktan selametle dönmek, savaşta galip gelmek amacıyla veya bir nimete şükretmek niyetiyle adak adadıkları zaman ilahları ve putları adına bir deve salıverirler ve buna sâibe derlerdi. Sâibe'ye binilmez, yünü kesilmez, sadece kendi yavrusu ve yolcular onun sütünü içebilirdi.¹³⁸

Câhiliye toplumunun kurban adetlerinden biri de vasîle idi. Vasîle'nin tanımında da ihtilaf vardır. Beş veya yedi tane ard arda dişi kuzu doğuran koyuna "vasîle" dendiği gibi, her defasında ikiz doğuran koyuna da vasîle diyenler vardır. Her defa ikiz doğurunca dişiler Allah'a, erkekler ise kendilerine ayırlırdı. Vasîle'lerin sütünden ve yününden erkekler faydalanabilir fakat kadınlara yasaktı.¹³⁹

Himaye etmek, korumak anlamındaki hamy (himaye) kökünden türeyen bir sıfat olarak koruyan anlamına gelen hâmi, Câhiliye döneminde dikkat çeken diğer bir uygulamadır. Câhiliye Arapları, kendisinden fazlaca yavru aldıkları ve artık yaşlanmış olan erkek deveye "sırtını korumuş" anlamında hâmi adını verirler, onu putlarına adayarak serbest bırakır, ölünceye dek hiçbir iş gördürmezlerdi. Onların inancına göre böyle bir deveye binilmesi, yük yüklenilmesi, yününün kırılması haramdı. Tıpkı bahîra, sâibe ve vasîle gibi o da kutsallık statüsü kazanırdı.¹⁴⁰

Câhiliye dönemi Arapları arasında fazlaca yaygın olan hayvanları bu şekilde kutsallık atfederek yaradılışlarına aykırı bir şekilde Tanrı'ya adama inancı İslam'ın tevhid anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Bu nedenle yukarıda da zikrettiğimiz üzere risâlet döneminde bu tür uygulamalar yasaklanmış, bahîra, sâibe, vasîle, hâmi diye imtiyazlı hayvan sınıfı belirlenmediği, bu isimlerle anılan hayvanlardan faydalanmanın haram kılınmadığı, bu düşüncelerin Allah'a iftiradan başka bir şey olmadığı Yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir. Hatta kaynaklarda Hz. Peygamber'in kurbanının üstüne binmeyen bir sahabeyi binmesi konusunda

¹³⁶ Maide 5/103; En'am 6/138-139.

¹³⁷ Taberî, **Tefsir**, III, 422; İbn Kesir, **Tefsir**, III, 203; Yazıcı, 487.

¹³⁸ İbn Hişâm, I, 91; İbn Kesir, **Bidaye**, II, 175; Muhammed Aruçi, "Sâibe", **DİA**, cilt: 35, İstanbul, 2008, ss. 542-543.

¹³⁹ İbn Hişâm, I, 92; İbn Habib, 331; Taberî, **Tefsir**, III, 425; Çelikkol, s. 174; Casim Avcı, "Vasîle", **DİA**, cilt: 42, İstanbul, 2012, s. 550.

¹⁴⁰ İbn Hişâm, I, 92; İbn Habib, 331; Taberî, **Tefsir**, III, 427; Muhammed Eroğlu, "Hâmi", **DİA**, cilt: 15, İstanbul 1997, s. 457.

uyardığını anlatan bir haber dikkatimizi çekmektedir. Burada Rasulullah'ın gayesi muhtemeldir ki Câhiliye devrinden kalan bu tür uygulamaların kaldırıldığını ümmetine göstermektir.¹⁴¹

Câhiliye döneminde Arapların putlarına tazim niyetiyle kestikleri bu kurbanlar gibi ölülerine tazim için kurban kestikleri de görülmektedir. Bahsedildiğine göre ölen kişinin mezarı başına, kaçmasını engellemek için ayakları kesilmiş üzeri örtülü bir dişi deve bazen de erkek deve getirilip başı geriye doğru bükülerek bağlanır, boynuna bir gerdan asılarak aç ve susuz bırakılıp ölüme terk edilirdi. Bu dişi deveye de beliyye ismini verirlerdi.¹⁴²

Bu dönem toplumunda yaygın olan uygulamalardan biri de, doğan her çocuğa, doğumunun yedinci günü, saç tıraş edildikten sonra kesilen akîka kurbanıdır.¹⁴³ Abdurrezzâk'ın kaydettiğine göre; Câhiliye devrinde çocuğu olan kişi bir koyun keser, pamuk parçasını bu kesilen hayvanın kanına bular, çocuğun saçları kesildiği zaman başına koyardı.¹⁴⁴ İslam ile birlikte akîka uygulamasında da bazı değişiklikler olmuş, çocuğun başına kan sürülmesine müsaade edilmemiş, ancak kurban kesimi tasvip edilerek devamına izin verilmiştir. Hatta zikredildiğine göre Rasulullah peygamber olarak gönderildikten sonra hem kendi adına hem de Hasan ile Hüseyin adına ikişer¹⁴⁵ koç akîka kurbanı kesmiştir.¹⁴⁶ İbn Sâ'd da Hz. Hatice'nin her erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun; Rasulullah'ın da oğlu İbrahim için bir koyun akîka kurbanı kestiğini zikretmektedir.¹⁴⁷ Câhiliye döneminde bazı ailelerde kız çocukların doğumu üzüntü sebebi olduğu için onlara kurban kesilmez, sadece erkek çocuklar için kesilirdi. Rasulullah Câhiliyyenin bu uygulamasına da karşı durarak kız çocukları için de akîka kurbanı kesmiştir. Görüldüğü gibi akîka kurbanı da risâlet döneminde Câhiliye döneminin çirkin uygulamalarından temizlenerek, Allah'ın verdiği evlat nimetine karşı bir şükür göstergesi olarak, tevhid prensibine aykırı olmadığı için ilga edilmemiş, bazı düzenlemelerle devamına izin verilmiştir.

¹⁴¹ Vakıdî, III, 1091.

¹⁴² İbn Habîb, s. 323; A. O. Ateş, **Cahiliye**, s. 85; Tan, s. 163.

¹⁴³ A. O. Ateş, **Cahiliye**, s.216.

¹⁴⁴ Abdurrezzâk, IV, 330-331.

¹⁴⁵ Bazı rivayetlerde ise birer koç şeklinde geçmektedir.

¹⁴⁶ Abdurrezzâk, IV, 329-330; İbn Ebî Şeybe, VII, 46; İbn Kayyım, II, 328, 332.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, I, 135.

Câhiliye döneminde kurban uygulamaları ile ilgili olarak karşımıza çıkan bir diğeri de atîre ve fera'dır. Bunlardan atîre Receb ayının ilk on günü içinde, ilâhlarına yakın olmak maksadı ile kurban edilen koyuna verdikleri isimdir. Bu kestikleri kurbanın kanını putlarının başına sürdükleri, atîre kesilen puta itr adını verdikleri bilgilerinin yanı sıra Receb ayında kesilmesi dolayısıyla bu hayvana recebiyye de dendiği zikredilmektedir. Yine bu dönemde Arapların deve veya koyunun ilk doğan yavrusunu putlara kurban olarak sundukları, bu yavruya da fera' adını verdikleri görülmektedir. Onlar bu şekilde annenin bereketli ve neslinin çok olacağını umuyorlardı. Yahudilikte de görünen benzer bir uygulamada sürüde ilk doğan yavru, ilk mahsul veya ilk meyve Rabbe takdim ediliyordu. Onlar da bu kurbanların bereketin artışına vesile olacağı inancına sahiptiler.¹⁴⁸

Risâlet ile birlikte bazı Câhiliye uygulamalarının ilga edilmesinden hareketle ashtaptan bir kişinin Rasulullah'a fera' ve atîrenin durumunu sorduğu, Rasulullah'ın da bunu kişinin kendi isteğine bıraktığına¹⁴⁹ dair bir haberin yanı sıra recebiyye¹⁵⁰ adıyla atîre kesilmesinde bir sakınca olmadığı;¹⁵¹ her beş koyundan birinin fera' olarak kesilmesini emrettiği¹⁵² de nakledilmektedir. Ancak hadis kaynaklarında yer alan bir rivayette ise Hz. Peygamber'in "*İslam'da fera' ve atîre kurbanı yoktur*"¹⁵³ buyurduğu görülmektedir. Tüm bu haberler ışığında söylenebilir ki Rasulullah Câhiliyedeki şekli ile yani putlara adanan bir kurban olarak ya da sadece Receb ayında kesilme gibi bir şarta bağlı olan fera' ve atîre uygulamalarını nesh etmiştir. Ancak ilk doğan hayvanın veya hangi ayda olursa olsun Allah rızası için kesilen kurbanı kişinin isteğine bırakmıştır.

İslam öncesi kurban ibadeti başlığı altında ele alacağımız bir diğerkonu Hz. Muhammed'in kendisine peygamberlik verilmeden önce putlara kurban kesip-kesmediğidir. Bu konuda çalışma yapan bazı müsteşrikler Rasulullah'ın içinde bulunduğu Câhiliye Arplarının örf, âdet ve ibadet tarzlarını takip ederek risâletten önce putlara kurban sunduğunu ve putlar adına kesilen hayvanların etlerinden yediğini iddia

¹⁴⁸ A. O. Ateş, **Câhiliye**, s.218; Halit Ünal, "Atîre", **DİA**, cilt: 4, İstanbul, 1991, ss.79-80.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, VII, 64.

¹⁵⁰ Abdurrezzâk, IV, 342.

¹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, VII, 67.

¹⁵² Abdurrezzâk, IV, 340'da "her elli hayvandan birinin" ibaresi geçmektedir; İbn Ebî Şeybe, VII, 67; İbn Hacer, IV, 303.

¹⁵³ Buhari, VI, 217; Müslim, III, 1564; İbn Ebî Şeybe, VII, 64.

etmişlerdir. Bu konuda delil olarak da İslamî literatürde yer alan çeşitli rivayetleri göstermişlerdir. Bunlardan biri İbnü'l-Kelbi'de yer alan haberdır. Bu haberde Hz. Peygamber'in Câhiliye döneminde Uzza adına, az kalsın kara bir koyun kurban ettiği nakledilir.¹⁵⁴ Başka bir rivayette de Câhiliye döneminde putlara tapmaktan kaçan Zeyd b. Amr'ın ziyaretine giden Hz. Muhammed'in beraberinde biraz yiyecek götürdüğü, içinde bulunan eti gören Zeyd'in bu etin putlar adına kesilip kesilmediğini sorduğu anlatılır. Hz. Muhammed'in "evet" cevabı üzerine ise Zeyd'in putlar adına kesilen hayvan etinden yemediğini söyleyip ikramı geri çevirdiği nakledilir. İbn İshak'ın iddiasına göre onun sözlerinden sonra Hz. Muhammed bir daha puta dokunmayarak onlar adına kurban kesmemiştir.¹⁵⁵ Başka bir rivayette ise Zeyd b. Amr'ın Hz. Peygamber ve Zeyd b. Harise yemek yerken yanlarına uğradığı, Rasulullah'ın kendisini yemeğe davet etmesi üzerine Zeyd'in putlar adına kesilen kurban etini yemediğini söyleyip daveti kabul etmediği bildirilir.¹⁵⁶

Tüm bu rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi ismet sıfatına sahip olmadığını ispat amacı ile bir çalışma yapan Kister Rasulullah'ın Zeyd b. Amr'dan bahsederken "*O putlara ibadet nedeniyle beni ayıplayan ve böyle yapmaktan nehy eden ilk insandı*" dediğini kaydeder. Bu çalışmasında ilgili haberden şu şekilde bahseder: Hz. Peygamber Zeyd b. Harise ile birlikte Taif'ten geldiği sırada Mekke'nin yukarısındaki yüksek alanda Zeyd b. Amr'a uğramıştı. O sırada Rasulullah genç bir delikanlı idi. Yanlarında putlara kestikleri kurbanlarından bir torba et vardı. Zeyd b. Harise'nin taşıdığı eti Zeyd b. Amr'a takdim etti. O "*yeğenim, bu putlarınıza sunduğunuz kurbanlarınızdan değildir değil mi*" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber öyle olduğunu söyleyince, "*Abdülmuttalib'in kızlarına sormuş olsaydın, benim bu kurbanların etlerinden asla yemediğimi sana söylerlerdi*" diyerek "*onlar iyilik veya kötülük yapamayan batıl şeylerdir*" diyerek Hz. Muhammed'i ve putlara ibadet edip onlara kurban kesenleri ayıpladı. Rivayetin devamında Rasulullah'ın "*Bu bilgiden sonra, Allah beni risâleti ile şereflendirinceye kadar onların putuna asla el sürmedim ve onlara kurban kesmedim*" dediğini kaydeder.¹⁵⁷

¹⁵⁴ İbnü'l-Kelbî, s.32; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.57.

¹⁵⁵ İbn İshak, 98; Ahmed b. Hanbel, I, 188; İbn Kesir, **el-Bidaye**, II, 223.

¹⁵⁶ İbn İshak, 98; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 240.

¹⁵⁷ Kister M.J., Bir Torba Et (Bir İlk Dönem Rivayeti Üzerinde Çalışma), **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, ter. Enbiya Yıldırım, cilt: 33, London 1970, ss. 267-275.

Müsteşriklere malzeme olan bu rivayetlerden ilki Abdullah b. Ömer'den gelen yukarıda da zikrettiğimiz hadisede anlatıldığına göre Rasulullah kendisine vahy inmeden önce Zeyd b. Amr ile karşılaşmış ve onu içinde et bulunan bir sofraya davet etmişti. Zeyd b. Amr ondan yemekten kaçındı ve “*Ben sizin (انصاب) dikili taşlarınız üzerine kestiğiniz şeylerden ve kesilirken Allah'ın adı anılmayan şeylerden yemem*” dedi.¹⁵⁸ Buhari'nin Sahih'inin farklı bir bölümde yine Abdullah b. Ömer'den farklı bir haber nakledilmektedir.¹⁵⁹ Bu haberde ise kendisine vahy gelmeden önce Zeyd ile karşılaşan Hz. Peygamber'e bir sofraya takdim edildiği ve Zeyd b. Amr'ın ondan yemekten kaçınarak “*Ben sizin dikili taşlarınıza kestiğiniz şeylerden yemem, ancak üzerine Allah'ın adını zikrettiğiniz şeylerden yerim*” dediği anlatılır. Burada Zeyd b. Amr'ın Kureyş'i kestiklerinden dolayı ayıplayarak “*Koyunu Allah yaratmış ve onun için gökten su indirmiş, yerden otlar bitirmiştir. Sonra da kalkıp siz onu Allah'tan başkasının adına kesiyorsunuz*” dediği de kaydedilir.

Görüldüğü gibi iki haber arasında ifade farklılıkları bulunmaktadır. Birinde “*sofranın Hz. Peygamber'e takdim edildiği*” diğeri ise “*Hz. Peygamber'in Zeyd b. Amr'a sofraya takdim ettiği*” söylenmektedir. Müsteşriklere de malzeme olan bu rivayetlerde Hz. Peygamber'e Kureyş tarafından takdim edilen ve Hz. Peygamber'in de, putlar adına kesilenden yememesi dolayısıyla Zeyd b. Amr'a ikram ettiği sofraya, Zeyd b. Amr'ın putlar için kesilen ve üzerine Allah'ın adı anılmayan şeyleri yemediğini orada bulunan Kureyşlilere söylemesi, râvilerin eksik ve kimin kime sofraya takdim ettiğini karıştırılarak nakledildiği söylenebilir. Ayrıca bu konudaki diğer haberlerde bahsedilen Hz. Peygamber'e sunulan sofranın tehannüs geleneği sonucu Hirâ'ya çıkan Kureyşliler tarafından ikram edilmiş ve Zeyd b. Amr'ın da o mezkûr sözü onlara söylemiş olmasının tarihi gerçeklere daha uygun olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Hz. Peygamber'in Câhiliye işlerinden korunduğuna dair birçok haber nakledilmektedir. Bunlardan biri İbn İshâk'ta da geçmektedir. Zira bu haberde anlatıldığına göre Rasulullah diğer çocuklarla taş taşıırken onların yaptığı gibi, izârsız çıplak olarak taş taşımaya başlamış, bunun üzerine melekler kendisini ikâz etmişler;

¹⁵⁸ İbn Sa'd, III, 380; Buhari, VI, 225; Halebî, I, 202.

¹⁵⁹ Buhari, IV, ss. 232-233.

¹⁶⁰ Ali Osman Ateş, “Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu” (Kurban), *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, cilt: 4, 1987, ss. 363-402.

Hız. Peygamber de izârını almıştır.¹⁶¹ Başka bir haberde ise Mekkelilerin Buvane denilen yıllık bayramına katılmamak için her yıl bir mazeret ileri süren Hız. Muhammed'in halaların azarlaması sonucu bir kere katıldığı bu eğlencede başına gelenler anlatılmaktadır. Bahsedildiğine göre bayram coşkusunun yüksek olduğu bir sırada, sapsarı bir yüzle bütün vücudu titremeler içinde akrabalarının çadırına kendini zor atan Hız. Muhammed *"tuhañ bir takım kimseler gördüğünü, bunların kendisini bu müşrik bayramına katılmasına manî olduklarını"* anlattığından bahsedilir. Rasulullah'ın Cahiliye adetlerinden uzak durduğunu gösteren bu haberlerin yanı sıra Hız. Ali'den gelen bir rivayette de Rasulullah'ın hiç puta ibadet etmediğini ve hiçbir zaman şarap içmediğini söylediğini kaydedilir.¹⁶² Diğer bir haberde de Hız. Peygamber'in Hız. Hatice'ye *"Ey Hatice, Allah'a yemin ederim ki, ben hiçbir zaman ne Lât'a ve ne de Uzzâ'ya tapmadım"* buyurduğu zikredilmektedir.¹⁶³

Tüm bu rivayetler ışığında Hız. Peygamber'in Câhiliye âdetlerinden uzak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan Rasulullah'ın putlara kurban kestiğini nakleden rivayetlerin muteber kabul etmenin mümkün olmadığı da ortaya konulmuştur. Kaldı ki tek bir rivayete dayanarak Hız. Peygamber'in risâlet öncesinde putlara kurban kestiği iddiasında bulunmak ilmi gerçekliğe çok uygun görünmemektedir.

1.1.4. İslam Öncesi Dönemde Hacca Dair Uygulamalar

Câhiliye devrinde Mekke toplumunda var olan en köklü ibadet hacdır. Çok eski bir Samî tabir olan hac veya hag İbranice'den başka Arâmice'de ve Sâbiî dillerinde de bulunmaktadır *"Bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak"* manasındaki hvğ kökünden türetilmiş olan İbranice hag kelimesi bayram anlamına gelmektedir. Kelimenin asıl anlamının *"bir şeyin etrafında dönme, dolaşma ve halka oyunu"* olduğu, daha sonra bayram manası kazandığı belirtilmektedir.¹⁶⁴ Arapça'da hac (حج) sözcüğü temelde *"ziyaret etmek maksadıyla (bir kimse veya bir yere doğru) yönelmek ya da gitmek"*

¹⁶¹ İbn İshak, 58; Halebî, I, 99.

¹⁶² Halebî, I, 200-201, 204.

¹⁶³ A.O. Ateş, **Kurban**, s. 401.

¹⁶⁴ Ömer Faruk Harman, "Hac", **DİA**, cilt:14, İstanbul, 1996, ss. 383-386.

anlamına gelir. Şer'î dilde ise; “*nüsukleri yerine getirmek için Beytullah’a doğru yönelme, oraya gitme*” anlamındadır.¹⁶⁵

Kutsallık atfedilen mekânın ziyareti ve belli nüsukları yerine getirme şeklinde ifade edilebilecek olan hac ibadeti, tarih boyunca görülen hemen hemen tüm inanç sistemlerinde yer almıştır. İslam’dan önceki diğer iki ilahi dinde de hac yapıldığı kaynaklarda yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.

Tevrat’ta Yahudi erkeklerinin yılda üç defa, Fısıh, Şavuot ve Sukkot bayramlarında Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmasının mecbur olduğu kaydedilmektedir: “*Yılda üç kere bana bayram (hag) edeceksin... Senin bütün erkeklerin yılda üç kere Rab Yahova’nın önünde görünecektir.*”¹⁶⁶ Kaynaklarda bildirildiği üzerine bu üç eski bayram İbranice’de “hag” adıyla anılmaktadır. Yahudilerin millet olmalarından itibaren hac ibadeti kurumsallaşmış ve erkeklerin Kudüs’e gitmeleri istenmiştir. Yahudilerin hac ibadetinde dikkat çeken nokta ise hac ibadeti sadece erkeklere emredilmiştir. Kadınlar, köleler, sakatlar, körler, hastalar, yaşlılar, yetim ve öksüzler, çok küçük çocuklar bu yolculuktan muaf tutulmuştu. Tevrat’ta ayrıca haccın ifa edildiği bu üç bayramda, Rabbin verdiği berekete göre herkesin elinden geldiği kadar takdime getirmesi de emredilmiştir.¹⁶⁷

Yahudilikte hac mekânları üç grupta toplanmıştır: 1. Kudüs ve çevresinde bulunan, tarihî özelliğe sahip ve Kitab-ı Mukaddes’in tarihi içinde ortaya çıkan mekânlar. 2. Genelde Celile’de bulunan, Talmud ve Kabala’da adı geçen bilgelerin mezarları. 3. Filistin dışında Yahudilerin yaşadığı yerler (Diaspora) bilgelerine ve azizlere adanan İsrail’in çeşitli bölgelerindeki merkezler.

Günümüz Yahudileri de belli günlerde kutsal mekânlarını ziyaret eder, bu ziyaretlerin şans getireceğine, talihsizliklere iyi geleceğine inanırlar. Hac mahallerinde dua eder, adak adar, bazen de isteklerini kâğıda yazıp bırakırlar. Ağlama duvarı veya Süleyman Mabedinin batı duvarı dışında kalan ziyaret yerlerinde ise azizlere yalvarıp şefaht isterler.¹⁶⁸

Yeni Ahit’te haccın önemi ve anlamı çok açık ifade edilmemiştir. Luka İncilinde Hz. İsa’nın on iki yaşında iken Fısıh bayramında annesiyle birlikte Kudüs’e

¹⁶⁵ Isfahânî, s. 370.

¹⁶⁶ Çıkış, 23/14-17.

¹⁶⁷ Tesniye, 16/16-17

¹⁶⁸ Harman, ss. 383-386.

mabet ziyaretinde bulunduğu anlatılmaktadır.¹⁶⁹ İlk Hristiyanlar da hac görevlerini ifa etmek için Yahudiler gibi Kudüs'teki mabedi ziyaret ediyorlardı. Ancak Hristiyanlıkta hac ziyareti için muayyen bir zaman dilimi belirlenmemiştir. Kudüs ziyaretini dolayısıyla hac ibadetini ifa etmek için genelde Hristiyanlar ileri yaşları beklerlerdi. Hac bir Hristiyan'ın kurtuluşa ermesi, ilahi varlıkla temas kurması ve dolayısıyla hac beldesinde tabiatüstü güçten yardım elde etmesi anlamını taşır. Bununla beraber hacca gitmeden inayete eren kimseler de vardır; bu durumda olan kişiler için ise hac yolculuğu şükran sunma yeri olur. Her iki durumda da hac yolculuğunda önemli olan, kişiyle Tanrı arasında azizler vasıtasıyla gerçekleşen münasebettir.¹⁷⁰

Hac ibadetinin Hz. Âdem'e kadar uzanan bir geçmişi olduğundan bahsedilir. Anlatıldığına göre Hz. Âdem yeryüzüne indikten sonra yaptığı günahtan dolayı çok üzülmüş ve devamlı tevbe etmiş; tevbesi kabul edilince: “*Allah'ım ben burada, cennetteki ibadetten mahrumum*” diyerek yalvarmıştır. Zira melekler ve Hz. Âdem cennette iken Arş altında bulunan bir camiinin etrafında dönüyorlardı. Hz. Âdem'in duasına karşı Yüce Allah'ın da bir vahiyle “*Sen de gökteki meleklerin camisi gibi bir camiyi yeryüzünde inşa et ve melekler gibi sen de ibadetini yap*” buyurduğu kaydedilmektedir.¹⁷¹ Bunun üzerine Âdem (a.s.) vahy ve ilham yoluyla Mekte'ye gelerek orada Kâbe'yi inşa etmiştir. İlk defa hac ibadetini yerine getiren kişinin Âdem (as) olduğu; hemen hemen bütün peygamberlerin de hac ibadetini yerine getirdiği zikredilmektedir.¹⁷²

Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından daha sonra yeniden inşa edilmiştir. Kökenleri Hz. İbrahim dönemine kadar uzanan hac ibadetinin kurallarına dair bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. Bu kuralların Cebrail tarafından İbrahim'e (a.s.) öğretiliği görülmektedir. Ezrâkî'de israiliyat etkisiyle bazı mitolojik tasvirler içeren bu haberlerde anlatıldığına göre Hz. İbrahim Beytullah'ın inşasını bitirince Cebrail'in gelerek Beytullah'ı nasıl tavaf edeceğini; Safa ile Merve arasındaki tavafın nasıl yapılacağını da öğrettikten sonra Hz. İbrahim ile Cebrail Akabe'ye gittiler. Bu sırada karşılıklı şeytan çıktı. Cebrail hemen yerden yedi taş aldı. Hz. İbrahim'e yedi taş

¹⁶⁹ Luka 2/41-42.

¹⁷⁰ Harman, ss. 383-386.

¹⁷¹ Ezrâkî, I, 43-44; Hamidullah, **Müessesese**, s. 26.

¹⁷² Ezrâkî, I, 69; Âdem Tutar, “İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 2001, ss.75-86.

verdi. Cebrail taşları şeytana atarak tekbir getirirken Hz. İbrahim’e de “*Taşları at ve tekbir getir*” dedi. İkisi de taşları şeytana attılar. Her atışlarında tekbir getirdiler. En sonunda şeytan kaçıp gitti. Daha sonra ortanca cemreye gittiler. Yine şeytan karşlarına çıktı. Cebrail yine yerden yedi taş aldı. Hz. İbrahim’e de yedi taş verdi. İkisi şeytanı taşladılar ve her attıkları taşla tekbir getirdiler. En sonunda şeytan kaçıp gitti. Daha sonra en uzakta olan cemreye (küçük şeytan diye tabir edilen yere) gittiler. Yine karşlarına şeytan çıktı. Cebrail hemen yerden yedi taş aldı. Hz. İbrahim’e yedi taş verdi ve “*taşları at ve tekbir getir*” dedi. İkisi şeytanı taşladılar ve her attıkları taşla birlikte tekbir getirdiler. En sonunda şeytan kaçıp gitti. Daha sonra Cebrail, onu Mina’ya götürdü. “*İşte insanlar saçlarını burada tıraş ederler*” dedi. Ardından onu Müzdelife’ye götürdü. “*İşte insanlar burada namazlarını cem ederler*” dedi. Daha sonra onu Arafat’a götürdü. “*Bildin mi (arefte)?*” dedi. Hz. İbrahim; “*Evet*” dedi. İşte bundan dolayı Arafat’a (bilme yeri anlamına gelen) Arafat denilmiştir.¹⁷³ Yine başka bir haberde¹⁷⁴ Cibril, İbrahim’in yanına giderek onunla Mina’ya gitti. Ona namazların tamamını kıldırdı. Daha sonra sabah namazını kıldırdı. Ardından onu Arafat’a götürdü. Onunla beraber insanların konakladığı yerde konakladı. Daha sonra iki namazı (öğle ve ikindi namazını) beraber kıldırdı. Sonrasında onu vakfe yerine götürdü. Bir insanın akşam namazını kılabilceği en erken vakitte onunla beraber Arafat’tan indi. Müzdelife’ye gitti. Ona orada iki namazı (akşam ve yatsı) beraberce kıldırdı. Onunla orada geceledi. Bir insanın sabah namazını kılabilceği en erken vakitte ona sabah namazını kıldırdı. Daha sonra bir insanın sabah namazını kılabilceği en geç vakte kadar durdular. Ardından onu Mina’ya götürdü. Hz. İbrahim orada şeytan taşladı. Daha sonra kurban kesti ve tıraş oldu. Daha sonra onunla oradan indiler.” Daha sonra Yüce Allah, Peygamber’ine şu mealdeki ayeti vahyetti: “*Sonra da sana, ‘Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi’ diye vahyettik.*”¹⁷⁵

Diğer bir haberde de anlatıldığına göre Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, beraberindeki Cürhümlülerle beraber hac yaptı. Zilhicce’nin sekizinci günü (Terviye günü) Mina’ya gelerek, cemaat halinde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını

¹⁷³ Ezrâkî, I, 76-77, İbn Ebî Şeybe, IV/I, 393-394.

¹⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 395.

¹⁷⁵ Nahl 16/123;

”ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ“

kılmışlardı. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabah namazını kılıp erkenden Arafat'a çıkmışlar, orada öğle ve ikindiye cem ederek kılmışlar, güneşin batmasından sonra Müzdelife'ye gelmişler, orada da akşam ve yatsı namazını cem ederek kılmışlar ve geceyi aynı yerde geçirmişlerdir. Yine Müzdelife'de sabah namazını kıldıktan sonra, cemreyi taşıyarak kurban kesti, tıraş oldu. Kaydedildiğine göre Hz. İbrahim bu uygulamaları Cebrail (as) den öğrenmiştir.¹⁷⁶

Hz. İbrahim döneminde esasları belirlenen bir ibadet olan hac, Cahiliye döneminde, tevhidi özünden uzaklaşıp putperestlik etkisiyle bazı değişikliklere uğramış, içine şirk gelenekleri karışmıştı. Bu dönemde mevcut olan hac ibadetinin de, ihram, telbiye, vakfe, tavaf, sa'y, cemrelerin taşlanması, kurbanların kesilmesi gibi uygulamaları ihtiva ettiğini görmekteyiz. Ancak tüm bu uygulamalar İslam'da bulunan formundan bazı farklılıklar taşımakta, putperest geleneklerle devam etmekteydi.

Câhiliye döneminde insanlar putlar için ihrama girmektedir. Medinelilerden bazıları Menât putu için; diğerleri de deniz tarafında bulunan İsâf ve Nâile adlı iki put için telbiye getirerek ihrama girerlerdi.¹⁷⁷ Müşrik Araplar ihrama girmeyi, bir takım gereksiz ilaveler ile zorlaştırmışlardı. İhramda iken hayvan eti ve yağ yememek suretiyle perhiz yaparlardı.¹⁷⁸ İslam ile birlikte bu uygulama kaldırılmış, yağ yeme konusunda herhangi bir yasaklama getirmemiş, avlanmamak kaydıyla et yenmesi hususunda da bir engel bulunmamaktadır.¹⁷⁹ Hums olmayan Araplar bu şekilde davranırken, Kureyş tam aksi bir davranış halindeydi. Yine bir diğer Câhiliye uygulaması da ihrama girdikleri zaman gölgede oturmamaktı. Hilleler yalnız deri çadırlarda kalırlar; eve veya çadırlarına girmeleri gerektiğinde ise evin arka duvarını delerek veya evin üstünden atlayarak girerlerdi. Kureyş ve Harem halkı ihramlı iken evlerine kapılarından girip çıkarlardı. Ancak Hums mensuplarının da ihramlı iken hilleler gibi evlerine kapıdan girmediklerini dair bir bilgi de kaydedilmektedir.¹⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'de bu durum işaret edilerek yasaklanmıştır. Yüce Allah “ *Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere*

¹⁷⁶ İbn İshak, ss. 79-80; Ezrâkî, I, ss. 70-71.

¹⁷⁷ Müslim, II, 928-929; Ebu Davud, I, 439; Nesâî, V, 238-239; İbn Mâce, II, -995; A.O. Ateş, **Cahiliye**, s. 135.

¹⁷⁸ Olgun, ss. 256-257

¹⁷⁹ Mâide 5/95; Ebu Davud, I, 428-429; İbn Mâce, II, 1033.

¹⁸⁰ Ezrâkî, I, 181.

kapıdan girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz"¹⁸¹ buyurarak İslam ile bu uygulamanın da diğer yanlış uygulamalar gibi yürürlükten kalktığını bildirmiştir. Câhiliye dönemi hacılarında getirilen telbiyeye de Mekkeli müşrikler tarafından şirk unsurlarının karıştığı görülmektedir. Câhiliye Arapları telbiye esnasında Allah'ı birlerken yanına ilahlarını katarak şöyle diyorlardı: ¹⁸²

"لبيك اللهم لبيك لبيك الشريك لك الا شريك هو لك تملك وما ملك"

"Buyur, Allah'ım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin."

Hz. İbrahim döneminden kalan vakfe uygulaması da Câhiliye döneminde farklılıkla birlikte devam etmekteydi. Diğer bir farklılık da Hums ve hille uygulamasıdır. Hums; Kinane, Huzaa ve Kureyş kabilelerinden oluşmaktaydı.¹⁸³ Bunların bazı ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Hums'un dışında kalan ve Mekke'ye dışarıdan gelen Araplar hille ehli diye tanınılanırdı. Hille ehli olanlar Arefe günü Arafat'ta, hums sınıfından olanlar ise harem bölgesi içinde bulunan Nemire'de vakfeye dururlardı.¹⁸⁴ Ancak zikredildiğine göre Rasulullah Câhiliye döneminde de, onlara muhalif olarak Arafat'ta vakfe yapmaktaydı. Hz. Peygamber'den maada Şeybe b. Rebia de Arafat'ta vakfe yapmaktaydı.¹⁸⁵ Câhiliye döneminde müşrikler, güneş batmadan önce, güneş tam dağın tepesinde dikildiği zaman, Arafat'tan dönerlerdi. Gavs b. Mürr isimli kişinin hacıların Arafat'tan inmesi için iznini beklerler, onun izin vermesinden sonra Arafat'tan inerlerdi.¹⁸⁶ Rasulullah ise İslam ile birlikte müminlere onlara muhalif olmak için güneş battıktan sonra Arafat'tan dönülmesini buyurdu.¹⁸⁷

Geceyi Müzdelife'de geçiren müşrik Araplar ertesi gün fecirden önce vakfeye başlayarak güneş doğmadıkça Müzdelife'den Mina'ya hareket etmezler; "*Ey Sebir dağı parla!*" diyerek güneşin doğuşunu beklerler; daha sonra Mina'ya doğru harekete geçerlerdi. Bildirildiğine göre Müzdelife'deki hacılar Mina'ya gidebilmesi için Benî

¹⁸¹ Bakara 2/189.

"يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ۚ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "

¹⁸² İbnü'l-Kelbî, 27; İbn Hişam, I, 80; İbn Habîb, 311.

¹⁸³ İbn İshak, 100; A. O. Ateş, **Cahiliye**, s. 148

¹⁸⁴ Buhari, II, 175.

¹⁸⁵ Vakıdî, III, 1102

¹⁸⁶ İbn Hişam. I, 125; İbn Habîb, s. 319; Taberî; **Tarih**, II, 286.

¹⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, IV/II, 8.

Sufe denilen bir ailenin izin vermesi gerekiyordu.¹⁸⁸ Hz. Peygamber yine bu uygulamada da müşriklere muhalefet etmek maksadıyla, güneş doğmadan evvel (alacakaranlıkta) Müzdelife'den Mina'ya doğru hareket ederek müminleri bu şekilde hareket etmeye sevk etti.¹⁸⁹

Hacılar Arafat ve Mina günlerinde alış-veriş yapmazlardı. Mina'da yapılması gerekenler, üç gün müddetle şeytan taşlama ve kurban kesmektir. Bunları tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenler, şiirler okur, atalarıyla övünürlerdi.¹⁹⁰ Bu âdet İslam'la birlikte kaldırılmıştır.¹⁹¹

Hacılar Mina'dan Mekke'ye döndüklerinde şehir halkının evlerinde kalırlar ve onlara hediye verirlerdi. Câhiliye döneminde Araplar Kâbe'yi elleri kenetli bir şekilde, hums ise elbisesi ile tavaf ederdi. Hille mensubu ise humstan biri elbise vermediyse yahut oradan yeni bir elbise alamadıysa çıplak olarak tavaf ederdi. Hums mensubu kişiler hille ehline elbise vermekten dolayı sevap umarlardı. Erkek erkeğe, kadın kadına elbise verirdi.¹⁹² Tavaf bittikten sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yapılırdı. Safa ile Merve arasında sa'y etmenin Câhiliye döneminde de var olan bir menâsik olduğu, bu gerekçeyle sahabenin İslam'dan sonra bundan çekindiği, rivayetlerden anlaşılmaktadır.¹⁹³ Onların bu çekincesi üzerine Yüce Allah şu ayet-i kerimeyi inzal buyurmuştur: *“Gerçekten Safa ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Onun için her kim hac veya umre niyeti ile Kâbe'yi ziyaret ederse, bunları tavaf etmesinde ona bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayr işlerse, şüphesiz Allah iyiliğin karşılığını verir, o her şeyi bilir.”*¹⁹⁴

Câhiliye döneminde kurbanın Mina'da değil sa'yın bitiminden sonra İsâf adlı putun yanında kesildiği anlaşılmaktadır. İbn İshak'ta nakledildiğine göre insanlar,

¹⁸⁸ İbn Hişam, I, 126; Taberi, **Tarih**, II, 286; Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları” (İslam Öncesi), **Kur'an'ın Anlaşılması Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu**, 1-3 Temmuz 2011, İstanbul, 2011, ss.147-170.

¹⁸⁹ İbn İshak, 76; Buhari, II, 179.

¹⁹⁰ Özeydin, ss. 382-386.

¹⁹¹ “Hac menâsıkını bitirince atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla Allah'ı zikredin.”, Bakara 2/200.

¹⁹² İbn İshak, 75; Ezrâkî, I, 182; Buhari, II, 175; Şiblî, I, 149.

¹⁹³ İbn İshak, ss.77-78; Buhari, II, 169; Müslim, II, 928-929; Ebu Davud, II, 452-454; Nesâî, V, 238-239; İbn Mâce, II, 994; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 380,381

¹⁹⁴ Bakara 2/158;

”إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ”

kestikleri kurbanların kanını Kâbe'nin duvarlarına sürerler, etlerini taşların üzerine dizerek “*Onlardan bir şey yememiz bize helal değildir. Onları Allah rızası için kurt kuş yesin diye koyduk*” derlerdi. İslam ile birlikte bu uygulama da kaldırıldı.¹⁹⁵ Hz. Peygamber kestiği kurbanın etini kendi yemiştir. Yine hille ehli Hârem’e dışarıdan getirdikleri azıklarını sokamazlardı. Hârem’e geldiklerinde yiyeceklerini dışarıda bırakırlar ve Hârem yiyeceklerinden satın alırlardı. Hums’un verdiği veya oradan satın almak durumunda kaldıkları elbiseleri de yanlarında götüremezler orada çürümeye terk ederlerdi.¹⁹⁶

Hac ibadeti Mekkeliler için aynı zamanda önemli bir ticaret kapısı idi. Zira hac ibadetini ifa etmek için gelen hacılar Mekke ekonomisine büyük katkı sağlamaktaydı. Hums denilen halkı için oldukça önemli bir gelir kaynağı olan hac ibadetinin her sene bahar aylarına denk getirmek için iki veya üç yılda tekrarlanan nesî ile ayların yerini değiştirirler; “haram aylar” denilen bu dönemi bir barış ve esenlik dönemi olarak geçirirlerdi.¹⁹⁷ Hac ancak yirmi dört yılda bir gerçek Zilhicce ayına rastlardı. Hacı adayları, hac mevsiminin başladığı ilk gün ihram giyerek Ukaz panayırına gider, yirmi gece burada kaldıktan ve alış-veriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına gider ve on gece de burada kalırlardı. Yeni ayın hilali ile birlikte Zülmecâz panayırına gidip sekiz gece kaldıktan sonra terviye günü Zülmecâz’dan ayrılıp arefe günü Arafat’a çıkarlardı.¹⁹⁸

Haccın rükûnlarından biri olan vakfenin, Hz. İbrahim’den kalan bir uygulama olarak Câhiliye döneminde de devam ettiğini zikrettik. Wensinck vakfenin kaynağını Yahudilikte arayarak, Hz. Musa’nın Mısır’dan çıkışında kavmi ile beraber, Sina Dağı’nda Yüce Allah’tan buyruk almasını beklemek üzere temizlenmek, temiz elbise giymek ve kadınlardan uzak durmak suretiyle hazırlanan kavminin bekleyişini delil olarak göstermiştir.¹⁹⁹ Müslümanların da hac süresince cinsi münasebetten uzak durarak, ihram giymelerinin Yahudilerin bu bekleyişinden kaynaklanan bir uygulama olduğunu da iddia eder. Ancak bu olay bir ibadet olarak telakki edilemez. Zira ibadetlerde devamlılık esası vardır. İsrail oğullarının yaşadığı bu durum ise tek seferlik bir olaydır. Ayrıca Sina Dağına sadece Hz. Musa ve Harun’un çıkmasına izin

¹⁹⁵ İbn İshak, 78; İbn Kesir, **Tefsir**, V, 412.

¹⁹⁶ İbn İshak, 81-82.

¹⁹⁷ Avcı, **H. Peygamber**, s. 43.

¹⁹⁸ Abdülkerim Özaydın, “İslam’da Hac”, **DİA**, cilt: 14, İstanbul, 1996, ss.382-386.

¹⁹⁹ Wensinck, “İslam’da Hacc”, **İA**, cilt: 5, İstanbul, 1964, ss. 12-17.

verilmişti. İslam'da ise vakfe için tüm Müslümanlar Arafat'a çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu olay ile haccın hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.²⁰⁰

İslam öncesi hac ibadetine dair naklettiğimiz tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki bu ibadet Câhiliye döneminin en yaygın, en köklü ve toplum olarak önem verilen en düzenli ibadeti idi. Bunun sebebi muhtemeldir ki daha önce de belirttiğimiz gibi dini inanışlarının yanı sıra, hac sırasında kurulan panayırların Mekke ve Kâbe ekonomisi bakımından da mühim bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Rasulullah'ın İslam'dan önce kaç kere hac ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Kureyş her sene hac ettiği için Hz. Peygamber'in de nübüvvetten önce Hz. İbrahim'in şeriatına uygun olarak haccını bir özür bulunmadıkça, her sene eda etmiş olmasının olası olduğu; risâletle görevlendirildikten sonra haccı hiç terk etmediği, düşünülmektedir.²⁰¹ İbn Esir'de ise hicretten önce bir kere hac ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁰² Vakıdî ise Mücahid'den nakille verdiği bilgide Rasulullah'ın hicretten önce iki kere hac ettiğini zikretmektedir.²⁰³

Tüm bu bilgiler göstermektedir ki Rasulullah nübüvvet öncesinde de haccını eda etmiştir. Bu hacların yapılaş şekline dair çok fazla tafsilat olmamasına rağmen Rasulullah'ın çocukken dahi putlara tapmadığını bildiren rivayetler ve Kureyşlilerin aksine Müzdelife'de değil Arafat'ta vakfe yaptığını anlatan haberler Rasulullah'ın haccına dair küçük ayrıntılar vermektedir. Kanaatimiz odur ki Rasulullah risâlet öncesi, şirk unsurlarından uzak İbrahim Peygamber'in uygulamaları ile bir özrü olmadıkça haccını terk etmemiştir.

1.1.5. Zekâta Dair Uygulamaları

Çalışmamıza konu olan bir diğer ibadet de zekâttır. Zekât lügatte “زكاة” kökünden gelen bir mastardır. İbn Manzur bu kelimenin başlıca dört anlamı olduğundan bahseder:

1. Zekât kelimesinin kökü artma ve gelişmedir. Mesela ekin büyüdüğü, geliştiği zaman “زكاء الزرع” denilirdi. Artan her şey için zekâ tabiri kullanılırdı.

²⁰⁰ Cilacı, s. 86.

²⁰¹ Halebî, III, 308; Şiblî, II, 45; Olgun, s. 263.

²⁰² İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, II, 305.

²⁰³ Vakıdî, III, 1089.

2. Ayrıca şahısların salih olması manasında da kullanılmaktadır ki onların hayrının arttığını ifade etmektedir.
3. Zekât kelimesi övme manasında da kullanılmaktadır. Bir kişi kendini övdüğünde de adam nefsinı övdü manasında “زكى الرجل نفسه” denilir.
4. Zekât kelimesinin temizlik, taharet manası da bulunmaktadır.²⁰⁴

Buradan anlaşıldığı üzere zekât lügatta; “bereket, artma, temizlik ve iyi hal” anlamlarına gelmektedir. Zekât kelimesinin aslı artmadır. Artan her şey için bu kelime kullanılır. Şer’î olarak ise zekât Yüce Allah’ın belirttiği kişilere verilmek üzere farz kıldığı ve belli şartlara sahip kişilerin malından ayırdığı muayyen paya verilen isimdir. Ayrıca ayrılan bu payın verilmesi işlemine de zekât denilmektedir.²⁰⁵ Sadaka kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır.

Zekât teriminin Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra Yahudiler ile teması sonucu ortaya çıktığını iddia eden Christian Snouck- Hurgronje ve Joseph Schacht gibi bazı müsteşrikler, bu kelimenin Ârâmî dilinde takva anlamına gelen “zakoth” kelimesinden alınıp anlam genişlemesine uğrayarak kullanıldığını öne sürerler. Ancak gözden kaçırdıkları bazı noktalar vardır. Zira zekât kelimesi terim anlamıyla da bağlantılı olacak şekilde Mekki ayetlerde yer almış, Müslümanların bazı malî sorumlulukları Mekke döneminde başlamış buna karşın Arapçadan başka dil bilmeyen Hz. Peygamber’in Yahudilerle kültürel karşılaşması ise ancak hicretten sonra vuku bulmuştur.²⁰⁶

Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub’a zekâtın emredildiğine dair bilgi de Enbiya yetmiş iki ve yetmiş üçüncü ayetten anlaşılmaktadır: “O’na (İbrahim’e), İshak’ı ve ayrıca da Yakub’u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.”²⁰⁷ Ayrıca Kur’an-ı Kerim, zekâtın Hz. İsmail tarafından da devam ettirildiğini, Hz. İsmail’in çevresindekilere de zekât vermelerini emrettiğini

²⁰⁴ İbn Manzûr, II, 36; Yusuf el-Karadavî, *Fıkhu’z-Zekât*, Beyrut: Müessesetür’r-Risale, 1986, I, 37.

²⁰⁵ Mehmet Soysaldı, *Kuran ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi* (İbadet Tarihi), Ankara, 1997, s. 134.

²⁰⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, cilt: 44, İstanbul, 2013, ss197-207.

²⁰⁷ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ وَجَعَلْنَاهُمْ أئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ “الْخَيْرِ” وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

zikretmektedir. “Ey Muhammed! Kitab’da İsmail’e dair anlattıklarımızı da an. Çünkü O, sözünde doğru bir kimseydi. Tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi.”²⁰⁸ Yine Kur’an-ı Kerim’de bildirildiğine göre Hz. İsa da zekât ile emr olunmuştu.²⁰⁹

Yüce Allah’ın buyruklarıyla bildirdiğine göre ilahi tüm sistemlerde sadaka, zekât emredilmekle birlikte, diğer inanç sistemlerinde de ihtiyaç sahiplerine yardıma sevk edildiği; Hint kökenli dinlerde de sadakanın teşvik edildiği görülmektedir.²¹⁰ Ancak her din kendi kavramlarını oluşturduğu için bugünkü anlamıyla bir zekât kavramından bahsetmek belki mümkün değildir. Olasıdır ki zekât kavramı İslam ile birlikte var olduysa da genel olarak ihtiyaç sahibine yardımı kapsayan sadaka tüm diğer inanç sistemlerinde yer almıştır.

Yahudilikte sadaka kavramına dair ifadelere baktığımızda görülmektedir ki Tevrat’ta Tanrı Yahudilere fakir ve yetimleri, yabancıları kollamalarını öğütlemekte, bilhassa İsrailoğulları’nın Mısır’da yabancı oldukları hatırlatılarak kendi içlerinde bulunan yoksullara yardım etmeleri istenmektedir.²¹¹ Yine Tevrat’ta geçen emirlerde hasattan artakalan ürünlerin fakirlere ve gariplere verilmesi gerektiği, onların tarla ve bağ sahipleri tarafından toplanmaması gerektiği vurgulanmaktadır.²¹² Hristiyanlığın kutsal kitabında da sadaka ve ihtiyaç sahiplerine yardım teşvik edilmektedir. “Yoksullar her zaman aranızdadır, ama ben her zaman aranızda olmayacağım”²¹³ diyen Hz. İsa ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesini istemiştir.²¹⁴

Tüm bu zikredilen ayetler göstermektedir ki zekât ve sadaka ibadeti Hz. Peygamber’in risâletinden önce de vardı. Zira bunun tersini düşünmek zaten mümkün değildir. Toplumların düzeni ve sosyal dengeyi gözetmeyi hedefleyen her inanç

²⁰⁸ Meryem 19/54-55

وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ ۚ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا.

²⁰⁹ “Ben, şüphesiz Allah’ın kuluyum. Bana Kitap verdi ve beni peygamber seçti. Nerede olursam olayım beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekâtı vermemi ve anneme iyi davranmamı emretti”, Meryem 19/30-31

”قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ءَاتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا“

²¹⁰ Mahmut Salihoğlu, “Diğer Dinlerde Zekât”, **DİA**, cilt: 44, İstanbul 2013, ss.207-209.

²¹¹ Tesniye, 10/19; 15/11.

²¹² Levililer; 19/9-10.

²¹³ Matta; 26/11.

²¹⁴ Salihoğlu, ss.207-209.

sisteminin böyle bir ibadeti emretmesi olağandır. Ancak Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin zekât ibadetinin şekli, mahiyeti ve miktarı hakkında bilgiye sahip değiliz.

Câhiliye dönemindeki sadaka ve zekât kavramına baktığımızda ise görmekteyiz ki bu dönemde zekât kelimesi, “artmak” temel anlamıyla kullanılmaktaydı. Kelime birebir Kur’an’daki anlamıyla kullanılmasa da o dönemde yaşayan insanlarda da bir nevi sosyal yardımlaşma müessesesi bulunmaktaydı. Kaynaklarda Hz. Peygamber’in dedelerinden olan Kusay’ın koyduğu bir nevi vergi olarak “rifâde”²¹⁵ ve “sikâye”²¹⁶ den bahsedilir. Kusay’ın “*Ey Kureyşliler! Siz Tanrının komşuları, onun kutlu evinin bakıcıları ve kutlu bölgenin halksınız. Hacılar ise Tanrının misafirleri ve kutlu evin ziyaretçileridirler. Bunlar ikram edilmeye en layık misafirdirler. Bunun için yurdumuzdan ayrılıncaya kadar hac günlerinde onlara yemek ve su verin*” diyerek Kureyşlilerden mallarının bir kısmını istemişti. Kureyşliler buna uyarak her yıl Kusay’a mallarından bir vergi verirlerdi. Kusay da toplanan bu vergilerle haccın ilk günlerinde Mekke yollarında ve şehrin belli yerlerinde develer kestirerek yemekler hazırlatırdı. Fakir ve azığı olmayan kimseler bu yemekten yerlerdi. Bu toplanan paranın bir kısmı da sikâye için harcanırdı. Mekke halkının ve misafirlerin su ihtiyacını karşılamak için kuyular kazdıran Kusay’ın kurduğu bu gelenek ölümünden sonra da cahiliye devrinde oğullarına devrederek kavmi arasında devam etti. İslam’ın ilk yıllarında bu görev Ebu Talip’indi. Daha sonra Hz. Abbas’a geçen görev Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından kamu görevi haline getirilmiş, şahısların uhdesinden alınmıştır.²¹⁷

İslam öncesi Arap toplumunda kabile sistemi bulunmaktaydı. Bu nedenle merkezi bir elden yönetilen vergi sistemi ya da zekât kurumundan bahsetmek mümkün değildir. Daha çok arazi sahiplerinin mahsullerinin bir kısmını fakirlere dağıttığı, bir kısmını ilahlarına sundukları, bir kısmını putlara ayırdıkları görülmekteydi. Ayrıca

²¹⁵ Rifâde: Hac günlerinde Kâbe’yi ziyaret için gelenlerin yemek ihtiyaçlarının karşılanması görevi.

²¹⁶ Sikâye: Mekkeliler’in ve hac günlerinde Kâbe’yi ziyaret için gelenlerin su ihtiyaçlarının karşılanması görevi.

²¹⁷ İbn Sa’d, I, 73; İbn Hişâm, I, 137; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Rifâde”, **DİA**, cilt: 35, İstanbul 2008, ss. 97-98; Küçükaşçı, “Sikâye”, **DİA**, cilt:37, İstanbul 2009, ss. 177-178.

Kâbe'yi ziyaret ve hac için gelen çevre bölgelerdeki Araplar putları ziyaret ederek hediyelerini takdim ederlerdi.²¹⁸

Tüm bunlarla birlikte Câhiliye Arapları arasında cömertlik çok övülen, takdir edilen bir vasıftı. Kureyşliler arasında sadaka yaygındı. Hatta bu konuda çok öne çıkmış bir zat vardı. Hatemü't-Tâî bu özelliği ile bilinmekteydi. Ayrıca Abdullah b. Cüdan da cömertliği ile tanınan bir şahıstı. Bu örnekler ışığında söylenebilir ki, cömertlik cahiliye Arapları arasında teşvik edilen bir davranıştı. Bahsedildiğine göre Câhiliye insanları mallarının belli bir bölümünü sadaka olarak verir ve bunu zekât olarak isimlendirirlerdi. Bu yaptıkları davranış ile ruhlarının temizleneceğine inanırlardı. Bu ibadet onlarda namaz, hac gibi köklü dini geleneklerden idi.²¹⁹ Yüce Allah da İslam ile onların güzel geleneklerini kaldırmayıp, düzenlemiş içindeki şirk unsurlarından arınmış bir şekilde emredip yaşamasını sağlamıştır.

Görüldüğü üzere gerek diğer din öğretilerinde gerekse Câhiliye toplumunda ismi zekât ya da sadaka olarak adlandırılın ihtiyaç sahibine yardım etmek yaygın bir ibadetti. Dolayısıyla Rasulullah'ın da İslam öncesi yaşamında sadaka vermiş olması muhakkaktır. Zira tehannüsü anlatırken bahsettiğimiz üzere burada uzlet halinde iken yoldan geçenlere yedirmek bu ibadetin bir bölümü idi.

Hz. Muhammed gerek risâlet öncesi gerekse risâlet dönemi yaşamında hep ezilenin, zayıfın ve ihtiyaç sahibinin yanında yer almıştır. O peygamberlik öncesinde dahi Mekkeliler arasında güvenilir, doğru sözlü, vefakâr ve iyi bir insan olarak bilinirdi. Toplum arasında güvenilen ve sevilen bir kişi olan Hz. Muhammed yaşamının her döneminde bunun örneklerini sunmaktaydı. Onun karakterinin en güzel örneklerinden birini gösteren bir haberde Rasulullah'ın sütannesi Halime'ye karşı gösterdiği vefa ve yardım isteğinden bahsedilmektedir. Bu haberde anlatılanlara göre Hz. Peygamber evlendikten sonra Mekke'ye kendini ziyarete gelen Halime'ye maddi durumunu sormuştu. Sıkıntıda olduğunu öğrenince dönüşte kendisine kırk koyun ve bir deve hediye etmişti.²²⁰ Yine kaynaklarda anlatıldığına göre Hz. Peygamber kendisine vahiy gelince korkuyla hemen evine koşmuştu. Onun en büyük destekçisi ve en yakından tanıyanı olan Hz. Hatice, onun korkularını yatıştırmak için sarf ettiği

²¹⁸ Salih Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 14; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.786.

²¹⁹ Soysaldı, **İbadet Tarihi**, s.138.

²²⁰ Belâzürî, I, 95; İbn Sad, I, 113-114; Balcı, **Peygamberlik Öncesi**, s.297

sözlerle Rasulullah'ın yardımseverliğini, karakterini çok güzel özetlemişti: “*Sen akrabana bakarsın, zayıf ve düşkünlerin yükünü çeker, onlara yardım edersin, yoksula kazanç kapısı sağlarsın, misafiri ağırlarsın, sıkıntılarını aşmaları için insanlara yardım edersin.*”²²¹ Hz. Hatice ile evlendikten sonra maddi olarak sınıf atlayan Hz. Peygamber asla çizgisini değiştirmemiş her daim ihtiyaç sahibinin yanında yer almış; risâlet ile birlikte bu yardımları devam etmiş, Kuran'da yer alan emirlerle birlikte ibadet boyutu da kazanan bu fiiller konusunda daha aktif hale gelmiştir.

Gerek Rasulullah gerekse Müslümanlar toplumsal huzurun ve dengenin sağlanması konusunda en önemli etkenlerden biri olan ihtiyaç sahibine yardım hususuna güçleri oranında dâhil olmuşlardır. Ancak bu dönemde devlet otoritesinden, müeyyideden ve kurumsal bir zekât teşkilatından mahrum olduğundan dolayı, zekâtın bu dönemdeki mahiyeti sırf Allah'ın vaz ettiği bir yardım, bir fedakârlık şeklinde gönüllü bir sistem olarak tanımlanabilir.

1.2. HZ. MUHAMMED'İN RİSÂLET DÖNEMİ İBADET HAYATI

Hz. Peygamber'in risâlet öncesi hayatında da inançları doğrultusunda belli bir ibadet hayatının var olduğunu bir önceki kısımda gördük. Burada ise vahiy ile birlikte ibadetlerinde meydana gelen değişim ve gelişimleri inceleyeceğiz.

1.2.1. Mekke Döneminde Namaz İbadetine Dair Uygulamaları

Namaz İslam ile birlikte tesis edilmiş bir ibadet değildi. Kuran-ı Kerim'de de bahsedildiği üzere önceki peygamberler ve ümmetlerine de namaz emredilmişti. Câhiliye döneminde de özellikle kuşluk vakti eda edilen namaza benzeyen ve adına salât dedikleri bir ibadetin var olduğu anlaşılmaktadır.

İslam ile birlikte nihai formuna kavuşan namaz emri ise tedricen gelişmiş, Hz. Peygamber'in uygulamaları ile birlikte bu gelişim ve değişim ortaya konmuştur. İslam bilginleri arasında yaygın olan görüş, beş vakit namazın İsra gecesinde farz kılındığıdır.²²²

²²¹ Buhari, I, 3; Balci, **Peygamberlik Öncesi**, s. 299.

²²² Zührî, s. 48; Abdurrezzâk, I, 453; İbn Hişam, II, 37; Buharî, I, 91-92; Nesâî, I, 217-224; Taberî, **Tarih**, II, 308-309; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 56; Halebi, I, 428.

Bazı tarihçiler namaz ve abdest emrini Hz. Peygamber'e vahyin başlangıcına kadar götürürler. Anlatıldığına göre Rasulullah vahyi aldıktan sonra Hira'dan koşarak inerken Cebrail gelir ve ona abdest alınmasını gösterir. Rasulullah da onun gibi abdest alır. Daha sonra Cebrail namaz kılar ve Rasulullah da onun kıldığı gibi namaz kılar. Eve gelen Hz. peygamber Hz. Hatice'ye Cebrail'den gördüklerini öğretir ve birlikte namaz kılarlar.²²³ Bazı kaynaklarda yer alan haberde Rasulullah'a peygamberliğin Pazartesi günü verildiği, Salı günü ise Hz. Ali'nin Rasulullah ile birlikte namaz kıldığı zikredilmektedir.²²⁴ İbn İshak ise vahyin kesildiği fetret dönemi diye adlandırılan dönemin sonunda Cebrail'in gelerek namazı Rasulullah'a öğrettiğini kaydeder.²²⁵

Bunun yanında namaz ibadetinin vahyin ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu gösteren bazı rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in vahyin ilk yıllarında dahi kuşluk namazını kılmak için Kâbe'ye geldiği kaynaklarda yer alan haberlerde zikredilmektedir. Bu konuda şu haber dikkat çekicidir:²²⁶

Cahiliye devrinde Mekke'ye geldim, çoluk çocuğuma bir şeyler almak istiyordum. Abbas'a geldim, yanında oturdum. Kâbe'ye bakıyordum. Güneş göğün tam ortasındaydı. Bir genç gelip Kâbe'ye doğru durdu. Sonra çok geçmeden bir çocuk gelip sağına durdu, daha sonra bir kadın gelip arkalarına durdu. Genç rükûa vardı, arkasından çocuk ve kadın da rükûa vardılar. Sonra başlarını kaldırdılar, sonra secdeye vardılar. Dedim ki: 'Ey Abbas! Bu büyük bir iştir!' 'Evet' diye cevap verdi. 'Bu kimdir?' diye sorunca; 'Bu, kardeşimin oğlu, Abdullah'ın oğlu Muhammed'dir. Çocuk da (diğer) kardeşimin oğlu Ali'dir. Kadın ise Hatice'dir. Bana bildirdi: "Göklerin ve yerin Rabbi, bu dini emretti. Şu anda Allah'a kasem ederim ki yeryüzünde bu üç kişiden başka bu din üzere hiç kimse yoktur.

Bu haber göstermektedir ki vahyin başlangıcında dahi Rasulullah, içinde rükû ve secde olan namazı Kâbe avlusunda eda etmekteydi.

Risâletin ilk yıllarında Mekkeli müşrikler Rasulullah'a çok fazla tepki göstermemişler, Kâbe'de ibadet etmesine ses çıkarmamışlardı. Yukarıda anlattığımız

²²³ İbn Hişam, I, 260-261; Taberî, **Tarih**, II, 308; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 51; Köksal, s. 149.

²²⁴ İbn Hişam, I, 260-261; Belâzürî, I, 111; Taberî, **Tarih**, II, 310; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 57.

²²⁵ İbn İshak, s. 117.

²²⁶ İbn İshak, s.119; İbn Sa'd, VIII, 17-18; Belâzürî, I, 113; Taberî, **Tarih**, II, 311-312; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 57, 59; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, **el-İsâbe fi't-Temyizi's-Sahabe (İsâbe)**, Mısır 1939, II, 480; Köksal, s. 151.

rivayetten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in ilk dönemlerde sabahın erken saatlerinde Kâbe'nin yanında namaz kılmaktaydı. Bu durumda müşriklerin ses çıkarmamaları muhtemel ki kuşluk vakti kılınan namazdan haberdar olmaları nedeniyledir. Yine Hz. Peygamber'in kuşluk namazı dışındaki namazları kılarken Hz. Ali ile Zeyd'in kendisine gözcülük ettiği de zikredilmektedir.²²⁷ Ancak risâletin ilerleyen yıllarında özellikle müşriklerin inançları ve tanrılarının doğrudan hedef alınması, onların tepkisine neden olmuş, Rasulullah'ın ve inananların Kâbe'de namaz kılıp ibadet etmelerine izin vermemişlerdi.²²⁸

Rasulullah'ın Kâbe'de namaz kılarken müşriklerin kendisine yaptığı eziyetlerden bahsedilmektedir. Ebu Cehil ve Kureys'in bazı ileri gelenleri Hz. Peygamber Kâbe avlusunda namaz kıldığını sırada üzerine kesilen hayvanların içkembelerini getirip, secdeye bulunduğu esnada iki kürek kemiği arasına attığı, bundan haberdar olan kızı Fatıma'nın koşarak babası Hz. Muhammed'in yanına geldiği ve üzerindeki pislği temizlediği anlatılmaktadır.²²⁹ Diğer bir haberde de Hz. Peygamber Kâbe'nin Hicr bölümünde namaz kıldığını sırada Ukbe b. Ebî Muayt'ın Rasulullah'ın boynuna bez dolayarak boğmaya çalıştığı;²³⁰ yine Taberî'de²³¹ Rasulullah'ın Harem'de namaz kıldığını sırada secdeye vardığında, kâfirlerin onun başına toprak döktükleri rivayet edilmektedir. Başka bir haberde de anlatıldığına göre Ebu Cehil bir gün Hz. Peygamber secdeye iken, başını taşla ezip öldüreceğine yemin etmişti. Kureyslilerin gözü önünde yeminini uygulamaya koyulduğu sırada Rasulullah'a yaklaşınca bir ejderha ile karşılaşarak planını uygulayamadan geri döndü.²³² Rasulullah'ın Beytullah'ta namaz kılarken kıraati sesli yaptığı ve müşriklerin eziyeti üzerine; “*Namazda sesini çok yükseltme, çok da kısma*”²³³ mealindeki ayeti kerimenin nazil olduğu da bildirilmektedir.²³⁴

²²⁷ Köksal, s. 152.

²²⁸ Balcı, **H. Peygamber ve Namaz**, s.38.

²²⁹ İbn Ebî Şeybe, XIV, 297-298; Ahmed b. Hanbel, I, 393; Buhari, I, 132; Belâzürî, I, 125; Taberî, **Tarih**, II, 343; Köksal, **Mekke Devri**, s. 206; İhsan Süreyya Sırma, **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, II, 92.

²³⁰ Şiblî, I, 164; Köksal, s. 208.

²³¹ Taberî, **Tarih**, II, 344.

²³² Köksal, s. 209.

²³³ İsra 17/110;

“قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تُخَافُوا بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا”

²³⁴ İbn Kesir, **es-Sire**, I, 507-508; İbn Ebî Şeybe, II, 440-441.

Yaşanan bu eziyetler üzerine Rasulullah namaz vakitleri geldiğinde, yanına babası ve kavminden gizli olarak gelen Hz. Ali'yi de alarak vadilere gidip namaz kıldığı; bu sırada amcası Ebu Talip'in kendilerini görmesi üzerine ne yaptıklarını sorduğu anlatılmaktadır.²³⁵ Diğer bir rivayete göre de ashabı ile birlikte namaz kılmaya vadilere giderek namazlarını kavminden gizlediği; hatta bir keresinde namaz kılariken müşrik bir toplulukla karşılaştıkları ve dövüşükleri de bildirilmiştir.²³⁶ Bu kavga ile ilgili Belâzûrî'de yer alan rivayette anlatıldığına göre Sa'd b. Ebî Vakkas, Sa'îd b. Zeyd, Habbâb b. el-Eret, Ammâr b. Yasîr ve Abdullah b. Mesud Şı'bu Ebî Dubb adı verilen bir vadiye gizlice namaz kılıyorlardı. Bu sırada kendilerini gözetleyen müşriklerle aralarında çıkan bir kavga sonucu Sa'd müşriklerden birinin kafasına kemikle vurup yaralamış; bu olay İslam'da akan ilk kan olarak kaynaklara geçmiştir. Yaşanan bu olay yaklaşık olarak bi'setin 3. veya 4. yılı olarak tarihlendirilmektedir. Bu durum da namazın İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzandığının diğer bir göstergesidir.²³⁷

Yine ilk Müslümanlardan biri olan Sad b. Ebi Vakkas ile ilgili başka bir haberde onun namaz kılmasından annesinin duyduğu rahatsızlık anlatılmaktadır. Ayrıca zikredildiğine göre müşriklerin eziyetleri nedeni ile Kâbe'de namaz kılamayan ilk Müslümanlardan Ammar b. Yasir ve Hz. Ebu Bekir'in evlerinde ibadetleri için bir mescit inşa ettikleri dikkat çeken bilgilerdir.²³⁸ Hâlid b. Said b. el-As'ın da tebliğin gizli yapıldığı dönemde Müslüman olduğunu anlatan haberde bildirildiğine göre o Mekke'nin kuytu yerlerine giderek yalnız namaz kılardı.²³⁹

Yine anlatıldığına göre eziyetler sonucu Kâbe'de namaz kılamayan Rasulullah Hz. Ömer Müslüman oluncaya kadar, Erkam'ın evinde ibadet etmeye başladı. İbn Mesut'tan nakille verilen bir rivayette zikredildiğine göre, inananlar Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra Kâbe avlusunda rahatça namaz kılabilir duruma

²³⁵ İbn Hişam, I, 263; Belâzûrî, I, 113; Taberî, **Tarih**, II, 313; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 58; Cevad Ali, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi (İbadet Tarihi)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 36; Köksal, s. 153.

²³⁶ İbn İshak, ss. 128-129; İbn Hişam, I, 282; Taberî, **Tarih**, II, 318.

²³⁷ İbn Hişam, I, 282; Belâzûrî, I, 116; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 60; Köksal, s. 182.

²³⁸ Hamidullah, **Müessesese**, s. 53; Hüseyin Algül, "Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke", **Çeşitli Yönleriyle Son Elçi'nin Hayatı-Mekke Dönemi**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 59-97; Köksal, ss. 181, 217.

²³⁹ İbn Sad, IV, 19.

gelmişlerdir.²⁴⁰ Hz. Ömer Müslüman olunca Rasulullah’a giderek Kâbe’nin avlusunda ibadet etmeyi teklif etmiş, Hz. Peygamber de onun teklifini kabul ederek kırk kadar Müslüman ile birlikte Kâbe’ye gelip ibadetlerini yapmışlardı. Bu sırada Hz. Ömer kılıcını çekerek, müşriklere karşı, namaz kılanların nöbetini tuttuğu da kaydedilir.²⁴¹

Taif dönüşü Mut’im b. Adiyy eman vermesi üzerine Rasulullah’ın Hârem’e gelerek tavaf yapıp, namaz kıldığını dair haber de dikkat çekmektedir. Tüm bu haberler hicret öncesi dönem ile ilgilidir.²⁴²

Yukarıda zikrettiğimiz haberler değerlendirildiğinde Rasulullah’ın namaz ibadetini, vahyin ilk günlerinden itibaren, diğer Müslümanlara birlikte eda ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu ibadetin farz kılınan bir emir gereği mi yoksa öncesinden devam ede gelen ibadet alışkanlığı mı olduğu yahut secde, rükû, kıyam içeren bir namaz mı ya da dua şeklinde bir ibadet mi olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bu noktada kaynaklarda namaz emri içeren Mekkî ayetlerden hareketle bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri peygamberliğin ilk yıllarında Müslümanların açıktan açığa namaz kılmalarına imkân olmadığı için gece namazının farz kılındığı, gündüz kılınması farz olan bir namaz bulunmadığıdır. Buna Müzzemmil suresinin ilk ayetleri²⁴³ delil gösterilir.²⁴⁴ Ardından Dehr 25-26. ayetlerle birlikte sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekâtın farz kılındığından,²⁴⁵ gecenin geç vakitlerine kadar ibadet emrinin bir sene devam ettikten sonra farziyetinin kalkarak nafile hükmüne geçtiği zikredilir.

Ancak Dehr suresinin de Hud suresinin de İsra suresinden sonra nazil olduğuna dair görüşlerin yanı sıra Müzzemmil suresinin ilgili ayetinde geçen salât kavramının bir namaz ibadeti değil de daha çok dua, arınma gibi anlamlara geldiğini iddia eden görüşlere de rastlamaktayız.²⁴⁶ Bu konudaki bir yoruma göre risaletin ilk yıllarında uzunca bir süre inanlar sadece tevhitle yükümlü idiler. Bu dönemde insanları şirk unsurlarından uzaklaştırıp tevhit akidesini gönüllerine yerleştirmek ön planda

²⁴⁰ İbn İshak, 165; İbn Hişam, I, 366; İbn Sad, III, 310; Sırma, II, 110; Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, s. 38.

²⁴¹ Hamidullah, **Müessesese**, ss. 48.

²⁴² İbn Hişam, II, 20; Taberî, **Tarih**, II, 348; İbn Kayyım, II, 36-37; Köksal, s. 349.

²⁴³ يٰۤاَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ اِلَّا قَلِيْلًا. نِصْفَهٗٓ اَوْ اَنْقُصْ مِنْهُ قَلِيْلًا اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْفُرْۡۤاَنَ تَرْتِيْلًا“

²⁴⁴ Şiblî, I, ss. 478-479.

²⁴⁵ “Sabah-akşam Rabb’inin ismini an. Gecenin bir bölümünde de O’na secde et. Hem de O’nu uzun bir gece tesbih et.”, Dehr 98/25-26:

²⁴⁶ Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, s.20.

tutulmuştu. Daha sonra onlara Müzzemmil suresinde anlatılan namaz yani gece namazı farz kılınmıştı. Namaz emrinin Mekke de nazil olan surelerde açıkça yer aldığını zikreder. Bu görüşüne delil olarak Müddessir ve Kevser surelerinde geçen “salât” kelimesini öne sürer. Zira her ikisi de Mekkî surelerdir. “*Rabbın için namaz kıl ve kurban kes*” görüldüğü gibi burada açıkça “*namaz kıl*” emri yer almaktadır, der.²⁴⁷

İslam’ın ilk yıllarında kuşluk vaktinde kılınan sabah namazı ve ikindi kılınan akşam olmak üzere iki vakit namazın farz kılındığını zikredilmektedir. Bu namazın Hz. Hatice hayatta iken farz kılınan bir namaz olduğunu da bildirmektedir.²⁴⁸

Bu konuda dikkat çeken bir haberde de kaydedildiğine göre ilk Müslümanlar vahyin başlangıcında ilk olarak iki rekât ikindi namazı kılarlardı.²⁴⁹ Daha sonra Taha suresi yüz otuzuncu ayeti “*O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın*” ile birlikte sabah ve ikindi ikişer rekât emredildi.²⁵⁰ Daha sonra gece yarısına veya gecenin üçte ikisine veya üçte birine kadar namaz kılınması Müzzemmil suresi 1-8. ayeti ile emredildi: “*Ey örtüsüne bürünen! Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. Çünkü gece kalkışı hem daha etkili hem de söz bakımından daha sağlamdır. Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet vardır. Rabbini an ve bütün gönlünle O’na yönel.*” Gecenin geç saatlerine kadar ibadet emri bir yıl sürdükten sonra Müzzemmil suresi yirminci ayet ile gece namazı emri hafifletildi:

Rabbın, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını, seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Gece ve gündüzü Allah takdir eder. O, sizin sayamayacağınızı bildi de sizi affetti. Bundan böyle Kur’an’dan size ne kolay gelirse okuyun. Allah içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah’ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar olacağını bilmiştir. Onun için

²⁴⁷ Cevad Ali, **İbadet Tarihi**, ss. 35-36

²⁴⁸ Halebî, I, 425.

²⁴⁹ Köksal, s.149.

²⁵⁰

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ
”وَاطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ“

*Kur'an'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a güzel bir borç verin (Hayırlı işlere mal sarf edin) Kendiniz için gönderdiğiniz her iyiliği, Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulacaksınız. Allah'tan bağış dileyin. Kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.*²⁵¹

Ardından sabah, akşam ve gecenin bir kısmında yatsı vaktinde ibadet edilmesi emri Dehr suresi 25-26 ile verildi: “*Sabah akşam Rabbinin ismini an. Gecenin bir bölümünde de O'na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl). Hem de O'nu uzun bir gece tesbih et (teheccüd namazı kıl.)*”²⁵² ile verildi. Mırac gecesinde sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitleri olarak günde beş kere olmak üzere İsra suresi 78 ile emredildi: “*Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar (belirli vakitlerde) gereği üzere namaz kıl, bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazında, gece ve gündüz melekleri hazır bulunur.*”²⁵³ Gece namazı Rasulullah hakkında farz olarak devam ederken ümmeti hakkında nafilaye çevrildi.

Bu konudaki diğer bir değerlendirmeye göre vahyin ilk yıllarında Rasulullah kuşluk vakti ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılıyordu. Zira Kureyşlilerin de kuşluk vaktinde ibadet ettiklerini de zikretmiştik. Daha sonra bu kılınan iki vakit namaza Müzzemmil 1-5 ayetleri ile gece namazı eklenmiştir. Rasulullah'ın gece eda ettiği bu namaza zaman zaman diğer Müslümanların da katıldığı anlaşılmaktadır. Bu gece namazının çok uzun olduğu ve gece boyu sürdüğü, ilerleyen zamanda sahabîlerin takatinin kesilerek zorlandıkları kaydedilmiştir. Daha sonra bu namaza dair emir Müzzemmil 20. ayet ile hafifletilerek sadece Rasulullah'a özgü bir ibadet hükmüne bürünmüştür. Nitekim İsra 78. Ayetinin nüzulünden sonra Hz. Peygamber'in günlük beş vakit namaz emrinin İsra gecesinden önce vuku bulmuştur.²⁵⁴

²⁵¹ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلَاثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ، وَثُلَاثَةً مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ ۚ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۚ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصِيَهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۖ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ۚ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ ۖ وَأَخْرَجُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ ۖ وَأَخْرَجُونَ يُقْتَلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۚ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَءُوا اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا ۚ وَمَا تَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا ۚ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

²⁵² “وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ”

²⁵³ “أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ ۖ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ”

²⁵⁴ Balcı, Hz. Peygamber ve Namaz, ss. 43-47.

Bütün bu yorumları değerlendirdiğimizde şöyle bir sonuca ulaşmamız mümkündür. Hz. Peygamber risâletten önceki yaşamında da namaz ibadetini muhtemeldir ki eda etmekteydi. Zira Kureyşliler arasında bilinen kuşluk namazına dair rivayetler, İslam öncesi Hz. İbrahim'in de namaz kıldığına dair haberler bize bu görüşü vermektedir. Vahyin başlangıcı ile birlikte Rasulullah kuşluk namazına Kâbe'de devam etmiş, müşrikler de buna karışmamışlardır. Ancak ilerleyen risâlet sürecinde tevhid inancının yerleştirilmesi gayesi ile putlara ve müşriklerin inancına yönelik söylemlerin artması müşriklerin tepkisini çekmiş, Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kılmasına izin vermeyerek, işkenceye başlamışlardır. Bunun sonucu Rasulullah ve ashâbı Mekke'nin vadilerinde namaz kılmaya başlamışlardır. Buna dair haberleri de yukarıda zikrettik. Tüm bunlar Ebu Talip hayatta iken gerçekleşmişti. Ayrıca Hz. Ömer'in Müslüman olmasından önce Harem'de rahatça namaz kılamadıklarına dair sahabeden gelen rivayet de vahyin ilk altı yılı içerisinde namazın bir ibadet şekli olarak inanlar tarafından yapıldığını göstermektedir.

Namaz emrinin yer aldığı Mekkî ayetlerle ilgili yorumları da zikrettik. Buradan hareketle genel görüşün Hz. Peygamber'in Kureyşliler tarafından da bilinen kuşluk namazı ve güneşin batmasından önce kılınan ikindi(akşam) namazı olmak üzere gün içinde iki vakit namaz kıldığıdır. Ayrıca ilk inen surelerden biri olduğu konusunda hemen hemen şüphe olmayan Müzzemmil suresindeki ilgili ayetle birlikte gece kılınan bir namazın daha eklendiğidir. Bu üç vakit namaz da ikişer rekâtta oluşmaktaydı. Ancak namazın rükû ve secde içeren formu ile farziyet kazanmasının başlangıcı için tam bir yıl vermek mümkün görünmemektedir. Zira tarihlendirme, surelerin varsayılan nüzul sıralamasına göre olacaktır. Genel olarak vahyin beşinci yılına doğru olduğu söylenebilir. Bunun yanında İsrâ gecesi namazın beş vakit farz kılındığı konusunda âlimlerin çoğu görüş birliği içindedir. Miraç gecesi Hz. Peygamber'e elli rekât farz kılındığı Musa (as)'nın ona bunu azalttırmak için Yaratıcıya her münacatında onar rekât azaltarak beş vakte indirildiği haberi, herhalde Kur'an'da bir iyiliğe on karşılık verileceğinin bir başka anlatım şeklidir.²⁵⁵

²⁵⁵ İbn Kayyim, III, 36.

Mekke’de kılınan namazlar iki rekâtta ibaretti. Medine Müslümanlar daha istikrarlı bir hayat sürmeye başlayınca namazların yolculuk dışında dört rekâta çıkarıldığı, seferde ise iki rekât olarak bırakıldığı görülmektedir.²⁵⁶

1.2.1.1. Hz. Muhammed’in Gusül-Abdest Anlayışı

Câhiliye Araplarında, Hz. İbrahim’in dininden kalan cünüplükten dolayı yıkanma âdeti vardı. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Ebu Süfyan Bedir Savaşı’nda müşriklerden birçok kişinin öldürülerek Müslümanlar karşısında hezimete uğranılması üzerine tekrar Hz. Peygamber ile savaşmadan cünüplükten dolayı başına su değdirmeyeceğine dair adakta bulunmuştu.²⁵⁷ Onlar “ağıza su verme (mazmaza)”, “burna su çekme (istinşak)” ve “misvak” kullanmaya devam ediyorlardı.²⁵⁸ Mekke döneminde namaz emredilince cünüp olanların yıkanmadıkça namaz kılamayacakları bildirildi ve Hz. Peygamber’in fiili ile guslün şekli öğrenildi. Mekke’de nazil olan “*İyice temizlenmiş olmayanlar ona (Kuran’a) dokunamaz*”²⁵⁹ mealindeki ayette geçen "المطهرون" kelimesi gusül olarak tefsir edenler olmuştur. Yine Hz. Ömer’in Müslüman olması olayında kız kardeşinin gusül etmedikçe Kuran sayfasına dokunmasına izin vermediğini anlatan hadiseye de dayanarak guslün Mekke dönemine ait olduğunu ve Câhiliye Arapları arasında bilindiğini iddia edenler bulunmaktadır.²⁶⁰ Diğer tarafta bu ayette geçen ifadenin Kur’an’ın yüceliğine delalet ettiğine dair yorumlarda bulunmaktadır.²⁶¹ İleride zikredeceğimiz abdest ayetinde de zaten gusülden bahsedilmektedir. Bu ayetin Medine’de inzal olduğu düşünülmektedir. Bu konuya dair fikir farklılıklarına ileride değineceğiz.

Farziyetinin Mekke mi yoksa Medine döneminde mi gerçekleştiğine dair net bir şey söyleyemesek de Rasulullah’ın guslü nasıl aldığına dair rivayetler Hz. Ayşe ve Hz. Meymune’den nakille hadis kaynaklarında geniş bir biçimde yer almaktadır. Bu rivayetlerde zikredildiğine göre Rasulullah gusül ederken, önce ellerini yıkar, namaz

²⁵⁶ İbn Hişam, I, ss. 260, 323; İbn Ebî Şeybe, XIV, 129; Buhari, I, 93; Şiblî, I, 478-479.

²⁵⁷ İbn Hişam, III, 47; Halebî, II, 479.

²⁵⁸ İbn Habîb, s. 319; Halebî, I, 425.

²⁵⁹ Vakıa 56/79 "لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ"

²⁶⁰ Cevad Ali, **İbadet Tarihi**, s. 58; Hayrettin Karaman, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam, “Hz. Peygamber Devrinde fûru (İbadet ve Hukuk)”**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, III, 67; Celal Yıldırım; **İmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1986, XI, 5985.

²⁶¹ Kur’an Yolu Tefsiri, V, 229-230.

abdesti gibi abdest aldıktan sonra parmakları ile saçlarının köküne suyu iyice yedirir; daha sonra başına üç defa su döker, sonra da bütün vücuduna su dökerek yıkar, en son da ayaklarını yıkardı.²⁶² Abdurrezzâk'ın kaydedildiğine göre Hz. Ayşe Rasulullah ile aynı kaptan gusül alırdı.²⁶³ Rasulullah'ın gusül için kullandığı su miktarı ise bir faraktı.²⁶⁴ Yine kaynaklarda belirtildiğine göre Rasulullah, gusül abdesti alacağı zaman terliklerini giyer ve başını örterdi.²⁶⁵

Rasulullah döneminde insanlar arasında yanlış bir inanış mevcuttu. Zira onlar cünüp olan kişinin hem maddi hem manevi olarak pis olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla gusül almadıkça kişinin uyumasını, yemesini ve biriyle konuşmasını doğru bulmuyorlardı. Bu durumu göz önüne serecek bir haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber ile Ebu Hureyre bir gün yolda karşılaşınca Ebu Hureyre huzursuz olarak geri gitmiş ve gusül abdesti aldıktan sonra onun yanına gelmişti. Bunun nedenini soran Rasulullah'a ise cünüp olduğu için temizlenmeden yanında oturmak istemediğini söylemişti. Bu cevaba karşın Hz. Peygamber “*Müslüman necis olmaz*” buyurdu.²⁶⁶ Başka bir rivayette de bahsedildiğine göre Rasulullah bazı durumlarda gusül almadan uyumayı ya da yemek yemeyi tercih ediyordu. Böyle zamanlarda namaz için abdest aldığı gibi abdest aldığı, yemek yemeyi murat ettiği zaman ise sadece ellerini yıkadığı Hz. Ayşe tarafından nakledilmektedir.²⁶⁷ Tüm bunları Rasulullah'ın halkın bu yanlış inanışını değiştirmek için yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Hz. Muhammed bazen gecenin başlangıcında, bazen de gecenin sonunda guslederdi.²⁶⁸ Rasulullah'ın gusül esnasında vücudunda kuru bir yer kalmaması konusundaki hassasiyetini gördüğümüz bir haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber gusül aldıktan sonra omzunda kuru kalan bir yeri fark etmiş, ıslak saç ile kuru kalan yeri ıslatarak guslünü tamamlamıştır.²⁶⁹

²⁶² Malik b. Enes, s. 44; Abdurrezzâk, I, 261, Buhari, I, 68.

²⁶³ Malik b. Enes, s. 45; Abdurrezzâk, I, 268.

²⁶⁴ Farak: Sözlükte iki şeyin arasını ayırmak anlamına gelen fark kökünden Arapça bir isim olarak İslam'dan önce ve İslami dönemde Hicaz, Yemen ve Mezopotamya'da su, bal, süt ve hububat gibi maddelerin hacmini ölçmede kullanılan bir ölçü birimidir. Yaklaşık olarak su için 8,2litreye karşılık gelmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, “Farak”, **DİA**, cilt: 12, İstanbul, 1995, ss. 164-65

²⁶⁵ İbn Sad, I, 383.

²⁶⁶ Buhari, I, 74; Ebu Davud, I, 52.

²⁶⁷ Malik b. Enes, s. 48; Abdurrezzâk, I, 278; İbn Ebî Şeybe, I, 60.

²⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 62

²⁶⁹ Abdurrezzâk, I, 265; İbn Ebî Şeybe, I, 41.

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere abdestin Mekke döneminde farz kılınıp-kılınmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri İbn Abdilberr'e aittir. Onun görüşüne göre Hz. Peygamber hiçbir zaman abdestsiz namaz kılmamış; abdest de namaz gibi Mekke döneminde emredilmişti. Bu görüşü destekleyen rivayetler tarih ve hadis kaynaklarında yer almaktadır. Namaz konusunda da zikrettiğimiz bu haberde vahyin ilk günlerinde Cebrail tarafından Rasulullah'a namaz ve abdestin nasıl eda edileceğinin gösterilerek öğretildiği anlatılmaktadır. Rivayetin devamında Cebrail'den nasıl abdest alıp namaz kılacağını öğrenen Hz. Peygamber'in eve gelerek bunu eşi Hatice'ye gösterdiği ve birlikte namaz kıldıkları anlatılmaktadır.²⁷⁰

Diğer görüşe göre abdestin farziyetini bildiren şu ayetlerin hicretin 4. veya 5. senesinde nazil olması nedeniyle abdestin ve guslün Medine'de farz kılındığıdır:

*Ey İman edenler! Namaza kalktığınız vakit yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınıza mesh edip, topuklarınıza kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta iseniz veya seferde bulunuyorsanız ya da biriniz tuvalet ihtiyacını gidermekten gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunursa) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin. Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.*²⁷¹

Bu görüşü savunanlardan biri İbn Hazm'dır. Bize göre de doğru olan Rasulullah'ın abdesti Mekke döneminden beri aldığı ancak hem şekli olarak, hem de teyemmümü de içerecek şekilde sabit kılınmasının Medine döneminde olduğudur. Denilebilir ki abdest Hz. İbrahim'in dininden beridir var olan bir adet olarak

²⁷⁰ İbn İshak, 117; Taberî, **Tarih**, II, 307; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 51; Köksal, s. 149.

²⁷¹ Maide, 5/6.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ "

Kureyşliler tarafından biliniyordu. Dolayısıyla İslam'ın Mekke döneminde de ibadete hazırlık safhası olarak yer alması, hem Rasulullah'ın hem de ashabının bunu uyguluyor olması muhtemeldir. Medine döneminde nazil olan Maide suresinin zikrettiğimiz ayeti ile hem abdestin farziyeti sabit oldu; hem de abdestin tam ve mükemmel şekli tarif edilmiş oldu. Rasulullah'ın hicretten evvel de abdest aldığını gösteren haberler bu görüşümüzü doğrular niteliktedir.²⁷²

Ayrıca abdest ilk farz kılındığı sıralarda abdest bozulsun, bozulmasın her namazda abdest alınırdı. Fakat Müslümanlara kolaylık olmak üzere bazı yenilikler getirilmiş ve bunlar Mekke'nin fethini müteakip Rasulullah tarafından ilan edilmişti. Kaynaklarda Rasulullah'ın her namaz için abdest tazelediği, ancak Mekke'nin fethinde bir abdestle müteaddit defa namaz kılarak bunun caiz olduğunu ümmetine göstermek istediği vurgulanmıştır.²⁷³

Hadis kitaplarında Rasulullah'ın nasıl abdest aldığına dair oldukça ayrıntılı rivayetler yer almaktadır. İbn Ebi Şeybe Musannef adlı eserinde İbn Abbas'dan nakille şöyle anlatmaktadır; Rasulullah ilk olarak bir avuç su ile mazmaza ve istinşak yapar; sonra bir avuç su alarak yüzünü yıkadı. Daha sonra bir avuç su ile sağ kolunu, bir avuç su ile sol kolunu yıkadı. Sonra bir avuç su ile başını, kulaklarının içini işaret parmağıyla; ardından dışını da başparmakla mesh ederdi. En sonunda bir avuç su ile sağ ayağını, bir avuç su ile sol ayağını yıkadı.²⁷⁴

Diğer rivayetlerde de anlatıldığına göre Rasulullah abdest sırasında organlarını bazen bir kez, bazen iki veya üç kez yıkamaktaydı.²⁷⁵ Ayrıca İbn Sad Rasulullah'ın her tuvaletten çıkışından sonra abdest aldığını söyler.²⁷⁶ Buna karşı İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Ayşe'den nakille yer verdiği bir haberde ise, bevl ettikten sonra kendisine abdest suyu uzatan Hz. Ömer'e; *“bevl ettiğim her zaman abdest almakla emr olunmadım. Eğer abdest alırsam sünnet olur”* buyurduğu anlatılmaktadır.²⁷⁷ Muhtemeldir ki Hz. Peygamber, ümmetine zorluk olmaması için tuvaletten sonra her seferinde abdest almamıştır. Ayrıca bu rivayetler, Hz. Peygamber'in sürekli abdestli olduğu şeklindeki bir anlayışın doğru olmadığını da göstermektedir.

²⁷² Şiblî, I, 474.

²⁷³ Abdurrezzâk, I, ss. 54-55; Buhari, I, 60; Şiblî, II, 16; Halebî, I, 429.

²⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, I, 9.

²⁷⁵ Malik b. Enes, s. 18; Abdurrezzâk, I, 42; İbn Ebî Şeybe, I, 8; Buhari, I, 43; İbn Kayyım, I, 191.

²⁷⁶ İbn Sa'd, I, 369.

²⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, I, 54.

Rasulullah secde halinde iken²⁷⁸ veya değilken uyuyup uyandığı zaman abdestini yenilememektedir.²⁷⁹ Bu durum için bazı âlimler onun gözleri uyusa da kalbinin uyumadığını söylerler.

1.2.1.2. Mekke Döneminde Kible Meselesi

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinden yaklaşık on yedi ay kadar sonra kıblenin Kâbe'ye döndüğü âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.²⁸⁰ Mevcut rivayetlere göre Rasulullah Medine'ye hicret ettikten yaklaşık on altı ay sonra cemaat ile öğle namazında iken kible değişikliği ile ilgili vahiy gelmiş ve Hız. Peygamber cemaat ile birlikte Kâbe'ye doğru yönelmiştir.²⁸¹ Asıl tartışmalı olan konu, Hız. Peygamber'in Mekke döneminde ibadet ederken ataları İbrahim ve İsmail'in de kıblesi olan Kâbe'ye mi yoksa Medine döneminde kısa bir sürede olsa kıblesi olan Beyt-i Makdis'e mi yöneldiğidir. Kıblenin Kâbe'ye yönelmesi konusunda gelen vahiy Medeni olduğuna göre, Mekke döneminde kıblenin tayin edilmesindeki etkenler nelerdir. Bu soruların cevabını tayin edebilmek için kible ile ilgili haberleri genel olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Mekke döneminde kible konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri; Hız. Peygamber'in Mekke'de iken atalarının da kıblesi olan Kâbe'ye doğru namaz kıldığı yönündedir. Bu görüş sahiplerine göre beş vakit namaz farz kılınıncaya ya da Mekke döneminin yaklaşık olarak ilk sekiz yılı boyunca Rasulullah'ın Hız. İbrahim'in de kıblesi olan Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığıdır. Zira vahyin geldiği döneme dair haberlerde Kureyşlilerin de ibadetlerini Kâbe'ye doğru yaptığı görülmektedir.²⁸² Diğer bir görüşe göre ise Hız. Peygamber Mekke'de iken kıblesi Şam idi. Ancak O yine de atalarının kıblesi olan Kâbe'den vazgeçemeyerek, namaz kıldığı zaman Rüknu Yemani ile Hacerü'l-Esved arasında dururdu. Kâbe'yi de kendisi ile Şam arasında bırakırdı.²⁸³

²⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 133.

²⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, I, 132; Buhari, I, 44.

²⁸⁰ İbn Hişam, II, 257; Malik b. Enes, s. 196; İbn Sad, I, 241-242; İbn Kayyım, III, 66; Taberî, **Tarih**, II, 416; Buhari, I, 104; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 115; İbn Kesir, **es-Sire**, II, 374.

²⁸¹ İbn Sad, I, 241; Buhari, VIII, 134.

²⁸² Halebi, I, 426; Balı, **Hız Peygamber ve Namaz**, ss. 224-230.

²⁸³ İbn Hişam, I, 372; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 115; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, II, 70; **Siret Ansiklopedisi**, Hazırlayan: Afzalur Rahman, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1996, III, 103.

Hız. Peygamber'in risaletin ilk yıllarında Kâbe'ye yönelerek kıldığı namazları anlatan rivayetleri bir önceki bölümde zikrettik. Bu haberlere dayanarak Rasulullah'ın ilk kiblesinin Kâbe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konuyla ilgili yapılan bir araştırmada Bakara 143'de açıkça Rasulullah'ın ilk kiblesinin Kâbe olduğunun vurgulandığını bildirilerek, ayete şu şekilde anlam verilmiştir: “ *Böylece elçiye uyanlar arasından topukları üzerine geri dönenleri ayırmak için, daha önce yönelmiş olduğun yönü kible olarak belirledik...*”²⁸⁴ Hız. İbrahim'in dini üzerine olduğuna inanılan Rasulullah'ın kible olarak da İbrahim'in (as) kiblesine yönelmiş olması gayet olağan görülmektedir.

Mekke döneminde Rasulullah'ın ilk kiblesinin Kâbe olmasına rağmen hicretten önce kiblenin Beyt-i Makdis olarak değiştiği bildirilmektedir. Ancak bu durumda bile Rasulullah'ın Kâbe'ye yönelmekten vazgeçmeyerek, Hacerü'l-Esved ile Rüknu Yemanî arasında durup Kâbe'yi de önüne alarak Beyt-i Makdis'e doğru namaza durduğu anlatılmaktadır. Bu durum ancak namazların Kâbe'de eda edilmesi sırasında mümkün olabilmektedir. Başka mekânlarda ibadet ederken yönünü nereye çevirdiğine dair ise herhangi bir bilgi karşımıza çıkmamaktadır.

Rasulullah'ın henüz Mekke'de iken Beyt-i Makdis'i kible edindiğine dair bir haber Taberî'de yer almaktadır. Bu haberde anlatıldığına göre Medinelilerden bir grup Mekke'ye gelirken yolda namaz vakti girmiş, kible olarak ne tarafa yönelecekleri konusunda grup içinde tartışma çıkmıştı. Heyetten bir kısım Rasulullah'ın Şam'a doğru döndüğünü, dolayısıyla kendilerinin de Şam'a dönmeleri gerektiğini iddia etmiş, grup lideri Berâ b. Ma'rûr ise Kâbe'ye sırtını dönmeyeceğini söyleyerek Kâbe'ye dönüp namazını kılmıştır. Heyet Mekke'ye ulaştığında Berâ b. Ma'rûr, yolda yaşananları Rasulullah'a anlatarak kendisinden bir cevap isteyince Hız. Peygamber “*Senin bir kible vardı. Keşke o kiblende kalmaya devam etseydin*” karşılığını vermiş ve ardından namaz vakti gelince de Şam'a doğru yönelmiştir. İbn Hişam'da yer alan benzeri bir rivayette de Rasulullah “*Sen bir kible üzereydin, onda sabretmeliydin*” buyuruyor. Bu olayın Mus'ab b. Umeyr'in birinci Akabe biatından sonra Medine'ye gönderilmesi ve burada İslam'ı anlatarak Müslümanların sayısının çoğalmasına vesile olmasından sonra ikinci Akabe biatı için Medinelilerden bir heyetin Mekke'ye doğru

²⁸⁴ Balcı, **Hız. Peygamber ve Namaz**, ss. 225-227.

yola çıkmaları sırasında gerçekleştiği de kaydedilmektedir.²⁸⁵ İbn Hacer’de yer alan bir haberde de bahsedildiğine göre Rasulullah önceleri Kâbe’ye doğru namaz kılarken, henüz Mekke’de bulunduğu sırada Beyt-i Makdis’e yönelmeye başladı. Bu durum Medine’ye hicretten yaklaşık üç yıl kadar önceydi. Medine’ye geldikten sonra on altı ay kadar daha Beyt-i Makdis’e yöneldi. Daha sonra Yüce Allah’ın emriyle kible Kâbe olarak belirlendi.²⁸⁶

Diğer taraftan Hz. Peygamber’in Mekke dönemi boyunca kiblesini hiç değiştirmedeği, vahyin başlangıcından hicrete kadar devam eden yaklaşık on üç senelik risâlet dönemi boyunca namazlarını Kâbe’ye doğru kıldığı; Medine’de yaklaşık on yedi ay boyunca, buradaki Yahudileri İslam’a çekmek ve onların Müslüman olmasına vesile olmak maksadı ile Beyt-i Makdis’e doğru döndüğüne dair ifadeler de dikkat çekmektedir.²⁸⁷

Kaydettiğimiz tüm bu rivayetler göz önüne alındığında Rasulullah’ın Mekke döneminin büyük bölümünde yaklaşık sekiz-dokuz yıl kadar kiblesinin Kâbe olduğu, hicretten üç yıl kadar öncesi ve hicretten sonra on yedi ay sonrası olmak üzere hayatının ortalama dört buçuk yıllık gibi bir döneminde Beyt-i Makdis’i kible edindiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in Mekke döneminde kiblesini Beyt-i Makdis’e çevirme süreci ile İsrâ olayının hemen hemen aynı dönemlere geldiğine dikkat çeken bir yorumda bu iki olayın arasında bir bağlantı olabileceği iddia edilmektedir.²⁸⁸ Benzer bir yorumda İsrâ hadisesinden sonra Hz. Peygamber’in tüm peygamberlerin ayrı ayrı elde etmiş olduğu nimetleri kendi nefsinde toplayarak iki kiblenin, yani Âdem ve İbrahim (a.s.)’ın Kâbe’si ile Süleyman (a.s.) ve ondan sonra gelen peygamberlerin kiblesi olan Kudüs’ün peygamberi olduğu zikredilmektedir.²⁸⁹ Ayrıca Hz. Peygamber’in Kâbe’nin içinin putlarla dolu olması sebebiyle kiblesini değiştirdiği de kaydedilmektedir.²⁹⁰ Kiblenin Beyt-i Makdis’e dönmesi ile ilgili diğer iddialardan biri de Yahudilerin kalplerinin İslam’a ısındırılması şeklindedir. Hatta daha sonra Yahudilerin

²⁸⁵ İbn Hişam, II, 82; Taberî, **Tarih**, II, 360-361.

²⁸⁶ İbn Hacer, Şehabeddin İbn Hacer el-Askalanî, **Fethu’l-Barî Şerhî Sahihî’l Buharî, (Fethu’l-Barî)**, Beyrut, h. 1300, I, 461.

²⁸⁷ Taberî, **Tefsir**, I, 358.

²⁸⁸ Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, s.244.

²⁸⁹ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.132.

²⁹⁰ Yavuz Ünal, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber’in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 12-13, Samsun, 2001, ss. 189-211.

“Muhammed ve ashabı kiblelerinin neresi olduğunu bilmiyordu da biz onlara yol gösterdik” şeklindeki söylenmelerini duyup bundan rahatsız olduğu ve Yüce Allah’a niyaz ederek kiblenin değişmesini istediği Taberî tarafından kaydedilmektedir.²⁹¹

1.2.2. Hz. Muhammed’in Oruç İbadetine Dair Mekke Dönemindeki Uygulamaları

Oruç kelimesi dilimize, sözlükte “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” anlamına gelen Arapça savm (sıyam) kelimesinin Farsça karşılığı olan “rûze” (روزه) kelimesinden geçmiş ve zaman içinde rûze-urûze-uruç-oruç şeklinde dönüşüme uğramıştır.²⁹² Şer’i dilde ise “mükellefin, niyet ederek, beyaz iplikten²⁹³ siyah ipliğin²⁹⁴ ayrılmasına kadar yemek yemekten, cimadan ve içecek bir şey içmekten kendini tutması, geri durması anlamına gelir”.²⁹⁵

İslam’dan önceki hemen hemen tüm dinlerde var olan, bir süre yeme, içme, cinsel ilişkiden uzak durma, perhiz yapma ya da belirli yiyecekleri yememe, sükût etme, ağzı ve kulağı yalandan ve kötü sözden koruma gibi çeşitli şekillerde yerine getirilen oruç, tövbe, kefare, matem veya bir ritüele hazırlık gibi amaçların dışında sihir ve zühd gerekçesiyle de tutulmuştur.²⁹⁶

Namazın yanı sıra oruç ibadetinin de İslam’dan önce var olduğu Kuran-ı Kerim’de geçen ayetlerden de anlaşılmaktadır. Zirâ “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılındı”²⁹⁷ ayeti bu hususa işaret etmektedir. Taberî “sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ifadesi ile kastedilenin Hristiyanlar olduğu görüşünü kaydeder. Zira onlara da Ramazan orucunun farz kılındığını, ancak yaz aylarına gelen Ramazan’da oruç tutmaya güç yetiremedikleri için oruçlarını yaz ve kış arasında bir mevsime denk getirerek sabitledikleri ve buna kefare olarak yirmi gün daha

²⁹¹ Taberî, **Tefsir**, I, 370; Taberî, **Tarih**, II, 316.

²⁹² İlhan Ayverdi, **Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006, III, “Oruç” md, 2402.

²⁹³ (الخيطة البيضاء) Beyaz iplik: Fecir zuhurundan ufukta iplik şeklinde görülen beyazlıktır.

²⁹⁴ (الخيطة السوداء) Siyah iplik: Güneşin batışının ardından, benzer şekilde ufukta zâhir olan siyahlıktır.

²⁹⁵ İsfahânî, s. 875.

²⁹⁶ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, **DİA**, cilt: 38, İstanbul, 2007, ss. 414-416.

²⁹⁷ Bakara 2/183, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ

eklediklerini de nakleder.²⁹⁸ İbn Kesir’de yer alan bir rivayette İbn Ömer’den nakille Hz. Muhammed’in İslam’dan önceki tüm dinlerde Ramazan orucunun farz kılındığına dair bir hadisi nakledilmektedir.²⁹⁹ Benzer bir rivayete Elmalılı’nın tefsirinde de rastlamaktayız. Burada da Yahudiler ve Hristiyanlara da Ramazan orucu ve aynı miktar orucun farz kılındığı bildirilir. Yahudilerin bunu terk ederek yılda bir gün oruç tutmaya başladıklarını; Hristiyanların ise şiddetli bir sıcağa denk gelen Ramazan orucunu terk ederek, yaz ile kış arasında sabit bir mevsimi, âlimlerin görüş birliği ile tayin ettiklerini kaydeder. Bu değişikliğe kefarete olarak on gün daha ilave ederek oruçlarını kırk güne çıkardıktan sonra hükümdarlarının hastalanması veya aralarında salgın ölüm olayı meydana gelmesi gibi bir nedenden dolayı on gün daha ilave ederek orucu elli güne çıkardıkları zikredilir. En son olarak da şeklinde de değişiklik yaparak orucu perhiz haline sokmuşlardır.³⁰⁰

Bunların dışında bazı peygamberlerin de anane haline gelmiş oruçları bulunmaktaydı. Hz. Nuh’un bütün sene oruç tuttuğu, Hz. Davud’un gün aşırı oruç tuttuğu, Hz. Musa’nın kırk gün oruçlu olduğu, Hz. İsa’nın ise Hz. Musa’nın şeriatına uyarak kırk gün; Hz. İbrahim’in de her ayın üç günü oruç tuttuğu da kaydedilmektedir.³⁰¹

Câhiliye devri Mekke toplumunda orucun bilinen bir ibadet olduğu kaynaklarda yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.³⁰² Zira Câhiliye devrinde Kureyşlilerin, Recebü’l-Esam ve Şehr-i Mudar dedikleri Recep ayında putlarını ziyarette gidip, atîre³⁰³ kurbanı kestikleri ve oruç tuttıkları bilinmektedir.³⁰⁴ Yine bu dönemde Kureyşlilerin işledikleri bir günaha kefarete olarak veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için de oruç tuttıkları zikredilmektedir. Câhiliye döneminde görülen bir diğer oruç çeşidi de sükût orucudur. Câhiliye Araplarının bir

²⁹⁸ Taberî, **Tefsir**, I, 424-425.

²⁹⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, I, 306.

³⁰⁰ Elmalılı, I, 516.

³⁰¹ Ali Osman Ateş, **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri** (Cahiliye), Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 89; Kuzgun, s. 196.

³⁰² Cevad Ali, VI, s.676; Tahir Olgun, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.147; A.O. Ateş, **Cahiliye**, s. 111.

³⁰³ Atîre (العتيرة): Cahiliye devrinde müşriklerin Recep ayında tanrılarına yaklaşmak maksadıyla kestikleri kurbanı denirdi. Kesimden sonra kurbanın kanını putların başına sürerlerdi. (bkz. Halit Ünal, “Atîre”, **DİA**, cilt: 4, İstanbul, 1991, ss.79-80.)

³⁰⁴ Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celalüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, **ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsir bi’l-Me’sûr**, Beyrut, t.y, III, 235; A. O. Ateş, **Cahiliye**, s.110; Olgun, s.147.

gün boyunca hiç konuşmayarak bunu ibadetten saydıkları kaydedilmektedir. Hz. Peygamber risâletten sonra bu uygulamayı yasaklayarak “*Bir gün, bir geceye kadar sükût etmek yoktur*” buyurduğu da dikkat çekmektedir. Hz. Ebu Bekir’in sükût orucu tutan bir kadını görüp onu uyardığı bunun Câhiliye dönemine ait bir uygulama olduğunu söylediği nakledilmektedir.³⁰⁵ Ayrıca birçok hadis ve tarih kaynağında Hz. Ayşe’den nakille verilen haberde; Kureyş kabilesinin Cahiliye döneminde Muharrem’in onunda oruç tuttuklarını anlatmaktadır.³⁰⁶ Bu haberlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber de İslam öncesi dönemde oruç tutmaktaydı. Medine’ye hicret edince de tutmaya devam etti ve ashabına da tutulmasını emretti. Ne zaman ki Ramazan orucu farz kılındı, Muharrem orucunu isteyen tuttu istemeyen tutmadı.

Başka bir haberde anlatıldığına göre ise Rasulullah Medine’ye hicret ettikten sonra Medinelileri bir gün oruç tutar buldu. Bu orucun ne olduğunu sorunca; Allah’ın o günde Musa’yı ve ümmetini düşmanlarından kurtardığı ve Firavun hanedanını nehirde boğduğu için büyük bir gün olduğu; o nedenle de Allah’a şükür olarak oruç tuttukları cevabını aldı. Bunun üzerine Rasulullah “*Ben Musa’ya Yahudiler’den daha yakınum*” buyurarak kendisi de oruç tuttu ve ümmetine de bugün oruç tutulmasını emretti.³⁰⁷ Bu haber göz önüne alınca Rasulullah’ın Muharrem orucunu Medine hicretinden sonra tutmaya başladığı şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Ancak oruç ibadetinin diğer dinlerde var olduğundan hareketle Kureyşlilerin dolayısıyla Hz. Peygamber’in bu orucu biliyor ve tutuyor olması daha olağan görülmektedir. Zira Habeşistan’a giden ikinci kafilenin başkanı olan Cafer b. Ebî Talib Necaşi’ye Rasulullah’ı anlatırken “*Bize namaz kılmayı, zekât vermeyi ve oruç tutmayı emrediyor*” diyerek tüm bu ibadetlerin Medine dönemi öncesinde de Rasulullah tarafından ümmetine emredildiğini göstermiş olmaktadır.³⁰⁸

Orucun farz kılınması hicri ikinci yılı Şaban ayında, kiblenin değiştirilmesinden sonra ve Bedir harbinden hemen önce vuku bulmuştur.³⁰⁹ Orucun farz kılınmasından önce gerek Mekke dönemi gerekse Medine döneminin yaklaşık on

³⁰⁵ Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 342-343; Soysaldı, **İslam Öncesi**, ss.147-170.

³⁰⁶ Malik b. Enes, s. 299; Abdurrezzâk, IV, 288-289; Buhari, II, 226; Tirmizî, III, 127; Müslim, II, 794; Şiblî, I, 481; II, 43; İbn Kayyım, II, 67; A.O. Ateş, **Cahiliye**, s.111; Olgun, s. 148.

³⁰⁷ Taberî, **Tarih**, II, 417; Buhari, II, 251; Şiblî, I, 275.

³⁰⁸ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.252

³⁰⁹ İbn Sa’d, I, 242; Buhari, II, 225; Taberî, **Tarih**, II, 417; İbn Kesir, **Sire**, II, 377; Şiblî, I, 481; Olgun, s.152.

altı aylık zaman periyodundaki oruç ibadeti ile ilgili âlimler arasında ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Âlimlerden bazıları Rasulullah ve Müslümanların orucun farz kılınmasından önceki dönemde her aydan beş gün, bazıları ise üç gün oruç tuttıkları görüşündedir. Bu cümleden olarak Müslümanların Medine'ye hicretten önce Mekke'de de oruç tutmuş olmalarının kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁰ Ancak Muharrem'in onunda tuttuğu oruçtan başka düzenli bir şekilde devam ettiği bir oruç bulunup bulunmadığı konusunda net bir şey söylemek doğru olmayacaktır.

1.2.3. Hz. Muhammed ve Hac

Haccın Kureyşliler arasında en yaygın ve en köklü ibadet olduğundan daha önce bahsettik. Tarihi Hz. Âdem'e kadar uzanan, kurallarının Hz. İbrahim tarafından belirlendiği bir ibadet olarak gerek Kureyşliler gerekse o dönemde yaşayan sayılı hanif inancına sahip kişiler tarafından önem verilen hac, Rasulullah'ın da peygamberlik öncesi dönemde dahi müşriklerin uygulamalarına muhalefet ederek atası İbrahim (as) âdeti üzerine eda ettiği bir ibadetti. İslam'la birlikte diğer ibadetlerde olduğu gibi hac uygulamalarında bulunan şirk unsurları temizlenerek farz kılınmıştı. Ancak bu farziyet risâletin son yıllarında olmuştu. Bunun en büyük nedenlerinden biri muhtemeldir ki Kâbe'nin Müslümanların yönetiminde bulunmaması ve içindeki putlardan, şirk unsurlarından temizlenmemiş olmasıdır. Ancak hicretten evvel Mekke dönemi içinde Rasulullah'ın ve Müslümanların hac yapmaları için muhtemelen bir engelleme yoktu. Müşrikler kendi inançları doğrultusunda, Müslümanlar da kendi dinlerine göre tavaf yapıyorlar, Mina'ya, Müzdelife'ye, Arafat'a gidiyorlardı. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Rasulullah İslam öncesi hac menâsikinde dahi müşriklere uymuyor onlardan farklı olarak Hz. İbrahim'in dini üzerine hareket ediyordu.

Müşriklerin şiddetle Rasulullah'a ve İslam'ı tebliğine karşı çıkmalarına rağmen Müslümanlara hac için izin vermesinin nedeni, kuvvetle ihtimaldir ki Kureyşliler de bulunan haram aylara saygı ilkesi gereğidir. Çünkü onlar bu aylarda herhangi bir kimseye tecavüz etmeyi, savaşmayı haram sayarlardı. Hatta bildirildiğine göre Mekkeli müşriklerin uyguladıkları boykot sırasında yiyeceksiz kalan Müslümanlar hac mevsimi, yani haram aylar gelince yiyecek tedariklerini yapmışlardı.

³¹⁰ Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 341.

Fakat hicretten sonra Müslümanların Mekke ile ilişkileri tamamen kesilince hac yapmaktan da mahrum kalmışlardı. Bu durum yaklaşık yedi sene sürmüştü; Hz. Peygamber hicretin yedinci senesinde Umretû'l-Kazâ için Mekke'ye gidinceye kadar, bu alaka kesilmişti.³¹¹

Rasulullah'ın İslam'dan sonra Mekke döneminde kaç defa hac yaptığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Rasulullah'ın Mekke'de bulunduğu sürece iki kere hac yaptığı;³¹² bazısı ise bu sayının üçü bulunduğunu naklederken;³¹³ risâlet döneminde hicretten önce on defa haccetmiş olduğu da zikredilmektedir.³¹⁴ Taberî de ikisi Medine'ye hicretten önce, birinin ise Medine döneminde gerçekleştirdiği Haccû'l Veda, Haccû'l-Belağ ve Haccû't-Temâm denilen hac olmak üzere Rasulullah'ın ömrü boyunca toplam üç kez hac ibadetini eda ettiğini kaydeder.³¹⁵ Vakıdî de naklettiği bir haberde Rasulullah'ın peygamber olduktan sonra Mekke'de sadece bir kez hac yaptığından bahsederken, Mücahid nakilli başka bir haberde de hicretten önce iki kere hac yaptığına dair bir rivayet nakleder. Ancak kendi görüşünün Rasulullah'ın sadece bir kez hac yaptığı, onun da Medine döneminde gerçekleştiğini düşündüğünü kaydeder.³¹⁶

Rasulullah'ın risâletinin Mekke döneminde kaç kere hac yaptığına dair bu farklı rivayetlere karşın bazı kaynaklarda karşımıza çıkan haberler de Rasulullah'ın risaletle görevlendirildikten sonra Mekke'de iken hac yaptığını göstermektedir. Bu konuda dikkatimizi çeken ilk haber İbn Sa'd'da yer almaktadır. Bu haberde hac için gelecek olan Medineli Müslümanların Rasulullah ile Mina'da buluşmayı planlamaları anlatılmaktadır.³¹⁷ İbn Kayyım da yer alan diğer bir haberde de Rasulullah'ın Hazrec'den hac için gelen altı kişiyle Akabe'de karşılaşması zikredilmektedir.³¹⁸ Ayrıca tebliğin açıktan yapılmaya başlamasından sonra Rasulullah'ın Mina'da üç sene boyunca hac için gelen Arap kabilelerine İslam'ı tebliğ ettiğine dair bir rivayet

³¹¹ Hamidullah, **Müessesese**, s. 49.

³¹² Tirmizî, III, 179.

³¹³ Şibli, II, 45.

³¹⁴ Olgun, s. 263.

³¹⁵ Taberî, **Tarih**, III, 160.

³¹⁶ Vakıdî, III, 1088-1089.

³¹⁷ İbn Sa'd, I, ss. 221-222; "Hac mevsimi geldiğinde, Medine'deki Resulullah'ın ashabı hac ibadetini yapmak üzere birbirine randevu vermeye ve Resulullah'a verdikleri sözü yerine getirmeye başladılar... Nihayet Mekke'ye Resulullah'ın yanına vardılar ve selam verdiler. Resulullah onlarla Teşrik günlerinin ortasında, ilk nefrin (kaçışın) yapıldığı günde Mina'da buluşmayı vaat etti."

³¹⁸ İbn Kayyım, III, ss. 44-45.

de dikkatimizi çekmektedir.³¹⁹ Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in İslam öncesinde olduğu gibi risâlet döneminde de hac yapması için bir engelleme olmadığına göre muhtemeldir on üç yıllık Mekke döneminde herhangi bir özrü bulunmadıkça hac yapmıştır.

1.2.4. Zekât İbadetine Dair Uygulamaları

İslam'dan önce Arap toplumunda cömertliğin önemli bir erdem sayıldığını yukarıda zikrettik. Yine bir önceki kısımda bahsettiğimiz üzere Câhiliye insanları mallarının belli bir bölümünü sadaka olarak verir ve bunu zekât olarak isimlendirirlerdi. Bu yaptıkları davranış ile ruhlarının temizleneceğine inanırlardı. Bu onların köklü geleneklerinden biriydi.³²⁰ Bu hususun toplum tarafından bilindiğinin bir göstergesi olarak da Yüce Allah'ın zekâtı emrederken tanımlamamış olması, görülebilir. Muhakkak ki Kuran-ı Kerim ilk muhataplarının anlayacağı bir dil ve üslup üzere inmiştir.

İslam Ansiklopedisi'nde zekât maddesinde Christian Snouck ve Schacht gibi bazı müsteşriklerin Rasulullah'ın zekâtı Ârâmi dilinde "takva" anlamına gelen "zakoth" kelimesinden alıp anlam genişlemesi sonucu kullandığını ve bunun Medine'ye hicret sonrası Yahudilerle girdiği temas sonucu öğrendiğini iddia ettikleri kaydedilir.³²¹

Schacht ve benzeri diğer müsteşriklerin İslamî birçok düşünce, lafız, söylem, fikir, ahlaki hükmün Yahudi, Nasranî ya da Doğulu ve Batılı kaynaklara dayandırılma çabası iki maddeye dayandırarak çürütülmektedir. Birincisi Rasulullah'ın Arapça dışında başka bir dil bilmediği kaynaklarda kesin bir şekilde zikredilmektedir. Kaldı ki Rasulullah Yahudiler ile ancak hicretten sonra Medine'de ilişki içine girebilmiştir. Bunun yanında Kuran zekât kavramını Müslümanların anladığı şekliyle Mekke döneminin başından itibaren Araf 156, Meryem 31, 55, Enbiya 73, Mü'minûn 4, Neml 3, Rum 39, Lokman 3 ve Fussilet 7. ayetlerde kullanmıştır. O halde Schacht'ın iddia ettiği gibi zekât tabirini Yahudilerden nasıl ve ne zaman almıştır? Bir diğeri ise iki dilde kullanılan bir kelimenin birinden diğerine geçtiğini hiçbir delile dayandırmadan

³¹⁹ Olgun, s. 264.

³²⁰ Soysaldı, **İslam Öncesi**, s.138.

³²¹ Mehmet Erkal, "Zekât", **DİA**, cilt: 44, İstanbul, 2013, ss. 197-207.

iddia etmek, ne araştırma tekniğine ne de ilim ahlakına uygun bir davranıştır. Çünkü iki kelime arasındaki benzerlik birinin diğerinden aktarılmış olmasını gerektirmez. Ayrıca bir terimi ortak kullanan dillerden birini nakleden diğerini de nakledilen diye delilsiz ayırmak doğru olmayan bir zorlamadır. Bu yöntemi prensip edinenler de ilim emanetini ve âlimlerin ahlakını yitirmiş sayılırlar.³²²

Medenî ayetlerde gördüğümüz üzere namaz ile birlikte aynı seviyede yan yana zikredilen zekât ifadesi Mekke’de nazil olan ve iniş sırası itibari ile yetmiş üçüncü sırada bulunan “*Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden insanlardı*” mealindeki Enbiya suresi 73. ayet zekât ıstılahının kullanıldığı yegâne ayettir. Bu ayette Yüce Allah önceki Peygamberlere vahyolunan emirler arasında namaz kılmanın yanında zekât vermenin de bulunduğunu zikretmektedir. Namaz ile zekâtın bir arada ve aynı seviyede zikredilmesi zekât emrinin Allah katındaki önemini vurgulamaktadır ki Medine döneminde inen ayetlerde bu şekil sık sık yer almaktadır. Mekke döneminde nazil olan ayetlerde yer alan “zekât” ifadeleri incelendiğinde görülmektedir ki bu kavram doğrudan zekâtın farz oluşu ile ilgili değil, sahip olunması gereken özelliklerden biri olarak zikredilmekte; övülen takdir edilen bir davranış olarak ya da tam tersi fakiri, miskini gözetmemenin kötülüğü vurgulanmaktadır. Örneğin Müddessir suresi 42-44’de cehennemdekilerin buraya dünyada iken fakirleri, miskinleri beslemedikleri için düştükleri anlatılmaktadır.³²³ Fecr suresi on sekizinci ayette “*İnsanların miskinleri doyurmaya birbirlerini teşvik etmemeleri*” fesadı çoğaltmanın bir başlangıcı, Maun suresi üçüncü ayette de, dini yalan sayan kimselerin “*yetimi itip kakmaları ve miskini doyurmamalarının onların kötü huylarından oldukları*”³²⁴ hatırlatılarak, müminlerin fakir ve yoksulları yedirmeleri ve yardım etmelerine teşvik edilmektedir. Yusuf suresinde Hz. Yusuf döneminde yaşanan bir olay aktarılırken “*Bize sadaka ver, Allah sadaka verenleri sever*”³²⁵ denilerek tasadduk etmek teşvik edilmektedir. Mekke döneminde inen ayetlerde çeşitli ıstılahlar altında bazı mali mükellefiyetlerin varlığına, özellikle İslam öncesi dönemlere ait olaylarla

³²² Karadavî, **Fıkhu’z-Zekât**, ss. 39-40.

³²³ “Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi? (onlar da) derler ki, biz namaz kılanlardan değildik, düşkünü de yedirmezdik...”

³²⁴ “Gördün mü o dine yalan diyeni? İşte yetimi itip kakan odur! Yoksulu doyurmaya teşvik etmez”
Maun/1-2-3.

³²⁵ Yusuf/88.

temas edilmek suretiyle müminlerin dikkati çekilmektedir. İslam öncesi çeşitli toplumlarda yer alan vergi çeşitleri anlatılarak bunlarda yer alan putperestlikle ilgili uygulamalar yerilmektedir. Örneğin En'am suresi 136³²⁶ ve Nahl Suresi 56. Ayetlerde³²⁷, Allah'ın yanında ilahlarına pay ayıran müşrikler anlatılarak bunu yanlışlığı gösterilmektedir. Bu örnekler ve dikkat çekmeler yanında Mekke döneminde, müminlere mali hususlarda nasıl hareket etmeleri gerektiği Allah'ın sevdiği davranışların neler olduğunu anlatan ayetler de nazil oldu: *"Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder, fuhşiyattan, fenalıktan ve azgınlıktan men eder. Düşünmeniz için böyle öğüt verir."*³²⁸ Yüce Allah sürekli olarak fakiri gözetemeye, ihtiyaçlarını gidermeye teşvik etmiş ve bunu imanın bir gereği olarak vurgulamıştır.

Mekke döneminde inen ayetlerde mali yükümlülükten bahsedilmiş olmakla birlikte, hangi oranda nelerden pay ayrılacağı ve bunların nerelere ne şekilde dağıtılacağı açıklanmamıştır. Zira Mekke de Müslümanlar henüz bir devlet kuramamış, merkezi bir otoriteye sahip olamamışlardı. Ancak Rasulullah'ın daha Mekke döneminde iken bile bu mali mükellefiyetleri bizzat tahsil ettiği veya gerekli yerlere sarf etmek üzere bu mali mükellefiyet konusu malları müminler kendine getirdiği takdirde kabul ettiği yönünde bir görüş dikkat çekmektedir.³²⁹ Hz. Peygamber'in 2. Akabe biatı sırasında Medinelileri İslam'a davet ettikten sonra *"Yüce Rabb'im için şartım O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın ibadet etmeniz, namaz kılmanız, zekâtı vermenizdir"* buyurduğu kaydedilir.³³⁰

Tüm bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra zekât emrinin hudutlarının, nisabının, miktarının belirlenerek farz olmasının yani belli müeyyidelere bağlanmasının Medine döneminde olduğu; zira Mekke'de inen surelerde geçen "zekât" ifadesinin Medine'de farz kılınıp miktarı ve harcanacağı yerleri belli olan zekât olmayıp her türlü kayıttan uzak ve müminlerin kendi istek ve arzularına

³²⁶ "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar. Akıllarınca 'Bu Allah'a bu da ortaklarımıza (putlarımıza)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hükmediyorlar!"

³²⁷ "Kendilerine verdiğimiz rızıktan (hiç bir şey) bilmeyen (tanrılarına) pay ayırıyorlar. Allah'a and olsun ki siz, bu uydurduğunuz şeylerden muhakkak sorulacaksınız."

³²⁸ Nahl, 16/90.

³²⁹ Tuğ, ss. 25-29.

³³⁰ Köksal, s. 386.

bırakılmış bir zekât olduğu ve miktarının da yine mükelleflerin kendi tercihine bırakıldığı anlaşılmaktadır.³³¹

İslam'ın ilk yıllarında zekâtın müeyyidesiz olarak farz kılınarak Müslümanların mallarının zekâtını verme konusunda gönüllülük esasıyla hareket ettikleri tamamen vicdani hükümle mallarının zekâtını veren müminlerin sorumlu tutuldukları mali konularda bireysel hareket ederek ödeme şekli, bir dereceye kadar konusu ve oranları hatta ödeme zamanlarını kendilerinin belirlediğini söyleyebiliriz. Bu sorumluluğu yerine getirmeyenlere karşı ayetlerde herhangi bir maddi cezadan bahsedilmiyor, sadece manevi olarak ahirette ödöl veya cezadan bahsediyordu.³³²

³³¹ Karadavî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 61.

³³² Müddessir, 74/44.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN MEDİNE DÖNEMİ İBADET HAYATI

Rasulullah Mekke'de müşriklerin artan baskı ve zulümleri sonucunda, Yüce Yaraticının izni ile Medine'ye hicret etmiştir. Bu olay İslam tarihinde yeni bir dönemin kapılarını açan, büyük etkilere sahip mühim bir hâdisedir. Hicretin tarih sahnesinde birçok önemli sonuçları olmuş, vahyin daha geniş topraklara yayılmasına imkân sağlarken, Hz. Peygamber önderliğinde sayıları her geçen gün artan Müslümanların Medine'de siyasi bir güç olarak var olmasına zemin hazırlamıştır.

Mekke döneminde nazil olan ayetlerin büyük çoğunluğu daha çok tevhit inancının yerleştirilmesi üzerine idi. Elbette ibadetlere yönelik emirlerin de yer aldığı bir önceki bölümde anlattığımız haberlerden anlaşılmaktadır. Medine dönemi vahiyleri ise müminlerin yaşantısının her alanını düzenleyen, ibadet hayatına da son şekli veren emirleri kapsamaktaydı. Müslümanlar Mekkeli müşriklerin artan baskıları nedeniyle özgürce yapamadıkları ibadetlerini Medine döneminde istedikleri mekânda eda etme imkânına kavuşmuşlardı. Bu nedenlerden dolayı İslam ile birlikte tevhit temeli üzerine oturtulan ibadetler hicret ile birlikte özgürce ifa edilmiş; gelen vahyi ümmetine tebliğ eden ve yaşamını bu düzene göre şekillendiren Hz. Muhammed'in ibadetleri de İlâhi emirlere paralel olarak tedricen değişim göstermiştir.

Biz de bu başlık altında Hz. Muhammed'in örnekliğinden hareketle Medine döneminde ibadetlerin aldığı son şekli göz önüne sermek istedik.

2.1. NAMAZ İBADETİNE DAİR UYGULAMALARI

İslam'dan önceki tüm inanç sistemlerinin kendi dinamikleri içinde bir ibadet olgusuna sahip olduğu vahyin geldiği topraklarda yaşayan toplumun da kendi inançları gereği ibadet ettikleri; Hz. Peygamber'in de nübüvvet öncesinde sahip olduğu atası İbrahim'in (as) inancı üzerine ibadet ettiğine dair bilgileri ilk bölümde naklettik. Bu ibadetlerden en önemlisi olarak namazın vahyin ilk günlerinden beri Hz. Peygamber tarafından eda edildiği; Müslümanlara farz bir ibadet olarak emredilmesinin de yine Mekke döneminde gerçekleştiğini de belirttik. Ancak kaynaklarda yer alan haberlerden anlamaktayız ki namaz ibadeti de diğer ibadetler gibi Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra son şeklini almıştır.

İbn Hanbel’de yer alan Muaz b. Cebel’den gelen haber namaz ve oruç ibadetinin Medine döneminde geçirdiği üç aşamayı göz önüne sermesi açısından oldukça dikkat çekmektedir.³³³ Zira Muaz’ın anlattığına göre namaz ibadeti Medine’ye hicretten sonra üç aşamadan geçmiştir. Rivayette bahsedildiğine göre namazın ilk değişimi kible konusundadır. Daha önce de detaylarından bahsettiğimiz üzere Rasulullah Medine’ye hicret edince on altı ay boyunca Beyt-i Makdis’e doğru namaz kılmış daha sonra kible Kâbe’ye dönmüştür. Daha sonraki değişim ise namaza başlamak için ezanın okunması aşamasıdır. Müslümanlar namaz zamanı geldiğinde birbirine seslenerek haber veriyorlardı. Daha sonra bunun için bir çözüm arayışına girmişler, Ensar’dan Abdullah b. Zeyd’in gördüğü rüya yoluyla ezan okunmaya başlanmıştır. Üçüncü değişim ise namaza yetişen kişinin cemaate uyararak namazı kılarak cemaatin namazı bittikten sonra eksik kalan kısmını tamamlamasıdır. Bu aşamadan önce Müslümanlardan cemaate geldiklerinde Rasulullah namaza başlamış oluyor, gelen kişi kaç rekât kılındığını sorar, cemaatteki kişi de eliyle bir ya da iki diye işaret ederdi. Namaza başlayacak kişi önce eksik olan rekâtları kılıp cemaate katılırdı. Daha sonra Muaz böyle bir durum yaşadığında önce cemaatle namazı kılmış, sonra eksik kalanı tamamlamıştı. Rasulullah da Muaz’ın bu yaptığını onaylamıştı.

Muaz b. Cebel’den gelen bu bilginin yanı sıra kaynaklarda yer alan diğer haberler namazın geçirdiği başka aşamaları da bize göstermektedir. Hz. Ayşe’nin bildirdiğine göre namaz Mekke’de iki rekât olarak farz edildi. Ancak Rasulullah’ın hicretinden yaklaşık olarak bir ay sonra mukim olanların namazı dört rekâta çıkarıldı. Sadece sabah namazı arttırılmadı. Rivayete göre kiraati uzun olduğu için sabah namazı önceki halinde bırakıldı. Yine bahsedildiğine göre akşam namazı da gündüzün vitri kabul edildiğinden önceki hali üzerine kaldı.³³⁴ Seferi olanların namazı iki rekât olarak kılmasına dair emrin ise hicretin birinci senesi içinde, Rebiu’l-Âhir ayının on ikisinde gerçekleştiği Taberî’de kaydedilmektedir.³³⁵

Namazın rekât sayısındaki artışın yanı sıra namaz içindeki yasaklar ile ilgili de bazı değişimler yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira Abdullah b. Mesut’tan gelen rivayete göre Habeşistan hicreti öncesinde Rasulullah namaz kılarken sahabe ona selam verir,

³³³ Ahmed b. Hanbel, V, 246-247; İbn Kesir, II, 378.

³³⁴ İbn İshak, 117; İbn Kayyım, III, 69.

³³⁵ Malik b. Enes, s. 146, Buhari, I, 93; Müslim, I, 478-Bu üç hadis kaynağında da olayla ilgili tarih verilmemiş sadece yolcu namazının iki rekât, mukim olanın ise dört rekâta çıkarıldığından bahsetmiştir- Taberî, **Tarih**, II, 400.

Hız. Peygamber de selam veren kişiye mukabele ederdi. Ancak haberde bahsedildiğine göre Necaşi'nin yanından dönen sahabe Rasulullah'a namazda bulunduğu sırada selam vermiş, Hız. Peygamber de bu selamı almayarak “*şüphesiz namaz içinde (Allah ile) büyük bir meşguliyet vardır*” buyurmuştur.³³⁶ Yine benzer başka rivayetler Ammar b. Yasir ve Osman b. Mazun'dan da nakledilmektedir.³³⁷ Sahabnin Necaşi'nin yanından dönmesi olayının Medine döneminde gerçekleştiği dikkate alınır sa, bu haberlere dayanarak namaz ibadetinin uygulama bakımından da belli bir aşamadan geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu konudaki yorumumuzu destekler nitelikteki diğer nakillerde anlatıldığına göre Rasulullah, namaz kılarken torunları Hasan, Hüseyin ve Uame'yi sırtında taşıyıp secde ederken onları bırakır,³³⁸ namaz kılarken Hız. Ayşe kapıyı alacak olursa namazını bozmadan giderek kapıyı açar; yine namazda olduğu sırada dövüşerek gelen iki kız çocuğunu birbirinden ayırırdı.³³⁹ Tüm bu rivayetler bu tür davranışların belli bir dönem yasak olmadığını, namaz ibadeti tekemmül edince saygı, dikkat ve benliğinde tam olarak Yaratıcının huzurunda olduğu düşüncesi hâkim olarak, namaz dışı hareketlerin yasaklandığını göstermektedir.³⁴⁰ Benzer diğer bir haberde de Hız. Peygamber'in namaz kılarken gözlerini semaya diktiği, kendisine saygı ile boyun eğmesi emredilince gözlerini secdeye çevirdiği bildirilmektedir.³⁴¹

Medine döneminde dair rivayetlerin zenginliği Rasulullah'ın namaz ibadetine dair oldukça ayrıntılı bilgi almamıza olanak sağlayacak niteliktedir. Mekke döneminde kıyasla daha zengin bilgilere sahip olmamızın nedeni, Medine döneminde İslam'ın daha geniş kitlelere yayılmasıyla sayısı artan Müslümanların Rasulullah'ın gerek Mescid'de gerekse farklı mekânlarda ibadetlerini izlemeleri ve bunları aktarmalarıdır. Diğer bir dikkat çeken nokta ise aynı konuya dair gelen farklı haberlerdir. Bu konudaki çeşitlilik hem biz araştırmacılar hem de Müslümanlar açısından karışıklığa neden olmaktadır. Buradaki farklılık muhtemeldir ki rivayeti aktaran sahabeinin anlayış düzeyi, eğitimi, Rasulullah ile birlikte geçirdiği vakit gibi birçok sebebi barındırmaktadır. Her sahabe dinlediği haberi lafzı ile rivayet edemeyerek bazen mana

³³⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 376; Buhari, II, 59; İbn Kayyım, III, 24.

³³⁷ Abdurrezzâk, II, 334.

³³⁸ Malik b. Enes, s. 170; Buhari, I, 131; İbn Eb şeybe, XII, 100.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, VI, 31; İbn Kayyım, I, s.269.

³⁴⁰ şiblî, I, 475

³⁴¹ Abdurrezzâk, II, 254.

rivayeti de yapılabilmekteydi. Bu nedenle Rasulullah'ın sözüne istemeden de olsa, aktaran kişi kendi yorumunu da karıştırabiliyordu. Bu gibi nedenlerle aynı konu hakkında verilen farklı bilgiler özellikle namaz konusunda karşımıza sıkça çıkmaktadır.

Mümkün oldukça tüm rivayetleri aktararak hem vahiy hem de hayatın doğal sürecine uygun düşen haberleri öne çıkararak incelediğimiz Rasulullah'ın ibadet hayatının Medine dönemindeki namaz ibadetini hem nicelik hem de nitelik olarak ele aldık. Bu nedenle öncelikle farz namaz ve nafil namazları olarak konuyu iki ana başlık altında inceledik. Böylelikle farz ve nafil namaz uygulamalarını daha net bir şekilde göz önüne sermeyi amaç edindik.

2.1.1. Farz Namazlardaki Uygulamaları

Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra İslam dini her yönüyle kurumsallaşmaya başlamıştı. Mekke döneminde İsrâ olayında namazın beş vakit emredilmesi ve hicretten sonra rekâtların sayısının dörde çıkması ile namaz ibadetinin ana formu netleşmişti. Rasulullah'ın Medine'ye hicretinden bir ay geçtikten sonra farz namazın, Rebiu'l-Âhir ayının on ikisinde sefere çıkılmadığı vakitlerde ikişer rekât ilavesiyle dört rekâta çıkarıldığı; sefer halinde ise Mekke döneminde olduğu üzere iki rekât olarak bırakıldığı nakledilmektedir.³⁴²

2.1.1.1. Sefer Halindeki Uygulamaları

Rasulullah Medine dönemi boyunca İslam'ı tebliğ amacı ile birçok sefere katılmak durumunda kalmış; yolculukta, savaşta, düşmanla karşı karşıya olduğu zamanlarda bile namazını terk etmemiş, kısaltarak dahi olsa namazını kılmaya devam etmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in namaz ibadeti konusundaki hassasiyetini göz önüne sermektedir. Onun sefer halinde kılmış olduğu namazlara dair rivayetler kaynaklarda genişçe yer almaktadır. Hz. Peygamber'in sefer halindeki namaz uygulamalarına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki bahsedildiğine göre

³⁴² Malik b. Enes, s. 146; İbn Hişam, I, 260; Taberî, **Tarih**, II, 400; Şiblî, I, 215.

Rasulullah Medine dışında bir sefere çıkacağı zaman yerine, namaz kıldırması için genellikle İbn Ümmü Mektûm'u bırakırdı.³⁴³

Rasulullah'ın sefer halindeki uygulamaları ile ilgili ilk olarak Hz. Ayşe'den gelen haberi zikretmek yerinde olacaktır. Zira onun bildirdiğine göre, Rasulullah seferde bazen oruç tutar bazen tutmaz; bazen namazını tam kılar bazen kısaltır; bazı durumlarda da namazlarının arasını birleştirir, öğle namazını geciktirip ikindi namazını erken kılar; akşam namazını geciktirip, yatsı namazını erken kılardı.³⁴⁴ Hz. Ayşe'nin bu rivayeti Rasulullah'ın kolaylaştırıcı yönünü göz önüne sermektedir.

Hz. Peygamber'in sefer halindeki namazlarına dair rivayetler ele alındığında görülmektedir ki kendisi belli bir mesafeden sonra namazlarını iki rekât olarak kılmaya başlamaktadır. Haberlerde genel olarak zikredilen bölge Zülhuleyfe'dir. Zülhuleyfe Medine-Mekke yolunda yer alan ilk merhalelerdir. Medine-Mekke yolunda yer alan Zülhuleyfe'nin Mescid-i Nebevi'ye uzaklığı yaklaşık olarak 11 kilometredir.³⁴⁵ Bu rivayetlerde anlatıldığına göre Rasulullah, öğle namazını Medine'de dört rekât olarak eda ettikten sonra yola çıkar Zülhuleyfe'de ise ikindi namazını iki rekât olarak eda ederdi. Diğer bir rivayette ise Rasulullah'ın bir fersahlık yani üç mil veya 5.554 km mesafede namazlarını kısalttığı bildirilmektedir.³⁴⁶

Vakıdî'de yer alan bir haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber, Uhud gazvesi sırasında Şeyhayn denilen yerde geceledi. Burada ashabının anlattıklarını dinliyordu. Bu sırada güneş batmıştı. Bilal hemen akşam ezanını okudu. Rasulullah ashabına namaz kıldırıldı. Sonra yatsı ezanını okutarak yatsı namazını da kıldırıldı.³⁴⁷ Vakıdî'de yer alan diğer bir haberde Rasulullah'ın Tâif kuşatması sırasında da dört rekâtlı namazları ikişer rekât olarak kıldığı zikredilmektedir. Tâif kuşatmasının on sekiz, on dokuz ve on beş gün sürdüğü konusunda ihtilaf bulunmaktadır.³⁴⁸ Yine Tebük de

³⁴³ İbn Sa'd, IV, 205; İbn Kayyım, III, 193.

İbn Ümmü Mektûm: İslam'dan önce adının Husayn olduğu, Rasulullah'ın kendisine Abdullah ismini verdiği söylenmektedir. Mekke'de İslam'ı ilk kabul edenlerden biridir. Bir rivayete göre Bedir savaşından sonra Medine'ye hicret ettiği söylense de Mus'ab b. Umeyr ile birlikte ya da onun hemen ardından Medine'ye hicret ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman vekâleten yerine on üç kez kendisini bıraktığı da kaydedilir. Detaylı bilgi için bkz: Abdullah Aydın, "İbn Ümmü Mektûm", **DİA**, cilt: 20, İstanbul, 1999, ss. 4343-435.

³⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, II, 452.

³⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zülhuleyfe", **DİA**, cilt: 44, İstanbul, 2013, ss. 561-563.

³⁴⁶ Malik b. Enes, s. 147; Abdurrezzâk, II, 529; İbn Ebî Şeybe, II, 443; Buhari, II, 36; Müslim, I, 481 (Burada Rasulullah'ın 3 mil ya da 3 fersah mesafede kısaltma yaptığına dair ravinin şüpheye düştüğüne dair kayıt bulunmaktadır); Nesâî, I, 225.

³⁴⁷ Vakıdî, I, 217.

³⁴⁸ Vakıdî, III, 926.

kaldığı yirmi gün boyunca da namazlarını kısaltarak kıldığı anlaşılmaktadır.³⁴⁹ Kaynaklarda bahsedildiğine göre Rasulullah, Medine'ye dönünceye kadar bu uygulamayı devam ettirmektedir.³⁵⁰

Fetih yılında Mekke'de kaldığı süre boyunca (ki bu konuda farklı rivayetler bulunmaktadır; on gün, on beş gün, on yedi ve on dokuz gün gibi çeşitli rakamlar, kaynaklarda verilmektedir.³⁵¹) Hz. Peygamber'in namazlarını, kısaltarak ikişer rekât olarak kıldığı; Mekke halkına ise “Siz dört rekât kılın, çünkü biz seferiyiz” dediği kaynaklarda zikredilmektedir.

Veda haccı sırasında Mina'da bulunduğu süre boyunca da namazlarını iki rekât olarak kıldığı da anlaşılmaktadır.³⁵² Ayrıca İbn Abbas'tan gelen haberde Rasulullah'ın güvenlik endişesi olmadığı halde (Mekke ve Medine arasında) yolculuk esnasında namazlarını ikişer rekât olarak kıldığı da kaydedilmektedir.³⁵³ Tüm bu haberlere dayanarak Rasulullah'ın ümmetine kolaylık ve genişlik sağlamak gayesi ile sefer sırasında bu şekilde davranmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.1.1.1.1. Namaz Vakitlerinin Birleştirilmesi (Cem Uygulaması)

İslam dininin temel esaslarından olan namaz Kur'an ve Rasulullah'ın uygulamalarıyla beş vakit olarak farz kılınmış, her namazın kendi vakti içinde eda edilmesi de namazın şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Ancak bazı özel durumlarda namazların vakitlerinin birleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazının ara verilmeden peş peşe kılınması şeklinde tanımlanan cem'in sûrî ve hakiki olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Sûrî cem' her namazın kendi vaktinde olmak üzere peş peşe kılınmasıdır. Mesela öğle namazını vaktinin son anında kılıp, ikindi vaktinin hemen başında da ikindi namazını kılmaktır.

³⁴⁹ Vakıdî, III, 1015; Abdurrezzâk, II, 532; İbn Sa'd, II, 168; İbn Kayyım, III, 561.

³⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, II, 447; Ahmed b. Hanbel, IV, 431; Buhari, II, 34; Müslim, I, 481.

³⁵¹ Vakıdî, II, 871; Abdurrezzâk, II, 533; İbn Sa'd, II, 141; İbn Ebî Şeybe, II, 450; Ahmed b. Hanbel, IV, 430; Müslim, I, 481; Taberî, **Tarih**, III, 69.

³⁵² İbn Sa'd, II, 137; İbn Ebî Şeybe, II, 450; Ahmed b. Hanbel, I, 378; Buhari, II, 35, 173; Müslim, I, 482.

³⁵³ Abdurrezzâk, II, 516; İbn Ebî Şeybe, II, 448.

Hakiki cem' ise bir namazı diğer namazın vaktine kaydırarak ikisini beraber kılmaktır.³⁵⁴

Rasulullah'ın hayatında örneklerine rastladığımız namazların cem' edilebilmesi hususu günümüz Müslümanların da en çok merak ettiği ve araştırdığı konulardan biridir. Bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamaları ve şartlarının ne olduğunun bilinmesi zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek ruhsatların öğrenilmesi bakımından da oldukça mühimdir. Elbette bu konuda hüküm çıkarma yetkisi bize ait değildir. Bu nedenle biz bu başlık altında sadece Rasulullah'ın gerek sefer durumunda gerekse Medine'de mukim durumdayken namazların vakitlerin birleştirilmesiyle ilgili tutumunu göz önüne serdik.

Rasulullah'ın sefer sırasında bazen namazların vakitlerini birleştirerek cem' ettiğine dair birçok rivayet önümüze çıkmaktadır. Bu haberlerden anladığımıza göre Rasulullah'ın prensibi güneş tepe noktasından inmeden, yani öğle namazının vakti henüz girmeden yola çıkması gerekiyorsa öğle namazını ikindi vaktine tehir ederek ikindi vakti ikisini birlikte kılmaktı. Ancak güneş tepe noktasından inmiş, öğle namazı için vakit girmişse öğle ile birlikte ikindi namazını da eda ederek yola çıkmaktı. Akşam ve yatsı namazları ile ilgili de benzer şekilde bir uygulamayı takip ettiği anlaşılmaktadır. Zira acele yola çıkması gereken durumda akşamı yatsı vaktine erteler, ikisini de yatsı vakti beraber kılardı.³⁵⁵

Örnek olarak kaydedebileceğimiz rivayetlerin ilki birçok kaynakta yer alan Muaz b. Cebel'den gelen rivayettir. Bu haberde bahsedildiğine göre Tebuk gazasında Rasulullah öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı cem ediyordu.³⁵⁶ Vakıdî'de bu konuyla ilgili daha detaylı bir haber yer almaktadır. O Hz. Peygamber'in şiddetli sıcağın olduğu bir tarihte Tebuk seferi için Medine'den yola çıktığını ve Zû-Huşub denilen mevkie gelince burada konakladığından bahseder. Orada Devme denilen bir çeşit iri sedir ağacının altında konaklayarak namaz kılan Rasulullah'ın bu mevkie indikten itibaren, şiddetli sıcak nedeniyle öğle namazını havanın serinlemesine kadar tehir edip, ikindi namazını acele kılarak cem' ettiğini anlatmaktadır. Tebuk gazvesinden dönünceye

³⁵⁴ Osman Şahin, "Ahkâm Hadislerinin Çoklu Yöntemle Anlaşılması ve Yorumlanması: Namazların Cem'i Örneği", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 43, 2017, ss. 31-73.

³⁵⁵ Malik b. Enes, s. 143; Nesâî, I, 284; İbn Kayyım, I, 477.

³⁵⁶ Malik b. Enes, ss. 143-144; Abdurrezzâk, II, 545; İbn Ebî Şeybe, II, 456; Ahmed b. Hanbel, V, 241; Müslim, I, 490; Ebu Davud, I, 275; İbn Mace, I, 340; Nesâî, I, 285; Beyhakî, III, 162.

kadar böyle yapmaya devam ettiğini de kaydetmektedir.³⁵⁷ Yine Benî Müstalik gazvesinde de Hz. Peygamber'in namazlarını cem ettiğinden kaynaklarda bahsedilmektedir.³⁵⁸

Hz. Ayşe'den nakille gelen bir haberde bildirildiğine göre Allah Rasulü seferde iken öğle namazını geciktirip ikindi namazını öne alırken, akşam namazını da geciktirerek yatsı namazını öne alarak her iki vakitte de namazlarını cem ederek kıları.³⁵⁹ Abdullah b. Ömer de Hz. Peygamber'in yolculukta acelesi olduğu zaman akşam ve yatsı namazlarını cem ederek peş peşe kıldığını söylemektedir.³⁶⁰

Rasulullah'ın seferlerde namazların vakitlerini birleştirmesiyle ilgili nakledilen bu haberlerin yanı sıra Benî Kurayza gazvesi gününde yaşanan bir olayı anlatan haber de dikkat çekmektedir. Bu haberde bahsedildiğine göre Hz. Peygamber Hendek gazvesinden sonra evine dönünce gelen vahiy sonucu öğle vakti Bilal Habeşi'yi yanına çağırarak Benî Kurayza topraklarına sefer düzenleyeceklerini, ashaba ikindi namazlarının orada kılınacağını duyurmasını istedi. Bunun üzerine yola çıkan ashaptan bazıları yolda ikindi namazı geçmeden namazını eda etti. Diğer bir kısmı da Rasulullah'ın sözüne muhalefet etmemek için ikindi namazlarını Benî Kurayza topraklarına bıraktı. Ancak yatsı vakti girdikten sonra oraya ulaşan sahabe, yatsıdan sonra ikindi namazını kaza etti. Bunu duyan Hz. Peygamber her iki gruba da bir şey demedi.³⁶¹

Namaz vakitlerinin birleştirilmesi konusuna gelmişken şunu belirtmeden geçmemek gerekir ki bazı rivayetlerden anlaşılacağı üzere Rasulullah, mukim halde iken de namazlarını art arda kılarak birleştiriyordu. Bu konuyla ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayet önemlidir. Bu haberde İbn Abbas'ın bahsettiğine göre savaş veya tehlike durumu olmadığı durumda iken de Hz. Peygamber öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının vaktini birleştirerek peş peşe eda etmekteydi.³⁶² Malik b. Enes bu durumun yağmur gibi bir mazeret nedeniyle yaşanmış özel bir durum olduğu

³⁵⁷ Vakıdî, III, 999.

³⁵⁸ Vakıdî, II, 435; İbn Ebî Şeybe, II, 458; Ahmed b. Hanbel, II, 179-180, 204; III, 348.

³⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, II, 357.

³⁶⁰ Malik b. Enes, s. 145; Ahmed b. Hanbel, II, 51; Buhari, II, 39; IV, 17; Ebu Davud, I, 275; Nesâî, I, 284; Beyhakî, III, 159.

³⁶¹ İbn Sa'd, II, 76; Buhari, V, 50; İbn Kayyim, III, 131; Casim Avcı, "Kurayza", **DİA**, cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 431-432.

³⁶² Malik b. Enes, s. 144; Abdurrezzâk, II, 548; Müslim, I, 490; Beyhakî, III, 167'de bu rivayette "Medine'de" ifadesi de yer almaktadır.

görüşüne sahip olduğunu da kaydetmektedir. Benzer bir haberde Buhari’de de görülmektedir. Bu haberde de Rasulullah’ın öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birlikte yedi ve sekiz rekât olarak kıldırdığı anlatılmaktadır. Buradaki rekât sayıları namazların mukim halde iken eda edildiğini göstermektedir. Zira Buhari’de de bunun sebebinin yağmurlu hava olabileceği zikredilmektedir.³⁶³ Ancak yine İbn Abbas’tan gelen haberde Rasulullah’ın Medine’de mukim ve yağmur hali olmadığı bir zamanda öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazının vakitlerini birleştirerek cem ettiğinden bahsedilmektedir. İbn Abbas’a Rasulullah’ın bunu neden yaptığı sorulduğunda ise; “*Ümmeti adına genişlik dilediği için*” cevabını verdiği zikredilmektedir.³⁶⁴

Tüm bu rivayetlere karşın Abdullah b. Mesud’dan Rasulullah’ın sadece Veda Haccı sırasında Müzdelife’de iken akşam ile yatsı namazını vakti dışında kıldığını, bir de o gün sabah namazını vaktinden önce kıldığını bildirdiği görülmektedir.³⁶⁵ Yine Tirmizî ve Beyhâkî’de İbn Abbas yoluyla gelen bir hadiste Rasulullah’ın özürsüz olarak namazı cem’ eden kişinin büyük günah işlemiş olduğunu buyurduğu kaydedilmektedir.³⁶⁶

Bu konuda zikrettiğimiz tüm bu rivayetlere dayanarak hacda olduğu gibi diğer yolculuklarında ve mukim durumda iken bazı özel şartlarda namazların vakitlerini birleştirerek peş peşe eda etmiş olduğunu söylemek makul görünmektedir.³⁶⁷ Ayrıca son olarak Rasulullah’ın sefer durumunda namaz ibadeti ile ilgili olarak şöyle bir haber de zikretmek gerekir ki Rasulullah yolculuk esnasında hiçbir namazda ezan okutmaz, sadece kametle namaz kıldırırdı. Yalnız sadece sabah namazında hem ezan okutur, hem de kâmet getirirdi.³⁶⁸

³⁶³ Buhari, I, 137; Nesâî, I, 286.

³⁶⁴ Malik b. Enes, s. 144; Abdurrezzâk, II, 555; İbn Ebî Şeybe, II, 456; Ahmed b. Hanbel, I, 223; Müslim, I, 491.

³⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, II, 458; Abdurrezzâk, II, 551; Ahmed b. Hanbel, I, 384; Müslim, II, 938.

³⁶⁶ Tirmizî, I, 356; Beyhakî, III, 169.

³⁶⁷ Bu konu ile ilgili hadis ve rivayetlerin değerlendirilmesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hayri Kırbaçoğlu, **Namazların Birleştirilmesi**, 5. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2016.

³⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 217.

2.1.1.1.2. Korku Namazı

Rasulullah'ın sefer halinde dahi namazlarını terk etmeyerek kıldığı, yukarıda zikrettiğimiz haberlerden anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber seferleri sırasında namazlarını kısaltarak ve cem' ederek eda etmekteydi. Ancak düşmanla karşılaştığı bazı vakitlerde savaş o kadar şiddetleniyordu ki ne Rasulullah ne de sahabe yerinden ayrılarak namaz kılmaya vakit bulamıyorlardı. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Hendek Günü savaş çok şiddetlenmişti. Bu durum Rasulullah'ın da ashabının da namazlarını kaçırmaya sebep olmuştu. O gün Müslümanlar ne öğle, ne ikindi, ne akşam ne de yatsı namazını eda edebilmişti. Haberin devamında anlatıldığına göre Rasulullah çadırına dönünce Bilal-i Habeşi'den ezan okumasını istedi ve öğle namazı için kamet getirdi. Daha sonra sırasıyla kılamadıkları her namaz için aynı şeyi yaparak her namazı vaktinde kılıyormuş gibi kıldırdı.³⁶⁹ Vakıdî bu durumun korku namazı ile ilgili emrin nazil olmasından önce olduğunu kaydetmektedir.³⁷⁰

Korku namazı (صلاة الخوف) terimi savaş esnasında farz namazların tek bir imama uyarak nöbetleşe kılınış biçimini ifade eder.³⁷¹ Kitap ve sahih sünnet ile sabit olan bu ibadetin içeriği Yüce Allah tarafından şöyle bildirilmiştir:³⁷²

Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Kuşkusuz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır. Sen onların aralarında bulunup da onlara namaz kıldırduğında içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğer bir kısmı arkanızda

³⁶⁹ Abdurrezzâk, II, 502; İbn Sa'd, II, 67; İbn Ebî Şeybe, XIV, 272, II, 503; Ahmed b. Hanbel, I, 375; Buhari, I, 227; İbn Kayyim, II, 202-203.

³⁷⁰ Vakıdî, II, 472-473.

³⁷¹ Mehmet Erdem, "Salatü'l-Havf", DİA, cilt: 36, İstanbul 2009, s. 22.

³⁷² Nisa 4/101-102

" وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا وَإِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَأْتِنَهُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۚ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا "

beklesin. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafıl olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmur gibi bir eziyet erişir veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda bir vebal yoktur. Bununla beraber ihtiyatı elden bırakmayın. Kuşkusuz Allah kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

Hiz. Peygamber'in kıldığı korku namazlarının sayısı ve şekilleri hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Özellikle ilk olarak hangi gazvede bu namazın eda edildiği konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bu konudaki görüş farklılıklarının nedeni muhtemeldir ki, gazvelerin tarihlendirilmesi konusunda yaşanan sıkıntı ve bazı gazvelerin farklı birkaç isimle anılıyor olmasıdır.

Rasulullah'ın hayatı boyunca farklı birkaç savaşta korku namazı kıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu gazveler Zatü'r-Rika³⁷³, Zî-Kared³⁷⁴, Usfan³⁷⁵ (Benî Lihyân veya Hudeybiye). Bu gazvelere dair rivayetleri sırasıyla ele alalım.

Zatü'r-Rika gazvesi İbn İshak'ın kaydettiğine göre hicri 4'de Beni Nadir gazvesinden döndükten sonra gerçekleşmişti İbn İshak bu gazvede Rasulullah'ın ashabına korku namazı kıldırıldığını da kaydetmektedir.³⁷⁶ İbn Hişam da İbn İshak'ın bu rivayetine yer vererek Cabir b. Abdullah'tan nakille iki farklı şekilde namazın kılınışına dair haber aktarır. Bu rivayetlerden birinde Cabir b. Abdullah'ın naklettiğine göre Rasulullah, yanında bulunanlara iki rekât namaz kıldırıldı. Daha sonra onlar geri dönerek düşman karşısında bulunanların yerine geçtiler, onlar da Rasulullah'ın arkasına geçerek iki rekât namaz kıldılar. Böylece Rasulullah dört, sahabeler ikişer rekât namaz kılmış oldular. Diğer Cabir rivayetinde ise anlatıldığına göre ise Rasulullah ashabı ile birlikte iki saf halinde namaza durdu. Her iki safı birlikte rûkûa vardıktan sonra arkasındaki ilk saftakilerle birlikte secdeye gitti. Diğerleri ise ayakta onları koruyordu. Rasulullah birinci saftakiler ile birlikte secdeyi bitirince ayağa kalktı. Bu sefer diğer saftakiler secdeyi yaptı. Bu sefer Rasulullah'ın arkasındaki saf geriye, gerideki saf Rasulullah'ın arkasına geldi. Hep birlikte kıyama durdular. Sonra

³⁷³ Malik b. Enes, ss.183-184; Vakıdî, I, 396; Abdurrezzâk, II, 503-504; İbn Hişam, III, 214-215; İbn Sa'd, II, 61-62; Taberî, **Tarih**, II, 556-557; Müslim, I, 575; Şiblî, I, 480; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 451.

³⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, II, 461; İbn Sa'd, II, 81.

³⁷⁵ Abdurrezzâk, II, 503-504; Vakıdî, II, 582-583; İbn Ebî Şeybe, II, 462-466; Halebî, II, 690-691

³⁷⁶ İbn İshak, **I-II**, 387

hep birlikte rükûa vardılar. Arkasından Rasulullah secdeye varınca arkasındaki saf da secdeye vardı. Arka saftakiler ise düşmana yönelerek Rasulullah'ı korumaya başladılar. Rasulullah başını iki secdeden kaldırıncı, arkadakiler üzerinde kalan iki secdeyi yaptılar. Sonra Rasulullah teşehhüde oturdu, arkasından selam verdi. Yine İbn Hişam'da Zatü'r-Rika'da kılınan namazın şekline dair İbn Ömer'den bir rivayet aktarılır. İbn Ömer'den gelen anlatımda ise ashabın bir kısmının Rasulullah'ın arkasında durarak rükûa varıp secde ettiği; sonra bunlar yerlerinden kalkarak düşman karşısında bulunan arkadaşlarının yanına gittiği bundan sonra diğer grubun gelerek kendi başlarına birer rekât ve Rasulullah ile bir rekât kıldıkları anlatılmaktadır. Bu haberde ashabın imamla birlikte birer rekât ve kendileri birer rekât şeklinde namazı tamam ettikleri görülmektedir.³⁷⁷

Bu gazvenin tarihini hicri 5 olarak veren Vakıdî de Cabir b. Abdullah'tan nakille ilk kılınan korku namazının bu savaşta olduğunu bildirir ve kılınışına dair bilgiyi Salih b. Havvat aracılığıyla babasından nakleder. Bu haberde de ashabın iki saf haline ayrıldığı bir grubun Rasulullah'ın arkasında namaza durduğu, diğer grubun ise düşmana karşı beklemeye başladığı anlatılır. Rasulullah arkasındaki grupla bir rekât ve iki secde kıldıktan sonra ayakta beklediği; ashabın ise Rasulullah'ın arkasında kendi başlarına bir rekât ve iki secde kıldıktan sonra selam verdikten sonra düşmana karşı yerini almaya gittiği; diğer grubun gelerek Rasulullah ile birlikte bir rekât ve iki secde kıldıktan sonra Hz. Peygamber'in oturarak beklediği anlaşılmaktadır. Nihayet onlar da kendi başlarına bir rekât ve iki secde kıldıktan sonra Rasulullah'ın selam vererek namazı tamamladığı görülmektedir. İbn Sa'd da gazvenin tarihi olarak hicretten kırk yedi ay sonra yani yaklaşık hicri beş senesini vermektedir. Onun yer verdiği rivayette anlatılan korku namazında ise Hz. Peygamber'in dört, ashabın ise ikişer rekât kıldığı kaydedilmektedir.

Taberî de bu gazvenin hicri 4'de gerçekleştiğini düşünmektedir. Hicri dördüncü yılda yaşanan olayları anlattığı sırada yer verdiği bu gazvede korku namazının kılındığından bahseder ve namazın kılınışı ile ilgili olarak Ebu Hureyre rivayetine yer verir.³⁷⁸ Zira bu rivayette bahsedildiğine göre Zatü'r-Rika adlı yere gelindiğine Gatafanlardan bir toplulukla karşılaşmış ve bu sırada Havf namaz ayeti

³⁷⁷ İbn Hişam, III, 214-215.

³⁷⁸ Taberî, **Tarih**, II, 556.

inmiştir. Hz. Peygamber ashabını iki gruba ayırarak bir kısmını Saddiayn dağına düşmanı gözetlemeye göndermiş bir kısmı da Rasulullah'ın arkasında durarak namaz kılmıştır. Rasulullah ile birlikte rükûa varıp secde ettikten sonra bunlar yerlerinden kalkarak düşman karşısında bulunan arkadaşlarıyla yer değiştirmişlerdir. Gelen grup kendi başlarına birer rekât ve Rasulullah ile bir rekât kıldıktan sonra oturdular. Bundan sonra düşman karşısında bulunan ashap da gelerek kalan ikinci rekâtı kılarak Rasulullah ile beraber hepsi bir selamda namazdan çıktılar. Bu bahsettiği rivayetten başka Taberî namazın kılınışı ile ilgili farklı rivayetler olduğunu da kaydeder ve Cabir'den gelen farklı bir haberi anlatır.

Bu haberde de anlatıldığına göre Rasulullah, Şam'dan gelen Kureyş kervanını karşılamak için yola çıkmış, Batn-ı Nahle denilen yere varınca, düşmanlardan bir adam Hz. Peygamber'i öldürmek maksadıyla gelmiş ama bunu başaramamıştı. Daha sonra ezan okunduğu ve Rasulullah'ın ashabını iki gruba ayırarak namazı kıldırıldığı anlatılmaktadır. Buradaki haberde de İbn Sa'd'da olduğu gibi Hz. Peygamber'in dört rekât ashabın ise ikişer rekât namaz kıldığından bahsedilmektedir.

Abdurrezzâk da korku namazı babı altında aktarılan rivayetlerden ikisi Mücâhid'e aittir. Mücâhid'in rivayetlerinde Hz. Peygamber'in ashabına kıldırıldığı farklı iki korku namazından bahsedilir.³⁷⁹ Bunlardan birincisinin Suleymoğulları yurdunda gerçekleşen Zatü'r-Rikâ gazvesinde, ikincisi ise Halid b. Velid komutasındaki müşrik ordusunun kible tarafında Dacnân dağındayken Usfân'da kılındığıdır. Bu namazların kılınışına dair farklı rivayetlerde bu başlık altında Abdurrezzâk tarafından zikredilmiştir. Aynı rivayeti Ebu Ayyaş'tan aktaran Beyhâkî'de eserinde namazın farklı kılınışlarına dair oldukça geniş bir anlatım yapmıştır.³⁸⁰ Buhari'de korku namazı ile ilgili bilgi verirken bu namazın düşmanın kible tarafında Necd'de olduğu sırada kılındığından bahseder.³⁸¹

Korku namazının kılındığı diğer bir gazve Zî-Kared'dir. Bu gazve el-Gabe olarak da bilinen gazvedir. Zî-Kared³⁸² denilen mevkide gerçekleştiği için bu isimle de anılmaktadır. Bu gazvenin tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Vakıdî

³⁷⁹ Abdurrezzâk, II, 503-504.

³⁸⁰ Beyhâkî, III, 251-266

³⁸¹ Buhari, I, 226.

³⁸² Medine'nin kuzeydoğusunda bir dağdır.

hicri altıncı yılda gerçekleştiğini kaydederken,³⁸³ Buhari gibi bazı âlimler de Hudeybiye'den sonra ve Hayber'den üç ay önce yapıldığı görüşüne sahiptir.³⁸⁴ Diğer bir iddia ise bu gazvenin tarihinin hicri yedinci yıl olduğudur.³⁸⁵ Burada kılınan namaz ile ilgili İbn Abbas'tan nakille Rasulullah'ın ashabını iki saf yaptığı; bir saf kendi arkasında, bir saf da düşman tarafında durduğu anlatılmaktadır. Arkasındaki safa bir rekât kıldırıldı. Sonra da bunlar düşman tarafındakilerin yerine, düşman tarafındakiler de Hz. Peygamber'in arkasına geçtiler ve Rasulullah onlara da bir rekât kıldırıldı.³⁸⁶

Korku namazının kılındığına dair bilgi verilen bir diğer gazve ise Usfan'da gerçekleşendir. Bu gazvenin hangisi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup Beni Lihyân gazvesi, diğer bir grup ise Hudeybiye olduğu yönünde iddiada bulunmaktadır. Ancak bu haberlerde kesin olan nokta Hz. Peygamber'in ashabına Usfan'da bulundukları sırada korku namazı kıldırıldığıdır. Abdurrezzâk da az önce de bahsettiğimiz üzere düşmanın kible tarafında olduğu sırada Usfan'da kılınan bir namazdan bahsetmektedir. Usfan'da geçen hadisenin Beni Lihyân olduğunu iddia eden İbn Kesir'dir.³⁸⁷ Vakıdî ise Hudeybiye seferini anlatırken korku namazının bu sefer sırasında emredildiğinden bahseder. Ebu Ayyâş'tan gelen rivayette korku namazının ilk defa kılınmasının da bu olduğunu nakleder. Aynı şekilde İbn Abbas'ın ifadesine göre de Hz. Peygamber'in ilk kıldırıldığı korku namazı Hudeybiye senesinde kıldırıldığıdır. İbn Ebî Şeybe'de yer alan Mücâhid naklinde bahsedildiğine göre de Rasulullah, ne bu günden önce, ne de sonra korku namazı kıldırmamıştır.³⁸⁸ Ebu'l-Ferec de aynı rivayete eserinde yer verir.³⁸⁹

Vakıdî Cabir'in ilk korku namazının Zatü'r-Rikâ'da kılındığını söylediğini ve kendisinin de bu görüşün doğruluğa daha yakın olduğunu düşündüğünü de kaydeder.³⁹⁰ Vakıdî Salâtu'l-Havf emrinin Usfân'da indiğini iddia eden rivayette namazın kılınışını İbn Abbas'tan nakleder. Onun bu rivayetinde bahsettiğine göre öğle vakti girince Rasulullah ashabına öğle namazını bir rekât olarak kıldırması, bunu gören müşriklerin komutanı Halid b. Velid ikinci vaktinde Müslümanlara saldırmayı

³⁸³ Vakıdî, II, 538.

³⁸⁴ Buhari, V, 71.

³⁸⁵ Mehmet Apaydın, **Siyer Kronolojisi**, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018, s. 619.

³⁸⁶ Abdurrezzâk, II, 504; İbn Ebî Şeybe, II, 461; Beyhakî, III, 262.

³⁸⁷ İbn Kesir, **es-Sire**, III, 156.

³⁸⁸ Vakıdî, II, 582-583; İbn Ebî Şeybe, II, 462-466.

³⁸⁹ Halebî, II, 690-691.

³⁹⁰ Vakıdî, II, 583; Halebî, II, 571-572.

planlamıştır. Bunun üzerine Yüce Allah mezkûr ayetlerle durumu Rasulullah'a bildirmiş ve namazı nasıl kılmaları gerektiğini öğretmiştir. Bunun üzerine ikindi vakti girince, düşman önlerinde kible tarafında olduğu halde Hz. Peygamber ashabını iki saf haline getirmiş, her iki safla birlikte rükûa gitmiş, ancak sadece ilk safla birlikte secdeye kapanmıştı. Bu sırada arkadaki safta olanlar ayakta onları koruyordu. Rasulullah birinci saftakiler ile birlikte secdeyi bitirince ayağa kalktı. Bu sefer diğer saftaki secdeyi yaptı. Bu sefer Rasulullah'ın arkasındaki saf geriye, gerideki saf Rasulullah'ın arkasına geldi. Hep birlikte kıyama durdular. Sonra hep birlikte rükûa vardılar. Arkasından Rasulullah secdeye varınca arkasındaki saf da secdeye vardı. Ama arkadakiler düşmana yönelerek Rasulullah'ı korumaya başladılar. Rasulullah başını iki secdeden kaldırıncaya, arkadakiler üzerinde kalan iki secdeyi yaptılar. Sonra Rasulullah teşehhüde oturdu, arkasından selam verdi. Yine Halid b. Velid'in Müslümanlığı anlatılırken Hudeybiye'de Müslümanların kıldığı korku namazına dair rivayet yine Halid b. Velid'den nakledilmektedir.³⁹¹

Tüm bu rivayetler göz önüne alındığında Rasulullah'ın hayatında birkaç kez korku namazı kıldırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak buradaki önemli nokta ilk olarak bu emrin geldiği ve diğer kılınan gazvelerin tarihidir. Velez ki ilk korku namazı Usfan'da (Benî Lihyân gazvesi ya da Hudeybiye) yahut Zatü'r-Rika, Zî-Kared gazvesinde kılınmış olsun hepsinin de tarihi Hendek gazvesinden sonra olmalıdır. Zira daha öncede belirtildiği üzere Hendek savaşında savaşın yoğunluğu nedeniyle Hz. Muhammed de sahabe de öğle, ikindi, akşam namazını kılammamış kazaya bırakmak zorunda kalmışlardı. Eğer korku namazı emri Hendek gazvesinden önce nazil olmuş olsaydı bu hükmün Rasulullah tarafından uygulanacağı aşikârdır. İlk korku namazının bu gazvelerden -Benî Lihyân yahut Zatü'r-Rikâ- hangisinde kılındığı iddiasındaki sorunlu görülen nokta da bu gazvelerin Hendek gazvesinden önce olmuş olduğuna dair rivayetlerdir. Ancak gazvelerin tarihleri üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda Zatü'r-Rika gazvesinin hicri IV Cumâdâ'l-ülâ ayında gerçekleştiğini kaydedilmektedir.³⁹² Yine aynı çalışmada Benî Lihyân seferin de hicri dört yılının Muharrem ayında gerçekleştiği zikredilmektedir.³⁹³ Dolayısıyla Zatü'r-Rika gazvesinden birkaç ay öncesine denk gelen bu tarihlendirmeye göre korku namazının

³⁹¹ Köksal, VIII, 19.

³⁹² Apaydın, ss. 566-584.

³⁹³ Apaydın, s. 538.

ilk olarak bu seferde kılınmış olması gerekmektedir. Ancak böyle bir yorum bizi Hendek savaşında kılınamayan namazlar ile ilgili rivayet konusuna götürecektir. Burada İbn Kayyım Zatü'r-Rika gazvesinin tarihi ile ilgili haberleri inceleyerek bu gazvenin Hendek'ten ve hatta belki de Hayber'den sonra olduğunu; Hendek'ten önce olduğunu iddia edenlerin açık bir yanılığa düştüklerini kaydetmektedir.³⁹⁴ Ayrıca İbn Hanbel'de yer alan Cabir rivayetinde Rasulullah ile beraber korku namazı emr olunmadan önce altı kez gazaya katıldığı ve yedinci senede bu namazın emr olduğunu zikrettiği de görülmektedir.³⁹⁵ Tüm bu bilgilere dayanarak Beni Lihyan gazvesinde korku namazı kılınmadığı, Usfan'da geçmesi sebebi ile isim benzerliğinden dolayı böyle bir karmaşa olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki ilk dönem siyer kaynaklarında bu gazvede böyle bir namaz kılındığına dair bir bilginin yer almaması da bizim yorumumuzu doğrulamaktadır. Zatü'r-Rika'da korku namazının kılındığına dair neredeyse kesin bir bilginin olması, bu gazvenin tarihi konusunda yanılı olabileceğine bizi götürür ki burada da İbn Kayyım'ın görüşü oldukça makul görünmektedir. Yine bu namazın Usfan'da kılınışını anlatan haberlerin de Hudeybiye yılında yaşanmış olduğu zannımızca kabule şayandır.

Bu rivayetlerde tarih konusundaki çeşitliliğin yanı sıra korku namazının kılınışı konusunda yukarıda anlatageldiğimiz üzere farklı tanımlamalar görülmektedir. Bunun da muhtemel nedeninin Rasulullah'ın düşmanının konumuna göre tavır almış olmasıdır. Şöyle ki eğer düşman kible tarafında değilse cemaat iki fırka haline ayrılır. Bir saf düşmana karşı nöbete durur. Diğer saf imamın arkasında cemaate durur ve bir rekâtı kılar. Rasulullah'ın Zatü'r-Rika'da kıldırdığı korku namazı bu şekildedir. Rasulullah ayakta sabit kaldı. Kendisi ile bir rekât kılanlar tek başlarına bir rekât daha kılarak (iki rekâtı) tamamladılar. Sonra çekilip düşmanın karşısında saf bağladılar. Diğer saf gelerek Rasulullah ile bir rekât kıldılar. Hz. Peygamber tahiyyata oturdu namazdan çıkmayıp bekledi. Cemaat de diğer rekâtı kendi başına tamamladı. Sonra Rasulullah bunlarla beraber selam verdi. Ancak yukarıda da zikrettiğimiz üzere bu savaşta namazın kılınışı ile ilgili iki farklı anlatım bulunmaktadır.

Düşmanın kible tarafında olması durumuna örnek olarak ise Usfan'da kılınan korku namazı şekli örnek olarak gösterilir. Burada görüldüğü üzere Rasulullah'ın

³⁹⁴ İbn Kayyım, III, 252

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 348.

arkasında iki saf oluşur. Hep birlikte tekbir alınır ve rükûa varılır. Sonra birinci saf Rasulullah ile birlikte secdeye gider. Diğer saf onları bekler. İmam kıyama kalktığında diğer saf secdeye gider ve kıyamda imama yetişir.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in korku namazı ile ilgili rivayetlerde gerek vakit gerekse kılınış biçimi ile ilgili farklılıklar görülmektedir. Muhtemel bu farklı görüşler, korku namazı ile ilgili rivayetlerde çoğu kez gazvelerin isminin zikredilmemesi, aynı gazve için farklı isimler kullanılması ve tarihlendirmeler ile ilgili sıkıntılardan kaynaklanmaktadır.³⁹⁶

Tüm bu haberler incelendiğinde Zatü'r-Rika, Zî-Kared ve Hudeybiye gazvelerinde korku namazı kılındığına dair bir kanaat oluşmakla birlikte İslam'ın namaz konusundaki hassasiyeti göz önüne serilmektedir. Zira en sıkışık, düşmanla karşı karşıya olduğu zamanlarda bile namaz ibadetinin eda edilebilmesi için imkân olduğu Rasulullah aracılığıyla tüm Müslümanlara gösterilmiş olmaktadır.

2.1.1.1.3. Binek Üzerinde Namaz

Rasulullah'ın namaz ibadeti hususundaki hassasiyetini yukarıda zikrettiğimiz tüm haberlerde görmekteyiz. Bunun yanı sıra sefer sırasındaki bir diğer uygulaması da binek üzerinde namazı eda etmesidir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre bazı durumlarda Hz. Peygamber yolculuk esnasında kıldığı nafile namazları bineği üzerinde ima ile eda ederdi. Farz namazlarında ise inerek kibleye yönelirdi.³⁹⁷

Bazen de yağmur yahut soğuk gibi nedenlerle Rasulullah'ın ümmetine binekleri üzerinde yahut çadırlarında namazlarını kılmalarını emrettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Vakıdî Hudeybiye seferi sırasında yağın yağmur nedeni ile Rasulullah'ın tellalının “*namaz devenin üzerinde kılınacak*” diye çağrıda bulunduğunu kaydetmektedir. Benzeri durumun yaşandığı diğer bir rivayette Huneyn gazvesi olarak İbn Sa'd'da yer almaktadır.³⁹⁸ Bu haberde Huneyn'de iken yağın yağmur nedeniyle Hz. Peygamber'in münadisinin “*namazlarınızı çadırlarınızda kılın*” diye nida ettiği anlatılmaktadır. Hadis kaynaklarında ise olayın zamanına değinilmeden sadece yağmur ve soğuk nedeniyle Rasulullah'ın namazların binek

³⁹⁶ Erdem, ss.21-23.

³⁹⁷ Malik b. Enes, ss. 150-151; Vakıdî, I, 398; Ahmed b. Hanbel, II, 7, III, 73, 305, 378; Buhari, I, 104; İbn Kayyım, I, 340; Müslim, I, 487-488; Nesâî, I, 244.

³⁹⁸ Vakıdî, II, 589; İbn Sad, II, 157.

yahut çadırlarda kılınmasını buyurduğu anlatılmaktadır.³⁹⁹ İbn Hacer’de yer alan diğer bir haberde Rasulullah ve ashabının sıkışık bir darboğazda iken, devesi üzerinde ima ile namaz kıldırıldığı, ima ederken secde rükûdan daha fazla eğildiği anlatılmaktadır. Ancak İbn Hacer bu rivayetin garip hadis olduğunu zikretmektedir.⁴⁰⁰

2.1.1.2. Mukim Haldeki Uygulamaları

Daha önce de bahsettiğimiz üzere namaz Mekke döneminde ikişer rekât olarak farz kılınmıştı. Medine’ye hicretten sonra mukim durumda iken dört rekâta çıkarılmış, ancak akşam namazı gündüzün vitri olduğu için üç rekât, sabah namazı da uzun kıraati nedeniyle iki rekât olarak kalmış; seferi durumda iken namazlar olduğu üzere yani iki rekât olarak bırakılmıştı.⁴⁰¹ Namaz hususunda büyük hassasiyet gösteren Hz. Peygamber’in seferi durumda, düşman karşısında dahi namazını terk etmeyip eda ettiği ve bu edanın keyfiyetine dair örnekleri zikrettik. Bu kısımda ise Rasulullah’ın mukim halde iken namaz ibadetine dair uygulamalarını ele alarak inceledik. Bu başlık altında öncelikle Rasulullah’ın namazları ile ilgili genel bilgilere değinmek istedik.

Hz. Peygamber’in namaz vakti girdiğinde derhal eda etme konusuna büyük önem verdiğini gösteren haberlerde belirtilmektedir ki, Rasulullah namaz vakti her nerede erişirse orada namazını kıları. Davar ağlarında bile namazını eda ettiği kaydedilmektedir.⁴⁰² Başka bir haberde de Ümmü Süleym Rasulullah’ın kendilerini ziyarete geldiğinde eğer namaz vakti girdiyse orada namazı eda ettiğini anlatmaktadır. Haberde belirtildiğine göre evlerinde kendilerine ait bir hasır bulunur, Rasulullah da onun üzerinde namazını eda ederdi.⁴⁰³ Bu rivayetler muhtemel mescidin inşasından öncesine ait olmalıdır. Zira Rasulullah farz namazlarını mescitte kılmaya özen gösterir; nafil namazlarını ise evinde kılar ümmetine de bunu tavsiye ederdi. Evinde vakte bağlı olan sünnetini eda ettikten sonra müezzin kameti getirip cemaat ayağa kalktığı, saflar olduğu vakit - Rasulullah safların düz ve sık olmasına özen

³⁹⁹ Malik b. Enes, s. 73; Buhari, I, 155; Müslim, I, 484.

⁴⁰⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 644.

⁴⁰¹ Malik b. Enes, 146; Ahmed b. Hanbel, VI, 241, 265; Buhari, I, 93; Taberî, **Tarih**, II, 400; Şiblî, I, 215; Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, s. 76.

⁴⁰² İbn Sad, I, 240; Ahmed b. Hanbel, III, 131; Buhari, I, 111: Burada Enes b. Malik bu durumun mescidin inşasından önce olduğunu kaydetmektedir.

⁴⁰³ İbn Sad, VIII, 427

gösterirdi⁴⁰⁴- odasından çıkardı.⁴⁰⁵ Bazı haberlerde ise Rasulullah evinden çıkınca Bilal'in kâmet getirdiği bildirilmektedir.⁴⁰⁶ Mescide çıktığında ise ihtiyaç varsa ashabı ile istişare edip sorunları hallettikten sonra namaza dururdu. Hatta Abdurrezzâk da kaydedildiğine göre sahabe ile muhabbet süresinin uzaması durumunda Hz. Peygamber'in tutunabilmesi için kible tarafında bir tahta parçası bulunurdu.⁴⁰⁷

Namaz esnasında Rasulullah'ın ayağında bazen ayakkabıları olur,⁴⁰⁸ bazen de çıkarırdı. Hatta anlatıldığına göre bir namaz esnasında Rasulullah'ın ayakkabılarını çıkarması üzerine cemaat de çıkarmış, bunu gören Hz. Peygamber nedenini sormuş *“Ey Allah'ın Resulü! Senin çıkardığını gördük, biz de çıkarttık”* cevabını alınca *“Cibril gelerek ayakkabılarımda pislik olduğunu haber verdi. Sizden biriniz mescide geldiği zaman ayakkabılarının altını çevirsin ve her ikisine de baksın, şayet pislik görürse onu yere sürterek temizledikten sonra onlarla namaz kılsın”* buyurmuştur.⁴⁰⁹ Diğer bir rivayette ise Mekke fethi günü namaz kılarken ayakkabılarını çıkararak sol tarafına koyduğu anlatılmaktadır.⁴¹⁰ Bu haberler bütün olarak değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır ki eğer ayakkabının tabanı temiz ise Rasulullah, onlarla ibadet edilmesi yönünde sahabeyi teşvik etmiştir. Bundaki maksadın, muhtemelen Yahudilere muhalefet olduğunu söyleyebiliriz. Zira bahsedildiğine göre o dönemde Yahudiler sinagoglara girerken ayakkabılarını çıkarıyor ve yalın ayak ibadet ediyorlardı.⁴¹¹

Rasulullah namaz sırasında iken huzurunu bozacak şeylerden sakınırdı. Bahsedildiğine göre Hz. Peygamber kendisine hediye edilen zarif işlemeli bir elbise ile namaz durmuş, selam verince elbise üzerindeki nakışlardan dolayı namazda huzurunun kaçması nedeniyle kendisine hediye eden Huzeyfe oğlu Ebu Cehm'e elbisenin geri verilmesini buyurmuştur.⁴¹² Bu haberden de hareketle Hz. Peygamber'in namaz kılarken dikkatini dağıtacak resim, nakış türü şeylerin gözünün takılacağı yerlerde olmasını hoş karşılamadığı söylenebilir.

⁴⁰⁴ Abdurrezzâk, II, 44; Ahmed b. Hanbel, III, 179; Buhari, I, 177; Müslim, I, 324.

⁴⁰⁵ Abdurrezzâk, I, 507; Nesâî, II, 90.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, III, 234.

⁴⁰⁷ Abdurrezzâk, I, 503.

⁴⁰⁸ Abdurrezzâk, I, 384; İbn Sa'd, I, 480; Buhari, I, 102; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 476.

⁴⁰⁹ Abdurrezzâk, I, 388; İbn Ebî Şeybe, II, 417.

⁴¹⁰ İbn Ebî Şeybe, II, 418.

⁴¹¹ Nuh Arslantaş, **H. Muhammed Döneminde Yahudiler**, İstanbul 2016, s.380.

⁴¹² Malik b. Enes, ss. 97-98; Buhari, I, 98-99; Müslim, I, 391.

Hız. Peygamber'in namazlarını mescitte kılmaya özen gösterdiği, bazı durumlarda başka mekânlarda da eda ettiği görölmektedir. Bu durumda Hız. Peygamber'in namaz kıldığı yer ile kible tarafındaki duvar arasında yaklaşık bir davar geçebilecek kadar mesafe bulundurduğu anlaşılmaktadır.⁴¹³ Yine mescit dışında namaz kılmaları gerektiği bir durumun yaşandığı bir vakte dair rivayette bahsedildiğine göre Rasulullah ashâbı ile otururken namaz vakti girdi. Bulundukları mekân dar olduğu için Rasulullah cemaatin önüne geçmeden aynı safta durarak namaz kıldırdı.⁴¹⁴ Dışarıda namaz kıldığı zamanlarda bazen Enes b. Malik rivayetinde anlatıldığı gibi yere bir şey sermeden namaz kılar; bazen hasır üzerinde kılardı.⁴¹⁵ Enes b. Malik rivayetinde anlatıldığına göre sahabe Hız. Peygamber ile birlikte şiddetli sıcakta namaz kıldıklarında, bazıları sıcaktan yüzünü yere değdiremediklerinden dolayı elbiselerinin ucunu secde yerine yayarak üzerine secde etmekteydi.⁴¹⁶ Hız. Ayşe Hız. Peygamber'in secde ederken yüzü ile yer arasına bir şey koyduğunu görmediğini zikrederken, Ebu Hureyre sarığının alnını kapatan kısmı üzerine secde ettiğini nakleder.⁴¹⁷

Namazları cemaatle kılınmasına önem veren Hız. Peygamber'in ashâbına genişlik sağlama konusuna örnek olarak görebileceğimiz bir rivayette yağmurlu ya da şiddetli fırtınanın bulunduğu gecelerde Rasulullah münadiye “*Namazlarınızı evlerinizde kılın*” diye seslenmesini emrettiği anlatılmaktadır.⁴¹⁸

Ayrıca Rasulullah'ın rahatsızlandığı veya Uhud savaşında olduğu gibi yaralandığı durumlarda oturarak namaz kılmış, arkasında kendine uyan cemaatin de oturmasını istemişti.⁴¹⁹ Vefatına neden olan hastalığı boyunca evinde oturarak namaz kıldırıldığı, bu namazda “Mürselât” suresini okuduğu, vefat edinceye kadar başka namaz kılmadığı da kaydedilmektedir.⁴²⁰ Yine bahsedildiğine göre hastalığın arttığı dönemde mescide namaz kıldırmak için çıkamamış yerine Hız. Ebu Bekir'i görevlendirmişti. Bir rivayete göre on yedi vakit, bir rivayete göre üç vakit Hız. Ebu

⁴¹³ Buhari, I, 127.

⁴¹⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 23.

⁴¹⁵ Abdurrezzâk, I, 394.

⁴¹⁶ Buhari, I, 101.

⁴¹⁷ Abdurrezzâk, I, 397, 400.

⁴¹⁸ Abdurrezzâk, I, 493-494; İbn Ebî Şeybe, II, 233-234; Ahmed b. Hanbel, V, 4; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 451.

⁴¹⁹ Malik b. Enes, s. 135; İbn Sa'd, II, 214-215; Buhari, I, 169; İbn Kayyım, III, 212; Beyhakî, III, 78-79.

⁴²⁰ İbn Sa'd, I, 462.

Bekir namaz kıldırıldı.⁴²¹ Bunların en sonuncusunda Hz. Ebu Bekir namaza başladıktan sonra kendinde bir ferahlık hisseden Rasulullah mescide çıkmıştı. Bir rivayete göre Kuran kıraatini Ebu Bekir'in (r.a.) kaldığı yerden alarak en önde oturarak kıldırıldı.⁴²² Bu sırada Hz. Ebu Bekir ayakta Rasulullah'a uyuyor, cemaatte Hz. Ebu Bekir'in namazına uyarak kılıyorlardı.⁴²³

Hz. Peygamber nafile namazlarında kıyamını, rükûunu ve secdesini uzattır, buna karşılık farz namazlarda ise genelde cemaatte bulunan yaşlı, hasta ve bebekli anneleri düşünerek kıyamı kısa yaptığı gibi rükû ve secdesini de kısa tutardı.⁴²⁴

2.1.1.2.1. Namaz Rükünlerine Dair Sünneti

Hz. Peygamber'in namazının eda keyfiyetine dair oldukça detaylı bilgiler kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere Rasulullah nafile namazlarını evinde kıldıktan sonra farz namazı için Mescide çıkar; cemaatle birlikte farz namazlarını eda ederdi. Bu nedenle Hz. Peygamber'in namaz kılma şekli, ashabı tarafından oldukça detaylı şekilde öğrenilerek aktarılmıştır. Bize kadar ulaşan bu haberlerden hareketle Hz. Peygamber'in bir farz namazını nasıl kıldığını ortaya koymayı amaçladık.

Rasulullah namaza başlarken üç kere tekbir getirir ve bir müddet sustuktan sonra “*Allahu ekber kebîrâ velhamdü lillâhi kesîrâ subhânallâhi bükreten ve asîlâ*”⁴²⁵ diyerek tekbir getirdikten sonra kıraate kadar biraz susarak “*Allah'ım şeytandan, bana ilişmesinden, şiiirden ve şeytanın sebep olduğu kibirden sana sığınırım*”⁴²⁶ başka bir rivayette de “*Allah'ım! Doğu ile Batı'nın arasını ayırdığın gibi beni de günahlarımdan uzak tut! Allah'ım beyaz giysinin kirden temizlenmesi gibi beni de arındır! Allah'ım beni günahlarımdan su, dolu ve kar ile temizle*”⁴²⁷ diye dua eder; sağ elini sol elinin

⁴²¹ İbn Sad, II, 223; Buhari, I, 162.

⁴²² İbn Sad, III, 183.

⁴²³ İbn Sad, II, 218; Buhari, I, 162.

⁴²⁴ İbn Kayyim, I, 237.

⁴²⁵ “Allah büyüklerin en büyüğüdür. Allah'a olan hamdimiz çoktur. Sabah akşam her an teşbihimiz Allah'adır.”

اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا، وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

⁴²⁶ İbn Ebî Şeybe, X, 192.

⁴²⁷ İbn Ebî Şeybe, X, 214; Buhari, I, 181; Ebu Davut, I, 180; Nesâî, II, 129.

üzerine⁴²⁸ göbeğin altına⁴²⁹ koyardı. Bazen namazdayken elini sakalına götürdüğü de görülmektedir.⁴³⁰

Haberlerde zikredildiğine göre Rasulullah, namaza başlama esnasında tekbir getirirken ellerini kaldırırdı. Bu sırada elleri kulakları hizasında olurdu.⁴³¹ Fakat farklı bir rivayette tekbir sırasında ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığından bahsedilmektedir.⁴³² Yine rivayetlerde bahsedildiğine göre rükûa giderken ve başını rükûdan kaldırırken “*Semiallahu limen hamideh, Rabbena ve leke'l hamd*”⁴³³ der ve ellerini kaldırırdı.⁴³⁴ Diğer bir haberde sadece namaza başlarken ellerini kaldırdığı, sonra namazı bitinceye kadar kaldırmadığı bildirilmektedir.⁴³⁵ Bütün bu farklı rivayetler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan fıkhi mezheplerin farklı uygulamalarına temel teşkil etmektedir. Muhtemeldir ki Rasulullah hayatının farklı dönemlerinde bütün bu uygulamaları yerine getirmiştir.

Hiz. Peygamber tekbir ile namaza girdikten sonra Fatiha ile namaza başlardı. Fatiha'yı okuduktan sonra biraz susar, daha sonra zamm-ı sureyi okurdu. Zamm-ı sureyi okumayı bitirdikten sonra rükû edinceye kadar susardı.⁴³⁶

Rükûda kıyamda durduğu süreye yakın dururdu. Anlatıldığına göre rükû sırasında Rasulullah belini kamburlaştırmadan dümdüz bükardı. Hatta o kadar düz olurdu ki sırtına bir bardak su konulsa dökülmezdi.⁴³⁷ Rükûda başını eğmez ve kaldırmazdı. Ellerini dizleri üzerine koyardı.⁴³⁸ Burada “*Sübthane Rabbiye'l-azîm*”⁴³⁹ tesbihini tekrarlardı. Sonra başını kaldırıp belini doğrulturdu. Bu sırada da “*Semiallahu limen hamideh*” derdi. Kıyamda tam olarak doğrulmadan secdeye

"اَللّٰهُمَّ بَاعِدْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَطَايَا كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ اَللّٰهُمَّ نَقِّنَا مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنْقَى الثَّوْبُ الْاَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ وَغَسِّلْنَا بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ."

⁴²⁸ Buhari, I, 180; Ebu Davut, I, 174; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 214.

⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, I, 390.

⁴³⁰ Abdurrezzâk, II, 268.

⁴³¹ Malik b. Enes, s. 75; İbn Ebî Şeybe, I, 233; Buhari, I, 179; Müslim, I, 293; Ebu Davut, I, 167; Nesâî, II, 122.

⁴³² Abdurrezzâk, II, 67; İbn Ebî Şeybe, I, 233; Ebu Davut, I, 166; Nesâî, II, 121.

⁴³³ Allah kendisine hamd edenleri işitti. Ey Rabbimiz! Her çeşit hamd ancak Sana'dır”

⁴³⁴ Malik b. Enes, s. 75; İbn Ebî Şeybe, I, 234-235; Buhari, I, 179; Müslim, I, 293; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 179.

⁴³⁵ İbn Ebî Şeybe, I, 236, 242.

⁴³⁶ Malik b. Enes, s. 79; İbn Ebî Şeybe, I, 276; Buhari, I, 181.

⁴³⁷ Abdurrezzâk, II, 154; İbn Ebî Şeybe, I, 252; Buhari, I, 199.

⁴³⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 244.

⁴³⁹ “Ey büyük Rabbim! Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim.”

gitmezdi. Burada kalışları rükûda kalışlarına yakındı. Kıyama kalktığında ise “*Rabbena leke'l-hamd*” tesbihini okurdu. Daha sonra secdeye vararak secdede “*Sübhane Rabbiye'l-ala*”⁴⁴⁰ tesbihini söylerdi.⁴⁴¹ Rasulullah secdeye varırken dizleri ellerinden önce yere vaki olurdu.⁴⁴² Alnı ve burnu üzerine secde ederdi.⁴⁴³ Secdeye vardığında koltuk altlarının beyazlığı görünecek kadar pazılarının arasını açar ve bedenini secdeden uzaklaştırırdı. Secde esnasında ellerini kulakları hizasında⁴⁴⁴, yere yaymaksızın, birbirine yanaştırmaksızın koyardı.⁴⁴⁵ Başlarını secdeden kaldırarak iki secde arasında da secdede kaldıkları kadar oturup, “*Rabbi'ğ-fırlı*”⁴⁴⁶ diyerek niyazda bulunurdu.

Secdeden kalktığı vakit ellerini uyluklarına koyar, dizleri üzerinde kalkardı.⁴⁴⁷ Rasulullah tek rekâtlarda bir müddet dümdüz oturmadan diğer rekât için ayağa kalkmazdı. Hz. Peygamber namaza girerken tekbir aldığı gibi rükûa varırken de (ihram tekbiri gibi) tekbir alırdı. Rasulullah’ın rükûdan başını kaldırdığı zaman secdeye gitmeyi unuttuğunu düşündürecek kadar ayakta kaldığı da kaydedilmektedir. Sonra secdeye inerken tekrar tekbir alır, başını kaldırırken yine tekbir alırdı. İkinci rekâtı bitirip oturduktan sonra ayağa kalkarken de tekbir alırdı.⁴⁴⁸

Rasulullah namazda otururken sol ayağını yatırır sağ ayağını dikerdi. Hatta kumların üstünde de böyle yapmaktan ayak tabanının karardığı görünürdü.⁴⁴⁹ Hz. Peygamber her iki rekât arasında tahiyyat okurdu.⁴⁵⁰ Rivayet edildiğine göre Rasulullah’ın ilk iki rekâtta oturduğunda, sanki ateşte ısıtılmış taş üzerinde oturuyor gibiydi.⁴⁵¹ Buradaki benzetmeden anladığımız üzere bu oturuşu kısa süreli oluyordu. Hz. Peygamber bu oturuşlarda okunması için Abdullah b. Ömer’den nakille Malik b. Enes eserinde kaydettiğine göre şu duayı tavsiye buyurmuştur.⁴⁵² “*Bismillah!*

⁴⁴⁰ “Ey Yüce Rabbim! Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim.”

⁴⁴¹ İbn Ebî Şeybe, I, 248; Buhari, I, 180.

⁴⁴² İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 528.

⁴⁴³ İbn Ebî Şeybe, I, 262.

⁴⁴⁴ Abdurrezzâk, II, 169; İbn Sa’d, VII, 47; İbn Ebî Şeybe, I, 260; Buhari, I, 197.

⁴⁴⁵ İbn Sa’d, I, 420; Buhari, I, 200; Ebu Davut, I, 169.

⁴⁴⁶ “Rabbim bana mağfiret eyle”

⁴⁴⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 154.

⁴⁴⁸ Buhari, I, 199.

⁴⁴⁹ Abdurrezzâk, II, 193.

⁴⁵⁰ Abdurrezzâk, II, 206; İbn Ebî Şeybe, I, 296; Ahmed b. Hanbel, I, 382.

⁴⁵¹ İbn Ebî Şeybe, I, 295.

⁴⁵² Malik b. Enes, ss. 90-92.

Ettehiyyatü lillahi, es-salevatü lillahi, ezzakiyatü lillahi, es-selamü alennebiyyi ve rahmetüllahi ve berekatühü. Es-selamü aleyna ve âlâ ibadi'llahi's-salihîn. Şehidtü en lâilahe illallah ve şehedü enne Muhammeden Rasulullah.” Buhari’de yer alan benzer bir haberde de bazı kelime farklılıklarıyla dua şu şekilde zikredilmektedir: “*Selam Allah'ın kendisidir. Lakin şöyle deyiniz: Ettehiyyatü lillahi ve's-salavatü ve't-tayyibat. Esselamu aleyke eyyühe'n-Nebiyü ve rahmetullahi ve berekatüh. Essalamu aleyna ve alâ ibadi'llahi's-salihîn. Eşhedü en lâilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve Resuluh.*”⁴⁵³

Hiz. Peygamber, namaz sırasında otururken sol ayağını yayararak oturur, sol elini sol dizine, sağ elini sağ dizinin üzerine koyardı. Bu sırada sağ elinin şahadet parmağını kaldırır ve dua ederdi. Sol eli ise sol dizinde açık şekilde dururdu.⁴⁵⁴ Bazı rivayetlerde de Hiz. Peygamber’in sağ elinin başparmağı ile orta parmağını birleştirerek halka yaptığı, işaret parmağını kaldırarak dua ettiği kaydedilmektedir.⁴⁵⁵ Sonra secde ederdi.⁴⁵⁶

Hiz. Muhammed namazda iken kıyam ile ka’de dışında rükû, secde, iki secde arası, rükûdan başını kaldırması takriben birbirine eşit süreydi.⁴⁵⁷ Rasulullah namazını tamamlayıncaya kadar böyle devam eder; namazını bitirince yanağının beyazlığı görülecek şekilde sağına selam verir “*es-Selâmü aleyküm ve rahmetüllâh*”⁴⁵⁸ der ve daha sonra aynı şekilde yanağının beyazı görülecek şekilde soluna selam verir “*es-Selâmu aleyküm*”⁴⁵⁹ derdi.⁴⁶⁰

"التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ لِلَّهِ الزَّكَايَاتُ لِلَّهِ السَّلَامُ عَلَيَّ النَّبِيِّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ شَهِدْتُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ شَهِدْتُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ"

⁴⁵³ Buhari, I, 202; “Dil, beden ve mal ile yapılan ibadetlerin hepsi Allah içindir. Ey Peygamber! Allah’ın rahmeti, bereketleri ve selamı senin üzerine olsun. Selam, bize ve Allah’ın iyi kullarına da olsun. Tanıklık ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. Yine tanıklık ederim ki Muhammed O’nun kulu ve elçisidir.”

"التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ"

⁴⁵⁴ Abdurrezzâk, II, 248; İbn Sa’d, VI, 51; İbn Ebî Şeybe, II, 485; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 481.

⁴⁵⁵ Malik b. Enes, ss. 88-89; İbn Ebî Şeybe, II, 485-486.

⁴⁵⁶ Abdurrezzâk, II, 68-69.

⁴⁵⁷ Abdurrezzâk, II, 62; Buhari, I, 199; Ebu Davut, I, 180

⁴⁵⁸ “Allah’ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun.”

⁴⁵⁹ “Allah’ın selamı üzerinize olsun.”

⁴⁶⁰ Abdurrezzâk, II, 218-219; İbn Ebî Şeybe, I, 298-299; Müslim, I, 322.

Bahsedildiğine göre Rasulullah namazdan sonra dua ederken ellerini göğüs hizasına kadar kaldırır, sonra elleriyle yüzünü mesh ederdi.⁴⁶¹ Hz. Ayşe'nin bildirdiğine göre Rasulullah namazın sonunda selam vermeden önce şu şekilde dua ederdi: *“Allah’ım kabir azabından, Mesih Deccal’in şerrinden, hayat ve ölüm fitnesinden, günah ve borç yükünden sana sığınırım.”*⁴⁶² Malik b. Enes İbn Abbas’tan gelen rivayette Rasulullah’ın *“Allah’ım cehennem azabından, kabir azabından, Deccal’in imtihanından, hayat ve ölümün fitnesinden Sana sığınırım”* şeklindeki duayı ümmetine Kur’an’dan bir sure öğretir gibi öğrettiği ifadesi ile kaydetmektedir.⁴⁶³

Hz. Peygamber namazını tamamlayıp selam verdikten sonra otuz üç Sübhanallah, otuz üç Elhamdülillah, otuz üç Allahû ekber dedikten sonra *“Sübhanallahi ve’l hamdü’lillahi Vallahu ekber”* diyerek şu duayı okurdu:

*Allah’tan başka ilah yoktur. O birdir, ortağı yoktur, mülk O’na aittir, hamdler de O’na layıktır, her çeşit hayır O’nun elindedir. O her şeye kadirdir. Ey Allah’ım! Senin verdiğini hiçbir kimse durduramaz ve Senin engellediğini hiçbir kimse veremez. Senin yüceliğine karşı hiçbir yücenin yüceliği kendisine bir fayda kazandıramaz.*⁴⁶⁴

Bu konuda gelen tüm rivayetler değerlendirildiğinde görülmektedir ki Hz. Peygamber namazı tüm adabına uyarak hem kısa kıldırır, hem de kemale ulaştırırdı.⁴⁶⁵ Cemaatte yaşlı, hasta ve çocuklu annelerin olabileceğinden dolayı namazın hafifletilmesini öğütlerken yalnız kılarken ise istenildiği kadar uzatılabileceğini buyurur, kendisi de yalnız kıldığı nafil namazlarında kıraatini uzun tutardı.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Abdurrezzâk, II, 247.

⁴⁶² Buhari, I, 202, Müslim, IV, 2079.

“اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ”
“اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ الْمَأْتَمِ وَالْمَعْرَمِ”

⁴⁶³ Malik b. Enes, s. 215; Müslim, I, 413.

“اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ ۖ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ”

⁴⁶⁴ Buhari, I, 205

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

⁴⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, II, 54; Ahmed b. Hanbel, III, 173; Buhari, I, 173; Müslim, I, 342.

⁴⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 183; Buhari, I, 172; Müslim, I, ss. 340-34; Ebu Davut, I, 183.

Hız. Peygamber'in cemaate namaz kıldırırken kıraatin açıktan yapıldığı namazlarda, cemaatin kendisiyle beraber okumasını uygun görmediğı kaynaklarda yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Zira anlatıldığına göre Hız. Peygamber bir namazda selam verdikten sonra cemaate dönerek “*Namazda benimle beraber sizden Kur'an okuyan oldu mu?*” diye sormuş cemaatten bir kişinin de “*Ben okudum*” cevabı üzerine Rasulullah “*Neden Kur'an okurken huzursuz ediliyorum, diyordum*” buyurduğu kaydedilmiştir.⁴⁶⁷ Diğer bir haberde de cemaatin sadece Fatiha suresini okumalarını söylediğı nakledilmektedir.⁴⁶⁸ Namazlardaki kıraatine dair nakledilen haberlerden birinde bahsedildiğıne göre Rasulullah Necm, Sad, İnşıkak, Alak ve Fussilet surelerini okuduğunda secde ederdi.⁴⁶⁹ Hız. Ayşe'nin bildirdiğıne göre Rasulullah bu secdelerini şu dua ile yapmaktaydı:⁴⁷⁰ “*Yüzüm, gücü ve kuvvetiyle onu yaratıp şekillendiren ve ona kulakla göz bahşeden Allah'a secde etti.*”

2.1.1.2.2. Namaz Vakitleri İle İlgili Sünneti

Rasulullah'ın namazının keyfiyetine dair haberlere geniş şekilde yer verdik. Bu başlık altında ise Hız. Peygamber'in namaz vakitlerine dair sünnetini ele alacağız. Ayrıca ayetlerden hareketle beş vakit mi, üç vakit mi farz kılındığına dair farklı yorumları aktaracağız. İlk olarak namazın Kur'an-ı Kerim'de beş vakit olarak emredildiğıne dair görüşleri savunan müfessirlerin yorumlarını ele alalım.

Kur'an-ı Kerim'de dört yerde açık, üç yerde kapalı olarak toplam yedi yerde⁴⁷¹ beş vakitten söz edildiğı ve namaz vakitleri hakkında genel bilgi verildiğinden bahseden bazı müfessirler Tâhâ suresi 130. Âyet-i Kerimede de beş vakit namazın emredildiğini iddia ederler. Bu ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“*O halde dediklerine sabret; güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde de gündüzün uçlarında da tesbih et ki rızaya erebilesin.*”⁴⁷²

⁴⁶⁷ Malik b. Enes, s. 86; İbn Ebî Şeybe, I, 354; Müslim, I, 298; Nesâî, II, 140-141.

⁴⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 374.

⁴⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, II, 22.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, II, 20, " سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ، وَشَقَّ سَمْعَهُ، وَبَصَرَهُ بِخَوْلِهِ، وَقُوَّتِهِ،

⁴⁷¹ Hud 114, Rum 17-18, İsra 78, Mümin 55, Kaf 39, Âl-i İmrân 41, Tâhâ 130.

⁴⁷² Taha, 20/130.

Bu ayette geçen ifadeler şu şekilde yorumlanır: Güneş doğmadan evvel sabah namazı, güneş batmadan önce ikindi namazı, gecenin bazı saatleri akşam ve yatsı namazları, gündüzün etrafı öğle namazına işaret etmektedir.⁴⁷³

Taberî bu ayet-i kerimeyi tefsirinde şöyle açıklamaktadır:

*Ey Muhammed, kavminden seni yalanlayan kâfirlerin “Sen sihirbazsın.” “Sen delisin.” “Sen bir şairsin” şeklindeki sözlerine karşı sabret. Güneş doğmadan önce Rabb’ine hamd ederek tesbih et. Yani, sabah namazını kıl. Güneş batmadan önce de Rabb’ine hamd ederek tesbih et. Yani, ikindi namazını kıl. Gecenin bir bölümünde de Rabbini tesbih et. Yani, yatsı namazını kıl. Gündüzün taraflarında da Rabbini tesbih et. Yani, Öğle ve akşam namazını kıl ki, böylece Rabb’inin sana vereceği mükâfatlardan memnun olasın.*⁴⁷⁴

Mezkûr ayette beş vakit namazdan bahsedildiğini iddia eden müfessirlere karşılık diğer bazı müfessirler ise ayetin Mekke döneminde ve İsrâ gecesinden önce nazil olmuş olması nedeni ile buradaki kastın sadece dua ve tesbih olduğunu savunurlar. Ayette beş vakit namazın ifade edildiğine dair yorumların zorlama teviller olduğu, burada beş vakit namazın değil Allah’ı zikir ve tespihin emredildiği; kâfirlerin inkârlarından, dedikodularından sıkılmış olan Hz. Peygamber’i teselli için geldiği kaydedilir. Ona göre burada Rasulullah’a gece gündüz demeden ne zaman uyanık olur, vakit bulursa Rabbine yönelmesi, O’nun şânının yüceliğini anması, O’nu tespih etmesi buyurulmaktadır. O’na dayanmak, O’na hamd etmekle gönlünün rahat edeceği bildirilmektedir. Bu görüşte olanların ayetin tefsirinde yer verdiği yorumlara göre ise güneş doğmadan önce sabah namazını, batmazdan önce ikindi namazını, “*gecenin anlarında*” ifadesi ile akşam ve yatsı namazlarını gösterir. Öğle namazı hariç kaldığı için ayetin beşten az namaza delalet ettiğini iddia ederler. Ebu Müslim’e göre de buradaki tespihten kasıt; tenzih ve iclâldir. Zira ona göre âyetin anlamı “*Bu vakitlerde Allah’ı tenzih ile meşgul ol*” demektir. Razi de Ebu Müslim’in bu görüşünü makul bulmaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1986, VIII, 3868.

⁴⁷⁴ Taberî, *Tefsir*, V, 501.

⁴⁷⁵ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, IV, 1669.

Ancak ayette bahsi geçen zaman dilimlerinin beş vakit namazın zamanı ile örtüşüyor olması burada bahsi geçen emrin vakit namazlar olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Mekke’de nazil olan ve beş vakit namazın ifade edildiği iddia edilen diğer bir ayet-i kerimede ise Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır:⁴⁷⁶

“Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah’ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O’nu tesbih edin.”

Yine bazı müfessirler mezkûr ayette geçen “tesbih” kelimesiyle namaz kılmanın kastedildiği ve bu ayet ile beş vakit namaza işaret edildiği kanaatindedirler.⁴⁷⁷ Elmalılı da ayette geçen “tesbih” ifadesinin her çeşidini içerse de mutlak ifadenin, mükemmele yorumlanacağına göre evvela namaz anlamı verilmesi gerektiğini belirterek nedenini şöyle açıklar:

İnsan kalbinden bir şeye itikat edince onu dilinden meydana çıkarır, söylediği zaman da doğruluğu, durum ve davranışlarından belli olur. Dil, kalbin tercümanı, amel de dilin delilidir. Rükünlerin filleri ise hem dil ile zikri, hem kalp ile niyeti içine alan namazdır. Onun için namaz hem zikirdir, hem tenzih ve tespihtir. O nedenle bu ayette beş vakit namaz saatleri özetlenmiştir.

Elmalılı ayette geçen “akşam vaktine eriştiğinizde” ifadesinin iki vakti içine aldığını söylemektedir. Birincisi, güneşin batışını takip eden akşam namazı vaktidir. Bu namazın vakti şafak denilen kızıllık veya beyazlık kaybolana kadar devam eder. Diğeri ise şafağın kaybolmasını takip eden yatsı namazı vaktidir. Bu vakitte fecre kadar devam eder. “Sabah kalktığınızda” ifadesi ile de fecr-i sadık denilen tan yerinin ağarmasıyla başlayan ve güneş doğana kadar devam eden zaman diliminin ifade edildiğini söyler. Ayette geçen “aşfî” ifadesinin gündüzün sonu, yani akşamüstü anlamıyla ikinci vaktine; “öğle vaktine eriştiğinizde” ifadesi ile de öğle namazının işaret edildiğini vurgulamaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Rum, 30/17-18.

“فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ”

⁴⁷⁷ Taberî, **Tefsir**, VI, 403.

⁴⁷⁸ Elmalılı, VI, 245.

Tefsirlerde genel olarak 17. ayette “akşam vaktine eriştiğinizde” şeklinde çevrilen ifade ile akşam ve yatsı namazlarının, “sabah kalktığınız zaman” kısmıyla sabah namazının, 18. ayetin “akşamüstü” diye tercüme edilen kısmı ile ikindi namazının, “öğle vaktine ulaştığınızda” kısmıyla da öğle namazının kastedildiği yorumu yapılmıştır. Dolayısıyla bazı âlimler arasında bu surenin Mekki oluşu nedeni ile beş vakit namazın Mekke’de farz kılındığı görüşü ağır basmaktadır.⁴⁷⁹ Zemahşerî’de de nakledildiğine göre İbn Abbas’a Kur’an da beş vakit namazdan bahsedilip-bahsedilmediği sorulmuş, o da bu ayeti okuyarak "تمسون" ifadesinin akşam ve yatsı "وحيث تومسون" ile muttasıl olarak "وحيث تومسون" ile sabah namazı "وتصبحون" kelimesi ile sabah namazı "وتصبحون" ile de öğle namazı "وتظهرون" ile de öğle namazı kast edilerek bu ayetle beş vakit namazın belirtildiğini söylemiştir. Hasan-ı Basri ise namazın muayyen vakitlere bağlı bir farz haline gelmesinin Medine döneminde olduğu kanaatindedir.⁴⁸⁰

Diğer bir grup müfessire göre ise ayette namaz değil “tenzih” yani Allah’ı yüceltme, O’nu her türlü noksanlıklardan uzak bilip kemal sıfatlarıyla ve övgülerle anma emredilmiştir.

Namazın beş vakit olarak farz edildiğine delil olarak görülen Hud suresi 114’te Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:⁴⁸¹

“Gündüzün taraflarında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir. Bu ise, düşünebilenlere bir öğüttür.”

Elmalılı tefsirinde bu ayetin açık bir şekilde beş vakit namazı ifade ettiğini belirttikten sonra ayeti şu şekilde açıklar:⁴⁸²

Zülef: Zülfe’nin çoğuludur ve Arapçada çoğul en az üç sayıdan oluştuğu için bu ayetteki ifadeden anlaşılan sonuç, ikisi gündüzün taraflarında, üçü de gecenin eteklerinde olmak üzere tam beş vakit namaz emredilmiş olduğu açıkça bellidir.

⁴⁷⁹ Kur’an Yolu Tefsir, IV, 299-300.

⁴⁸⁰ Zemahşerî, III, 217.

⁴⁸¹

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي
”لِلذَّاكِرِينَ“

⁴⁸² Elmalılı, V, 19.

Gündüz namazlarının kıraatinde cehir (sesli okuma) meselesinde sabah namazı gece namazlarından sayıldığı için “tarafeyi’n-nehar” dan murad öğle ve ikinci vakitleri, “zülefen mine’l-leyl”den maksat da akşam, yatsı ve sabah namazları olmak lazım gelir ki, İsrâ Suresi’nde de “Güneşin öğle vakti zevalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı gerçekten de şahitlidir (17/78).” diye buyrulmuştur. Böylece öğle ile ikindiye tarafeyi’n-nehar denilmesinin sebebi şudur: Sabah gündüzün kökü, güneşin doğuşundan öğleye kadar geçen vakit ise gövdesidir. Zevalden sonra öğle ile ikindi de, ta batıncaya kadar olan kısım da taraflarıdır.

Ayetin tefsiri ile ilgili benzer bir yorumda da:⁴⁸³ “tarafey’n-nehar” ifadesinin gündüzün iki bölümü anlamına geldiği; kast edilenin gündüze ait namaz kılınması gereken iki bölüm olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan ilki güneşin batıya kaydığı öğle vakti; ikincisi ise ikindi namazının vaktidir. Bu iki vakit namazın bütün kültürlerde var olduğu da belirtilmektedir. Ayette geçen zülef (زلف) ise yakınlık anlamına gelen zülfe (زلفة)’nin çoğuludur. Arap dilinde çoğul kelime en az üç şeye delalet eder. Bu nedenle ayette geçen “زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ” “gecenin zülefleri” ifadesi ile maksadın gecenin gündüze yakın en az üç zaman diliminin belirtildiği; bunların akşam, yatsı ve sabah namazları olduğu ileri sürülmektedir.

Bu ayete ait kaydettiğimiz yorumlar da göstermektedir ki namazın vakitleri beş olarak Yüce Allah tarafından bildirilmiştir ki Rasulullah’ın uygulaması ile de uygun düşen budur.

Namaz vakitleri ile ilgili diğer bir diğer âyet-i kerimede ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:⁴⁸⁴

“Güneşin öğle vakti zevalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı gerçekten de şahitlidir”

Ayette geçen “Dulûk” kavramı güneşin bir günde izlediği farazi çemberi dönerken gündüz vakti en yüksek noktayı geçerek batmaya yönelmesi anlamına gelir. Gün ortasından başlayarak çemberin dörtte üçlük kısmını tamamlaması diye de

⁴⁸³ Abdülaziz Bayındır, “Kur’an’da Namaz Vakitleri”, <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html> (20.10.2018)

⁴⁸⁴ İsrâ, 20/ 78. “اقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا”

açıklanmıştır ki bu da ikinci vaktidir. Ayrıca bu kavram günbatımı için de kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Ayette geçen “*dulûkü’ş-şems*” ifadesinin öğle, ikinci ve akşam vakitlerini içerdiği İbn Âşûr tarafından kaydedilmektedir. Nitekim “*ilâ*” edatının da bu deyimden birden fazla vakti içerdiğine işaret ettiğini söylediği de zikredilmektedir.⁴⁸⁶

Şevkânî de bu kelimenin anlamıyla ilgili manaları şu şekilde sıralar: a. Zevâl vakti; b. Gün batımı; c. Güneşin zevalinden batınma kadar geçen süre. Daha sonra bu ayet ile bildirilen beş vakit namazı şöyle zikreder: “*dulûkü’ş-şems*” vaktine öğle ve ikinci namazları vaktini, “*gasaku’l-leyl*” tabiri ile de akşam ve yatsı namazlarının, “*kuranu’l-fecr*” ile de sabah namazının işaret edildiğini söyleyerek bu ayetin beş vakit namazın vaktini bildirdiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁷

Mezkûr ayette zikredilen “*gasak*” kelimesinin tefsirinde ise karanlık anlamına geldiği, şafağın tamamının kaybolduğu yatsı vaktini işaret ettiği kaydedilir. İfade edildiğine göre “*kuranu’l-fecr*” ise sabah namazına işaret eder. Ayrıca bu deyimden, namaz içinde Kur’an okunması gerektiğini de ima ettiği, bu bütün namazlar için geçerli olmakla birlikte Hz. Peygamber’in uygulaması örnekliğinde sabah namazında daha fazla Kur’an okunduğu şeklinde bir yorum da yer almaktadır.

Fahreddin er-Razî’nin “*gasak*” kelimesinin manası ile ilgili yorumu da dikkat çekmektedir. Zira o “*gasak*” kelimesinin iki farklı yorumundan birinin esas alınması halinde ayette başlıca üç vakit zikredilmiş olduğu sonucunun çıktığını belirtip şu bilgiyi verir: Ayette geçen “*dulûkü’ş-şems*” öğle ve ikindiye, “*gasaku’l-leyl*” akşam ve yatsıyı, “*kuranu’l-fecr*” de sabah namazını ifade etmektedir. Öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının bir arada anılması, mutlak olarak bu namazların cem’ edilebileceğini -öğle ile ikindi, akşam ile de yatsı birleştirilerek dört namazın iki vakitte kılınabileceğini- göstermektedir şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁸⁸

İsra suresi yetmiş sekizi açıklayan başka bir çalışmada da benzer şekilde beş vakit namazdan bahsedildiği; ayette zikredilen ilk namazın güneşin batıya kaymasıyla başlayan öğle namazı olduğu kaydedilmektedir. Zira Hud 114’te güneş batmadan iki

⁴⁸⁵ Kur’an Yolu Tefsiri, III, 511-512.

⁴⁸⁶ İbn Aşur, Muhammed et-Tahir, **Tahrir ve’l-Tenvir**, Tunus: Dar-ı Sahnun, 1997, VII, “Suretü’l-İsrâ”, 182.

⁴⁸⁷ Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu’l-Kadir: el-Cami beyne fenni’r-rivaye ve’d-diraye min ilmi’t-tefsir**, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babi, 1964, III, 250.

⁴⁸⁸ Kur’an Yolu Tefsiri, III, 511-512.

namaz kılmayı farz kıldığı için öğlenin kılınmasından sonra bir namaz daha kılma gereği ortaya çıkmaktadır ki bu namaz da öğle ile akşam arasında yer alan ikindidir. Ayrıca öğle ile ikindiye birbirinden ayıran işaret ayette açıkça belirtilmediğinden dolayı Rasulullah'ın ihtiyaç durumunda bu iki namazı birleştirerek arka arkaya kıldığı söylenmiştir.

“*Gasak*” kelimesine benzer şekilde ikinci şafağın battığı, karanlığın yoğunlaştığı, havanın iyice serinleyip gecenin ortasının başlamış olduğu zaman dilimi şeklinde anlam verilen çalışmada “*gecenin kararmasına kadar*” ifadesi ile güneşin batmasından batı ufkundaki aydınlığın tamamen kaybolup karanlığın iyice çökmesine kadar olan vakti gösterdiği, bunun da yatsı namazının son vakti olduğu kaydedilmektedir. Akşam namazı vakti, bundan öncedir. Aynı şekilde akşam ile yatsıyı ayıran işaretin Kur'an'da geçmemesinden dolayı Rasulullah'ın bu iki vakti birleştirmiş olduğu da kaydedilmektedir.⁴⁸⁹

Kuran-ı Kerim'deki bu ayetlere dayanarak namazın beş vakit olarak emredildiği görüşüne sahip olan müfessirlerin yanı sıra namazın üç vakit olduğunu iddia eden bazı âlimler de bulunmaktadır. Bunların dayanak noktasını oluşturan nokta muhtemelen Kur'an'da isimleri açıkça zikredilen sadece üç vakit namazın bulunmasıdır. Onların iddialarına göre âyetlerde isimleriyle anılan namazlar;

1-Salat-el Fecr (sabah namazı)

“*Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlarla, ergenlik yaşına gelmemiş olanlarınız sizden üç durumda izin istesinler: Sabah namazından (salatil fecri) önce, öğlen vaktinde elbiselerinizi çıkardığınızda, akşam namazdan (salatil işa') sonra...*”⁴⁹⁰

“*Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın...*”⁴⁹¹

2- Salat-el İsha' (akşam namazı): Bir önceki maddede belirttiğimiz Nur suresi 58 ve Bakara 238. Ayetlerine ek olarak şu ayeti kaydederler:

“*Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir.*”⁴⁹²

⁴⁸⁹ Bayındır, <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html> (20.10.2018)

⁴⁹⁰ Nur Suresi 24/58

⁴⁹¹ Hud Suresi 11/114.

⁴⁹² İsra Suresi 17/78.

3-Salat-el Vusta (orta namaz)

*“Namazlara ve orta namaza (salatil vusta) devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”*⁴⁹³

Nur suresi 58. ayetinde *salat’el-fecr, salat’el-işa’* ifadeleri geçmesine rağmen, bu ayette *“öğle vakti elbiselerinizi çıkardığınızda”* diyerek insanların müsait olmadığı, mahrem yerlerinin dışarda olabileceği üç vakte işaret edildiği açıktır. Bu üç vakitte namaz kılındığını kabul edilse bile ayetlerde ve hadislerde elbiselerin çıkarılarak namaz kılındığına dair tek bir delil yoktur. Bu nedenle bu ayetin üç vakit namaza temel oluşturması temelsiz bir görüş olarak kabul edilir. Bu ayette bahsedilen üç vaktin kişinin istirahat halinde olabileceği vakitler olması aşîkârdır.

Bakara suresi 238. ayette geçen namazlar ve orta namaz tabirleri dikkatlice incelendiğinde ise burada üç vakitten değil beş vakit namazdan bahsedildiği açıkça görülecektir. Zira Arapçada Türkçe gramerden farklı olarak çoğul en az 3 olmak üzere 3’ten fazla şeyi ifade eder. *“Namazlara ve orta namaza...”* ifadesindeki “namazlara” kelimesi çoğullaştırma en az üç kabul edilirse bir de ayette zikredilen vusta namazıyla beraber bu sayı 4’e çıkar. Ancak dört sayısında orta bulunmaz. Ama buradaki çoğul 4 vakti ifade ederse, vusta namazıyla beraber 5 vakti ifade etmiş olur ki, bu da Rasulullah’ın uygulaması ile günümüze kadar gelen namaz vakitleri konusundaki anlayışı tasdiklemiş olur. Hud 114 ve İsra 78 ile ilgili yorumları da yukarıda zikrettik. Bu ayetlerin de üç vakit namaza değil, beş vakit namaza işaret ettiği görülmektedir.

Ayrıca unutulmamalıdır ki bir konuda hüküm vermek için, o konuda inen bütün ayetlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde yanlış hükümler çıkabilir. Muhtemeldir ki Nur suresi 58 ve Bakara suresi 238. ayetten hareketle namazın 3 vakit olduğunu söyleyenler, bu konuda inzal olan ayetleri göz ardı etmektedir.⁴⁹⁴

Namazların vaktini belirlediğini düşündüğümüz bu ayetler ile ilgili yorumları aktardıktan sonra namaz vakitleri ve nasıl kılınacağı dair Rasulullah’ın sünnetlerini ele alacağız. Bu konuda bilgi edinmemize olanak sağlayacak haberler siyer ve hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu konuyla ilgili hadise göre Cibril Rasulullah’a

⁴⁹³ Bakara Suresi 2/238.

⁴⁹⁴ Muhittin Bozkurt, **“Kur’an’a Göre Namaz”**,
<https://mehmetselvi.wordpress.com/2012/10/31/kurana-gore-namaz-muhittin-bozkurt/iktisablar>
(15.01.2019)

gelerek beş vakit namazın uygulamalı şekilde göstermektedir.⁴⁹⁵ Namaz vakitlerinin Cibril tarafından Rasulullah'a gösterildiğini anlatan diğer bir haberde İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

Cebrail Kâbe'nin yanında bana iki kere imamlık yaptı. Birincisinde öğle namazını, gölgeler bir ayakkabı kayışı kadar iken kıldırdı. Sonra her şeyin kendi gölgesi kadar olduğu zaman ikindiye kıldırdı. Güneşin battığı ve oruçlunun iftar ettiği saatte akşam namazını kıldırdı. Şafağın (batı ufkundaki kızılığın) kaybolduğu saatte de yatsıyı kıldırdı. Sabah namazını da tan yerinin ağardığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırdı. Cebrail ikinci kez imamlık yaptığında öğle namazını, çünkü ikindi vaktinde, her şeyin gölgesinin kendi boyu kadar olduğu vakitte kıldırdı. İkindiye, her şeyin gölgesi kendinin iki katı olduğu vakitte kıldırdı. Sonra akşam namazını ilk günkü vaktinde kıldırdı. Sonra yatsı namazını gecenin üçte biri geçmekte olduğu sırada kıldırdı. Sabah namazını da ortalık aydınlandığında kıldırdı. Sonra Cebrail bana döndü ve dedi ki, "Ya Muhammed, bu senden önceki resullerin ibadet vaktidir. İbadet vakti bu iki vaktin arasındır." Daha sonra Cibril Hz. Peygamber'e bunlarla emir olundun dedi.⁴⁹⁶

Abdurrezzâk'da bu konu ile ilgili yer alan diğer bir haberde İsra gecesinin ertesi günü öğle vakti Cebrail'in yeryüzüne indiği, Rasulullah'ın bunu görünce ürktüğü anlatılmaktadır. Cebrail'in yeryüzüne inmesinden sonra Hz. Peygamber'in ashabını namaza çağırdığı, cemaat toplanınca Cebrail'in Rasulullah'a, Rasulullah'ın da ashabına dört rekâtı bir namaz kıldırdığı; bu namazın ilk iki rekâtının uzun tutulup son iki rekâtın ise kısa kılındığı anlatılmaktadır. İkinci vakti gelince de aynı şeyi yaptıkları; daha sonra gecenin başında Cebrail (as)'ın tekrar semadan inerek cemaati namaza çağırdıkları, bu sefer ilk iki rekâtı uzun son rekâtı kısa olmak üzere üç rekât namaz kıldırıp selam verdiği anlatılmaktadır. Gecenin üçte biri geçtikten sonra aynı şekilde Cebrail (as) Rasulullah'a Rasulullah da ashabına olmak üzere ilk iki rekâtı uzun, son iki rekâtı daha kısa olmak üzere dört rekât namaz kıldırıp selam verdikleri kaydedilmektedir. En son şafak sökünce gelen Cebrail (as) rekâtları uzun ve açıktan

⁴⁹⁵ İbn Hişam, I, 261-262; Malik b. Enes, ss. 3-4; Buhari, I, 132; Müslim, I, 425.

⁴⁹⁶ Abdurrezzâk, I, 531; İbn Ebî Şeybe, I, 317; Ebu Davut, I, 93-94; Nesâî, I, 245.

kıraat yaparak iki rekât namazı Hz. Peygamber'e, onun da ashabına kıldırıldığı belirtilmektedir.⁴⁹⁷

Ancak namazın Mekke'de ikişer rekât olarak farz kılınıp Medine'ye hicretten sonra mukim namazının dört rekâta çıkarıldığı yönünde bilgi veren Hz. Ayşe'den gelen haberlere karşı bu rivayet sorunlu görülmektedir.

Bu konu ile ilgili diğer haberde anlatıldığına göre bir adam Rasulullah'a gelerek namaz vakitlerini sordu. Rasulullah adama cevap vermedi. Tan ağardığında Hz. Peygamber Bilal'e kamet getirmesini emrederek sabah namazını kıldı. Daha sonra Hz. Peygamber yine emretti, Bilal öğle namazı için kamet getirdi. Bu sırada güneş batıya doğru henüz kaymış, ya da kaymamıştı. Rasulullah daha sonra yine emretti Bilal ikindi namazı için kamet getirdi. Güneş henüz yüksekte idi. Rasulullah daha sonra Bilal'e yine emretti ve Bilal güneş battığında akşam namazı için kâmet getirdi. Rasulullah daha sonra yine Bilal'e emretti. Bilal batıdaki şafak kaybolduğunda yatsı için kâmet getirdi. Ertesi gün sabah namazını kıldı. Güneşin doğmasına çok az kalmıştı. Öğle namazını bu defa bir önceki gün ikindiye kıldığı vakte yakın bir vakitte kıldı. Sonra güneş henüz kızarmaya başladığında ikindiye kıldı. Daha sonra şafak kaybolmadan önce akşamı kıldı. Yatsıyı gecenin ilk üçte birinde kıldıktan sonra namazların bu iki günde eda ettiği vakitlerin arasında olduğunu buyurdu.⁴⁹⁸

Hz. Peygamber öğle namazını güneş tepe noktasından batıya kaydığında kılardı. İkindi namazını kıldığında ise cemaatten biri, namazdan sonra Medine'nin en uzak yöresindeki evine giderdi de bu ara güneşin parlaklığı hala devam ederdi. Yatsı namazını ise tehir etmeyi severdi. Eğer cemaat toplandıysa erken kılar, geciktiklerini görürse tehir ederdi. Sabah namazında ise kişi yanındakini tanıyacak aydınlık olduğunda-diğer rivayette ise karanlıktan tanımayacak zamanda-kılardı.⁴⁹⁹

Tüm bu haberlerin yanı sıra her namazın vaktine dair Rasulullah'ın uygulamalarına ait çeşitli bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Bu kısımda Rasulullah'ın her bir vakte dair uygulamalarını tek tek ele alacağız.

⁴⁹⁷ Abdurrezzâk, I, 532- 533.

⁴⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, I, 317-318.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, I, 318.

2.1.1.2.2.1. Sabah Namazı İle İlgili Sünneti

Rasulullah'ın sabah namazının vaktini ashabına öğretmek maksadı ile bir gün karanlıkta diğer gün ise hava biraz daha aydınlanınca kıldırarak “*işte bu ikisinin arası sabah namazının vaktidir*” buyurduğu bildirilmektedir.⁵⁰⁰ Bu konuda anlatıldığına göre bir gün Rasulullah Cuhfe'nin Nemire bölgesinde iken sabah namazını şafak sökerken, diğer gün Zi Tuva'da bulundukları sırada da sabah namazını güneşin doğmasından hemen önce kıldırılmıştı. Hatta namazı bu kadar geciktirmesinden dolayı ashabın Rasulullah'a bir şey olduğu korkusuna kapıldıkları kaydedilmektedir.

Hiz. Ayşe'den nakille gelen bir haberde Rasulullah sabah namazını kıldırdıktan sonra namazı kılıp evine dönen kadınların havanın karanlık olması nedeniyle tanınmadıkları bildirilmektedir.⁵⁰¹ Benzer bir rivayette sabah namazını kılan cemaate katılan bir kadının anlattığına göre, Hiz. Peygamber'in sabah namazını kıldırıldığı vakitte şafak henüz sökmüş, yıldızlar gökyüzünde parlıyor, insanlar birbirlerinin yüzlerini tanımıyorlardı.⁵⁰² Diğer bir haberde ise Hiz. Peygamber'in sabah namazını cemaatteki her kişi yanındakini tanıyacağı kadar aydınlık olduğu zaman kıldırıldığı zikredilmektedir.⁵⁰³ Yine Rasulullah'ın henüz güneş doğmadan, etraf iyice aydınlandığı bir vakitte Kûba mescidine girdiklerini ve Muaz'a oradakilere namaz kıldırma larını emrettiği de dikkatimizi çekmektedir.⁵⁰⁴

Tüm bu haberler birlikte değerlendirildiğinde Rasulullah'ın ümmetine genişlik sağlamak maksadı ile sabah namazını bazen şafak sökerken bazen de günün aydınlanmasından hemen önce kıldırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Rasulullah'ın bu konudaki sünnetinin genel olarak sabah namazını erken kılmak olduğu bize yansıyan haberlere dayanarak söylenebilir. Ayrıca Rasulullah sabah namazını bitirdikten sonra güneş doğana kadar yerinde oturarak tesbih ve dua ile meşgul olurdu. Daha sonra ashabına dönerek dikkatle yüzlerine bakar, onların derdi ile ilgilenirdi.⁵⁰⁵ Aynı zamanda cemaate katılan kadınların rahat bir şekilde evlerine dönmelerini sağlamak

⁵⁰⁰ Malik b. Enes, ss. 3-4; Abdurrezzâk, I, 567; Nesâî, II, 11-12; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 74.

⁵⁰¹ Malik b. Enes, ss. 3-4; Abdurrezzâk, I, 573; İbn Ebî Şeybe, I, 320; Buhari, I, 97, 144; Müslim, I, 446; Ebu Davut, I, 100.

⁵⁰² İbn Sa'd, I, 318.

⁵⁰³ Buhari, I, 136; Müslim, I, 447.

⁵⁰⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 188.

⁵⁰⁵ Abdurrezzâk, I, 530; İbn Sa'd, I, 264; İbn Kayyım, I, 296.

maksadı ile de Hz. Peygamber'in biraz oturup beklediğini düşünenler bulunmaktadır.⁵⁰⁶

Uykuya dalarak sabah namazının kaçırılması durumunda nasıl davranılması gerektiğine dair çıkarım yapabileceğimiz rivayetlere tarih ve hadis kaynaklarında rastlamaktayız. Bu rivayetlerde Rasulullah'ın bazı seferler sırasında sabah namazı vaktinde uyuyup kalarak güneş doğunca uyandığı sahabe tarafından nakledilerek bize ulaşılmıştır. Bu rivayetlerin ilki İbn Mesud'dan gelmektedir. Anlattığına göre Hudeybiye dönüşü Rasulullah ve sahabe düz, kumsal bir yerde konakladıkları sırada Bilal'i nöbetçi bırakarak istirahate çekilmişlerdi. Güneş doğuncaya kadar kimse uyanamadı. Uyandıkları vakit ise Rasulullah, *"Daha önce kıldığınız gibi yapınız"* buyurdu. Bunun üzerine normal vaktinde kılar gibi sabah namazını kıldıkları bildirilmektedir.⁵⁰⁷

Hayber ve Vadi'l Kur'a dönüşünde yaşanan benzer olaylar da anlatılmaktadır.⁵⁰⁸ Tebuk dönüşünde ise Rasulullah'ın istirahate çekildiği ve güneş bir mızrak yükselene kadar uyanmadığı kaydedilmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in uzak olmayan bir yere giderek sabah namazından önce iki rekât kıldığını, sonra sabah namazını kıldığı Ukbe b. Amir tarafından nakledilmektedir.⁵⁰⁹ Farklı zaman dilimlerinde yaşanmış olması muhtemel böyle bir olay sonrasında Hz. Peygamber'in namazını vaktinde kılar gibi öncesindeki iki rekâtla birlikte kıldırıldığı anlaşılmaktadır.

Bu haberler Rasulullah'ın ümmetine uyuyarak namazı geçirmeleri durumunda nasıl davranmaları gerektiği, uyku ile geçici olarak mükellefiyetin kaldırıldığını göstermiş olmaktadır. Zira Hz. Peygamber ümmeti için her konuda örnek olmakta; *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle kılınız"*⁵¹⁰ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber'in genel uygulamasının sabah namazında kıraati uzun tutmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira bahsedildiğine göre Rasulullah sabah namazını kıldırırken genelde iki rekâtta ya da iki rekâttan birinde altmıştan yüze kadar ayet

⁵⁰⁶ Abdurrezzâk, I, 573.

⁵⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, XIV, 161; Ahmed b. Hanbel, I, 386, 391; Ebu Davut, I, 106; İbn Kayyım, III, 356.

⁵⁰⁸ Malik b. Enes, ss. 13-14; Vakıdî, II, 811; Abdurrezzâk, I, 587; İbn Hişâm, III, 355; Müslim, I, 471; Ebu Davut, I, 103; Taberî, **Tarih**, III, 16-17.

⁵⁰⁹ Vakıdî, III, 1015; İbn Kayyım, III, 541.

⁵¹⁰ Buhari, I, 155.

okurdu.⁵¹¹ Ancak bazı durumlarda kıraati kısa surelerden seçerdi. Bunun nedenini anlamamıza yardımcı olacak bir haberde bahsedildiğine göre Rasulullah bir sabah namazının ilk rekâtında altmış ayet okumuş, ikinci rekâtta ise üç ayet ya da Kevser suresi okuyarak namazı tamamlamıştı. Bunun sebebi kendisine sorulduğunda ise arka saflardan duyduğu çocuk ağlaması nedeni ile annesine eziyet vermemek, çocukla bir an evvel ilgilenmesini sağlamak için kıraati kısa tutarak namazı tamamladığını bildirdiği anlatılmaktadır.⁵¹²

Hiz. Peygamber, sabah namazlarında yukarıda da bahsettiğimiz gibi kıraati bazen uzun tutar yüz ayete kadar okur, bazen de kısa surelerden seçerdi. Kaynaklarda yer alan haberlerde okuduğu ayetlere dair çeşitli bilgiler verilmektedir. O bazen Rum suresini; bazen Kâf ve İhlâs,⁵¹³ Tur,⁵¹⁴ Tekvir,⁵¹⁵ Fecr, Vakıa ve benzeri sureleri⁵¹⁶ okurdu.⁵¹⁷

Yine bu konu ile ilgili görülebilecek başka bir haberde Medine'ye gelen bir grubun Hiz. Peygamber'in seferde olması nedeni ile görüşemeyip döndükleri sırada Rasulullah ile yolda karşılaştıkları anlatılmaktadır. Bu sırada sabah namazının vakti girmiş, Rasulullah da İhlâs ve Kâfirûn surelerini okuyarak sabah namazını kıldırmıştır.⁵¹⁸ Başka bir rivayette ise Fetih Günü Rasulullah'ın sabah namazında Müminûn suresini okuduğu;⁵¹⁹ yine İbn Hacer de Abdullah b. Amr'dan rivayetle Rasulullah'ın sabah namazında Müminûn suresi okuduğu zikredilmektedir.⁵²⁰

Cuma günü sabah namazında ise genel olarak Hiz. Peygamber'in rekâtlardan birinde Secde suresini okumayı adet edindiği anlaşılmaktadır. Diğer rekâtta mufassal surelerden⁵²¹ biri, başka bir rivayete göre ise İnsân suresini okurdu.⁵²² Farklı bir

⁵¹¹ Buhari, I, 136; Tirmizî, II, 109.

⁵¹² Abdurrezzâk, II, 364; İbn Ebî Şeybe, II, 57; Buhari, I, 173, 210.

⁵¹³ İbn Hacer, III, 599.

⁵¹⁴ Buhari, I, 187.

⁵¹⁵ İbn Ebî Şeybe, I, 353; Müslim, I, 336.

⁵¹⁶ Abdurrezzâk, II, 115.

⁵¹⁷ İbn Hacer, I, 81.

⁵¹⁸ Müslim, I, 502; İbn Hacer, II, 239-240.

⁵¹⁹ Abdurrezzâk, II, 102-103; İbn Hacer, III, 184.

⁵²⁰ İbn Hacer, III, 711.

⁵²¹ Mufassal Sure: Kur'ân-ı Kerim'in sonundaki kısa sûrelere denir. Hucurât sûresinden Bürûc sûresine kadar olan otuz altı sûreye tıval-ı mufassal, Bürûc'tan Leyl sûresine kadar olan yedi sûreye evsat-ı mufassal, Leyl'den Nâs sûresine kadar olan yirmi iki sûreye de kısar-ı mufassal denir. Bkz. <https://kuran.diyaret.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/42-mufassal> (03.03.2020)

⁵²² Abdurrezzâk, II, 117; İbn Ebî Şeybe, II, 140-141; Buhari, I, 215; Tirmizî, II, 398; Şiblî, II, 16-17.

rivayette ise bir yolculuk esnasında sabah namazını Muavvizeteyn⁵²³ ile kıldığı zikredilmektedir.⁵²⁴

Hız. Peygamber'in sabah namazının ilk rekâtını uzattığı da kaynaklarda zikredilmektedir. Bundaki maksadının geç kalan cemaatin ilk rekâta yetişmesi olduğu aşîkârdır.⁵²⁵ Çünkü Rasulullah cemaate çok önem verirdi ve sahabenin farz namazlarını cemaat ile kılmasını tavsiye ederdi. Bu konudaki hassasiyetini gösteren bir haber Mihcen tarafından nakledilmektedir. Burada anlatıldığına göre Rasulullah mescide geldi ve kamet getirilince namaza durdu. Mihcen onunla beraber namaza kalkmamıştı. Namazı bitirince Mihcen'in yanına giderek "*Cemaatle namaz kılmadın, sen Müslüman değil misin?*" deyince "*Evet Ya Rasulallah Müslümanım ama namazımı evde kıldım*" deyince Rasulullah "*namazı kılmış olsan da cemaate gelince tekrar kıl*" buyurdu.⁵²⁶

Başka bir haberde anlatıldığına göre gözleri görmeyen İtban b. Malik, cemaate gelmeyip namazlarını evde kılmak için Hız. Peygamber'den izin istemesi üzerine, ezanı duyup-duymadığını sordu. İtban'ın duyduğunu söylemesi üzerine ise evde kılmasına izin vermedi.⁵²⁷ Ancak farklı kaynaklarda bu haber ama olan Abdullah b. Ümmü Mektum için anlatılmıştır.⁵²⁸ İtban b. Malik'in ise Rasulullah'ın evine gelip namaz kılmasını ve daha sonra kendisinin de orada namaz kılmasını istediği evine giderek orada namaz kıldığı ve bundan sonra orada namazını kılmasına müsaade ettiği yazmaktadır.⁵²⁹

Rasulullah'ın sabah namazında kunut yaptığına dair haberler de görmekteyiz. Bilindiği üzere Hız. Peygamber Taif'te karşılaştığı kötü muamele sonrasında bile beddua yerine Rabbine sığınarak şöyle dua etmiştir:

*Allah'ım! Güçsüzlüğümü, çaresizliğimi ve halkın nazarında hakir görülüşümü
Sana arz ve şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen zayıfların
Rabbi sensin! Sen benim Rabbimsin! Beni kimin eline bırakıyorsun? Senden uzak*

⁵²³ İki koruyucu anlamına gelen muavvizeteyn Kuran-ı Kerim'de yer alan Felak ve Nas sureleri için kullanılan bir terimdir. Bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/41-muavvizeteyn> (03.03.2020).

⁵²⁴ İbn Ebî Şeybe, X, 539-540.

⁵²⁵ Abdurrezzâk, II, 104.

⁵²⁶ Malik b. Enes, s. 132; Müslim, I, 454.

⁵²⁷ İbn Sa'd, III, 550.

⁵²⁸ Abdurrezzâk, I, 497; Müslim, I, 452; Ebu Davud, I, 130.

⁵²⁹ Buhari, I, 162.

*olan ve beni gördükçe yüzünü asan kimselere mi? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Bu, Senin bana karşı bir öfkenden dolayı değilse buna aldırış etmem. Fakat af ve merhametin benim için gazabından daha geniştir. Senin gazabına uğramaktan, karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiret işlerini ıslah eden Senin ruhuna sığınırım! Her şey Senin rızan içindir. Güç ve kuvvet ancak Sende'dir.*⁵³⁰

Yıllardır karşılaştığı eziyetlere rağmen beddua yerine dua etmeyi tercih eden Hz. Peygamber'in Maune Kuyusu⁵³¹ olayının haberinin geldiği gecenin sabah namazından itibaren beddua ettiği anlatılmaktadır.⁵³² Zira Enes'den gelen bir rivayette bahsedildiğine göre Rasulullah'ın bu sahabenin ölümüne üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzüldüğü görülmemiştir.⁵³³ İbn Abbas'tan gelen rivayette bir ay boyunca öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazında⁵³⁴ Ri'l, Zekvan, Usayye ve Lihyân kabileleri üzerine beddua içerikli kunut yaptığı anlatılmaktadır.⁵³⁵

Uhud'da müşrikler tarafından yaralanarak dişi kırılan Hz. Peygamber'in “*Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Bilakis rahmet olarak gönderildim*” buyurarak sitem etse dahi bedduadan kaçındığına dair haberin yanı sıra,⁵³⁶ Buhari'de yer alan bir rivayette bu olayın üzerine sabah namazının son rekâtinde rükûdan başını kaldırıp “*Semiallahulimenhamideh*” dedikten sonra “*Ya Allah, filan filana lanet et*” diye kunut yaptığı anlatılmaktadır.⁵³⁷

⁵³⁰ İbn Hişam, II, 61-62; **Hadislerle İslam**, DİB, Ankara, 2014, 1. Baskı, II, 65.

⁵³¹ Amiroğullarının lideri Ebu Berâ' İslam'la ilgili bilgi almak için Rasulullah ile görüşmeye gelmiş, kendilerine dini anlatacak kimseler göndermesini istemişti. Necd bölgesini çok güvenilir bulmayan Hz. Peygamber önce tereddüt etse de sonra Suffe'de yetişmiş çok iyi bir Kur'an eğitimi almış olan ve kendilerine kurra denilen yetmiş kişilik grubu İslam'ı anlatmaları gayesiyle gönderdi. Heyetin başında Ensar'dan Münzir b. Amr bulunuyordu. Hz. Peygamber yanlarına kabilenin ileri gelenlerine hitaben yazdığı bir de mektup gönderdi. Medine-Mekke yolu üzerinde bulunan Maune kuyusu yerden konaklayan heyet pusuya düşürüldü. Öldü zannedilerek bırakılan Ka'b b. Zeyd ve esir alınan Amr b. Ümeyye dışında tüm heyet burada şehit edildi. Bkz. İbn Hişam, III, ss. 193-195; Vakıdî, I, 346-347.

⁵³² Vakıdî, I, 349-350.

⁵³³ Buhari, VII, 165; Müslim, I, 469.

⁵³⁴ İbn Kayyım, I, 272-273.

⁵³⁵ Abdurrezzâk, II, 446; İbn Sa'd, II, 53-54; İbn Ebî Şeybe, II, 310; Ahmed b. Hanbel, III, 162, 167, 109; Buhari, V, 42 VII, 165; Müslim, I, 468-469; İbn Kayyım, I, 272-273, 280, “Allah'ım! Mudar kabilelerini perişan et. Allah'ım! Onların yıllarını Yusuf peygamberin kıtlık yılları gibi çetin kıl, başlarına dar getir!” “Allah'ım! Sana ve Resulüne isyan eden Lihyanoğulları, Ri'l, Zekvân ve Usayye kabilelerine lanet et”

⁵³⁶ Müslim, IV, 2007.

⁵³⁷ Buhari, V, 35.

İşkence altında olan ashabı için Rasulullah'ın namazlarında dua ettiğini bildiren haberler de karşımıza çıkmaktadır. Bu haberlerde bahsedildiğine göre Hz. Peygamber kırk gün boyunca sabah namazlarında rükûdan sonra “Allah’ım, müminlerden güçsüz olanları kurtar! Allahım Velid b. Velid’i, Ayyas b. Ebî Rabia’yı ve Seleme b. Hişam’ı kurtar”⁵³⁸ diye kunut yapmaktadır.⁵³⁹ Abdurrezzâk’da yer alan haberde Rasulullah’ın kunut yapacağı zaman ellerini göğsü seviyesine kadar kaldırdığı, sonra da ellerini yüzüne sürdüğü de bildirilmektedir.⁵⁴⁰

Bununla birlikte sabah namazının yanı sıra akşam namazında da kunut yaptığına dair haberler de kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁴¹ Genel olarak Hz. Peygamber’in bedduadan kaçındığı ama Maune olayı gibi istisna olaylar sonrası acısını, derdini Rabbine bu şekilde arz ettiği anlaşılmaktadır.

2.1.1.2.2. Öğle Namazı İle İlgili Sünneti

Hz. Peygamber’in öğle namazını kıldığı zaman diliminin tespitine yönelik rivayetler incelendiğinde ilk olarak Cibril hadisi karşımıza çıkmaktadır. Burada anlatıldığına göre namazların vaktini belirlemek maksadı ile Cibril Hz. Peygamber’e geldi ve öğle namazını güneş tepeden aşınca kıldırdı.⁵⁴² Abdurrezzâk da yer alan bir haberde de aynı şekilde Rasulullah’ın güneş tepeden aştığı zaman öğle namazını

⁵³⁸ Ayyaş b. Ebû Rebîa: Halid b. Velid ve Ebu Cehil’in amcazadesi, aynı zamanda Ebu Cehil’in ana bir kardeşidir. İlk Müslümanlardan olan bu sahabe Habeşistan’a hicret edenlerdendi. Daha sonra Rasulullah’ın Medine’ye hicret edeceğini duyup Mekke’ye dönmüş, Hz. Ömer ile birlikte Medine’ye hicret için yola çıkmıştı. Ancak yolda kendisini yakalayan kardeşleri onu yalanlarla kandırarak Mekke’ye geri götürerek hapsetmiş ve işkence etmişlerdi. Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Ayyâş b. Ebû Rebîa”, **DİA**, cilt: 4, İstanbul, 1991, ss. 296-297.

Seleme b. Hişam: Ebu Cehil’in kardeşi ve ilk Müslümanlardandır. İşkencelere dayanamayarak Habeşistan’a hicret etmiş, ancak burada iken Mekke’nin ileri gelenlerinin Müslüman olduğunu duyarak Mekke’ye geri dönmüştü. Medine’ye hicret için hazırlanırken Ebu Cehil tarafından hapsedilerek işkenceye maruz bırakıldı. (bkz. Hasan Cirit, “Seleme b. Hişam”, **DİA**, cilt: 36, İstanbul, 2009, ss. 406-407.)

Velid b. Velid: Halid b. Velid’in baba bir kardeşidir. Bedir savaşı sırasında Abdullah b. Cahş tarafından esir alınarak Medine’ye getirilmiştir. Kardeşi Halid fidyasını ödeyerek onu kurtarmış, ancak Velid Mekke yolunda kaçarak Medine’ye dönmüş ve Müslüman olmuştur. Daha sonra kardeşleri ile Mekke’ye dönmüş ancak burada Ayyaş ve As b. Hişam ile birlikte hapsedilerek işkenceye maruz bırakılmıştı. (bkz. Cemal Ağırman, “Velid b. Velid”, **DİA**, cilt: 43, İstanbul 2013, s. 37.)

Bu üç sahabenin Mekke’de müşriklerin işkencelerine maruz kalmaları Rasulullah’ı derinden üzmüştür.

⁵³⁹ Buhari, VII, 165; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 693.

⁵⁴⁰ Abdurrezzâk, III, 123.

⁵⁴¹ Abdurrezzâk, III, 113; İbn Ebî Şeybe, II, 311; Buhari, II, 14.

⁵⁴² Abdurrezzâk, I, 535.

kıldığı kaydedilmektedir. Yine Abdurrezzâk eserinde yer verdiği bir nakilde Enes'in *"kış mevsiminde Rasulullah ile birlikte öğle namazını kıldığımızda gündüzün geçen kısmının mı, yoksa kalan kısmının mı daha fazla olduğunu bilemezdik"* dediği yer almaktadır.⁵⁴³ Bu haberle Rasulullah'ın kış mevsiminde öğle namazını günün hemen hemen tam ortasına denk gelen bir zaman diliminde kıldığını anlaşılmaktadır.

Bu rivayete benzer diğer bir habere göre de Hz. Peygamber öğle namazını, şiddetli soğuk olduğu vakitlerde erken kıldırır, sıcak şiddetli olduğu zamanlarda da ise namazı serinlik vaktine kadar geri bırakırdı.⁵⁴⁴ Benzer bir bilgi İbn Hacer'de ve Buhari'de yer almaktadır. Burada zikredildiğine göre Rasulullah, şiddetli sıcaklarda öğle namazını tehir edilmesini buyurdu.⁵⁴⁵ Bu bilgiler ışığında Hz. Peygamber'in cemaatin namaza katılımını kolaylaştırmak maksadı ile sıcak zamanlarda öğle namazını biraz daha havanın serinlediği vakte bırakmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tüm bunların yanı sıra kaynaklardan öğrendiğimize göre Rasulullah şiddetli sıcak zamanlarında da öğle namazını kıldırırmaktaydı. Zira Buhari'de yer alan bir haberde Rasulullah ile birlikte öğle namazını kılan sahabe, sıcağı kesmek için elbiselerinin üzerine secde ettiklerini anlatmaktadır.⁵⁴⁶ Yine İbn Hişam'da yer alan bir haberde Ebu Ubeyde gündüzün şiddetli sıcağında yürüyerek Mescide geldiğini ve Rasulullah'ın öğle namazını kıldırıldığını kaydetmektedir.⁵⁴⁷

Rasulullah öğle namazının ilk rekâtında Fatiha ile beraber uzunca bir sure okur, ikinci rekâtında ise daha kısa okurdu.⁵⁴⁸ Yukarıda da zikrettiğimiz gibi sabah namazında da böyle yapıyordu ki bunun nedeninin geç kalan cemaatin ilk rekâta yetişmesi arzusunun olmasının muhtemel olduğunu belirttik.

Rasulullah öğle ve ikindi namazlarında kıraati gizli yaptığından dolayı cemaat, onun kıraatini sakalının titremesinden anladıklarını nakletmektedir.⁵⁴⁹ Kaynaklarda Ebu Said'den nakille gelen bir haberde sahabenin bu yolla Rasulullah'ın öğle ve ikindi namazındaki kıraatinin kaç ayet olduğunu tahmin etmeye çalıştığı anlatılmaktadır.

⁵⁴³ Abdurrezzâk, I, 544; Ahmed b. Hanbel, III, 160.

⁵⁴⁴ Buhari, I, 135; Ebu Davut, I, 96; Nesâî, I-II, 248.

⁵⁴⁵ Malik b. Enes, s. 15; Buhari, I, 136; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 578.

⁵⁴⁶ Buhari, I, 137; Ahmed b. Hanbel, III, 101.

⁵⁴⁷ İbn Hişam, II, 310.

⁵⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, II, 403; Buhari, I, 185; Müslim, I, 333; Ebu Davut, I, 184.

⁵⁴⁹ Abdurrezzâk, II, 70; İbn Ebî Şeybe, II, ss. 528-529; Buhari, I, 185.

Şöyle ki öğle namazındaki ilk iki rekâtta otuz ayet ve son iki rekâtta ise otuzun yarısı kadar okuduğunu; ikindi namazının ilk iki rekâtında öğle namazındaki son iki rekâtın aynı miktarı yani on beş ayet, ikindi namazının son iki rekâtında ise ilk ikisinin yarısı kadar okuduğunu tahmin ettikleri zikredilmektedir.⁵⁵⁰ Yine nakledildiğine göre Rasulullah öğle ve ikindi namazını kıldırırken, birinci ve ikinci rekâtta Fatiha ile birlikte başka sure okurken; üçüncü ve dördüncü rekâtta Fatiha'dan başka sure okumazdı⁵⁵¹

Hiz. Peygamber'in öğle ve ikindi namazlarında kıraati gizli olduğu için sahabenin onun hangi sureleri okuduğunu bilemediği kaydedilirken diğler bazı gelen rivayetler ise öğle ve ikindi namazında Tarık ve Burûc, diğler bir rivayette de A'la suresi okuduğu bildirilmektedir.⁵⁵²

Bu konuyla ilgili gelen bir başka rivayette anlatıldığına göre Rasulullah sabah namazında Müminun, Tekvir, Kâf suresini okurken; öğle ve ikindi namazlarının kıraatini sabah namazından daha kısa tutardı. Öğle namazının birinci ve ikinci rekâtında Fatiha'dan sonra uzunca bir sure okurdu. Aşhap Rasulullah'ın kıldığı öğle namazının ilk iki rekâtının uzunluğunun bir kişinin Secde suresini okuyabileceği müddet olduğunu zikretmektedir.⁵⁵³

2.1.1.2.2.3. İkinci Namazı İle İlgili Sünneti

Rasulullah'ın ikindi namazını kıldırıldığı vakte yönelik haberler kaynakta yer almaktadır. Bu haberlerde bahsedildiğine göre Hiz. Peygamber ikindi namazını kıldırdıktan sonra cemaatten biri Medine'nin en uzak yerine gidip-döndüğünde dahi güneş hala gökyüzünde parlamaktaydı.⁵⁵⁴ Hiz. Ayşe'den nakille verilen başka bir haberde ise Rasulullah ikindi namazını kıldığında güneşin odasından çıkmamış olduğu kaydedilirken;⁵⁵⁵ diğler tarafta yine Hiz. Ayşe'den gelen bir haberde ise Hiz. Peygamber ikindi namazını güneş ışığı odasından tamamen çıktıktan sonra kılardı.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, II, 403; Müslim, I, 334; Tirmizî, II, 111; İbn Kayyım, I, 210; Şiblî, II, 16-17.

⁵⁵¹ Malik b. Enes, s. 79; İbn Ebî Şeybe, I, 372; Buhari, I, 185; Müslim, I, 333; İbn Kayyım, I, 245-246.

⁵⁵² İbn Ebî Şeybe, I, 356; Ebu Davut, I, 185; Tirmizî, II, 111.

⁵⁵³ İbn Ebî Şeybe, I, 356; Tirmizî, II, 111.

⁵⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, I, 327; Ahmed b. Hanbel, III, 161; Buhari, I, 137, 138; Ebu Davut, I, 97; Nesâî, I, 252.

⁵⁵⁵ Malik b. Enes, s. 4; Buhari, I, 137.

⁵⁵⁶ Abdurrezzâk, I, 548.

Abdurrezzâk Ebû Said el-Hudri'den nakille verdiği haberde Rasulullah'ın ikinci namazını günün ortasında kıldırıldığını kaydetmektedir.⁵⁵⁷ Tüm bu haberleri birlikte değerlendirdiğimizde şöyle bir sonuca varmak mümkün olacaktır: Rasulullah'ın ikinci namazını genel olarak vakit girdikten hemen sonra kıldırılmayı tercih etmiş ancak zaman zaman muhtemeldir ki ümmetine genişlik sağlaması nedeni ile namazı vaktin ilerleyen dilimlerine de ertelemiş olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci namazının kıraatine dair rivayetleri öğle namazı kıraati ile birlikte ele aldığımız için tekrara girmek istemedik.

2.1.1.2.2.4. Akşam Namazı İle İlgili Sünneti

Hiz. Peygamber'in akşam namazı ile ilgili sünnetine dair haberleri ele aldığımızda ilk olarak yine Cibril hadisine başvuruyoruz. Zira Cibril Hiz. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretmek için art arda iki gün gelerek sabah, öğle, ikinci ve yatsı namazları için iki farklı vakitte namazları kıldırılmış ve bu zaman dilimlerini namazların vakti olarak bildirmişti. Ancak akşam namazı için ise her iki günde de aynı vakitte, sadece güneş battığında bu namazı kıldırıldığı haberde zikredilmiştir.⁵⁵⁸

Cabir b. Abdullah'tan gelen bir rivayete göre Rasulullah ile birlikte Mescid'de akşam namazını kılan sahabe namaz bittikten sonra bir mil -yaklaşık 1,6 km- uzaklıkta olan evlerine dönerdi. Dönüş sırasında hava, attıkları okların düştüğü yerleri görece kadar aydınlık olurdu.⁵⁵⁹ Diğer bir rivayet de Buhari'de karşımıza çıkmaktadır. Burada bildirildiğine göre Rasulullah akşam namazını güneş gizlendiği zaman yani ufuk çizgisinin arkasına girip görünmez olduğu zaman kılardı.⁵⁶⁰ İbn Hacer'de yer alan bir haberden ise Rasulullah'ın akşam namazını yıldızların birbirine girinceye kadar geciktirilmemesi yönünde bir âdeti olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶¹ Tüm bu haberler göstermektedir ki Hiz. Peygamber güneş batar batmaz akşam namazını kılar havanın kararmasına kalmadan vakti tamamlardı.

⁵⁵⁷ Abdurrezzâk, I, 550.

⁵⁵⁸ Abdurrezzâk, I, 555; Ebu Davut, I, 99.

⁵⁵⁹ Abdurrezzâk, I, 552; İbn Ebî Şeybe, I, 329.

⁵⁶⁰ Buhari, I, 140.

⁵⁶¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 582

Hız. Peygamber'in akşam namazındaki kıraatine gelince ise bu konuya dair çeşitli haberlerden edindiğimiz bilgilere dayanarak Tur,⁵⁶² Kâfirûn,⁵⁶³ Duhan,⁵⁶⁴ Mürselat,⁵⁶⁵ Tîn surelerini ve iki rekâtta A'raf suresini⁵⁶⁶ okuduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.2.2.5. Yatsı Namazı İle İlgili Sünneti

Hız. Muhammed'in yatsı namazını kıldığı vakte yönelik haberlere kaynaklarda rast gelmekteyiz. Buhari'de bildirildiğine göre Rasulullah yatsı namazını gecenin ilk üçte birine, hatta yarısına kadar geciktirmekte bir sakınca görmezdi.⁵⁶⁷ İbn Ebî Şeybe'de yer alan bir rivayette de anlatıldığına göre bir gün Hız. Peygamber şafak kaybolunca, ertesi gün ise gecenin üçte birinden sonra yatsı namazını kıldırdı.⁵⁶⁸

Abdullah b. Ömer'den gelen bir haberde bahsedildiğine göre yatsı namazı için toplanan cemaat Rasulullah'ın mescide çıkmasını bekliyorlardı. Vakit gecenin üçte birini geçmek üzere iken Hız. Peygamber gelerek ümmetine ağır gelmeyecek olsa yatsı namazını bu vakitte kıldırabileceğini söylediği nakledilmektedir.⁵⁶⁹ Benzer bir haberde de anlatıldığına göre ateme⁵⁷⁰ vaktine kadar yatsı namazı için mescide çıkmayan Rasulullah'ın kapısına giden Hız. Ömer namaz için bekleyen kadın ve çocukların uyuduğunu söyleyerek Hız. Peygamber'i namaza çağırdı. Bunun üzerine Rasulullah'ın yeni abdest almış olarak dışarı çıktığı ve *“eğer ümmetim üzerine meşakkat verecek olmasaydım bu namazı işte bu saatte kılmalarını emrederdim”*; diğer bir haberde de dışarı çıktıktan sonra *“Şu yatsı namazını geciktirin. Çünkü siz, bu namaz sayesinde diğer ümmetlere karşı üstün kıldınız. Sizden önceki hiçbir ümmet bu namazı kılmamıştır”* buyurduğu bildirilmektedir.⁵⁷¹

⁵⁶² Abdurrezzâk, II, 108; Buhari, I, 186; Ebu Davut, I, 186; Tirmizî, II, 113; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 485.

⁵⁶³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 360.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, IV, 364.

⁵⁶⁵ Malik b. Enes, s. 78; İbn Ebî Şeybe, I, 358; Buhari, I, 185; Müslim, I, 338; Ebu Davut, I, 186; Tirmizî, II, 111.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, I, 358.

⁵⁶⁷ Buhari, I, 143.

⁵⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, XIV, 254.

⁵⁶⁹ Ebu Davud, I, 99.

⁵⁷⁰ Ateme (العتمة): Gecenin bir bölümü, güneşin batışından sonra beliren kızılığın kaybolmasıyla başlayan ve gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar uzayan vakit. Bkz. Abdülaziz Bayındır, “Ateme”, **DİA**, cilt: 4, İstanbul 1991, s.52.

⁵⁷¹ Abdurrezzâk, I, 557; İbn Ebî Şeybe, II, 439-440; Buhari, I, 141-142.

Tüm bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in yatsı namazını geç vakitte kılmayı daha faziletli gördüğü, ancak ümmetine kolaylık sağlama ilkesinden hareketle bu namazı, zaman zaman aydınlık kaybolunca hemen kıldırıldığını söylemek mümkündür.

Hz. Muhammed'in yatsı namazından önce uyumayı ve bu namazdan sonra oturup konuşmayı sevmediğine dair kaynaklarda yer alan haberler dikkat çekmektedir.⁵⁷² Bu bilgi ışığında Rasulullah'ın istirahat yatsı namazı vaktinden sonra çekildiği, akşam namazı ile yatsı namazı arasında uyumayıp aile işleri yahut kendi özel işleri ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Rasulullah'ın yatsı namazındaki kıraati ile ilgili bir şey söylemek mümkün olmayacaktır. Yalnız seferde olduğu bir sırada kıldırıldığı yatsı namazını anlatan bir haberde zikredildiğine göre onun, iki rekâtın birinde Tîn suresini okuduğu rivayet edilmektedir.⁵⁷³

Sabah namazı ile ilgili başlık altında da zikrettiğimiz üzere Rasulullah bir dönem sabah ve yatsı namazında kunut yapmıştır. Bu haberlerde bahsedildiğine göre Hz. Peygamber yatsı namazını kıldırırken rükûdan kalktığı zaman, secdeye varmazdan evvel şu şekilde dua ederdi.⁵⁷⁴

Ya ALLAH, Ayyaş İbn Rebia'yı kurtar! Ya Allah, Seleme bin Hişam'ı kurtar! Ya Allah el-Velid bin Velid'i kurtar! Ya Allah, kâfirler elinde bunalıp zayıf ve aciz görülen diğer müminleri de kurtar! Ya Allah Mudar'ı daha beterine, (içinde bulundukları)bu yılları Yusuf Peygamber'in o şiddetli yıllarına benzet!

2.1.1.2.2.6. Cuma Namazı ile İlgili Sünneti

Bu bölümde beş vakit namaz dışında ele alacağımız diğer konu Cuma namazıdır. Fıkî boyutuna fazla girmekle kaydıyla bilindiği üzere Cuma namazının farziyeti Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. Bu nedenle biz de Rasulullah'ın Cuma namazı ile ilgili uygulamalarını bu bölüm altında incelemeyi uygun gördük.

⁵⁷² Abdurrezzâk, I, 562-563; İbn Ebî Şeybe, II, 280; Buhari, I, 142.

⁵⁷³ Malik b. Enes, s. 80; Abdurrezzâk, II, 112; İbn Ebî Şeybe, I, 359; Buhari, I, 186; Müslim I, 339; Tirmizî, II, 115.

⁵⁷⁴ Buhari, VII, 165; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 693

Genel olarak bilinen Rasulullah'ın ilk Cuma namazı hicret esnasında Ranuna vadisinde kıldığıdır. Ancak birçok kaynakta yer alan bir haber göstermektedir ki hicretten evvel de bu namaz Medineli Müslümanlar tarafından kılınmaktaydı. Hatta bazı fıkıhçılar Cuma namazının hicretten evvel Mekke döneminde farz kılındığını iddia etmiş, bu görüşlerini temellendirmek maksadıyla İbn Abbas'tan gelen şu rivayeti öne sürmüşlerdir.⁵⁷⁵ Bu rivayette anlatıldığına göre Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmezden evvel kendisine Cuma namazı izni verilmiş, ancak Mekke'nin siyasi ve sosyal ortamı buna müsait olmadığı için Rasulullah Mus'ab b. Umeyr'e *“Yahudilerin istirahat için toplanıp Zebur'u açıktan okudukları güne bak. Sizler de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın, Cuma günü gündüz yarısından itibaren meyledince zeval vaktinde iki rekât namaz kılarak Allah'a ibadet edin”* diye yazarak bu görevi ona tevdi etmiştir.

Bu rivayetin farklı nakillerinde ise Mus'ab b. Umeyr'in Rasulullah'a mektup yazarak kendisinden Cuma namazının kılınması hususunda izin istediğinden bahsedilmektedir. Bu konunun ayrıntıları da rivayetlerde anlatılmaktadır.⁵⁷⁶ Zira bilindiği üzere Allah Rasulü Mus'ab b. Umeyr'i Medinelilere İslam'ı anlatması için gönderdi. Mus'ab onlara Kur'an-ı Kerim öğretiyor ve okutuyordu.⁵⁷⁷ Medineli Müslümanların isteği üzerine Mus'ab Allah Rasulü'ne mektup yazarak Cuma namazı kıldırma hususunda kendisinden izin istedi. Bunun üzerine Rasulullah *“Yahudilerin istirahat ilan ettikleri günü gözetle! Güneş zevale (tam tepeden batıya doğru) meyledince iki rekât namaz ile Allah'a yaklaş ve o iki rekâtın içinde (öncesinde) hutbe oku”* buyurarak izin verdi.⁵⁷⁸ Bu izni alan Mus'ab da Sehl ve Süheyl kardeşlere ait hurma kurutma yerlerinde inşa ettikleri mescitte beş vakit namaz ile birlikte Cuma namazını kıldırmağa başladı. Beyhâkî'de Mus'ab'ın on iki kişi ile birlikte bu namazı kıldığı kaydı da bulunmaktadır.⁵⁷⁹

Yine kaynaklarda sıkça karşımıza çıkan farklı bir rivayete göre ise Rasulullah Medine'ye hicret etmezden evvel ilk Cuma namazını Beydâ oğulları meydanında el-Hadamat⁵⁸⁰ denen yerde kırk kişilik cemaate kıldıran kişinin Es'ad b. Zürene

⁵⁷⁵ Zuhaylî Vehbe, **Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuhu**, Dimeşk: Darû'l-Fikr, 1989, II, 260-261.

⁵⁷⁶ Abdurrezzâk, III, ss. 159-160; Şibli, I, 476; Mustafa Fayda, “Arûbe”, **DİA**, cilt: 3, İstanbul 1991, s. 422.

⁵⁷⁷ Taberî, **Tarih**, II, 357.

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, III, 118.

⁵⁷⁹ İbn Sad, III, 609-610; Beyhakî, III, 179.

⁵⁸⁰ Bu yer Medine'ye 20 fersah (1 fersah 3 mil, 1 mil ise 1848,32 metredir.) uzaklıkta bulunan ve Hz. Ömer tarafından savaşlarda elde edilen hayvanlar ile askerlerin atlarının otlaması için koruluk olarak

olduğudur.⁵⁸¹ Hatta zikredildiğine göre toplandıkları bu günün adını Cuma koyan da onlardı.⁵⁸² Bu haberde de anlatıldığına göre Ensar “*Yahudilerin belli bir günü var, haftada bir toplanıyorlar. Hristiyanlar da aynı şekildedir. Bizim de toplanma günümüz olsun, o günde Allah’ı zikre delim ve O’na şükre delim*” şeklinde bir fikir ileri sürdüler. Bunun üzerine Cumartesi Yahudilerin günü, Pazar ise Hristiyanların günü diyerek Arûbe günü toplanmaya karar verdiler. Medineliler Arûbe gününde Es’ad b. Zürene’nin yanında toplandılar. Es’ad b. Zürene onlara namaz kıldırıldı ve vaaz etti. Toplandıkları güne de Cuma adını verdiler. Bahsedildiğine göre Es’ad b. Zürene cemaate bir koyun keserek sabah ve akşam yediler. Cemaate katılanların sayılarının az olması nedeni ile bu koyunun orada bulunanlara yettiği kaydedilmektedir.⁵⁸³

Tüm bu haberler ışığı altında söylenebilir ki Hz. Peygamber Medine’ye hicret etmeden ve Cuma ayeti⁵⁸⁴ inmeden evvel Medineliler Cuma namazını kılmışlardı. İlk kıldırılan kişinin Mus’ab ya da Es’ad olduğu yönündeki rivayet farklılığının nedeni ise aslında çok aşikârdır. Zira zikredildiği gibi Rasulullah hicret etmeden önce Mus’ab b. Umeyr’i Medinelilere İslam’ı anlatmak için göndermişti. Mus’ab b. Umeyr Es’ad b. Zürene’nin evinde kalarak onun da yardımıyla İslam’ı Medineliler arasında tebliğ ediyordu. Bu nedenle Mus’ab ile Es’ad b. Zürene’nin birlikte böyle bir girişimde bulunmuş olması olağandır. Burada dikkat çeken nokta Rasulullah Cuma namazının kılınmasını tavsiye ettiği dönemde, Medine’de henüz İslam hâkim değildi. Yani Müslüman bir yönetim altında olmamasına rağmen Hz. Peygamber Cuma namazının kılınmasında bir beis görmemişti.

Diğer taraftan kaynaklarda ilk Cum’a namazının hicret esnasında Benî Salim yurdunda Rasulullah tarafından kıldırıldığı şeklinde yaygın bir bilgi mevcuttur. Bu konuda anlatıldığına göre Mekke den Medine’ye doğru yola çıkan Hz. Peygamber pazartesi günü kuşluk vaktinde Amr b. Avf oğullarının bulunduğu Kuba’ya geldi. Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe günleri burada ikamet etti. Oranın halkı için bir

belirlediği bir yer (vadi) olup, orada bulunan bir köyün adıdır. (bkz: Ali İhsan Pala, “Cuma Namazına Dair”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 8, 2006, ss.285-302.)

⁵⁸¹ İbn Hişam, II, 88; Beyhakî, III, 177; İbn Kayyım, I, 372; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 49.

⁵⁸² İlk bölümde de zikrettiğimiz üzere Kureyşliler Arûbe günü Resulullah’ın sekizinci dedesi Ka’b bin Lûeyy’in etrafında toplanarak onun sohbetini dinlerlerdi. Bu sebeple Ka’b Arûbe gününe ‘toplanma günü’ manasına gelmek üzere cum’a adını vermiştir.

⁵⁸³ Beyhakî, III, 179- Bu sayının kırk ve on iki olduğu şeklinde farklı bilgiler bulunmaktadır- Pala, ss. 289.

⁵⁸⁴ Cum’a 62/9. “Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır”

mescit inşa etti ve Cuma günü Medine ye doğru yola çıktı. Benî Salim b. Avf yurduna vardığında, Ranuna vadisinde Cuma namazı farz kılındı. Rasulullah da onları hemen topladı ve hutbe irad etti. Zira bu İslam tarihinde Hz. Muhammed tarafından kılınan ilk Cuma namazı ve hutbe de ilk Cuma hutbesidir.⁵⁸⁵

Bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde şu sonuca varmak mümkündür. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Arûbe günü toplanarak sohbet etme, ibadet etme Araplar arasında bilinen bir adetti. Bu nedenle Rasulullah Mekke döneminde iken böyle bir toplanmayı arzu etmiş olması olağandır. Ancak o dönem Mekke müşriklerinin tutumu böylesi bir ibadete olanak sağlamamaktadır. Bunun yanında Yahudilerin ve Hristiyanların da toplanıp ibadet etmek için özel bir günleri olduğunu gören ve kendilerine ait böylesi özel bir ibadetin olması, toplanıp birlikte ibadet etme isteği Ensar için de mümkündür. Bu nedenle onların böyle bir isteğine Rasulullah'ın, Medine'deki Müslümanların cemaat olma bilincinin artması, İslam'ın yayılma hareketini kolaylaştırması gibi birçok getirisi olması ve bilemediğimiz çeşitli hikmetleri açısından olumlu cevap vermiş olması mümkündür. Bu nedenle hicretten önce Medinelilerin onun izniyle toplanarak Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürene öncülüğünde farz bir ibadet olmaksızın Cuma namazını kılıp, sohbet ettikleri; hicret esnasında da Hz. Peygamber Benî Salim yurdunda Ranuna vadisinde bulunduğu sırada Yüce Allah'ın bu namazı farz kıldığı ve Rasulullah'ın da hutbe irad ederek Cuma namazı kıldırıldığı anlaşılmaktadır.

Cuma namazının vakti yukarıda zikrettiğimiz rivayette Rasulullah'ın Mus'ab'a yazdığı mektupta söylediği gibi güneş tam ortadan batıya meylettiği zamandır. Bu konuyla ilgili kaynaklarda yer alan haberlerde Rasulullah'ın Cuma namazını güneş zeval vaktini geçip gölge düşmeye başladığı an kıldırıldığı bildirilmektedir.⁵⁸⁶ Başka bir rivayette ise Hz. Muhammed Cuma namazını kıldırdıktan sonra evlerine dönen sahabe, duvarların dibinde gölgelenebilecekleri bir gölgesi olmadığını nakletmektedir.⁵⁸⁷ Yani burada kastedilen gölgenin henüz yeni uzamaya başlamakta olduğudur.

Rasulullah'ın Cuma namazı ile ilgili âdeti hususunda ise İbn Abbas'tan gelen rivayet dikkatimizi çekmektedir. Bu haberde bahsedildiğine göre Rasulullah Cuma

⁵⁸⁵ İbn Sa'd, I, 236; Taberî, **Tarih**, II, 394; İbn Kayyım, III, 58; Pala, s. 289.

⁵⁸⁶ Abdurrezzâk, III, 177; İbn Sa'd, I, 250; Buhari, I, 217; Ebu Davud, I, 249; Tirmizî, II, 377

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 54; Buhari, V, 65; Ebu Davut, I, 249; Müslim, II, 589; Nesâî, III, 100.

namazından önce dört rekât kılar, Cuma ile bu dört rekât arasını herhangi bir şeyle ayırmazdı.⁵⁸⁸ Farklı diğer bir rivayette anlatıldığına göre ise Rasulullah hutbe okurken gelen sahabeden Suleyk el-Gatfânî'ye Rasulullah “*Gelmeden iki rekât kıldın mı?*” diye sormuş, onun “*hayır*” cevabı üzerine Rasulullah “*İki rekât kıl kısa olsun*” buyurmuştu.⁵⁸⁹ Bu haberler göstermektedir ki Hz. Peygamber iki ya da dört rekât namazı Cuma namazından önce kılınmasını teşvik etmiş ve kendi de kılmıştır.

Hz. Peygamber Cuma günü ayakta iken iki hutbe okur; iki hutbe arasında oturur, Kuran okur ve cemaate hatırlatmalarda bulunurdu.⁵⁹⁰ Rasulullah minbere çıkıp oturduğu zaman Bilal ezanı okurdu. Ezan bittikten sonra Rasulullah hutbesini verirdi. Birinci hutbeyi bitirdiğinde oturur ve sonra tekrar kalkıp ikinci hutbeyi verirdi. Hutbeden sonra kamet getirilirdi.⁵⁹¹

Rasulullah'ın hutbeyi de namazı da kısa tuttuğu görülmektedir.⁵⁹² Cuma namazlarında A'lâ ve Ğaşiye surelerini okuduğu zikredildiği gibi Cuma ve Münafikûn surelerini okuduğu da kaydedilmektedir.⁵⁹³ Cabir ise Cuma namazının birinci rekâtında Cuma suresi yahut Haşr suresini, ikinci rekâtında Münafikûn, A'lâ ve Ğaşiye surelerinden birini okuduğunu nakleder.⁵⁹⁴

Abdullah b. Ömer'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber Cuma namazından sonra evinde iki rekât daha kıları.⁵⁹⁵ Diğer taraftan başka bir rivayette Rasulullah'ın Cuma'yı kılan kişiye dört rekât daha kılmasını söylediği de nakledilmektedir. İbn Teymiyye de bu konuda şöyle bir yorum getirir ki kişi eğer bu namazı evde kıalarsa iki, mescitte kıalarsa dört rekât kılmalıdır.⁵⁹⁶

Rasulullah döneminde onun arkasında kadınların da Cuma namazını kıldığını anlamaktayız. Zira bu konuda Hasan Basri'den gelen bir rivayette muhacir kadınların da Hz. Peygamber ile birlikte Cuma namazını kıldıkları bildirilmektedir. Bu konuda

⁵⁸⁸ İbn Kayyım, I, 438.

⁵⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, II, 110; Buhari, I, 223; Nesâî, III, 107; İbn Kayyım, I, 434.

⁵⁹⁰ Malik b. Enes, s. 112; İbn Ebî Şeybe, II, 111; Buhari, I, 221, 223.

⁵⁹¹ Abdurrezzâk, III, 187.

⁵⁹² İbn Ebî Şeybe, II, 114; Müslim, II, 591.

⁵⁹³ Abdurrezzâk, III, 180; İbn Ebî Şeybe, XIV, 264; Müslim, II, 597-598.

⁵⁹⁴ Tirmizî, II, 397; Şiblî, II, 16-17.

⁵⁹⁵ Abdurrezzâk, III, 247; İbn Ebî Şeybe, II, 138; Müslim, II, 600-601; Tirmizî, II, 399; İbn Kayyım, I, 440.

⁵⁹⁶ İbn Kayyım, I, 440.

bahsedildiğine göre kadınların Cuma namazına gelirken koku sürünmemelerini tavsiye buyurduğu da görülmektedir.⁵⁹⁷

2.1.1.2.2.7. Hz. Muhammed Döneminde Bayram Namazı

Bu başlık altında incelediğimiz diğer bir konu ise Hz. Peygamber'in kıldığı bayram namazlarıdır. Kaynaklardaki haberlerden anladığımız üzere Rasulullah ilk bayram namazını hicretin ikinci yılında Ramazan bayramında kılmıştır.⁵⁹⁸

Rasulullah'ın âdeti bayram namazlarını mescidin dışında kıldırma şeklinde idi. Bu konudaki rivayetlerde bahsedildiğine göre Hz. Peygamber bayram namazlarını Medine'de doğu çıkışında “*el-Musallâ*” denilen yerde kıldırırdı. Sadece bir kere o da yağmur nedeni ile mescitte kıldırıldı.⁵⁹⁹ İbn Sa'd Rasulullah'ın fitır günü, bayram namazını Mescid'de kıldığını zikrettiği haberi de muhtemel bu günden bahsetmektedir.⁶⁰⁰ Zira bayram namazında cemaatin diğer namazlara göre daha kalabalık olması olağandır. Mescid'in bütün Medine halkını alacak kadar büyük olmaması Rasulullah'ın bu namazı açık alanda kıldırması sonucunu doğurmuştur diyebiliriz.

Bayram musallâsı, Medine'nin üç vadisinden biri olan Buthân'da olup Mescid'e 500 metre mesafedeydi. Bahsedildiğine göre Rasulullah Ramazan ve Kurban bayramı günlerinde sabah namazını Mescid'de kılar, ardından tekbirlerle musallaya giderdi.⁶⁰¹ Ramazan bayramı günü evden çıkan Hz. Peygamber namazgâha varıp namazı kılincaya kadar tekbir getirmeye devam ederdi. Namazı bitirdiğinde tekbiri keserdi.⁶⁰² (Kurban bayramında) Arefe günü öğle namazından itibaren tekbir getirmeye başlar, son teşrik günündeki öğle namazına kadar devam ederdi.⁶⁰³

Hz. Peygamber Ramazan bayramında namazı geciktirir, Kurban bayramında ise namazda acele ederdi. “*el-Musallâ*” ya vardığında ezan ve kâmet olmaksızın namaza başlardı.⁶⁰⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre Rasulullah, her iki bayramda da

⁵⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, II, 110.

⁵⁹⁸ Taberî, **Tarih**, II, 418; Şiblî, I, 258.

⁵⁹⁹ İbn Kayyım, I, 441.

⁶⁰⁰ İbn Sa'd, I, 248.

⁶⁰¹ Nebi Bozkurt, “Namazgâh”, **DİA**, cilt: 32, İstanbul 2006, ss. 357-358.

⁶⁰² İbn Ebî Şeybe, II, 164.

⁶⁰³ İbn Ebî Şeybe, II, 166.

⁶⁰⁴ Malik b. Enes, s. 177; İbn Sa'd, I, 249; Ahmed b. Hanbel, III, 310; İbn Ebî Şeybe, II, 168; Buhari, II, 4; Nesâî, III, 182.

namazı hutbeden önce,⁶⁰⁵ cemaatle kılardı. Rivayetlerde zikredildiğine göre ne Rasulullah ne de arkadaşları “*el-Musallâ*” ya vardıklarında bayram namazının önünde de sonunda da namaz kılmazlar,⁶⁰⁶ yalnızca iki rekât olarak eda ederlerdi.⁶⁰⁷

Rasulullah’ın bayram namazlarında okuduğu sureler ile ilgili haberlere baktığımızda ise genel olarak rivayetler Kâf, Kâmer sureleri ile Âla ve Ğaşiye sureleri yönündedir.⁶⁰⁸ Yine bu konu ile ilgili nakillerde bahsedildiğine göre şayet bayram, Cuma gününe tesadüf ederse Hz. Peygamber’in hem bayram hem Cuma namazında Ala ve Ğaşiye surelerini okuduğu nakledilmiştir.⁶⁰⁹

İbn Abbas tarafından bildirildiğine göre Rasulullah bayram namazında yedisi ilk rekâtta, beşi ikinci rekâtta olmak üzere toplam on iki tekbir getirirdi.⁶¹⁰ Bu konuda Ebu Musa’da gelen farklı bir rivayete göre ise Rasulullah’ın cenaze namazında olduğu gibi iki bayram namazında da dört tekbir getirdiği nakledilmektedir.⁶¹¹

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Rasulullah bayram namazını “*el-Musalla*” denilen açık alanda kılar; Musalla’ya giderken ve evine dönerken farklı yollardan geçmeyi tercih ederdi.⁶¹² İbn Ömer’in rivayetinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber bayram namazı için dışarı çıktığı zaman Bilal bir asa ile önden yürür, namazgâha geldiğinde ise asayı Hz. Peygamber’in önüne yere diker, namazda bu asa karşısında durur, kendisi ona doğru namaz kılar, cemaat de arkasında dururdu.⁶¹³ Bu bilgiden anlaşıldığı üzere açık alanda namaz kılan Rasulullah namaz esnasında önünden geçilmesini engellemek maksadı ile böyle bir uygulamaya gitmeyi adet etmiştir.

Kurban bayramında Hz. Peygamber’in uygulaması, kurbanın namazdan sonra kesilmesi yönündeydi. Zira rivayette anlatıldığına göre Rasulullah Kurban günü iki rekât bayram namazını kıldırdıktan sonra yüzünü cemaate dönerek; “*Bu günümüzde*

⁶⁰⁵ Malik b. Enes, s. 178; Abdurrezzâk, III, 278; İbn Sa’d, I, 249; İbn Ebî Şeybe, II, 169; Ahmed b. Hanbel, I, 220; Buhari, II, 4,5; Müslim, II, 602; Ebu Davut, I, 261; Tirmizî, II, 411; Nesâî, III, 183; İbn Kayyım, I, 443.

⁶⁰⁶ Abdurrezzâk, III, 275; İbn Ebî Şeybe, II, 177; Buhari, II, 5,12; İbn Kayyım, I, 443; Müslim, II, 606; Nesâî, III, 193.

⁶⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, II, 188; Buhari, II, 5, 12.

⁶⁰⁸ Malik b. Enes, s. 180; Abdurrezzâk, III, 297-298; İbn Ebî Şeybe, II, 176; Müslim, II, 607; Tirmizî, II, 415; Şiblî, II, 16-17.

⁶⁰⁹ Tirmizî, II, 413; Şiblî, II, 16-17.

⁶¹⁰ Abdurrezzâk, III, 85; İbn Ebî Şeybe, II, 172; Tirmizî, II, 416.

⁶¹¹ İbn Ebî Şeybe, II, 172.

⁶¹² Ebu Davut, I, 263; Tirmizî, II, 424; İbrahim Bayraktar, “Bayram”, *DİA*, cilt: 5, İstanbul 1992, ss. 259-261.

⁶¹³ Abdurrezzâk, II, 11; İbn Sa’d, III, 234; Buhari, I, 126; Müslim, I, 359.

ibadetlerimizin ilki namazdır. Ondan sonra evlerimize dönüp kurban kesmemizdir” buyurdu.⁶¹⁴

Bayram günlerinin Cuma’ya denk geldiği durumlarda ise Hz. Muhammed bayram namazını kıldırdıktan sonra cemaati Cuma namazına gelme ya da gelmeme durumunda serbest bırakırdı. Zira Abdurrezzâk da yer alan bir rivayette bildirildiğine göre, Cuma günü ve Ramazan bayramı ya da Cuma günü ve Kurban Bayramı bir güne denk geldiğinde Rasulullah ilk olarak bayram namazını kıldırarak hutbe verdi. Hutbeden sonra civar köylerden gelenlere köylerine dönmelerine izin verdi. Bundan sonra da iki bayram bir güne denk geldiği zaman bu uygulamaya devam edildi.⁶¹⁵

Bayram namazı ile ilgili son olarak belirtmek istediğimiz nokta şudur ki İbn Abbas’ın rivayetinden hareketle, Rasulullah’ın kızları ve hanımlarının da dolayısıyla diğer mümin kadınların da bayram namazlarına çıktığı anlaşılmaktadır.⁶¹⁶

2.1.1.2.2.8. Cenaze Namazı ile İlgili Uygulamaları

Müslümanların birbirleri üzerinde hakları olduğunu bildiren Rasulullah bunları şu şekilde zikretmektedir: *“Müminin mümin üzerinde altı hakkı vardır. Hastalandığında onu ziyaret eder, öldüğünde cenazesinde bulunur, kendisini davet ettiğinde davetine icabet eder, onunla karşılaştığında selam verir, aksırdığında ona hayır duada bulunur, yanında ve gıyabında onun için samimi davranır.”*⁶¹⁷

Bu nedenle ashabının cenazesine katılma konusunda hassas davranarak ümmetine örnek teşkil eden Hz. Peygamber’in bu namaza dair uygulamaları ile ilgili birçok haber kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır.

Rasulullah’ın cenaze namaz ile ilgili uygulamalarının ne tür olduğunu ele almadan önce şunu belirtmek de fayda olacaktır. Bu ibadetin her ne kadar adı namaz şeklinde geçse de, içinde secde ve rükû olmayan, bir nevi ölen kişinin arkasından yapılan bir dua niteliğindedir. Zira İslamî anlayışta secde ve rükû sadece Yüce Allah’a yapılmaktadır.

⁶¹⁴ Buhari, II, 7.

⁶¹⁵ Abdurrezzâk, III, 304.

⁶¹⁶ İbn Ebî Şeybe, II, 182; Müslim, II, 606.

⁶¹⁷ Nesâî, IV, 53; Beyhakî, III, 386’da beş hakkı bulunduğundan bahseder. “yanında ve gıyabında onun için samimi davranır” ifadesi Beyhakî’nin rivayetinde yer almamaktadır.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere câhiliyye Arapları arasında da cenaze namazına benzer bir ibadet bulunmaktaydı. Araplar ölen kişi adına ilan yaptırır, özel ağlayıcılar tutar ve onlar vasıtasıyla ağıt yaptırırlardı. Ölen kişi yıkanır kefenlenir ve cenaze için dua yapılarak bir nevi cenaze namazı kılınarak defnedilirdi.⁶¹⁸ Diğer birçok ibadette olduğu gibi Rasulullah İslami anlayışa ters düşmeyen birçok uygulamanın devamına ses etmezken tam tersi durumlarda ise yasaklamalar getirmişti. Bunun bir örneği olarak da Hz. Peygamber İslami dönemde ağlayıcı kişiler tutulup, ağıt yakılmasını yasakladı.

Rasulullah'ın bu ibadeti, ölmüş kişinin arkasında saf halinde cemaati toplayarak tekbir alarak dua etmek şeklindedir. Bu konudaki genel rivayetlere göre Hz. Peygamber dört tekbir ve bir selam ile cenaze namazını tamamlardı.⁶¹⁹ Tekbir sayısı konusunda⁶²⁰ ashabı arasında ihtilaf oldu ise de daha sonra dört tekbir olduğu konusunda ittifak sağlandığı İbn Ebî Şeybe'de yer alan haberde zikredilmektedir.⁶²¹

Hz. Peygamber cenaze namazını kılarken ilk tekbirde elini kaldırır sonra sağ elini, sol elinin üzerine koyar;⁶²² ilk tekbirden sonra Fatıha okurdu.⁶²³ Daha çok dua mahiyetinde olan bu ibadette Hz. Peygamber ölmüş kişi için *“Allah'ım! Dirimize, ölümüne, burada olan ve olmayanımıza, erkeğimize, kadınıma, küçüğümüze ve büyüğümüze mağfiret et”* diyerek dua ederdi.⁶²⁴ Cabir Rasulullah'ın cenaze namazı için özel bir dua belirlemediğini zikreder.⁶²⁵

Cenaze namazında Hz. Peygamber'in genel olarak uygulaması, özür olmadığı müddetçe bayram namazlarında olduğu gibi, Mescid dışında kılmaktı.⁶²⁶ Bunun yanında İbn Beydâ'nın cenazesini mescitte kıldığı zikredilmektedir.⁶²⁷ Muhtemel bu olay ya havanın çok sıcak ya da yağışlı olması gibi bir özre dayanmaktaydı.

Rasulullah cenazenin mezara konmasından sonra da namazını kılıyordu.⁶²⁸ Zira Medine'ye geldiğinde ilk cenaze namazını kıldığı kişinin Berâ b. Ma'rur olduğu;

⁶¹⁸ Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 338; İsrâfil Balcı, **Hz. Peygamber ve Namaz**, s. 198.

⁶¹⁹ İbn Kayyım, I, 509; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 55.

⁶²⁰ Dokuz, yedi ve beş tekbir aldığı yönünde rivayetler de görülmektedir.

⁶²¹ İbn Ebî Şeybe, III, 302.

⁶²² İbn Kayyım, I, 511.

⁶²³ Tirmizî, III, 346; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 426-427.

⁶²⁴ İbn Ebî Şeybe, III, 292; X, 410.

⁶²⁵ İbn Ebî Şeybe, III, 294.

⁶²⁶ İbn Kayyım, I, 502

⁶²⁷ Müslim, II, 668; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 422, 431.

⁶²⁸ Abdurrezzâk, III, 502; İbn Ebî Şeybe, III, 360; Buhari, I, 118; II, 92; Müslim, II, 658-659.

ashabı ile birlikte kabrinin başına gidip saf tutarak namazını kıldıkları kaynaklarda kaydedilmektedir.⁶²⁹ Yine diğer bir rivayette de Hz. Peygamber Medine’de olmadığı bir dönemde vefat eden Sa’d b. Ubade’nin annesinin namazını cenazesinin üstünden bir ay geçtikten sonra Medine’ye dönünce kıldığı nakledilir.⁶³⁰

Hz. Peygamber’in cenaze namazı ile ilgili uygulamaları altında ele almamız gereken bir konu da gıyabî cenaze namazıdır. Bu konu ile kaynaklarda yer alan birçok haberde bahsedildiğine göre Necaşi’nin ölümünü haber alan Rasulullah ahabına onun için cenaze namazı kıldırılmıştır.⁶³¹ Taberî ve bazıları bu hadisenin hicri dokuzuncu yılın Recep ayında gerçekleştiğini söylerken, diğer bazıları da Mekke’nin fethinden önce yaşandığını bildirmektedir.⁶³² Ayrıca Mekke’de vefat eden Sevde bt. Zem’a’nın kız kardeşi Ümmü Gülsüm’ün cenaze namazını Baki’deki musallada gıyabi olarak kıldırıldığı da bildirilmektedir.⁶³³

Rasulullah’ın cenaze namazını naaşın kabre konmasından sonra kıldığına dair diğer bir haberde bahsedildiğine göre mescide hizmet eden siyahi bir kadını göremeyen Hz. Peygamber onun halini sahabeye sordu. Ashabın o kişinin gece vefat ettiği, kendisini rahatsız etmemek için haber vermediklerini söylemesi üzerine kabrine giderek cemaatle namazını kıldıkları anlatılmaktadır.⁶³⁴ Bu haber cenazenin defnedilmesinden sonra namaz kılınması yanı sıra Hz. Peygamber’in vefasını gösteren de çok ince bir örnektir.

Cenaze namazı ile ilgili diğer bir tartışma da Rasulullah’ın şehitlerin cenaze namazını kılıp-kılmadığı konusundadır. Bu konuda kaynaklarda farklı bilgi veren haberler karşımıza çıkmaktadır. Bir tarafta Uhud şehitleri üzerine namaz kılmadığı;⁶³⁵ diğer tarafta Uhud şehitleri ve başka şehitler üzerine namaz kıldığına dair birçok haber bulunmaktadır.⁶³⁶ Kıldığına bildiren haberlerde kılınış şekli ile ilgili de detay verilmiştir. Dolayısıyla biz de kılınış olduğu bilgisinin daha doğru olduğu görüşündeyiz. Özellikle Uhud ile ilgili anlatılan haberler, hadis ve tarih kaynaklarında

⁶²⁹ İbn Sa’d, III, 620-621.

⁶³⁰ Abdurrezzâk, III, 479; İbn Sa’d, III, 615; İbn Ebî Şeybe, III, 276.

⁶³¹ Malik b. Enes, s. 226; Abdurrezzâk, III, 479; İbn Hişam, I, 456; İbn Ebî Şeybe, III, 300; Buhari II, 88; Müslim, II, 656-657; Tirmizî, III, 357; İbn Kayyım, I, 519.

⁶³² İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 158

⁶³³ Abdurrezzâk, III, 483.

⁶³⁴ Malik b. Enes, s. 227; Buhari, I, 118; Müslim, II, 659.

⁶³⁵ Abdurrezzâk, V, 273; İbn Ebî Şeybe, XII, 289-290; Buhari, II, 93; İbn Kayyım, III 213.

⁶³⁶ Vakıdî, I, 146, 310; Abdurrezzâk, III, 541; İbn Hişam, III, 102; İbn Sa’d, II, 27; İbn Ebî Şeybe, III, 304.

oldukça geniş biçimde yer almaktadır. Bu haberlerde anlatıldığına göre Rasulullah'ın önüne amcası Hamza getirildiğinde Hz. Peygamber üstünün örtülmesini isteyerek dokuz⁶³⁷ tekbir getirdi. Ardından diğer şehitler tek tek getirilerek Hamza'nın yanına konuldu. Onlar için yedi tekbir aldı. Sonra diğerleri gelince beş tekbir aldı. Bu minval üzere hepsinin cenaze namazını kıldırdı. Bildirildiğine göre Rasulullah getirdiği tekbirlerin sayısının tek olmasına dikkat ediyordu. Böylece Hamza'nın üzerine yetmiş-yetmiş iki- defa namaz kılındı.⁶³⁸ Ayrıca Buhari'de yer alan bir haberde Hz. Peygamber'in Uhud şehitleri için sekiz yıl sonra cenaze namazı kıldığı zikredilir.⁶³⁹

Rasulullah'ın recm edilerek öldürülen kişilerin cenaze namazını kıldığı da kaynaklarda geçen rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁶⁴⁰ Maiz ve Cuheyne kabilesinden bir kadının recm edildikten sonra cenaze namazının Rasulullah ve diğer Müslümanlar tarafından kılındığı görülmektedir.⁶⁴¹ Yalnız Abdurrezzâk'da yer alan bir bilgi, recm ettiği iki kişiden birinin cenaze namazını kıldığı, diğerinin ise kılmadığı yönündedir.⁶⁴² Ayrıca kendine ait oku ile intihar eden bir kişi⁶⁴³ ile Rasulullah'ın savaşma yasağını koyduktan sonra öldürülen kişinin de cenazesini kılmadığı⁶⁴⁴ yönündeki rivayetler de oldukça dikkat çekicidir. Elbette bu durumdan intihar eden kişinin cenaze namazının kılınmayacağı sonucu çıkarılmaz. Hz. Peygamber bu şekilde davranarak insan hayatının önemine vurgu yapmak istemiş olmalıdır. Zira kendisinin zina ettikten sonra tövbe eden sahabenin dahi namazını kıldığını yukarıda zikrettik.

Hz. Peygamber cenaze namazına başlamazdan evvel vefat eden kişilerin borcunun olup-olmadığını sorduğu, aldığı cevaptan sonra namazını kıldırıldığı da nakledilmektedir. Bu konuda verilen bir haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber, borçlu olarak ölen bir kişinin cenaze namazını kılmak istememiş, sahabeden biri borca kefil olunca namazını kılmıştır.⁶⁴⁵ Yine vefat eden bir kölenin efendisini çağırarak onun namaz kılıp-kılmadığını sormuş, kıldığını öğrendikten sonra, üzerindeki demirleri bir demirciye çıkarttırarak kefenleme masraflarını karşılamış ve cenaze

⁶³⁷ Bazı rivayetlerde bu sayının dört olduğu söylenmiş ve daha sonra sahabe dört olduğu konusunda ittifaka varmıştır.

⁶³⁸ Abdurrezzâk, III, 546; İbn Sa'd, II, 44; III, 16; İbn Ebî Şeybe, III, 304-305.

⁶³⁹ Buhari, II, 94.

⁶⁴⁰ Abdurrezzâk, III, 535; Buhari, VIII, 22-23.

⁶⁴¹ Abdurrezzâk, VII, 321.

⁶⁴² Abdurrezzâk, III, 535.

⁶⁴³ Abdurrezzâk, III, 535-536; Müslim, II, 672.

⁶⁴⁴ Abdurrezzâk, V, 177.

⁶⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 50; Buhari, III, 55-56, 57.

namazını kıldırmıştır.⁶⁴⁶ Burada Rasulullah'ın ölen kişinin Rabbinin huzuruna kul borcuyla çıkmaması için böyle bir hassasiyet gösterdiği sonucu çıkarılabilir.

2.1.1.2.3. Namazı Unutarak Eksik-Fazla Kılması Durumundaki Tutumu

Rasulullah'ın farz namazları ile ilgili bölümde son olarak ele almak istediğimiz konu onun namazlarını bazen unutarak eksik ya da fazla kıldığı durumlarda nasıl bir tutum izlediğini ortaya koymaktır. Bu konu ile ilgili kaynaklarda yer alan rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber iki rekât kıldıktan sonra selam verince sahabe “*namaz mı kısaldı yoksa sen mi unuttun*” dedi.⁶⁴⁷ Bunun üzerine Rasulullah kalkıp iki rekât daha namaz kıldı. Sonra tekbir alıp daha önceki secdesi gibi ya da biraz daha uzun iki secde yaptı.⁶⁴⁸ Başka bir haberde yine bir rekât eksik olarak üç rekâta selam verdiği bir namazdan sonra, tek bir rekât daha kılıp selam vererek iki secde yaptığı zikredilmektedir.⁶⁴⁹

Hz. Peygamber'in namaz içindeki bir rüknü unuttuğu durumlar olduğu; öğle namazını kıldırdığı sırada ikinci rekâttan sonra teşehhüde oturmadan kalktığı, namazı bitirince selam vermeden teşehhüde iken tekbir alarak yanılmadan dolayı iki kere secde ettiği, sonra selam verdiği de anlatılmaktadır.⁶⁵⁰ Hz. Peygamber'in unutarak namazını beş rekât olarak eda ettiği örnekler de görülmektedir. İbn Mesud'dan gelen bir rivayette anlatıldığına göre Rasulullah öğle namazını beş rekât olarak kıldırdı. Cemaatin namaz da artırma mı oldu diye sorması üzerine Rasulullah iki yanılma secdesi yaptı.⁶⁵¹

Bu tür çeşitli olaylar başına gelen Rasulullah ashabına tembihte bulunarak kendisini uyarmalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur:

*“Şayet şeytan namazımdan bir şeyi bana unutturursa beni uyarmak için erkekler Suphanallah desin, kadınlar ise el çırpınsınlar.”*⁶⁵²

⁶⁴⁶ Abdurrezzâk, III, 539.

⁶⁴⁷ Malik b. Enes, ss. 93, 96; Buhari, II, 66; Ebu Davud, I, 231; Tirmizî, II, 247; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 351.

⁶⁴⁸ Abdurrezzâk, II, 297-298; Ahmed b. Hanbel, IV, 441; Buhari, II, 66; Tirmizî, II, 247; İbn Kayyim, I, 286-288.

⁶⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, XIV, 182; Ahmed b. Hanbel, IV, 428, 431, 441.

⁶⁵⁰ Abdurrezzâk, II, 300-301; Buhari, II, 65; Müslim, I, 399.

⁶⁵¹ Abdurrezzâk, II, 302; İbn Ebî Şeybe, II, ss.37-38; Buhari, II, 65; Müslim, I, 402.

⁶⁵² Ebu Davud, I, 217; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 449.

2.1.2. Gün İçerisinde Farz Namazlarına Bağlı Olarak Kıldığı Sünnet

Namazları

Hiz. Peygamber beş vakit farzların dışında gün içerisinde nafîle namaz da kılmaktaydı. Bu nafîlelerin bir kısmı düzenli olarak farzlara bağılı kıldığı namazlardır. Bu namazlar İslamî literatüre sünnet namazlar olarak geçmiştir. Bu başlık altında ele alacağımız konu Rasulullah'ın gün içerisinde farzlara bağılı olarak kıldığı bu sünnet namazlar olacaktır.

Hiz. Muhammed'in farzlara bağılı olarak kıldığı bu namazlarına dair birçok rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Bu haberlerde dikkat çeken nokta farz namazlarını Mescit'te cemaat halinde kılmaya özen gösteren ve ashabını buna teşvik eden⁶⁵³ Rasulullah'ın nafîle namazları evinde kılması ve “evlerinizde namaz kılınız, kabre çevirmeyiniz” buyurarak ümmetine de bunu tavsiye etmesidir.⁶⁵⁴ Hem gün içinde hem de gece kıldığı namazlarını evinde eda etmesi nedeniyle bu konuya ait haberlerin büyük çoğunluğu Hiz. Ayşe'den gelmektedir. Aynı zamanda eşi Meymune'nin yeğeni olan İbn Abbas ve Rasulullah'ın namazlarını öğrenme gayreti içine giren İbn Ömer'in nakilleri de oldukça kıymetlidir.

Hiz. Ayşe bu konuyla ilgili naklettiğı haberde Rasulullah'ın gün içerisinde farz namazlarına bağılı olarak kıldığı sünnetlerle ilgili olarak detaylı bilgi vermiştir. Onun zikrettiğine göre Hiz. Peygamber öğleden önce dört,⁶⁵⁵ sonra iki, akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra iki ve sabahdan önce iki rekât olmak üzere gün içinde toplam on iki rekât sünnet namaz kılmaktaydı. Hiz. Ayşe'nin bu rivayeti muteber hadis kaynaklarında zikredilmektedir.⁶⁵⁶ Ayrıca Buhari'de yer alan Hiz. Ayşe rivayetinde de Rasulullah'ın öğleden önceki dört rekâtı ve sabahdan önceki iki rekâtı terk etmediğı bildirilmektedir.⁶⁵⁷

Abdullah b. Ömer de Hiz. Peygamber'in öğleden önce ve sonra ikişer rekât, akşamdan sonra evinde iki rekât, yatsı namazından sonra iki rekât ve Cuma namazından sonra iki rekât kıldığını nakleder. Yine İbn Ömer'in “Ben Rasulullah'ın

⁶⁵³ Malik b. Enes, s. 129; Buhari, I, 158; Müslim, I, 450.

⁶⁵⁴ Malik b. Enes, s. 168; Abdurrezzâk, III, 71; Buhari, II, 56.

⁶⁵⁵ Tirmizî, II, 300'de yer alan bir haberde öğleden önceki namazını da iki rekât olarak anlatılmıştır.

⁶⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, II, 203; Ahmed b. Hanbel, VI, 30; Tirmizî, II, 297; Beyhakî, II, 472.

⁶⁵⁷ Buhari, II, 54.

on rekâtını ezberledim” dediği ve bunların öğle namazından önce ve sonra ikişer rekât, akşam namazından sonra iki rekât ve yatsı namazından sonra iki rekât olduğunu zikrettiği rivayeti ilk kaynaklarda nakledilmektedir.⁶⁵⁸ Devamında ablası Hafsa’dan sabah namazından önce de iki rekât kıldığını duyduğunu fakat buna hiç şahit olmadığını bildirdiği kaydedilmektedir. Abdurrezzâk ayrıca Hz. Ali’den Hz. Peygamber’in sabah, ikindi hariç her vakit namazdan sonra ikişer rekât kıldığını dair bilgiyi de zikreder.⁶⁵⁹

Müslim ise Sahih’inde Rasulullah’ın eşi Ümmü Habibe’den nakille gün içerisinde kılınan on iki rekâtta bahseder.⁶⁶⁰ Tirmizî ve Nesâî’de bu on iki rekâtı şu şekilde nakleder: iki sabahın farzından, dört öğlenin farzından önce; iki öğleden sonra, iki akşamdan, iki yatsıdan sonradır.⁶⁶¹ Nesâî ise Ümmü Habibe’den gelen ikindiden önce iki rekâtın bulunduğu, yatsıdan sonra kıldığı iki rekâtın zikredilmediği bir rivayeti kaydeder.⁶⁶² Tirmizî Rasulullah’ın “*İkinci namazından önce dört rekât kılan kişiye Allah rahmet etsin*” buyurduğu da nakledilir.⁶⁶³ İbn Mace de Hz. Ayşe’den naklettiği hadislerle iki sabahtan, dört öğleden önce; iki öğleden sonra, iki akşamdan sonra, iki yatsıdan sonra olmak üzere on iki rekât zikredilmektedir. İbn Mace Ebu Hureyre’den gelen farklı rivayette ise farklı olarak öğleden önce iki olarak kaydedilmekle birlikte, iki rekâtta ikindi namazından önce kıldığını bahsedilmektedir.⁶⁶⁴ Bu rivayetlerde ravilerin kendi yorumlarının olduğunu ifade eden İbn Kayyim, Rasulullah’ın ikindi namazından önce bahsedilen dört rekâtı sünneti için sağlam bir nakil olmadığını söylemektedir. Asım b. Damra’dan gelen Hz. Ali rivayeti vardır. Bu rivayette bahsedildiğine göre Hz. Peygamber’in kaba kuşluk vaktinde iki rekât, kuşluk vakti dört rekât, öğlenin farzından önce dört, farzından sonra iki, ikindinin farzından önce de dört rekât namaz kılardı.⁶⁶⁵ Ayrıca öğle namazından önceki namazıyla ilgili farklı

⁶⁵⁸ Malik b. Enes, s. 166; Vakıdî, III, 976; Abdurrezzâk, III, 65; İbn Ebî Şeybe, II, 202, 203-204; Ahmed b. Hanbel, II, 6; Buhari, II, 53; İbn Kayyim, I, ss. 194-195. Malik b. Enes, 166; Ahmed b. Hanbel, II, 6; Nesâî, II, 119; İbn Kayyim, I, 194-195; 315’de İbn Ömer’in bu namazlara ek olarak, Resulullah ile birlikte Cuma’dan sonra iki rekât namaz kıldığını söylediği kaydedilmektedir. Ayrıca bu sünnet namazları evinde kıldıklarına dair ibarede geçmektedir.

⁶⁵⁹ Abdurrezzâk, III, 67; İbn Ebî Şeybe, II, 350.

⁶⁶⁰ Müslim, I, 502-503.

⁶⁶¹ Tirmizî, II, 274; Nesâî, III, 261.

⁶⁶² Nesâî, III, 263.

⁶⁶³ Tirmizî, II, 293.

⁶⁶⁴ İbn Mace, I, 361.

⁶⁶⁵ Abdurrezzâk, III, 63; İbn Mace, I, 367.

rivayetlere İbn Kayyım “*bazen dört kıları*” ifadesi ile açıklık getirmiştir. Ancak hadiste böyle bir ifadenin zikredilmediği görülmektedir.

Rasulullah’ın gece ve gündüz farz namazlarına bağlı olarak kıldığı sünnet namazları ile ilgili Hz. Ayşe ve İbn Ömer’den gelen genel bilgi şu şekildedir: Öğleden önce iki-dört- öğleden sonra iki, bazı rivayetlerde ikindiden önce de iki-dört rekât-akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra ve sabah namazından önce iki rekât kıldığından hareketle on ya da on iki rekâttır. Ancak muahhar kaynaklarda bu sayının arttığı da dikkat çekmektedir. Örnek olarak Rasulullah’ın beş vakit farz kılındıktan sonra her gün sünnet ve nafil olarak otuz üç rekât kıldığından bahseden haber dikkat çekmektedir. Haberde bahsedildiğine göre sabah iki, kuşluk vakti dört, öğle vaktinde altı, ikindi vaktinde altı, akşam vaktinde iki, yatsı vaktinde altı, sonra teheccüd ve vitr olarak on üç rekât idi.⁶⁶⁶

Hiz. Peygamber’in sünnet namazları ile ilgili nakledilen bu haberlerde dikkat çeken önemli noktalardan biri sabah namazının sünnetlerine diğerlerinden daha fazla riayet ederek farzdan önce eda ettiğı bu iki rekâtı hiçbir zaman terk etmediğidir. Hiz. Ayşe Allah Rasulü’nün bu iki rekâtın devamında gösterdiği titizliğı “*ne hastalıkta, ne sağlıkta, ne hazerde, ne seferde bu iki rekâtı bırakmamıştır*” ifadesi ile zikretmektedir.⁶⁶⁷

Sabah namazının farzından evvel kıldığı bu iki rekâtlı namaz ile ilgili kaynaklarda yer alan Hiz. Ayşe rivayetinden anlaşıldığına göre Rasulullah bu namazı Fatiha okuyup-okumadığından şüpheye düşürecek kadar kısa kılmaktaydı.⁶⁶⁸ Diğer bir rivayette de namazın kısalığını tanımlamak için Hiz. Ayşe’nin kullandığı ifade “*Rasulullah ’ın ganimetin taksimine acele ettiğı gibi sabah namazının sünnetine acele ettiğı*”dir.⁶⁶⁹ Rasulullah gece namazını kıldıktan sonra biraz istirahat eder, sabah ezanı okunurken uyanır, sabah namazının iki rekât sünnetini evinde, müezzin kamet getirirken ezan ile kamet arasında süratle eda ederdi.⁶⁷⁰ Rasulullah sünnetleri süratle eda etmesine karşın farz namazlarda kıraatini uzun tutmak âdetindeydi.

⁶⁶⁶ Şiblî, II, 40.

⁶⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, I, 389- Aynı sayfada yer alan başka bir rivayette akşam namazından sonraki sünneti de aynı şekilde terk etmediğı kaydedilmektedir- Müslim, I, 501; Beyhakî, II, 470.

⁶⁶⁸ Malik b. Enes, s. 167; Abdurrezzâk, III, 60; Buhari, II, 52-53; Müslim, I, 501.

⁶⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, II, 242.

⁶⁷⁰ Abdurrezzâk, III, 56; İbn Ebî Şeybe, II, 243-244; Ahmed b. Hanbel, VI, 128; Buhari, II, 58; Müslim, I, 528; Şiblî, II, 16-17.

Hız. Peygamber'in sabah namazının sünnetindeki kıraatine dair İbn Ömer'den gelen rivayette Rasulullah'ın sabah ve akşam namazlarının sünnetlerinde iki rekâta yirmiden fazla Kâfirun ve İhlas surelerini okuduğu anlatılırken, Hız. Ayşe'nin rivayetinde Hız. Peygamber'in sabah namazının sünnetinde Kâfirun ve İhlas surelerini okuduğu ve kıraati gizli yaptığı bildirilir.⁶⁷¹ Bu konudaki iki rivayette dikkate alındığında Hız. Ayşe'nin rivayetinin daha makul olduğu görölmektedir. Zira İbn Ömer, başka bir rivayetinde Hız. Peygamber'in sabah namazından önce kıldığı iki rekâta şahit olmadığını zikretmektedir. Muhtemeldir ki onun belirttiğı bu kıraat akşam namazının sünneti için geçerlidir. Akşam namazından sonraki iki rekâtı ise evlerde kılınması gerektiğini cemaate söylediğı de nakledilmektedir.⁶⁷²

Rasulullah'ın öğle vakti kıldığı sünneti ile ilgili ele alacağımız rivayette bahsedildiğine göre Rasulullah, öğle namazından önce dört, sonrasında iki rekât namaz kılmaktaydı. Öncesinde kıldığı bu namazını çoğu zaman evinde kıldığı; daha sonra mescide gelip farz namazını kıldıktan sonra tekrar evine dönerek iki rekât daha kıldığı bildirilmektedir. Ashabını da bu konuda teşvik eden Hız. Peygamber “O vakit sema kapılarının açıldığı bir saattir. Ben de salih amelimin o saatte Allah'a yükselmesini arzu ederim” buyurduğu bildirilmektedir.⁶⁷³ Hız. Peygamber'in öğleden önce bu dört rekâtı hiç terk etmediğı, eğer kaçırırsa farzdan sonra kıldığı da kaydedilmektedir. Sabah namazının sünnetinde acele etmesine karşın Hız. Peygamber, öğle namazını kılmadan önce kıldığı bu dört rekât namazda kıyam, secde ve rükûu uzattığı da kaynaklarda bildirilmektedir.⁶⁷⁴ Öğle namazından önceki sünnet namazına gösterdiği hassasiyeti anlatan farklı bir rivayette de Bera b. Azip Rasulullah ile birlikte on sekiz gazvede bulunduğunu; Onun ne mukim halde ne de seferi iken öğleden önceki iki rekâtı terk etmediğini nakletmektedir.⁶⁷⁵ Görüldüğü üzere bu haberde öğleden önce kılınan namazın iki rekât olduğundan bahsetmektedir.

Rasulullah'ın gün içerisinde namaz kılmayı yasakladığı zaman dilimleri de bulunmaktadır. Rivayetlerde bahsedildiğine göre Hız. Peygamber sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar ve ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar nafil

⁶⁷¹ Abdurrezzâk, III, 59; İbn Ebî Şeybe, II, 242.

⁶⁷² İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 294.

⁶⁷³ Nesâî, III, 252; Tirmizî, II, 343.

⁶⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, XV, 361; II, 200.

⁶⁷⁵ Abdurrezzâk, III, 66; İbn Kayyım, I, 346.

namaz kılmayı yasakladı.⁶⁷⁶ Diğer tarafta Hz. Ayşe'nin Rasulullah'ın ikindiden sonra iki rekât namazı kendi evinde iken hiç terk etmediğini bildirdiği bir haber dikkatimizi çekmektedir.⁶⁷⁷ Rasulullah'ın ikindiden sonra namaz kılınmaması yönündeki uyarısına rağmen böyle bir namaz kıldığı ile ilgili haber arasında çelişki görülmektedir. Ancak kaynaklarda rastladığımız diğer bir rivayet bu konuya açıklık getirmektedir. Zira bu haberde Hz. Ayşe ikindiden sonra namaz kılma meselesini kendisine Ümmü Seleme'nin haber verdiğini bildirir. Bunun üzerine Ümmü Seleme'nin şu cevabı verdi dediği nakledilir.⁶⁷⁸

Allah Ayşe'ye rahmet etsin; ben bunu kastetmedim. Bilakis O'na Rasulullah'ın bu iki rekâtı kılmayı yasakladığını haber verdim. Şöyle ki Rasulullah bir ara benim evimde öğle namazı için abdest alıyordu. Daha önce gönderdiği zekât memuru geldi. Yanında muhacirler çoktu ve onların ihtiyaçları ile yakından ilgilenirdi. O vakit kapı çalındı ve dışarı çıkarak öğle namazını kıldırdı. Sonra tahsildarın getirdiği (zekât) mallarını taksim etmek için oturdu. İkinci namazına kadar bu iş sürdü. İşini bitirdiğini görünce Bilal namaz için kâmet getirdi. İkinci namazını kıldıktan sonra benim evime geldi ve iki rekât namaz kıldı. Ayrılacağı zaman; 'İkindiden sonra bundan önce kıldığını görmediğim ve şimdi şahit olduğum bu iki rekât namaz nedir?' diye sordum. 'Tahsildarın işi beni meşgul ettiğinden dolayı öğleden sonra bu iki rekâtı kılmamıştım, şimdi o iki rekâtı kıldım.

Bu konuda Muaviye'den gelen şöyle bir haber de dikkat çekmektedir. Bu haberde anlatıldığına göre Muaviye; "Sizler (ikinci namazından sonra) öyle bir namaz

⁶⁷⁶ Malik b. Enes, s. 219; İbn Ebî Şeybe, II, 348; Buhari, I, 145; Müslim, I, 567; Nesâî, I, 275; İbn Mace, I, 396; İbn Kayyım, III, 488-489'de bunun nedeninin müşriklere benzemeyi önlemek olduğunu zikreder. Bununla beraber bu vakitlerde daha önemli bir maslahat söz konusu olduğunda namazın kılınabileceğini, bunun mubah olduğunu, geçmiş namazları, cenaze namazı, tahiyetü'l mescid namazını bu vakitlerde kılmak da bir mahsur olmayacağını da kaydetmektedir. Bu konuda daha detaylı bir haber İbn Sad'da yer almaktadır. Bu haberde anlatıldığına göre "Amr b. Abese'nin sorusu üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar, doğduğu zaman da, o yükselinceye kadar namaz kılma. Bir mızrak veya iki mızrak halinde yükseldiği zaman namaz kıl. Zira namaz, mızrak gölge ile karşılaşınca kadar (eşit oluncaya) kadar anılmaya değer, katılmaya değerdir. Sonra namazı bırak, zira o vakit cehennem tutuşturulur. Öğleden sonra gölge geri döndüğü(batıdan doğuya meylettiği) zaman da namaz kıl. Zira namaz, sen ikinci namazını kılincaya kadar, anılmaya değerdir. Sonra güneş batıncaya kadar namazı bırak, zira güneş bir şeytanın iki boynuzu arasında doğar ve o vakit kâfirler güneş için secde eder'. İbn Sad, IV, s.242"

⁶⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, II, 351-352; Buhari, I, 146-147.

⁶⁷⁸ Abdurrezzâk, II, 431; İbn Ebî Şeybe, II, 351-352; Buhari, I, 146.

kılıyorsunuz ki, yeminler olsun bizler Hz. Peygamber ile o kadar beraber bulunduk da onun bu namazı kıldığını hiç görmedik. Ve yemin olsun ki Hz. Peygamber bilakis o iki rekâttan nehy etti” demektedir.⁶⁷⁹

Rasulullah’ın farzlar gibi kaçırdığı sünnetleri de kaza ettiği; zira bir sefer sırasında uykuya dalarak kaçırdıkları sabah namazını sünneti ile birlikte ve yukarıda bahsettiğimiz öğle namazının sünnetini tek başına kaza ettiğine dair haberler bunu göz önüne sermektedir. İbn Kayyım beş vakit farza bağlı olan sünnet namazları kaza etmenin Rasulullah’ın devamlı sünneti olduğunu bildirmektedir.⁶⁸⁰

Hz. Muhammed’in ibadetlerin de önem verdiği nokta devamlı olması idi. Zira Hz. Peygamber en makbul ibadetin az da olsa devamlı olanın olduğunu söyleyerek⁶⁸¹, ümmetine takatinin yeteceği şekilde ibadete devam etmesini buyurduğu haberlerde dikkat çekmektedir. Bu konuda kaynaklarda karşımıza çıkan şu haber oldukça önemlidir: Bahsedildiğine göre Rasulullah’ın yanına gelen Necd’den bir adam İslam’ın şartlarını öğrenmek istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*günde beş vakit namaz*” buyurdu. Adam başka ne var deyince “*farz olanı bu ama istersen nafile de kılabilirsin*” dedi. Daha sonra Rasulullah “*Ramazan’da oruç tutmak*” buyurdu. Adam “Bu kadar mı deyince Peygamberimiz “*evet, istersen nafile de tutabilirsin*” dedi. Rasulullah “*bir de zekât var*” deyince adam “*bununla ilgili başka ne var*” diye sordu. Hz. Peygamber “*bu kadar, ama ancak istersen sadaka verebilirsin*” buyurdu. Bunun üzerine adam giderken “*Vallahi bu söylediklerinden ne fazla ne de eksik yaparım*” deyine Rasulullah “*sözünde durursa kurtuluşa erer*” buyurdu.⁶⁸²

Diğer bir haberde bildirildiğine göre ashaptan birkaç kişi Rasulullah’ın ibadetlerini öğrenmek maksadı ile eşlerinin evine geldiler. Onun ibadetlerini öğrenen sahabe “*Rasulullah nerede biz nerede! Allah Onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetti*” diyerek daha fazla ibadet etme gayreti içine girdiler. Onlardan biri “*Ben geceleri temelli namaz kılacağım*”, bir diğeri “*Ben de hep oruç tutacağım*”, başka biri “*Ben kadınlardan uzak duracağım*”, kimisi “*Ben hiç et yemeyeceğim*”, “*hiç yatak üzerinde yatıp uyumayacağım*” dediler. Bunları duyan Hz. Peygamber “*Vallahi sizin Allah’tan en çok korkan ve sakınanız benim! Fakat ben hem namaz kılar, hem uyurum.*

⁶⁷⁹ Buhari, I, 146.

⁶⁸⁰ İbn Kayyım, III, 358.

⁶⁸¹ Buhari, VII, 171; Müslim, II, 540.

⁶⁸² Malik b. Enes, s. 175; Buhari, I, 17; Müslim, I, 41.

Bazen oruç tutarım, bazen de tutmam. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir” buyurmuştur.⁶⁸³

Gece namazı konusunda ise; Rasulullah gece boyunca hiç uyumayarak namaz kılan bir kadının haberi kendisine ulaşınca bu durumdan rahatsız olduğu yüzünden belli olarak “*Kendinizi yorup usandırmadan devam edebileceğiniz şekilde amel edin*” buyurdu.⁶⁸⁴

Tüm bu rivayetler göz önüne alındığında Hz. Peygamber’in, kişinin gücünün üstünde, kendini harap edecek yahut ailesi ile ilişkilerini olumsuz etkileyecek derecede ibadet etmesini hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır. Bütün ibadetlerde az da olsa ihlas ile yapılması ve devamlı olmasını tavsiye etmiştir. Kendisi de ibadet hayatını bu prensibe göre düzenlemiş, “şükreden bir kul” olmak için gücü yettiğince nafîle ibadet etmiştir. Ancak hem ailesini hem devlet yönetimini bırakıp, dünyaya sırtını dönerek kendini ibadete adamamıştır.

2.1.3. Farzlara Bağlı Olmaksızın Kıldığı Nafîle Namazlar

Sünnet namazlar başlığı altında ele aldığımız nafîle namazları dışında Hz. Peygamber farzlara bağlı olmaksızın günün değişik vakitlerinde de nafîle namazlar kılmaktaydı. Zira O her fırsatta Rabbine şükürünü eda etmenin yollarını aramaktaydı. Yalnız az önce de bahsettiğimiz gibi sadece ibadete yönelip, dünya hayatını terk eden bir yaklaşımı hiçbir zaman benimseyen Rasulullah ümmetine de gücü yettiğince Rabbine ibadet etmesini tavsiye ediyordu. Çünkü takatinin üstünde ibadet eden insanın gün gelip bıkkınlık getirmesi ve ibadetini terk etmesi söz konusu olabilirdi. Buna işaret ederek *Allah katında en sevimli ibadetin az da olsa ihlaslı ve devamlı yapılan olduğunu* hem kavli hem fiili olarak ümmetine gösteriyordu.⁶⁸⁵

İlk olarak kuşluk namazı ile ilgili haberlere baktığımızda yukarıda da kaydettiğimiz Hz. Ali’nin Rasulullah’ın bir gün içerisinde kıldığı nafîle namazlara dair bilgi verdiği rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber kaba kuşluk vaktinde iki rekât, kuşluk vaktinde dört rekât namaz kıları.⁶⁸⁶

⁶⁸³ İbn Sa’d, I, 371-372; Buhari, VI, 116; Müslim, II, 1020.

⁶⁸⁴ Malik b. Enes, s. 118; Buhari, I, 16; Müslim I, 542.

⁶⁸⁵ Malik b. Enes, s. 118; Buhari, VII, 171; Müslim, I, 540.

⁶⁸⁶ Tirmizî, II, 494.

Hız. Peygamber'in kuşluk namazına dair en çarpıcı bilgi bu namazın İslam öncesi Arapları tarafından da bilinen ve uygulanan bir ibadet olduğudur. Bunlara dair haberleri ilk bölümde aktardık. Vahiy ile birlikte bu namaza devam eden Rasulullah risaletin ilk yıllarında, müşriklerin bu namaza ses etmemeleri nedeniyle, rahatça kuşluk namazını Kâbe'de eda edebiliyordu. Bununla ilgili ilk bölümde de zikrettiğimiz haberler dikkat çekmektedir.⁶⁸⁷

Beş vakit namazın farz olmasından sonra ise Rasulullah'ın kuşluk namazına devam edip-etmediğine dair haberler ise çeşitli şekillerde aktarılmaktadır. Bu konudaki Hız. Ayşe'den gelen iki farklı rivayetin ilkinde Rasulullah'ın sadece yolculuktan geldiği zaman kuşluk namazı kıldığı, bunun dışında kılmadığı;⁶⁸⁸ diğesinde ise bazen dört, bazen de dört rekâtın üstünde kuşluk namazı kıldığından bahsedilmektedir.⁶⁸⁹ Rasulullah'ın âdeti bir seferden döndükten sonra eve uğramadan mescide girerek iki rekât namaz kılmaktı.⁶⁹⁰ Haberlerde Rasulullah'ın seferlerden kuşluk vaktinde dönmeye gayret ettiği ve kıldığı bu namazın da kuşluk namazı olduğu zikredilmektedir.⁶⁹¹ Ayrıca ümmetine de bir mescide girdiklerinde oturmadan önce iki rekât namaz kılmayı tavsiye ettiği görülmektedir.⁶⁹²

Rasulullah'ın kuşluk namazı kıldığını öne sürenlerin görüşlerinin temelini oluşturan haberlerden biri olarak karşımıza çıkan rivayette Ümmü Hanî Rasulullah'ın Mekke'nin fethi günü kendi evinde; kıyâmı, rükûu, secdesi birbirine eşit sekiz rekât kuşluk namazı kıldığını anlatır.⁶⁹³ Bir diğder haberde Huzeyfe Rasulullah ile birlikte Benî Muaviye taşlığında sekiz rekât kuşluk namazı kıldığından bahsetmektedir.⁶⁹⁴ Enes'ten gelen bir diğder rivayette ise Rasulullah'ın yolculukta dahi sekiz rekât kuşluk namazı kılmaya devam ettiği zikredilmektedir.⁶⁹⁵ Ayrıca ashabın kuşluk namazını bir

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, IX, 17-18; Taberî, **Tarih**, II, 311- 312; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 432.

⁶⁸⁸ Abdurrezzâk, III, 78; İbn Ebî Şeybe, II, 406-407; Ahmed b. Hanbel, VI, 31; Buhari, II, 43-44; Müslim, I, 496-497.

⁶⁸⁹ Abdurrezzâk, III, 64; Ahmed b. Hanbel, VI, 265; Müslim, I, 497.

⁶⁹⁰ Zührî, 108; Vakıdî, III, 1049; Abdurrezzâk, III, 78; İbn Hişam, IV, 177; Ahmed b. Hanbel, III, 159; Buhari, I, 114; Şiblî, II, 20.

⁶⁹¹ Abdurrezzâk, III, 78; İbn Ebî Şeybe, II, 82; Buhari, I, 114; Müslim, I, 496.

⁶⁹² Malik b. Enes, s. 162; Buhari, I, 114; IV, 40; Müslim, I, 495; Tirmizî, II, 129.

⁶⁹³ Malik b. Enes, s. 152; Abdurrezzâk, III, 75; İbn Hişam, IV, 102; İbn Ebî Şeybe, II, 409; Buhari, I, 94; II, 53; V, 93-94; İbn Kayyım, I, 341-342; İbn Kayyım III, 410'da bu kılınan namazın aslında Fetih namazı olduğunu zikreder. Bu nedenle İslam komutanları bir kale yahut bir ülkeyi fethettiği zaman fetihten sonra Rasulullah'a uymak amacı ile bu namazı kıldıklarından bahsetmektedir.

⁶⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, II, 410.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 146; İbn Kayyım, I, 215.

müddet devamlı kılan Rasulullah'ı görünce “*artık bir daha bırakmaz*” dedikleri; daha sonra bir süre de tamamen bıraktığını görünce “*herhalde bir daha kılmazlar*” dediklerini anlatan haber de dikkat çekmektedir.⁶⁹⁶

Zeyd b. Erkam'dan gelen rivayette de Rasulullah'ın Kuba Mescid'inde ve Itban b. Malik'in evinde iki rekât kuşluk namazı kıldığı bildirilmektedir.⁶⁹⁷ Ancak Itban b. Malik'in evinde kıldığı namazın haberi de kaynaklarda detaylı anlatılmaktadır. Bahsedildiğine göre ama olan Itban, yağmurlu havalarda mescide gelmekte zorlandığını ve Rasulullah'ın evine gelerek namaz kılmasını ve orayı kendine namazgâh edinmek istediğini söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber Itban'ın evine giderek iki rekât namaz kılmıştı.⁶⁹⁸ Benzer şekilde Enes b. Malik'ten gelen haberde de Rasulullah'ı evlerine yemeğe çağırdıkları anlatılmaktadır. Yemeği bitiren Rasulullah'ın ev halkını cemaat yaparak iki rekât namaz kıldırıldığı görülmektedir.⁶⁹⁹ Tüm bu haberler Hz. Peygamber'in namaz vakti dışında gittiği mekânların namazdan nasibini alması için yaptığı özel uygulamalar olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada Malik b. Enes'in Hz. Ayşe'den naklettiği haber de oldukça aydınlatıcıdır. Zira Hz. Ayşe Rasulullah'ın kuşluk namazı kıldığını görmediğini, ancak kendisinin kıldığını söyledikten sonra Hz. Peygamber'in bazen yapmak istediği nafile ibadeti insanlar devamlı yaparlar da onlara farz kılınır düşüncesiyle yapmadığını zikretmektedir.⁷⁰⁰ Buradaki nokta oldukça önemlidir. Bu bağlamda gelen rivayetleri değerlendirdiğimizde Rasulullah'ın kuşluk namazını devamlı kılmadığı, kıldığı zamanlarda ise uygunluk durumuna göre bazen iki, dört, bazen altı, sekiz rekât olarak kıldığı; daha sonra evine giderek, işleriyle meşgul olduğu söylenebilir.⁷⁰¹

Rasulullah'ın seferde dahi terk etmediği nafile namazları olduğunu zikrettik. O bu namazları zaman zaman deve üstünde, onun döndüğü yere doğru kılmaya devam ederdi. Bahsedildiğine göre farz namaz kılacağı zaman ise deveden iner kibleye yönelirdi.⁷⁰² Hz. Peygamber'in sefer sırasında nafile kılıp-kılmadığı konusunda ise İbn

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 159; Tirmizî, II, 342.

⁶⁹⁷ Buhari, I, 109; İbn Kayyım, I, 347.

⁶⁹⁸ Buhari, I, 109, 162.

⁶⁹⁹ Malik b. Enes, s. 153; Buhari, I, 209; Müslim, I, 457.

⁷⁰⁰ Malik b. Enes; ss. 152-153; Buhari, II, 43-44; Müslim, I, 497.

⁷⁰¹ Abdurrezzâk, III, 74; İbn Kayyım, I, 342-343; Şiblî, II, 14.

⁷⁰² Malik b. Enes, s. 151; Buhari, II, 37; Müslim, I, 487.

Ömer'den ihtilaflı iki haber gelmektedir ki birinde Rasulullah'ın yolculukta nafile namaz kılmadığından, diğer bir haberde ise kıldığından bahsetmektedir.⁷⁰³

Yine bildirildiğine göre Rasulullah vitr namazı ile sabah namazının sünnetini ne mukim iken ne de yolculukta iken bırakmazdı. İbn Ömer'den nakille Rasulullah yolculukta vitr de dâhil farz namazlarının dışında kıldığı namazları bineğinin üzerinde kılardı. Gece namazını da işaretle dahi olsa kılmaya devam ederdi.⁷⁰⁴

Hiz. Hafsa'dan nakille gelen bir haberde bahsedildiğine göre Rasulullah yaşı ilerleyip biraz kilo alıncaya -bir rivayete göre de vefatından bir sene önceye- kadar oturarak namaz kılmazdı. Ancak vefatından bir sene öncesinde rahatsızlığı sebebiyle nafile namazları oturarak kılmaya başladı. O kadar ağır okurdu ki sureler daha da uzardı.⁷⁰⁵ Hiz. Ayşe'nin naklettiğine göre de Rasulullah oturarak namaz kıldığında rükû yapacağı zaman ayağa kalkıp otuz veya kırk ayet okur, sonra rükûa varırdı.⁷⁰⁶

2.1.3.1. Teheccüd Namazına İlişkin Sünneti

Karşıt anlamlı bir kelime olarak sözlükte “uyumak; uyanmak, uykudan güçlükle uyanmak” anlamına gelen teheccüd kelimesi dinî bir terim olarak yatsı namazı ile fecr-i sâdik arasında bir müddet uyuyup uyandıktan sonra namaz kılmayı ve bu süre içinde kılınan nafile namazı ifade eder.⁷⁰⁷

Rasulullah'ın İslam'dan önce de kıldığı iddia edilen gece namazı,⁷⁰⁸ rivayetlere göre risâletin ilk günlerinden itibaren Müzzemmil suresi ile farz kılındı. Yüce Allah on iki ay sonunda farz olan gece namazının hükmünü hafifleterek nafile hükmünde kıldı.⁷⁰⁹ Ancak müminlere nafile hükmünde olan bu namazın Rasulullah'a farz olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Hanefî âlimlerinin büyük bir kısmına, İmam Şâfiî ve Şâfiî âlimlerinin çoğunluğu ile Hanbelîler'e göre gece namazı başlangıçta Rasulullah'a farz kılınmış; daha sonra nafileye döndürülmüştür. Bu görüşü savunanlardan bazıları, gece namazının beş vakit namaz emredilinceye kadar hem Peygamber'e hem ümmetine farz

⁷⁰³ İbn Ebî Şeybe, I, 380, 382.

⁷⁰⁴ İbn Kayyim, I, 473.

⁷⁰⁵ Malik b. Enes, s. 137; İbn Sa'd, II, 215; Müslim, I, 507; Tirmizî, II, 212.

⁷⁰⁶ Malik b. Enes, s. 137; Abdurrezzâk, II, 465.

⁷⁰⁷ Saffet Köse, “Teheccüd”, **DİA**, cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 323-325.

⁷⁰⁸ Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 510.

⁷⁰⁹ Abdurrezzâk, III, 39-41; Müslim, I, 513; Ebu Davud, I, 300; Nesâî, III, 200.

olduğu, beş vakit namazın farz kılınmasıyla birlikte nafileye dönüştüğü kanaatindedir. Beş vakit namazın farz kılındığı ve Müzzemmil suresinin ilk ayetlerini nesh ettiği kabul edilen İsrâ 79’da teheccüd için kullanılan nafile kelimesi “*farz olmayan namaz*” anlamındadır. Gece namazının Hz. Peygamber’e farz olduğunu savunan âlimler İsrâ suresinin 79. ayetini “*Gecenin bir kısmında uyan ve sana mahsus olmak üzere diğer farz namazlarına ilâveten bir de gece namazı kıl!*” şeklinde yorumlarlar. Yani onlara göre ayetteki nafile kelimesi, bu namazın diğer Müslümanlara farz kılınanlara ilâveten Hz. Peygamber’e farz kılındığına işaret etmektedir. Hz. Ayşe’den rivayet edilen, “*Size nafile olan üç şey bana farzdır: Vitir, misvak ve gece namazı*” hadisinde Rasulullah’ın bizzat kendisinin bunu söylemiş olmasını da bu konuda bir delil olarak görürler. Bu görüş sahiplerine göre gece namazının farz kılınması Hz. Peygamber’e özgü hükümlerdendir.⁷¹⁰

Rasulullah’ın gecenin tamamında uyanık durup sadece ibadetle geçirmek isteyenleri uyardığı; kendisinin Allah’tan en çok sakınan kişi olduğunu söyleyerek gecesini ibadet ve istirahat arasında taksim ettiği görülmektedir. Hz. Ayşe’den gelen

Rasulullah yatsı namazını kıldıktan sonra yatar, bir miktar uyuyup kalkarlar ve diledikleri kadar teheccüd namazı kılarlardı. Seher vakti girince vitir namazlarını eda ederler ve istirahat etmek üzere yataklarına gelirlerdi. Ezan sesini duyunca hemen yataklarından fırlarlar, eğer gusül almalarını gerektiren bir durum olmuşsa su dökünürler, yoksa abdest alırlar sabah namazının sünnetini hafif şekilde iki rekât olarak eda ettikten sonra sabah namazını kılmak üzere evden çıkarlardı⁷¹¹

yönündeki ve Ümmü Seleme’ den gelen “*Rasulullah yatsı namazını kılar ve tespih ederdi. Sonra gece dilediği kadar namaz kılar. Namaz kıldığı kadar uyur ve tekrar kalkıp uyuduğu kadar namaz kılar. En son uyandığı zaman da artık sabaha kadar namaz kılar*”⁷¹² şeklindeki haberden anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber geceyi ibadet, istirahat ve aile ilişkileri arasında bölerdi. Gece namazlarında ve diğer tüm nafile ibadetlerinde aile ilişkilerinden uzak kalmamak, aile efradının ve diğer

⁷¹⁰ Köse, ss. 323-325.

⁷¹¹ Buhari, II, 47; Müslim, I, 510; İbn Kayyım, I, 330.

⁷¹² Abdurrezzâk, III, 37-38.

insanların haklarını çiğnememek konusunda oldukça titiz davranan⁷¹³ Hz. Peygamber inanların kendini harap ederek ibadet etmesini hoş karşılamaz, gücü oranında ibadet edilmesini öğütlerdi.⁷¹⁴ Gece namazının uyuklu şekilde eda edilmesine karşın da “*Namazda uyuklayanınız yatsın uykusunu aldıktan sonra namazını kılsın. Zira uyuklayarak namaz kılan istiğfar edeceğine farkında olmadan beddua edebilir*” buyurduğu görülmektedir.⁷¹⁵ Rasulullah da durumuna göre farklı uygulamalarda bulunur, bazen gece yarısından önce, bazen gece yarısında bazen de daha sonra namaza kalkardı.⁷¹⁶

Hz. Peygamber’in ibadet hayatında önemli bir yer tutan gece namazına dair uygulamalarını anlatan rivayetler geniş bir şekilde kaynaklarda yer almaktadır. Yalnız bu haberlerde Rasulullah’ın kıldığı gece namazının kaç rekât olduğu hususunda farklı bilgiler dikkat çekmektedir. Bu konuda ilk olarak ailesinden gelen haberleri dikkate almak daha doğru olacaktır. Zira bahsedildiği üzere Rasulullah nafile namazlarını evinde kılardı. Hatta Hz. Ayşe’nin anlattığına göre kendisi Hz. Peygamber ile kible arasında uzanır olduğu halde Rasulullah gece namazını eda ederdi. Hz. Ayşe’nin ayakları bu sırada secde yerine geliyordu. Rasulullah secde yaparken eliyle Hz. Ayşe’nin ayağına dokunarak çeker, O secdeden kalkınca Hz. Ayşe tekrar uzatırdı.⁷¹⁷ Vitr namazını kılmak istediğinde ise Hz. Ayşe’yi de uyandırır ki Hz. Ayşe de vitr namazını kılardı.⁷¹⁸

Kaynaklarda bahsedildiğine göre Hz. Peygamber gece namazına kalktığı zaman “*Bizi öldükten sonra diriltten Allah’a hamdolsun. Yeniden diriltilip huzurunda toplayacak olan da O’dur*” diye dua ederek uyanır, ilk olarak dişlerini misvaklar⁷¹⁹ ve abdestini alırdı.⁷²⁰ Hz. Ayşe’den gelen bir diğer haberde de zikredildiğine göre Allah Rasülü gece uyandığında on kez “*Allahu ekber*”, on kez “*Elhamdülillah*”, on kez “*Sübhane Allahi ve bi’hamdihî*”, on kez “*Sübhanel Meliki’l-Kuddûs*”, on kez “*Estağfirullah*”, on kez “*Lâ ilahe İllallah*” diye tesbih eder ardından da “*Allah’ım! Dünyanın ve kıyamet gününün darlığından Sana sığınırım*”, “*Allah’ım! Bana mağfiret*

⁷¹³ Buhari, VI, 112; Müslim, II, 818.

⁷¹⁴ Ebu Davud, I, 302.

⁷¹⁵ Malik b. Enes, s. 118; Buhari, I, 60; Müslim, I, 543.

⁷¹⁶ İbn Kayyim, I, 328.

⁷¹⁷ Malik b. Enes, s. 117.

⁷¹⁸ İbn Ebî Şeybe, II, 524; Buhari, II, 13.

⁷¹⁹ Buhari, II, 45; Müslim, I, 220.

⁷²⁰ Buhari, I, 53; Müslim, I, 526-527.

*eyle. Beni daima hidayet üzere eyle. Beni rızıklandır ve bana afiyet ihsan eyle” gibi zaman zaman farklı şekillerde dua ederdi.*⁷²¹

Rasulullah’ın gece namazının keyfiyetine dair Hz. Ayşe’den gelen nakiller dikkat çekmektedir. Bu haberlerde bahsedildiğine göre Rasulullah’ın gerek Ramazan gecelerinde gerekse diğer gecelerde namazı vitir dâhil on üç rekâtı. Bu on üç rekâtın ikisi sabah namazının sünneti idi. Kaynaklarda yer alan farklı rivayetlerde iki rekât sabah namazının sünnetinin dışında gâh yedi, gâh dokuz, gâh on bir rekât kıldığından bahsedilir.⁷²² Hz. Peygamber’in gece namazlarının ikişer rekât olarak kılınmasını tavsiye eder,⁷²³ ilk iki rekâtın kısa tutulmasını öğütlerdi. Kendisinin de böyle yaptığına dair Abdurrezzâk da yer alan haberde bahsedildiğine göre Zeyd b. Hâlid Rasulullah ile seferde bulunduğu bir gece Hz. Peygamber’in teheccüd namazını gözleri ile görüp öğrenmek için çadırının eşiğine başını koyup beklediğini anlatır. Onun rivayetinde kaydettiğine göre Hz. Peygamber önce kısa iki rekât namaz kıldı. Sonra daha uzun iki rekât kıldı. Bunun ardından iki rekât daha kıldı ki bu, bir öncekine göre biraz kısa idi. Arkasından iki rekât daha kıldı; bu da daha önce kıldıklarından kısaca idi. Nihayet iki rekât daha kıldılar ki, bu da bir öncekinden daha kısa idi. Sonunda vitr namazını kıldı. Bütün bunların toplamı on üç rekât oldu.⁷²⁴ Ancak Malik b. Enes’in aynı raviden zikrettiği haberde önce uzun uzun okuyarak iki rekât namaz kıldığı, daha sonra bir öncekinden kısa olacak şekilde devam ettiği nihayetinde vitir kılarak on üç rekâta tamamladığı anlatılır. İbn Kayyım Rasulullah’ın gece namazındaki sünnetinin iki uzun rekât kıldıktan sonra kıldığı iki rekâtı birincilerden kısa, sonra kıldıklarını da bir öncekilerden kısa yapmak olduğunu söylemektedir.⁷²⁵

Rasulullah’ın gece namazının ikişer rekât olarak kılınmasına dair tavsiye ve uygulamalarına dair haberlerin yanı sıra kaynaklarda yer alan Hz. Ayşe rivayetinde Hz. Peygamber’in kıraatini uzun tuttuğu dörder rekâttan toplam sekiz rekât kıldığı, en son da üç rekât vitir kıldığı da zikredilmektedir.⁷²⁶

⁷²¹ Buhari, II, 42; Müslim, I, 533; İbn Mace, I, 430; Nesâî, III, 209; İbn Kayyım, II, 365.

⁷²² Malik b. Enes, ss. 120-122; Abdurrezzâk, III, 38-39; İbn Ebî Şeybe, II, 491; Ahmed b. Hanbel, VI, 35-36; Buhari, II, 13, 47; Müslim, I, 509-510; Tirmizî, II, 305; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 604.

⁷²³ Malik b. Enes, s. 123; İbn Ebî Şeybe, II, 273; Buhari, II, 45; Müslim, I, 516; Nesâî, III, 232.

⁷²⁴ Abdurrezzâk, III, 38-39; Müslim, I, 532.

⁷²⁵ Malik b. Enes, s. 122; Müslim, I, 532; İbn Kayyım, I, 250-251.

⁷²⁶ Malik b. Enes, s. 120; Ahmed b. Hanbel, VI, 36; Buhari, II, ss. 47-48; Müslim, I, 509; Tirmizî, II, 303.

Hız. Muhammed'in eşlerinden sonra onun gece namazına dair bilgi veren diğer haberlerin önemli kısmı Hız. Meymune'nin yeğeni İbn Abbas'tan gelmektedir. Muteber hadis kaynaklarında yer alan bu haberlerin ilkinde bahsettiğine göre teyzesi Meymune'nin evinde gecelediği sırada Rasulullah'ın gece ibadetine şahit olmuştur. Naklettiği bilgilerden Hız. Peygamber'in uyandığında Al-î İmran suresinin son on ayetini okuduğu; abdest alarak namaza durduğu ve ikişer ikişer olmak üzere on iki rekât, en sonunda vitr namazını da eda ederek yattığı anlaşılmaktadır. Daha sonra müezzin gelip sabah ezanını okuyunca tekrar kalkıp kısa iki rekât sabah namazının sünnetini kılarak mescide girip sabah namazını kıldırıldığı görülmektedir.⁷²⁷ Buhari'de yer alan farklı bir İbn Abbas rivayetinde Rasulullah'ın yatsı namazından sonra eve gelerek dört rekât namaz kılıp uyuduğu, daha sonra kalkarak önce beş rekât, akabinde iki rekât kılıp tekrar istirahat çekildiği; sonra sabah namazı için mescide çıktığı anlatılmaktadır.⁷²⁸

Tüm bu rivayetler de göstermektedir ki Rasulullah'ın gece namazının gerek sayısı, gerek şekline dair zaman zaman farklı uygulamaları olabilmekteydi. Bunun nedeni muhtemelen o geceki ruh haline, sağlık durumuna, dinlenmiş olup-olmamasına bağlı olarak değişmekteydi. Ancak değişmeyen tek şey Hız. Peygamber'in gece namazını kılmaya gösterdiği özendir. Zira nakledildiğine göre Hız. Peygamber'in uyku bastırması ya da rahatsızlanması sebebi ile bir ya da iki gece namazına kalkamadığı zikredilmektedir.⁷²⁹ Bu gecelerden birine sebep olarak görebileceğimiz rivayette anlatıldığına göre Hız. Peygamber'in üzerinde uyuduğu bir yaygı vardı. Onu önce ikiye katladı, ertesi gün dörde katlayarak yattı. Sabahında hizmetine bakan kişiye yaygıyı eski haline getirmesini söyledi. Zannımızca dörde katlanan yaygı daha rahat bir yatak olmuş, bu nedenle uykuya dalarak gece namazını kaçırın Rasulullah bu şekilde bir istekte bulunmuştur.⁷³⁰ Hız. Ayşe Allah Rasulü'nün gece namazını eda edemediği

⁷²⁷ Malik b. Enes, ss. 121-122; Abdurrezzâk, II, 403-404, 406; İbn Ebî Şeybe, II, 492; Buhari, I, 53, II, 12, 58; Müslim, I, 526, Şiblî, II, 16; İbn Kayyım'da yer alan İbn Abbas rivayetinde Hız. Peygamber'in her iki rekâtın sonra yattığı, tekrar kalkarak abdest alıp dua edip iki rekât kılarak gece namazını tamamladığı anlatılmaktadır. Abdurrezzâk'da yer alan İbn Abbas'ın bu rivayetinde her rekâtta Müzzemmil suresini okuyacak kadar durduğu bilgisi de yer almaktadır.

⁷²⁸ Buhari, I, 37; İbn Kayyım, I, 327- Burada Hız. Ayşe ve İbn Abbas'tan rivayetle Resulullah'ın yatsı namazından sonra evine gelerek dört ya da altı rekât namaz kılıp sonra uyuduğu kaydedilmektedir; Şiblî, II, 16'da dört rekât kılıp yattığı, kalktıktan sonra sekiz rekât daha eda ettiği zikredilmektedir.

⁷²⁹ Buhari, II, 43; Müslim, I, 515.

⁷³⁰ İbn Kayyım, I, 155.

zamanlarda gündüz on iki rekât namaz kıldığını bildirmektedir.⁷³¹ Rasulullah kilo alıp yaşı ilerleyince gece namazının rekâtlarını azaltarak da olsa kılmaya devam ettiği-yedi rekât olarak-;⁷³² yaşlanıp rahatsızlanınca dahi oturarak gece namazı kıldığı kaydedilmektedir.⁷³³

Kaynaklarda yer alan haberlerden anladığımıza göre gece namazını Rabbine yaklaşmak için büyük bir fırsat olarak gören Rasulullah “*Size geceleyin kalkmayı tavsiye ederim. Çünkü o, sizden önce yaşayan sâlihlerin âdetidir; Rabbinize Yakınlık vesilesidir, günahlardan koruyucudur, kötülöklere kefarettir, bedenden hastalığı kovucudur*”⁷³⁴ buyurur ve ashabına, aile efradına bunu tavsiye ederdi. Bahsedildiğine göre bir gece yarısı Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın evine gidip “*Namaz kılmıyor musunuz?*” diye onları gece namazına kaldırmıştır.⁷³⁵ Aynı şekilde ashabına da gece namazına eşlerini de kaldırmaları yönünde tavsiyede bulunduğu görölmektedir.⁷³⁶

Gece namazı konusunda bu derece hassasiyet gösteren Rasulullah sadece mukim halde iken değil seferde bulunduğu zaman da gece namazlarına devam ederdi. Hendek, Hayber ve Tebük gazvelerinde de gece namazını kıldığını dair haberler kaynaklarda yer almaktadır. Hendek savaşında Rasulullah’ın gecenin bir bölümünde çadırında gece namazı kıldığını nakledilir.⁷³⁷ Hayber gazvesi sırasında ise Rasulullah’ın konaklayacağı *Menzile* denilen bölgeye vardığı; burada bir mescit yaparak, gecenin sonlarına doğru gece namazı kıldığını bildirilir.⁷³⁸ Tebük gazvesi sırasında da yanında olan ashabı Rasulullah’ın gece kalkıp namaz kıldığını anlatır. Evinde iken yaptığı gibi kalktığı zaman misvak kullandığı, çadırın önünde çok teheccüd namazı kıldığını, tanyeri ağardığında iki rekât sabah namazının sünnetini eda ederek Bilal ezan okuyup kamet getirince insanlara namaz kıldırıldığı,

⁷³¹ Abdurrezzâk, III, 51; Müslim, I, 510; Tirmizî, II, 306; Şiblî, II, 47.

⁷³² Abdurrezzâk, III, 39-40.

⁷³³ İbn Ebî Şeybe, I, 388-389; İbn Kayyım, I, 331-332.

⁷³⁴ Tirmizî, V, 553.

⁷³⁵ Buharî, II, 43; Müslim, I, 537.

⁷³⁶ Ebu Davud, I, 301; Nesâî, III, 205. “Gecenin bir kısmında kalkıp namaz kılan ve hanımını da uyandıran, kalkmak istemediğı zaman yüzüne su serpen kimseye Allah rahmetini ihsan etsin! Gece kalkıp namaz kılan ve kocasını da uyandıran, kalkmak istemediğı zaman yüzüne su serpen kadına Allah rahmeti ihsan etsin.”

“Bir kimse geceleyin hanımını uyandırır da ikisi de namaz kılsa veya birlikte iki rekât namaz kılsa Allah’ı çokça anan erkek ve kadınlar arasına yazılırlar.”

⁷³⁷ İbn Hişam, III, 243; Vakıdî, II, 488; Taberî, **Tarih**, II, 580.

⁷³⁸ Vakıdî, II, 643.

zikredilmektedir.⁷³⁹ Yine kaynaklarda yer alan bir haberde bildirildiğine göre Rasulullah Bedir günü bir ağacın altında namaz kılarak gecesini geçirmişti.⁷⁴⁰

Rivayetlere göre Rasulullah gece namazında kıyamını, rükûunu ve secdesini uzun tutmayı severdi. Bakara, Âl-i İmran ve Nisâ gibi sureleri; bir rivayette de bir rekâtta uzun yedi sure okurdu.⁷⁴¹ Rasulullah'ın ashabından Huzeyfe, onun arkasında kıldığı bir namazı anlattığı rivayette bahsettiğine göre;

*Bir gece Rasulullah ile birlikte namaz kılıyordum. Rasulullah Bakara suresine başladı. Yüz ayet kadar okuyacağını sandım. Fakat Rasulullah duraklamadı. Nisa suresine başladı. Nisa suresinden sonra Al-i İmran'a başladı. Rasulullah huzur ve sükûnetle okuyordu. Her ayeti ifade ettiği anlama göre dikkatli tilavet etmekte idi. Üçüncü sure bittikten sonra rükûa vardı. Rükûu da kıyamı kadar uzundu. Doğrulunca yine aynı uzunlukta duru ve secdeye gitti. Secdeleri de kıyamına yakın uzunlukta idi. Daha sonra ikinci rekâtta da aynı uzunlukta sureleri okudu.*⁷⁴²

Benzer bir bilgiyi veren haberde Avf b. Malik Rasulullah ile birlikte bir gece kıldığı namaz sırasında Bakara suresini okuduğunu zikreder. Bahsettiğine göre kıraati boyunca nerede bir rahmet ayeti gelirse, orada durup Allah'tan rahmet niyaz ediyor; her azap ayeti geldiğinde ise durarak Allah'ın azabından yine Allah'a sığınmıyordu. Sure bittikten sonra rükûa vardı. Kıyamda durduğu süre kadar rükûda durdu. Rükû esnasında “Sübhâne zîl-ceberûti ve'l-melekûti ve'l-kibriyâi ve'l-azameti”⁷⁴³ tesbihini söyledi. Sonra secdeye kapanıp, yine aynı tespihi tekrarlayarak secdede de, rükûda kaldığı süre kadar kaldı. Birinci rekât tamamlanıp ikinci rekâta kalktıklarında, zammı sure olarak Âl-i İmran'ı okudu. Üçüncü ve dördüncü rekâtlarda da birer sure okuyarak, her rekâtın rükû, secde ve teşbihlerini birinci rekâtta yaptığı gibi eda eylerdi.⁷⁴⁴

Rasulullah'ın nafile namazlarında kıraati uzun tutmayı sevdiğinden bahsettik. Ancak bu haberlerde bahsi geçen surelerin tek rekâtta okunması bile neredeyse tüm

⁷³⁹ Vakıdî, III, 1021, 1037.

⁷⁴⁰ İbn Kayyım, III, 189.

⁷⁴¹ Abdurrezzâk, II, 147; İbn Ebî Şeybe, I, 367-368; Şiblî, II, 16-17.

⁷⁴² Abdurrezzâk, II, 147; İbn Ebî Şeybe, I, 368; Müslim, I, 536; Şiblî, II, 47.

743

سُبْحَانَ ذِي الْجَبَرُوتِ وَالْمَلَكُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ
وَالْعِظَمَةِ

⁷⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, VI, 24.

geceyi kapsayacaktır. Muhtemelen buradaki durumun hadis ilminde yer alan hadis uydurma sebeplerinden biri olarak görülen “tergib ve terhib”⁷⁴⁵ açısından değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Rasulullah’ın gece namazını tek ayetle kıldığı da görülmektedir. Bu konuda Hz. Ayşe ve Ebu Zer’den gelen haberler bulunmaktadır.⁷⁴⁶ Hz. Ayşe Resulullah’ın bir defasında gece boyu tek bir ayetle namaz kıldığını naklederken Ebu Zer de Rasulullah’ın bir gece namazını sabaha kadar “*Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan yine şüphe yok ki Sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin*”⁷⁴⁷ ayeti ile kıldığını nakletmektedir.

Hz. Peygamber gece namazında kıraati kadar rükû ve secdesini de uzun tutardı. Buhari’de Hz. Ayşe’den nakille gelen bir haberde Rasulullah’ın bir kişinin elli ayet okuyacağı kadar secdesini uzattığı zikredilmektedir.⁷⁴⁸ Yine Ayşe (ra) Rasulullah’ın bir gece namaz kılarken secde esnasında “*Allah ’ım! Öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden yine Sana sığınyorum. Seni ne kadar övsem bitiremem. Zira Sen kendini övdüğün gibisin*” diye dua ettiğini duyduğunu bildirmektedir.⁷⁴⁹

Tüm bu haberler birlikte değerlendirildiğine Rasulullah’ın farz namazlarından sonra en çok önem verdiği ibadetin gece namazı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O istirahat durumuna göre bazen gecenin ilk yarısında bazen son yarısında ibadete kalkar, o geceki gücü oranında ibadet ederek -zaman zaman farklı sayılarda- namaz kılar, genelde kıraatini uzun tutarak geceyi ibadetle geçirirdi.

⁷⁴⁵ Tergib ve Terhib: Sözlükte “istemek, özenmek” anlamına gelen tergib “bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek” anlamına gelmektedir. “Korkmak, çekinmek, sakınmak” manasındaki rehbet kökünden türeyen terhib ise “bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak” anlamlarına gelmektedir. Hadis uydurma sebepleri arasında yer alan bu durum, daha fazla ibadete ve iyiliğe teşvik ve küçük bir günaha daha fazla ceza tahsis ederek, bu günahı vazgeçirme gibi iyi niyetler taşısa da Rasulullah’ın yapmadığı bazı fiillerin yapılmış gibi gösterilmesi, Müslümanlarda kafa karışıklığına sebep olmak gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum da ibadetler konusunda farklı bilgilere neden olmuştur. Bkz. Mehmet Görmez, “Tergib ve Terhib”, **DİA**, cilt, 40, İstanbul, 2011, ss. 508-509.

⁷⁴⁶ Tirmizi, II, 311.

⁷⁴⁷ Maide 5/118,

“إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۗ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

⁷⁴⁸ Buhari, II, 43.

⁷⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, X, 191.

2.1.3.2. Vitir namazına Dair Uygulamaları

Sözlükte bir, üç, beş gibi tek sayı anlamına gelen (وتر) vitr/vetr kelimesi⁷⁵⁰ arefe gününü ifade etmek üzere de kullanılır.⁷⁵¹ Kelime Kur'an'da sözlük anlamıyla bir ayette “الشَّفْعُ” (çift) kelimesiyle birlikte vetr şeklinde geçmektedir.⁷⁵² Vitir namazı da geceleyin kılınan nafil namazların sonuna eklenen bir rekâtla tek rekâtlı hale geldiği için bu isimle anılmış, hadislerde gece namazlarının sonuncusu olarak tek rekâtlı olarak kılınması tavsiye edilmiştir.⁷⁵³

Vitir namazının dayanağı Rasulullah'ın fiili ve kavli sünnetidir. Hadis kaynaklarında anlatıldığına göre Rasulullah bir gün sabah namazı için cemaatin yanına çıktığında, “*Kuşkusuz Allah sizi bu gece bir namazla destekledi ki, doğrusu o sizin için kıyıl develerden daha hayırlıdır*” dedi. Ashabı onun ne olduğunu sorunca “*Yatsı namazı ile fecrin doğuşuna kadar olan zaman arasındaki vitirdir*” diyerek bu namazın kıymetini bildirdiği “*Vitir, her Müslüman üzerine bir vazifedir*” buyurarak ümmetini kılması yönünde teşvik ettiği zikredilmektedir.⁷⁵⁴ Bahsedildiğine göre Rasulullah vitir namazını ne mukim iken ne de yolculukta iken bırakmazdı. İbn Ömer'den nakille Rasulullah yolculukta vitir de dâhil farz namazlarının dışında kıldığı namazları bineğinin üzerinde kılardı.⁷⁵⁵

Vitir namazının Hz. Peygamber'in sünnetiyle sabit olduğu konusunda fikhî mezhepler arasında ihtilaf olmamasına rağmen; hükmü, rekât sayısı, kılınma şekli ve kunut duasının okuyup-okumadığı ile ilgili bazı görüş ayrılıkları vardır. Bu ayrılıkların temel sebebi, muhtemelen konuyla ilgili rivayetlerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Bir gece önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere Rasulullah gece namazının sonunda vitir namazı kılardı. Az önce kaydettiğimiz “*Yatsı namazından fecrin doğuşuna kadar*” ifadesi göstermektedir ki vitir namazının zamanı oldukça geniştir. Hz. Ayşe de Rasulullah'ın gecenin farklı zamanlarında vitir kıldığını bildirmektedir.

⁷⁵⁰ İbn-i Manzûr, III, 872.

⁷⁵¹ Sami Erdem, “Vitir Namazı”, *DİA*, cilt: 43, İstanbul, 2013, ss. 111-113.

⁷⁵² Fecr 89/3;

"وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ"

⁷⁵³ Malik b. Enes, s. 123; Buhari, II, 12-13; Müslim, I, 517; Ebu Davud, I, 328.

⁷⁵⁴ İbn Sa'd, IV, 189; Ebu Davud, I, 327-328; Tirmizî, II, 314; Nesâî, III, 231; İbn Mace, I, 329.

⁷⁵⁵ Nesâî, II, 61; İbn Kayyım, I, 483.

Onun ifadesine göre bazen gecenin başında, bazen ortasında kılardı. Rivayette bahsedildiğine göre vefat edeceği gün ise vitir namazını seher vaktine kadar geciktirmişti.⁷⁵⁶ Başka bir haberde anlatıldığına göre Rasulullah Hz. Ebu Bekir’e ve vitir namazını hangi vakitte kıldığını sorunca “*Gecenin başında, yatsı namazını kıldıktan sonra uyumadan önce kılıyorum*” cevabını verdi. Aynı soruyu Hz. Ömer’e sorduğunda ise o gecenin sonunda kıldığını söyledi. Bunun üzerine Rasulullah Hz. Ebu Bekir’e “*Sen ihtiyatla amel ettin*” Hz. Ömer’e de “*Sen güç ve takvaya uygun olanla amel ettin*” buyurdu.⁷⁵⁷ Rasulullah’ın verdiği cevaptan vitir namazının gecenin başında da sonunda da kılınabileceği anlaşılmaktadır.

Vitir namazının rekâtı ile ilgili tartışmaların sebebi, kaynaklarda yer alan Rasulullah’ın bu namazı bir, üç, beş, yedi, dokuz ve on üç rekât kıldığını dair farklı rivayetlerdir.⁷⁵⁸ Vitir namazının bir rekât olduğuna dair görüşlerin dayanağı olarak görülen haberlerden birinde Hz. Ayşe şöyle rivayet etmektedir: “*Rasulullah gece namazı olarak on bir rekât kılar, bunlardan bir rekâtı vitir namazı idi. Namazdan sonrada sağ yanı üzerine yatar.*”⁷⁵⁹ Başka bir rivayette ise İbn Ömer Hz. Peygamber’in “*Gece namazı ikişer ikişerdir. Sabah olmasından korkarsanız tek rekât vitir kılarırsınız*” buyurduğunu nakletmektedir.⁷⁶⁰ Vitir namazının tek rekât kılınmasının sabahın olmasından kuşku duyulma şartına bağlı olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Onların görüşüne göre Rasulullah ikişer rekât olarak gece namazının kılınması sırasında eğer sabahın yaklaşmasından endişe ediliyorsa bir rekât vitir kılınmasını tavsiye etmekteydi.

Hz. Peygamber’in üç rekât vitir namazı kıldığını dair haberler de kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu haberlerin birkaçı yine Hz. Ayşe’den bize ulaşmaktadır. Bunlardan birinde şöyle nakledilmiştir; “*Nebi birinci rekâtta Âlâ, ikinci rekâtta Kâfirûn, üçüncü rekâtta İhlâs ve Muavvizeteyn surelerini okuyarak üç rekât vitir kılar.*”⁷⁶¹ Yine Hz. Ayşe kaynaklı başka bir haberde Rasulullah’ın gece namazının

⁷⁵⁶ Abdurrezzâk, II, 495; İbn Ebî Şeybe, II, 286; Ahmed b. Hanbel, VI, 129; Buhari, II, 13; Müslim, I, 512; Tirmizî, II, 318-319.

⁷⁵⁷ Abdurrezzâk, III, 14; İbn Ebî Şeybe, II, 282.

⁷⁵⁸ Abdurrezzâk, III, 27, 34, 39-40; İbn Ebî Şeybe, II, 293- 294.

⁷⁵⁹ Malik b. Enes, s. 120; Müslim, I, 526.

⁷⁶⁰ Malik b. Enes, s. 123; Ahmed b. Hanbel, II, 5, 9-10, 30; Buhari, II, 12; Müslim, I, 516-517, 519; Ebu Davud, I, 328; İbn Mâce, I, 371; Beyhakî, III, 21.

⁷⁶¹ Ebu Davud, I, 329; Tirmizî, II, 326; Nesâî, III, 236.

sonunda üç rekât vitir kıldığı zikredilmekte;⁷⁶² başka bir haberde de Rasulullah'ın uzunca iki rekât namaz kıldığı biraz istirahat ettikten sonra iki rekât ve sonra dilediği kadar kıldıktan sonra da üç rekât vitir namazı kıldığından bahsedilmektedir.⁷⁶³ Ayrıca akşam namazının gündüzün vitri olduğunu zikreden Rasulullah'ın gecenin vitrinin de kılınması yönündeki uyarısından hareketle vitir namazının üç rekât olacağı da öne sürülmektedir.⁷⁶⁴

Hiz. Ayşe ile birlikte İbn Abbas'tan da Rasulullah'ın vitir namazını üç rekât kıldığına dair birçok rivayet bize ulaşmıştır. Gece namazı başlığı altında da zikrettiğimiz bu haberde İbn Abbas'ın anlattığına göre Rasulullah yatsı namazını kıldıktan sonra biraz uyudu. Gecenin bir vakti kalktıktan sonra abdest alarak dilediği kadar namaz kılmış, en son da üç rekât vitir kılmıştı.⁷⁶⁵ Başka bir haberde de İbn Abbas Rasulullah'ın kıldığı üç rekâtli vitir namazında okuduğu sureleri de zikrederek -Âlâ, Kâfirûn ve İhlâs sûreleri- üç rekât vitir kıldığını nakletmiştir.⁷⁶⁶

Kaynaklarda ayrıca Hiz. Peygamber'in beş, yedi, dokuz, on bir, on üç rekât vitir kıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Hiz. Ayşe rivayetinde anlattığına göre Rasulullah'ın gece namazı on üç rekât idi. Bunlardan beşini vitir olarak kılar ve bu beş rekâtın yalnız sonunda otururdu.⁷⁶⁷ Hiz. Ayşe'den gelen farklı bir rivayette ise Rasulullah'ın vitrinin dokuz rekât olduğu nakledilmiştir;

*Biz Rasulullah'ın abdest suyunu, misvakını hazırladık. Uykudan kalkan Hiz. Peygamber hemen dişlerini misvaklar, abdest alır ve sekizinci rekâta kadar hiç teşehhüde oturmadan dokuz rekât namaz kılar. Rasulullah sekizinci rekâtın teşehhüdünde Allah'a hamd eder Rasul'üne salavât getirir, duâ eder, selam vermeden dokuzuncu rekâtın kıyamına kalkardı. Dokuzuncu rekâtı kıldıktan sonra kade-i âhireye oturur, sekizinci rekâtın teşehhüdünde okuduklarını okuyarak Allah'a hamd eder, peygamberine salavat getirir, dua eder ve sonra da bize işittirecek şekilde selâm verirdi. Daha sonra da oturduğu yerden iki rekât daha namaz kılar.*⁷⁶⁸

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, VI, 36; Müslim, I, 509; Beyhakî, III, 28.

⁷⁶³ Ahmed b. Hanbel, I, 350, 373.

⁷⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, II, 30, 41, 83, 154.

⁷⁶⁵ Abdurrezzâk, II, 403-404, 406; Müslim, I, 530; Nesâî, III, 237.

⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 300, 305, 316; Tirmizî, II, 326-327; Nesâî, III, 235-236; İbn-i Mâce, I, 370.

⁷⁶⁷ Müslim, I, 508; Tirmizî, II, 321; Nesâî, III, 241; Beyhakî, III, 27.

⁷⁶⁸ Nesâî, III, 240; İbn-i Mâce, I, 376.

Rasulullah'ın vitir namazı ile ilgili olarak Ümmü Seleme'den gelen haberlerde ise onun bu namazı on üç rekât kıldığı, ancak yaşlandığında ve zayıfladığı zamanlar da dokuz rekât olarak kıldığından bahsedilmektedir.⁷⁶⁹ Farklı bir Ümmü Seleme rivayetinde ise, Hz. Peygamber'in vitri rekâtlar arasında selam vermeden, beş rekât olarak da yedi rekât olarak da kıldığı zikredilmektedir.⁷⁷⁰

İbn Kayyım tüm bu haberleri birlikte değerlendirerek Rasulullah'ın gece ve vitir namazının birkaç türü olduğundan bahseder.⁷⁷¹ Vitir namazının rekât sayısındaki bu ihtilaf Rasulullah' tan gelen farklı rivayetler nedeniyledir. Ancak ulemanın büyük çoğunluğu vitir namazının üç rekât olarak kılınmasının daha uygun olduğu görüşünde birleşmiştir. Bu konuda Rasulullah'ın vitir namazının beş rekât, buna gücü yetmeyen için üç rekât, buna da gücü yetmeyen için bir rekât olduğu yönündeki sözleri de göz önüne alındığında bu konu daha net anlaşılacaktır.⁷⁷² İbn Kayyım'da yer alan bir rivayette de Hz. Peygamber'in vitir namazının üç rekât olduğu kaydedilmektedir.⁷⁷³

Vitir namazı ile ilgili diğer bir ihtilaf noktası ise Hz. Peygamber'in kunut yapıp-yapmadığıdır. Bu konu ile ilgili kaynaklarda yer alan haberlerde genel olarak Rasulullah'ın vitir namazında rükûdan önce kunut yaptığını bildirilirken,⁷⁷⁴ diğer bazılarında ise kunut yapmanın sonradan ihdas olunduğu zikredilmektedir.⁷⁷⁵

Kunutun sadece vitir namazında yapılmadığı sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarında da Maûne Kuyusu olayında ashabını şehit eden müşriklere beddua için kunut yaptığını daha önce zikretmiştik.

Rasulullah'ın vitir namazında kıraatine dair haberler genel olarak birinci rekâtında Âlâ, ikinci rekâtında Kafirûn ve üçüncü rekâta İhlas, Felâk ve Nâs sureleri olduğu şeklindedir.⁷⁷⁶ Ayrıca Hz. Ali tarafından nakledilen bir rivayette Kadir, Zilzal ve İhlas surelerini okuduğu da bildirilmektedir.⁷⁷⁷

Hz. Peygamber vitir namazını kılarken son rekâta oturduğu zaman üç defa *“Her şeyin hükümranı ve her şeyden yüce olan Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih*

⁷⁶⁹ Tirmizî, II, 320; Nesâî, III, 243.

⁷⁷⁰ Abdurrezzâk, III, 27; İbn-i Mace, I, 376; Beyhakî, III, 29.

⁷⁷¹ İbn Kayyım, I, 329-331.

⁷⁷² İbn Ebî Şeybe, II, 295; Beyhakî, III, 24.

⁷⁷³ İbn Kayyım, I, 207.

⁷⁷⁴ Abdurrezzâk, III, 120; İbn Ebî Şeybe, II, 302; Buhari, II, 14.

⁷⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, II, 308.

⁷⁷⁶ Abdurrezzâk, III, 34; İbn Ebî Şeybe, II, ss. 298-299; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 78.

⁷⁷⁷ Abdurrezzâk, III, 34.

ederim” der ve sonuncusunda sesini uzatır; namazını bitirince de “Allah ’ım! Öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden yine Sana sığınıyorum. Seni ne kadar övsem bitiremem. Zira sen kendini övdüğün gibisin” diye dua ederdi.⁷⁷⁸

Vitir namazından sonra oturarak iki rekât daha namaz kıldığına dair rivayetler Hz. Ayşe ve Ümmü Seleme’den gelmektedir ki onlar “Hz. Peygamber vitir namazını kıldıktan sonra oturur şekilde iki rekât daha namaz kılarlardı. Bu rekâtlardan birinde Zilzal, diğerinde ise Kâfirûn surelerini okurdu” demektedirler. Ancak bu rivayet Hz. Peygamber’in gece namazının vitir ile sonlandırılması yönündeki tavsiyesi ile çelişkili görünmektedir. Bu konuda İbn Kayyım’ın yorumu ise şu şekildedir:

*Bu iki rekât sünnet yerine geçer, vitri tamamlar. Zira vitir bağımsız bir ibadettir. Özellikle kılınması gereklidir denilirse o zaman bu iki rekât namaz, akşam namazının sünnetinin sahip olduğu yere sahip olur. Çünkü bilindiği gibi akşam namazı, gündüzün vitridir. Farzdan sonra kılınan iki rekât sünnet onu tamamlar niteliktedir. Vitirden sonra kılınan iki rekât sünnet de aynen bunun gibidir. Yine de doğruyu en iyi Allah bilir!*⁷⁷⁹

2.1.3.3. Teravih Namazına Dair Uygulamaları

Sözlükte “rahatlatmak, dinlendirmek” anlamındaki tervîha kelimesinin çoğulu olan terâvîh, Ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namazı ifade etmektedir.⁷⁸⁰

Genel olarak gece namazı özelde ise Ramazan gece namazını ifade eden ele teravih namazını Hz. Peygamber’in bizzat kıldığı ve teşvik ettiğini bildiren hadis ve rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Bir önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere Hz. Peygamber daha vahiy döneminin ilk yıllarından itibaren Müzzemmil suresinin nüzülü ile birlikte her gece teheccüd namazı kılmış ve vefat edene kadar bu namaza devam etmiştir. Daha sonra hicri ikinci yılda Ramazan orucunun farz kılınmasıyla birlikte Hz. Peygamber’in bu namazını daha da arttırdığı anlaşılmaktadır. Rasulullah’ın gece namazını anlattığımız bölümde de zikrettiğimiz Huzeyfe’den gelen nakil bu noktada

⁷⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, X, 387.

⁷⁷⁹ İbn Kayyım, I, 333.

⁷⁸⁰ Saffet Köse, “Terâvîh”, *DİA*, cilt:40, İstanbul, 2011, ss. 482-483.

dikkat çekmektedir.⁷⁸¹ Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere bu haberde ismi geçen surelerin tek rekâtta üstelik ağır ağır okunması için oldukça uzun zamana ihtiyaç duyulacaktır. Kaldı ki diğer rekâtlarda da aynı uzunlukta surelerin okunduğu düşünülünce namazın gecenin tamamını kapsaması söz konusu olacaktır. Bu da Rasulullah'ın ibadetteki aşırılığa kaçmama konusundaki hassasiyeti ile bağdaşmamaktadır. Burada yorum ya da aktarma hatası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Teravîh namazının ne zaman kılınmaya başlandığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde göre oruçla birlikte hicretin ikinci yılında kılınmış olabileceği, diğeri Hz. Peygamber'in teravîh namazı kıldırıldığına dair rivayetlerin tek bir yıla ait olduğu ve risâletin son yılında kılınmış olması gerektiği görüşüdür. Her iki görüşü birleştiren diğeri bir yoruma göre ise Hz. Peygamber teravîh namazını ilki hicretin ikinci yılında, diğeri vefatından önce olmak üzere iki ayrı yılda cemaatle kılmıştır. Arada geçen yıllarda ise kendisi yalnız evinde kılmaya devam ederken, ashabını da *“Şüphesiz Allah Ramazan orucunu farz kıldı, ben de Ramazan gecelerini ihya etmeyi sünnet kıldım. Her kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Ramazanı oruçla, geceleri de namaz kılsa anasından doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenmiş olur”* buyurarak bu namazı kılmaya teşvik etmiştir.⁷⁸² Onun bu konudaki teşvikine uyarak mescitte teravîh kılanları onaylamıştır. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber bir Ramazan gecesini çıkıp da bir grubun cemaat halinde mescidin bir köşesinde namaz kıldığını görünce *“Bunlar nedir?”* diye sordu. O kişilerin Kur'an okumayı bilmedikleri için Ubey b. Ka'b'a uyarak namaz kıldıklarını öğrenince Hz. Peygamber'in *“Doğru yapıyorlar. Yaptıkları şey ne güzeldir”* buyurduğu zikredilmektedir.⁷⁸³

Hz. Peygamber'in teravîh namazı kıldığı ve ashabın da kendisine uyarak cemaatle bu namazı kıldıklarına dair haberlerde bahsedildiğine göre Rasulullah bir

⁷⁸¹ Abdurrezzâk, II, 147; İbn Ebî Şeybe, I, 368; Şiblî, II, 47. Huzeyfe'nin anlattığına göre; “Bir gece Rasulullah ile birlikte namaz kılıyordum. Rasulullah Bakara suresine başladı. Yüz ayet kadar okuyacağını sandım. Fakat Rasulullah duraklamadı. Nisa suresine başladı. Nisa suresinden sonra Al-i İmran'a başladı. Rasulullah huzur ve sükûnetle okuyordu. Her ayeti ifade ettiği anlama göre dikkatli tilavet etmekte idi. Üçüncü sure bittikten sonra rûkûa vardı. Daha sonra ikinci rekâtta da aynı uzunlukta sureleri okudu.”

⁷⁸² Malik b. Enes, s. 113; Buhari, I, 14; II, 44, 251-252; Müslim, I, 523; İbn Mâce, I, 421. Osman Şahin, “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravîh Namazı”, **Diyanet İlmî Dergi**, cilt:51, sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 87-124.

⁷⁸³ Ebu Davud, I, 317; Beyhakî, II, 495;

gece yarısı evinden çıkıp mescitte namaz kıldı. Bunu gören ashaptan bazıları ona uyarak namaz kıldı. Ertesi gün bu durumu duyan insanlar da gelerek Rasulullah ile birlikte namaz kıldılar. O gecenin sabahında bunu duyan kişilerin sayısı biraz daha arttı. Dolayısıyla üçüncü gece cemaat daha kalabalıklaştı. Dördüncü gece ise kalabalık daha da arttı. Bu durumu gören Rasulullah sabah namazına kadar odasından çıkmadı. Rasulullah'ın hücresinde sesini işitmediğini, uyuduğunu zanneden ashabı onu uyandırmak için öksürmeye başladı. Hatta kapısına küçük çakıl taşı attıkları da bildirilmektedir.⁷⁸⁴ Bunun üzerine Rasulullah kızgın bir şekilde bekleyen cemaatin yanına çıkarak şöyle buyurmuştur:⁷⁸⁵

Cemaatle teravih namazı kılmak hususunda sizde gördüğüm bu yaptığınız iş ve arzu devamlıdır. Fakat böyle cemaat halinde bu ibadete devam ederken, cemaatin farz kılınmasından ve farz kılındığı takdirde cemaatle edasına muktedir olamamanızdan korkarım. Onun için ey insanlar! Sizler bu namazı kendi evlerinizde kılınız. Çünkü farz namaz müstesna, kişinin namazının en faziletlisi kendi evinde kıldığı namazıdır.

Enes b. Malik naklettiği diğer bir haberde ise Rasulullah Ramazanda namaz kılarken yanına gidip ona uyduğunu, daha sonra başka bir kişinin de gelerek namaza durduğunu; bunu fark eden Rasulullah'ın namazı hafifleterek bitirdiği ve evine girerek onların yanında kılmadığı kadar uzun bir namaz kıldığını anlatmaktadır. Sabahladıklarında ise ashabın kendisine önceki gece arkasında namaza durduklarını anlayıp ondan dolayı mı namazı bıraktığını sorduğu; Rasulullah'ın “Evet. Beni öyle davranmaya, evde namaza devam etmeye, sevk eden sizin arkamda namaza durmanız idi” cevabını verdiği zikredilmektedir.⁷⁸⁶

Ebu Zer tarafından nakledilen diğer bir haberde anlattığına göre Ramazan ayının son haftasına kadar Rasulullah ashabına farz namazın dışında bir namaz kıldırmadı. Ramazan'ın bitmesine bir hafta kala gecenin üçte biri geçinceye kadar namaz kıldırıldı, altıncı gün namaz kıldırmadı. Beşinci gün gecenin yarısına kadar namaz kıldırıldı. Sonra Ramazan ayının son üç günü kalıncaya kadar nafile namaz

⁷⁸⁴ Buhari, VII, , 99; Ebu Davud, I, 334; Müslim, I, 539-540.

⁷⁸⁵ Malik b. Enes, 113; Abdurrezzâk, IV, 265; İbn Sa'd, I, 468; Buhari, I, 178; II, 44; Ebu Davud, I 315; Müslim, I, 524; Nesâî, III, 202; Beyhakî, II, 494.

⁷⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 193, 199; Müslim, II, 775.

kıldırmadı; üçüncü gün kıldırdı ve çoluk çocuğunu da çağırdı. Hatta sahurü geçireceklerini düşünecekleri bir vakte kadar cemaate namaz kıldırdı.⁷⁸⁷ Benzer bir haberi Numan b. Beşir de zikretmektedir: Rasulullah ile beraber Ramazan ayının yirmi üçüncü gecesi gecenin ilk üçte birine kadar kıyamda bulunduk. Sonra onunla yirmi beşinci gecesi gece yarısına kadar kıyamda bulunduk. Sonra yirmi yedinci gecesi de kıldık hatta o derece uzattı ki felahı kaçıracağımızı zannettik. Sahura felah diyorlardı.⁷⁸⁸ Bu haberi bize nakleden Numan b. Beşir'in Medine'ye hicretten sonra Ensar'dan doğan ilk çocuk olduğu, hicretin on dördüncü ayında doğduğu⁷⁸⁹ dikkate alınırsa Rasulullah ile birlikte kıldığı bu namazı hatırlayacak yaşta olması için sekiz dokuz yaşlarında olmalıdır. Bu nedenle yaşanan bu olay muhtemel Rasulullah'ın hayatının son dönemlerinde gerçekleşmiştir. Hicri sekizinci yılın Ramazan ayında Mekke'nin fethi gerçekleştiği için bu olayın dokuz yahut onuncu yılda yaşanmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu haberlerde dikkat çeken nokta ise Hz. Peygamber'in bu sefer kendi cemaati toplayarak Ramazan gecesi nafile namaz yani teravih kıldırmasıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz haberlerden anlaşıldığı üzere Rasulullah teravih namazını cemaatle kıldırmanın, ancak kılınmasını da teşvik etmiştir. Yine Mescid'de Ubey b. Ka'b'ın birkaç kişiye teravih namazını kıldırıldığını görmüş, bunu onaylamıştır. İbn Şihab'dan gelen rivayete göre de Rasulullah'ın vefatına kadar teravih namazı cemaatle kılınmadı. Ancak herkes kendi kendine evinde kılardı.⁷⁹⁰

Teravih namazının rekât sayısı ile ilgili sekiz, on, on altı, yirmi, otuz altı, otuz sekiz, kırk gibi sayılar ileri sürülmüştür.⁷⁹¹ Ulemânın büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in vitr dâhil yirmi üç rekât namaz kıldığı yolundaki rivayetten⁷⁹² ve sahabe uygulamasından hareketle teravih namazının yirmi rekât olduğu görüşünü benimsemiştir. Ancak Hz. Ayşe'den gelen “*Rasulullah ne Ramazanda ne de başka zamanda gece on bir rekâtta fazla namaz kılmazdı*” şeklindeki naklin devamında bu namazın detayını anlatmaktadır: “*Önce dört rekât kılardı ki, onların güzelliği ve*

⁷⁸⁷ Abdurrezzâk, IV, 254-255; İbn Ebî Şeybe, II, 394-395; Ahmed b. Hanbel, V, 159-160, 163; Ebu Davud, I, 317; Tirmizî, III, 169; İbn Mâce, I, 420; Beyhakî, II, 494.

⁷⁸⁸ Nesâî, III, 202-203.

⁷⁸⁹ İbn Esir, *Üsdü'l Gabe*, V, 326; Apaydın, s. 449.

⁷⁹⁰ Malik b. Enes, s. 114.

⁷⁹¹ Aynî, *Umdetü'l-Karî Şerh Sahih Buhari*, Beyrut, t.y, XI, ss. 126-127.

⁷⁹² İbn Ebî Şeybe, II, 393; Beyhakî, II, 496.

uzunluğu anlatılacak gibi değildi! Sonra dört rekât daha kılarđı. Onların da güzelliğini ve uzunluğunu hiç sorma! Sonra üç rekât daha kılarđı.” Bu haberden Rasulullah’ın gerek Ramazan gecelerinde ve gerek diğer gecelerde kıldığı gece namazının vitirle birlikte on bir ya da on üç rekâtın üstüne çıkmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁹³

İbn Abbas’ın bildirdiğine göre ise Rasulullah, Ramazan’da vitr namazı ile beraber yirmi, başka bir rivayette de yirmi üç rekât namaz kılarđı.⁷⁹⁴

Rasulullah döneminde teravih namazı ile ilgili net bir sayı söylemenin mümkün olmadığı görölmektedir. Ancak genel olarak sekiz rekât teravih kıldığı, yalnız bu namazında kıraatini uzun tuttuğu söylenebilir. Hz. Peygamber döneminden sonra sahabenin uygulaması genel olarak yirmi rekât kılma şeklinde olduğu; bazen de sekiz rekât kıldığı bildirilmektedir. Hz. Ebu Bekir’in hilafetinde ve Hz. Ömer’in hilafetinin ilk zamanlarında da teravih namazına dair uygulama bu şekilde devam etti.⁷⁹⁵ Cemaat münferit olarak bu namazı eda ediyordu. Teravih namazının cemaatle kılınması, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde, onun isteği ile başlamıştır. Bu konu ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan bir haberde bahsedildiğine göre Ramazan’da Hz. Ömer mescide gittiğinde cemaat dağınık vaziyette, kimi kendi başına, kimi birkaç kişi cemaat olarak teravih kılıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer teravih namazını bir imamın arkasında düzenli olarak kılınmasını istemiş; kıldırmak için de kadın ve erkeklere ayrı imam tayin etti. Ubey b. Ka’b’ı imam yaparak erkek cemaate kıldırmasını emretti. Kadın cemaat için ise Temim ed-Dârî’yi görevlendirdiği nakledilmektedir. Ancak bazı kaynaklarda Süleyman b. Ebî Hasme’nin ismi Temim ed-Dârî’nin yerine geçmektedir.⁷⁹⁶ İbn Hacer her ikisinin de belli bir dönemde görevlendirmiş olabileceğini söylemektedir.⁷⁹⁷ Ubey b. Kâ’b Rasulullah’ın mihrabında erkeklere, Süleyman b. Ebû Hasme mescidin kuzeydoğu köşesinde yapılan ve Butayha diye

⁷⁹³ Abdurrezzâk, III, 38; İbn Ebî Şeybe, II, 491; Ahmed b. Hanbel, VI, 36; Buhari, II, 47, 253; IV, 168; Müslim, I, 509; Tirmizî, II, 303; Beyhakî, II, 496.

⁷⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, II, 393-394. “Rasulullah cemaatle kılmadıkları zaman teravihi yirmi rekât kılarlardı. Her dört rekâtta bir müddet durur sonra kalkar yine kılmaya devam ederdi.”

⁷⁹⁵ Malik b. Enes, s. 114, 115.

⁷⁹⁶ Beyhakî, II, 494.

⁷⁹⁷ Malik b. Enes, s. 115’de Hz. Ömer’in Ubey b. Ka’b ve Temim ed-Dârî’yi insanlara on bir rekât kıldırmak üzere görevlendirdiği kaydedilmektedir. İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, IV, 219.

anılan revakta kadınlara imamlık yaptığı kaydedilmektedir.⁷⁹⁸ Bu olay hicri on dördüncü yılda gerçekleşmişti.⁷⁹⁹

Hiz. Ömer cemaate imamlık yapmaları için görevlendirdiğı Ubey ve Süleyman'a kıraati uzun tutulmasını şartıyla vitri dâhil on bir rekât olarak kılınmasını söylemişti. Ancak kıraatin uzun gelmesinden dolayı cemaat değneklere dayanarak ayakta durmaya başlamış ve fecre yakın bir zamanda namazın bitmesiyle ancak dağılma fırsatı bulmuşlardı. Bunun üzerine Hiz. Ömer kıraatin azaltılmasını, ancak rekât sayısının yirmiye çıkarılmasını emretti. O dönemdeki uygulama bağlamında Ubey b. Ka'b'ın sadece teravihi kıldırdığı, vitri ise Hiz. Ömer'in kıldırdığı da gelen rivayetler arasındadır.⁸⁰⁰

Medine'de durum böyle iken kaynaklarda Mekke'de teravih namazını kıldırmakla görevlendirilen kişi olarak Zeyd b. Kunfûz ismi zikredilmişti.⁸⁰¹ Muaz b. Haris'in de teravih namazını kıldırmak için Hiz. Ömer tarafından görevlendirilen kişilerden biri olarak ismi kaydedilmektedir.⁸⁰²

Hiz. Osman ise kendi hilafet döneminde kadın erkek ayrı cemaat uygulamasını kaldırarak tek imam tayin etmiştir. Süleyman b. Ebî Haseme'yi görevlendirdiğı kaydedilmektedir.⁸⁰³ Hiz. Ali'nin hilafeti zamanında ise kadın erkek ayrı cemaat uygulamasına dönülmüş, kadınlara namaz kıldırmak üzere Arfece es-Sakafî imam tayin edilmiştir.⁸⁰⁴

Hiz. Ömer döneminden itibaren cemaatle kılınmaya başlanan teravih namazını Kâbe'de kılanlar ise teravih namazının aralarındaki istirahati fırsat bilerek Kâbe'yi tavaf edip, iki rekât tavaf namazı kılarak sonra teravih namazına kaldıkları yerden devam ediyorlardı. Medine'deki cemaat de hicrî birinci asrın ilk yarısından sonra teravih namazı otuz altı rekât olarak kılınmaya başlamıştır. Bu uygulamanın gerekçesi,

⁷⁹⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", **DİA**, cilt:24, Ankara 2004, ss. 281-290.

⁷⁹⁹ Malik b. Enes, s. 115; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 553; Köse, **Teravih**, ss. 482-483.

⁸⁰⁰ Şahin, s. 94.

⁸⁰¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 553.

⁸⁰² İbn Hacer, **el-İsâbe**, ss. 407-408.

⁸⁰³ İrfan Salman, **Hadisler Işığında Teravih Namazı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Sivas 2015, s.54.

⁸⁰⁴ Beyhakî, II, 494.

teravih namazı arasında bir tavaf yapan Mekke ehli ile eşit olma düşüncesidir. Bu sebeple Medineliler her tavafin yerine dört rekât koymuşlardı.⁸⁰⁵

Risâlet döneminde, teravih namazı, hicretin ikinci yılında orucun farz kılınmasının ardından Hz. Peygamber tarafından kılınmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in mescitte teravih namazını kıldığını gören sahabe onun arkasında cemaat olmuş ve bu cemaat gittikçe arttığı için sonraki zamanlarda Hz. Peygamber mescitte kılmayı bırakmış, bu namazı evinde kılmaya devam etmiştir. Ayrıca bu süreçte ashabını teravih kılmaya teşvik etmiş, mescitte münferiden veya cemaat hâlinde namaz kılanları görünce onları onaylamıştır. Vahiy döneminin son yılına kadar bu uygulama bu şekilde devam etmiştir. İlgili rivayetlerden anladığımız kadarıyla vahiy döneminin son yılında, ramazanın yirmi üçüncü, yirmi beşinci ve yirmi yedinci gecesini olmak üzere Hz. Peygamber teravihi bizzat cemaate kıldırarak, hatta son cemaatine aile fertlerini de çağırmıştır. Rasulullah'ın vefatından sonra bir süre daha münferitten veya küçük gruplar halinde devam eden teravih uygulaması Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yarısından itibaren -hicri on dört- cemaat ile kılınmaya başlamıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde de bu uygulama devam etmiştir. Birçok sahabe Hz. Ömer'in bu uygulamasını onaylamış ve katılmışlardır.

Teravih namazının rekât sayısı ile ilgili tüm bu rivayetler değerlendirildiğinde Rasulullah döneminden günümüze uzanan süreçte genel olarak üç farklı uygulama olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlki Hz. Peygamber'in kıldığı, Hz. Ebu Bekir zamanı ile Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk dönemlerinde sahabenin de kıldığı sekiz rekâtlı teravih namazıdır. İkincisi Hz. Ömer'in hilafetinin sonraki dönemi ile Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde sahabe tarafından uygulanan, Ebu Hanife, Şafii ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamların da tercih ettiği ve günümüzde de ümmetin çoğu tarafından hala uygulanan yirmi rekât olarak kılınan teravih namazı. Üçüncüsü, birinci asrın ikinci yarısında Medine ehli tarafından uygulanan ve İmam Mâlik'in de tercih ettiği otuz altı rekât. Ancak Hz. Peygamber'in "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın*" emrini dikkate alırsak, onun yaptığığın üzerinde yapılanları sünnet kategorisinde göremeyiz. Kılınacak sekiz rekâtın Rasulullah'ın sünneti, yirmi rekâtın sahabenin

⁸⁰⁵ Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, "Terâvîh Namazıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", **Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi**, cilt: 5, sayı: 1, Haziran 2019, ss. 325-375

uygulaması, sonraki otuz altı rekâta kadar olan artırımların da *tergib ve terhib* babından yapılan eklemeler olduğunu söyleyebiliriz.

Ramazan gecelerinin ihyasına önem veren Rasulullah'ın namaz dışında hususiyetle bu ayda yaptığı diğer bir ibadet de itikâftı. İslam öncesi döneme kadar uzanan bir geçmişi olan bu ibadetin câhiliyye Arapları tarafından bilindiği hatta kaynaklarda yer alan bir haberde bahsedildiğine göre Ömer b. Hattab cahiliye döneminde Mescid-i Haram'da bir gece itikâf etmeyi adanmıştı. Daha sonra bunu Rasulullah'a bildirdiği, Rasulullah'ın da "*adağını yerine getir*" buyurması üzerine bir gece itikâf ettiği anlatılmaktadır.⁸⁰⁶ Bu rivayet göstermektedir ki İslam öncesi dönemde de itikâf bir ibadet türüydü.

Hiz. Peygamber'in de İslam öncesi dönemde Ramazan ayında Hira mağarasına gittiği ve kendince ibadet yaptığı nakledilmiştir.⁸⁰⁷ Hicretten sonra da Hiz. Peygamber'in itikâf ibadetine devam ettiği, hadis ve tarih kaynaklarında yer almıştır.

Abdurrezzâk ve İbn Kayyım, Rasulullah'ın vefat edene kadar her Ramazan ayının son on günü içinde itikâfa girdiğini zikrederler.⁸⁰⁸ Diğer bir haberde ise vefat edeceği yıl yirmi gün itikâfa kaldığı nakledilir.⁸⁰⁹ Muvatta da yer alan Ebu Said el-Hudri rivayetinde Rasulullah'ın, bir sene Ramazan'ın ikinci gününde itikâfa girdiği ve Ramazan'ın son gecesi olunca sabahleyin itikâftan çıktığı bildirilir.⁸¹⁰ Bu haberi açıklayacak nitelikte olan diğer bir nakilde Rasulullah'ın Ramazan'ın ilk on gününde itikâf ettiği; sonra Cebrail'in gelerek, aradığın önündedir, demesi üzerine Rasulullah'ın ortadaki on günde de itikâf ettiği anlatılmaktadır. Yine Cebrail'in gelerek, aradığın önündedir, demesi üzerine Rasulullah'ın bir hutbe irat ederek "*kim itikâf ediyorsa itikâf yerine dönsün*" buyurduğu nakledilmektedir.⁸¹¹ Bu haberde Rasulullah'ın aradığı kadir gecesi idi.

Hiz. Muhammed'in itikâf ile ilgili âdeti de sabah namazını kıldıktan sonra itikâfa girmek;⁸¹² itikâfa girdiği zaman sadece ihtiyaçları için evine gitmekti.⁸¹³

⁸⁰⁶ Abdurrezzâk, IV, 352; Buhari, I, 260.

⁸⁰⁷ İbn Hişam, I, 251; Şiblî, II, 41; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 343. Bu konuya dair detaylı bilgi ilk bölümde yer verilmiştir.

⁸⁰⁸ Abdurrezzâk, IV, 248; Buhari, II, 255; Şiblî, II, 41; İbn Kayyım, II, 88; Müslim, II, 831.

⁸⁰⁹ İbn Sa'd, II, 194-195.

⁸¹⁰ Malik b. Enes, s. 319.

⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, III, 74; Buhari, I, 198; II, 256; İbn Kayyım, I, 88.

⁸¹² İbn Ebî Şeybe, III, 89; İbn Kayyım, I, 89; Müslim, II, 831.

⁸¹³ İbn Ebî Şeybe, III, 88; Tirmizî, III, 167.

Rasulullah itikâfa, evine yakın bir yerde Mescid’de bir çadır içerisinde girerdi.⁸¹⁴ Zira kendisi itikâfa gireceği zaman tek başına girer, insani ihtiyaçları dışında evine gitmezdi. Hz. Ayşe hücresinde iken, başını pencereden ona doğru uzatır; Hz. Ayşe’de Rasulullah’ın başını yıkar ve tarardı. Hz. Peygamber itikâfta iken öpmek de dâhil eşlerine hiç dokunmazdı. Rasulullah itikâfta bulunduğu zaman kimse huzuruna çıkamaz, ona bir şey soramazdı.⁸¹⁵ Ancak eşlerinden bazıları kendisini ziyarete gelirdi. Anlatıldığına göre Rasulullah itikâfta iken zevcesi Safiyye bt. Huyey’in kendisini ziyarete gelmiş, Rasulullah da onu uğurlamak için dışarı çıkmıştı.⁸¹⁶ Yine kaynaklarda yer alan haberler göstermektedir ki Rasulullah kadınların çadır kurup itikâfa girmesini tasvip etmiyordu. Ayşe, Hafsa ve Zeynep’in çadırlarının itikâf için kurulu olduğunu görünce “*İyilik mi yaptığınızı sanıyorsunuz*” buyurarak itikâfa girmeden dönüp gittiği; bunun yerine Şevval ayında on gün itikâf yaptığı nakledilmektedir.⁸¹⁷

2.1.3.4. Husuf Ve Kûsûf Namazlarına Dair Sünneti

Nafile namazların dışında Rasulullah’ın bazı özel durumlarda kıldığı namazlar da bulunmaktadır. Bu cümleden görülebilecek bir örnek olarak Hz. Peygamber’in güneş ve ayın tutulduğu zamanlarda kıldığı namazı gösterebiliriz. İslami literatürde güneş tutulunca kılınan namaza kûsûf, ay tutulunca kılınan namaza ise husuf namazı denmektedir.

Rivayet farklılıkları olmakla birlikte hadis kaynaklarında Rasulullah’ın güneş tutulduğunda kıldığı bu namazdan bahseden birçok rivayet olmasına karşın ay tutulması sırasında namaz kılındığına dair tek rivayet Numan b. Beşir’den gelmektedir. Bahsettiğine göre Rasulullah ay tutulduğu zaman da rûkû ve secde yaparak, ay tutulması geçene kadar namaz kıldı.⁸¹⁸

Güneş tutulması sırasında kılınan namaz ile ilgili bilgi veren haberlerde Rasulullah’ın oğlu İbrahim’in vefat ettiği gün güneş tutulması yaşandığı zikredilmektedir. Bu noktadan hareketle güneş tutulma zamanını tespit etmek için yapılan çalışmada İbrahim’in ölüm tarihinden hareket edilmiştir. İbn Sa’d’dan gelen

⁸¹⁴ Abdurrezzâk, II, 498; İbn Kayyim, I, 89.

⁸¹⁵ Malik b. Enes, s. 312; Abdurrezzâk, I, 269; Buhari, II, 256; Ahmed b. Hanbel, VI, 32; İbn Kayyim, II, 89.

⁸¹⁶ Abdurrezzâk, IV, 360-361; Buhari, II, 257.

⁸¹⁷ Malik b. Enes, s. 316; Abdurrezzâk, IV, 352; Buhari, II, 259.

⁸¹⁸ İbn Ebî Şeybe, XIV, 272; Asım Köksal, XI, 220.

rivayette Rasulullah'ın oğlu İbrahim'in hicretin sekizinci senesinde Zilhicce ayında dünyaya geldiği ve yaklaşık 16 ay yaşadıktan sonra vefat ettiğinden bahsedilmektedir.⁸¹⁹ Bu nedenle küsûf namazının kılınmasının tarihini hicri onuncu yıl olarak zikredilmektedir. Ayrıca yapılan çalışmada Medine döneminde hicri 5 yılında da güneş tutulduğu görülmektedir. Yine hicri 2, 3, 4, 6 ve 9 yıllarında da ay tutulması yaşanmıştır.⁸²⁰

İnsanlar aralarında “İbrahim'in ölümünden dolayı güneş tutuldu” diye konuşmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber kalkıp tekbir alarak namaza başladı ve ashabına dört secde ve altı⁸²¹ rükû ile namaz kıldırıldı. Rivayetlerden anladığımıza göre Rasulullah bu namazda uzunca bir sure okuyarak kıraat yaptı. Sonra kıyamdaki kadar uzun rükû etti. Ardından rükûdan başını kaldırdı, ilk kıraatinden daha az bir kıraat yaptı. Sonra kıyamdaki kadar rükû etti. Daha sonra rükûdan başını kaldırıp ilk kıraatinden daha az bir kıraat yaptı. Sonra kıyamdaki kadar rükû etti. Daha sonra rükûdan başını kaldırdı ve secdeye gitti. İki kere secde ettikten sonra kalktı. Üç kez rükû yaptı. Bu rükûlardan her biri kendisinden bir sonraki rükûdan daha uzun oldu. Secdesi de rükû kadar uzundu. Rasulullah namazı bitirdiğinde ise güneş açılmıştı. Namazdan sonra ise şöyle buyurdu: “*Ey insanlar! Güneş Ve Ay, Allah'ın ayetlerinden iki ayettirler. Bir beşerin ölmesinden dolayı tutulmazlar. Bunlardan birinin tutulduğunu gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın.*”⁸²²

Rasulullah her rükûa varmasında ve başını kaldırmasında tutulmanın bitip-bitmediğine bakmak için bir kişi gönderiyordu.⁸²³ Namazın uzunluğunu göz önüne seren bir haberde bahsedildiğine göre Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ'ya baygınlık geldiği de zikredilmektedir.⁸²⁴ Hz. Peygamber'in bu namazdaki kıraatinin hem gizli⁸²⁵ hem de açık⁸²⁶ olduğuna dair farklı rivayetler de bulunmaktadır.

İbn Ebî Şeybe'de yer alan farklı bir haberde Hz. Peygamber'in güneş tutulduğunda kıldırıldığı namaz esnasında ellerini kaldırıp dua ettiği; güneş açılıncaya

⁸¹⁹ İbn Sa'd, I, 135, 140; Apaydın, s. 457.

⁸²⁰ Apaydın, s. 431.

⁸²¹ Sekiz rükû kıldırıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır. İbn Kayyım, I, 450.

⁸²² Malik b. Enes, ss. 186-187 -İbn Abbas'ın rivayetinde namazın dört rekât olduğu bildirilmektedir- Abdurrezzâk, III, 96-97; İbn Ebî Şeybe, II, 467-468; Ahmed b. Hanbel, I, 216; III, 349; Buhari, II, 26-27; Müslim, II, 618-619.

⁸²³ Abdurrezzâk, III, 105.

⁸²⁴ Malik b. Enes, ss. 188-189; İbn Ebî Şeybe, II, 468; Buhari, I, 55; Müslim, II, 624.

⁸²⁵ İbn Ebî Şeybe, II, 472.

⁸²⁶ Buhari, II, 31; Müslim, II, 620.

kadar tesbih, hamd ve tekbir ile duaya devam ettiği; güneş açılınca iki sure okuyup iki rekât namaz kıldığı anlatılmaktadır.⁸²⁷

Rasulullah'ın küsuf namazına dair zikredilen rivayetler arasındaki farklılık, güneş tutulma süresinin uzunluğu ve kısalığına göre kıraat ve rükû sayısını arttırdığı ve belki de değişik zamanlarda kılınan küsuf namazlarının anlatımı nedeniyle olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁸²⁸ Yukarıda bahsettiğimiz üzere Rasulullah'ın Medine'ye hicretinden sonra hicri beş ve on yıllarında olmak üzere iki kez güneş tutulmuştur. Bir rivayette zikredildiğine göre Rasulullah hicri 8 yılında da küsûf namazı kılmıştır.⁸²⁹

2.1.3.5. Hz. Muhammed'in İbadet Hayatında Duanın Yeri

Hz. Peygamber'in hayatında dua ve zikrin çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Sözlükte çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek, sığınmak gibi anlamlara gelen dua, dini bir terim olarak kişinin acziyetini bilerek Yaraticısına sığınma ve yardım talep etme anlamına gelmektedir.⁸³⁰ İbn Manzur duanın üç anlamı olduğunu söylemektedir: a. Allah'ın birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma b. Allah'tan af ve merhamet gibi manevi isteklerde bulunma c. Allah'tan dünyevi nimetler isteme.⁸³¹ Her üç anlamıyla da duanın temelinde kişinin inandığı Yüce Varlık'a hissettiği güven yer almaktadır. Ayrıca dua ile kendini umutsuz hisseden insan bu yalnızlık duygusundan kurtulur. Yalnız olmadığını hisseder. En umutsuz, mutsuz ve sıkıntılı anlarında onu bu durumdan kurtarmaya gücü yetecek bir varlığın olduğunu bilmek insanı umutsuzluk, korku gibi olumsuz duygulardan arındırmaktadır. Zaman ve mekâna bağlı olmadan her türlü kuraldan sıyrılmış olarak yapılan dua, kulun Yaraticısı ile kurduğu sürekli bir bağıdır. Bu nedenle duanın tüm inananların hayatında çok önemli yeri vardır. Dua eden kişinin yaşadığı şuur, insanın mutlaka karşılığını alacağına inanarak dua etmesi, duanın kabulünde önemli bir etken olduğu, gafil bir kalple yapılan duanın kabule şayan olmayacağı zikredilmektedir.⁸³²

⁸²⁷ İbn Ebî Şeybe, II, 469; Ahmed b. Hanbel, VI, 33.

⁸²⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Küsûf", *DİA*, cilt: 26, Ankara 2002, ss. 576-577.

⁸²⁹ Şiblî, I, 360.

⁸³⁰ Osman Cilacı, "Dua", *DİA*, cilt: 9, İstanbul, 1994, ss. 529-530.

⁸³¹ İbn Manzur, I, 986.

⁸³² Tirmizî, V, 517.

Yüce Allah da Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde inanları duaya teşvik etmiştir. Kulların duaları ölçüsünde Rabbi katında değerli olduğunu; Furkan 77'de “...Sizin duanız olmasaydı Rabbim size değer verir miydi” buyurarak vurgulamıştır. Bakara186'da “Kullarım Beni sana soracak olurlarsa, muhakkak ki Ben onlara çok yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse, onlar da Benim çağırma cevap versinler ve Bana iman etsinler. Umulur ki irşat olurlar” ve diğer bir ayette “Bana dua edin ki icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış halde cehenneme gireceklerdir”⁸³³ buyurarak da edilen duaların karşılığını vereceğini kullarına duyurmaktadır.

Edilen duanın karşılığını vereceğini buyuran Rabbimiz nasıl dua etmemiz gerektiğini daha önceki peygamberlerin ve ümmetlerin hayatlarından örnekler vererek de öğretmektedir. Kişinin hem dünya hayatı hem de ahireti için yapacağı duaya dair ayetlerde yer alan örneklerden birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

Ahkâf 46/15: “Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimetlere şükretmeye, razı olacağın ameller yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, şüphesiz ben sana tövbe ettim. Muhakkak ki ben Sana teslim olanlardanım.”

Âli İmrân 3/8: “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz Sen çok bahşedensin.”

Âli İmrân 3/16-17: “Onlar ‘Rabbimiz şüphesiz biz iman ettik, bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru’ diyenler; sabredenler, doğru olanlar, gönülden boyun eğenler, infak edenler ve ‘seher vakitlerinde’ bağışlanma dileyenlerdir.”

Âli İmrân 3/26: “De ki: ‘Ey Mülkün Sahibi Olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Her türlü iyilik Senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”

Âli İmrân 3/27: “Geceyi gündüze katarsın, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Ve dilediğine de hesapsız rızık verirsın.”

Âli İmrân 3/38: “Orada Zekeriya dua etti: ‘Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz Sen duayı hakkıyla işitensin’ dedi.”

⁸³³ Mümin 40/60.

A'raf 7/55: "Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez."

A'raf 7/180: "İsimlerin en güzeli Allah'ındır. Öyleyse O'na bunlarla dua edin..."

Bakara 2/128: "Ey Rabbimiz! Bizi Sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da Sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü Sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın."

Bakara 2/286: "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): 'Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen bizim Mevla'mızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'"

Haşr 59/10: "Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: 'Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.'"

İbrahim 14/40-41: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul eyle. Rabbimiz! Hesap görülecek günde beni, ana babamı ve inanları bağışla."

Furkan 25/74: "Onlar 'Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle' derler."

Neml 27/19: "Ey Rabbim! Beni, bana ve ana babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat."

Şuara 26/83-84-85, 87: "Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat."

"Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl."

"Beni Naim cennetinin varislerinden eyle."

"Kulların diriltilecekleri gün beni mahcup etme!"

Yusuf 12/86: "Yakup şöyle dedi: 'Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum.'"

Görüldüğü gibi Yüce Allah inanan kişinin kendine dua etmesini istemekte ve bunu da bizzat kendi kullarına öğretmektedir. Hz. Peygamber'in hayatında da duanın büyük bir yeri vardı. *"Dua ibadetin özüdür"*⁸³⁴ buyuran Rasulullah ibadetlerinde yaptığı duaların yanı sıra yatarken, kalkarken, tuvalete girerken, çıkarken, abdest alırken, namaza dururken, orucunu açarken, yemeğe başlarken velhasıl günlük yaşamının her anında dilinden duayı düşürmemişti. Onun dilinden dökülen dualara dair birçok haber bizlere ulaşmaktadır. Ashabını da her fırsatta dua etmeye teşvik eden Hz. Peygamber İbn Ömer'den nakille buyurdu ki: *"Kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmış demektir. Allah'a talep edilen Allah'ın en çok sevdiği afiyettir. Dua, inen ve henüz inmeyen her çeşit (musibet) için faydalıdır. Kazayı sadece dua geri çevirir. Öyleyse sizlere dua etmek düşer."*⁸³⁵

Yaratıcı ile kul arasındaki en sürekli, kesintisiz iletişim yolu olan dua için belirli bir mekân veya zaman yoktur. Ancak kaynaklarda yer alan bazı haberlerde Rasulullah'ın dua için bazı vakitlerin ve mekânların daha faziletli olduğunu belirttiği görülmektedir. Zira Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre *"Rasulullah buyurdu ki: Her gece, Rabbimiz gecenin son üçte biri girince dünya semasına iner ve 'Kim bana dua ediyorsa ona icabet edeyim. Kim benden bir şey istemişse onu vereyim, kim Bana istiğfarda bulunursa ona mağfirette bulunayım' der."*⁸³⁶ Bu haber göstermektedir ki özellikle gecenin son kısmı dua ve ibadet için çok kıymetli saatlerdir. Rasulullah da bu anları gaflette geçirmez, namaz ve dua ile vaktini geçirirdi. Yine Ebu Umame'den gelen bir haberde Hz. Peygamber'e en çok dinlenmeye ve kabule mazhar olan duanın hangisi olduğu sorulduğunda *"Gecenin sonunda yapılan dua ile farz namazların ardında yapılan duadır"* diye cevap verdiği anlatılmaktadır.⁸³⁷

Hz. Peygamber'in *"Ezanla kâmet arasında yapılan dua reddedilmez"* buyurarak bu anların da değerlendirilmesini tavsiye ettiği; ashabın nasıl dua edilmesi gerektiğini sorması üzerine ise dünya ve ahiret için afiyet istenilmesini öğütlediği görülmektedir.⁸³⁸ Başka bir haberde de Rasulullah'ın ezan esnasında yapılan dua ile insanların birbirleri ile girdikleri savaş esnasında yaptıkları duanın geri

⁸³⁴ Ebu Davut, I, 341; Tirmizî, V, 456; İbn Mâce, II, 1258.

⁸³⁵ Tirmizî, V, 552.

⁸³⁶ Malik b. Enes, s. 214; Ahmed b. Hanbel, I, 403; Buhari, VIII, 197; II, 47; Tirmizî, II, 307; V, 526.

⁸³⁷ Tirmizî, V, 526-527.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 155; Ebu Davut, I, 124; Tirmizî, I, 416.

çevrilmeyeceğini buyurduğu bildirilmektedir.⁸³⁹ Ayrıca Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in üç kişinin duasının geri çevrilmeyeceğini zikrettiği kaydedilir. Hadiste zikredilen üç sınıf ise mazlum, misafir ve babadır.⁸⁴⁰ Ayrıca bir mümin kardeşinin gıyabında yapılan duanın en hızlı kabul edilecek dua olduğu da Rasulullah tarafından bildirilmektedir.⁸⁴¹

Hz. Peygamber'in ifadesi ile üzerine güneş doğan en faziletli gün olan Cuma'da duaların kabul olacağı bir vakit bulunduğunu müjdelediği görülmektedir. Nakledildiğine göre *“Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman namaz kılarken o ana rastlar da Allah'tan bir şey isterse Allah, ona dilediğini mutlaka verir”*⁸⁴² buyurmaktadır. Ayrıca Rasulullah arefe günü Arafat'ta yapılan duanın, duaların en hayırlısı olduğu, Yüce Allah'ın arefe günü kullarına rahmetiyle yaklaşarak, meleklerine kullarının ne dilediğini sorduğu nakledilmektedir.⁸⁴³

Bahsettiğimiz üzere dua için belirlenmiş özel şartlar bulunmamasına rağmen Rasulullah bazı vakitlerin diğerlerine oranla, bazı mekânların da diğer mekânlara göre daha faziletli olduğunu bildirmektedir. Bu özel zaman dilimlerinde dair nakledilen hadisleri az önce zikrettik. Bunun yanında Hz. Peygamber'in Kâbe'de edilen dualara büyük özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Yine kaynaklarda zikredildiğine göre Rasulullah Mekke'nin fethinde Kâbe'nin içine girerek Bilal'e kapıyı kapatmasını söyledi. Daha sonra içeride Rabbine hamd-ü sena ederek, dua etti ve bağışlanma diledi.⁸⁴⁴ Az önce de belirttiğimiz üzere Mekke'de dua için faziletli yerlerden biri de Arafat'tır. Rasulullah bu özel mekânlarda yapılan duaya önem verir, ashabına da bunu gösterirdi. Zira anlatıldığına göre Hz. Ömer umreye gitmek için Hz. Peygamber'den izin isteyince Rasulullah izin vermiş ve *“Kardeşim! Duana bizi de ortak et. Bizi unutma”* buyurmuştu.⁸⁴⁵

Müslümanlar için değerli olan bir diğer yer ise Medine'dir. Hz. İbrahim'in Mekke'nin bereketi için dua ettiği gibi Rasulullah da Medine için dua etmiş; böylece

⁸³⁹ Malik b. Enes, s. 70; Ebu Davut, II, 20.

⁸⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, X, 429; Ebu Davut, I, 352; Tirmizî, IV, 314; İbn Mâce, II, 1270.

⁸⁴¹ Müslim, IV, 2094; Tirmizî, IV, 352.

⁸⁴² Müslim, II, 574.

⁸⁴³ Tirmizî, V, 572; İbn Mâce, II, 1002.

⁸⁴⁴ Nesâî, V, 220.

⁸⁴⁵ İbn Mâce, II, 966.

Mekke'den sonra Medine de Müslümanlar nezdinde duaların kabulü ve ibadetler için faziletli mekânlardan biri olmuştur.⁸⁴⁶

Dua ve şükre büyük önem veren Rasulullah hayatının her anını dua ile kuşatmıştı. O dua ederken bazen kibleye doğru yönelir,⁸⁴⁷ bazen koltuk altı görünecek kadar ellerin kaldırır,⁸⁴⁸ bazen avuçlarını açar⁸⁴⁹ bazen de birleştirirerek⁸⁵⁰ ama her zaman içtenlikle kabul edileceğine inanan bir yürekle Yüce Allah'a yalvarırdı. Ashabına da bunu tavsiye eder; asla gafil kalple dua edilmemesi gerektiğini öğütler, ettiği duanın kabulünde acele davranmayan kimsenin duasının kabul olacağını buyururdu.⁸⁵¹

Hız. Peygamber'in yaptığı dualar ve zikirlerle dair haberler bize ulaşmıştır. Bu haberlerden edindiğimiz bilgilere göre Rasulullah özlü ve kapsamlı dua eder,⁸⁵² duasında kararlı davranırdı. Ettiği duaları üç kere tekrar ederdi.⁸⁵³ Ashabına da bunu öğütleyen Hız. Peygamber *"Sizden biriniz dua ettiğı zaman 'Allah'ım dilersem beni affet' demesin. Kararlı, azimli bir şekilde ısrarla dua edip istesin. Zira hiçbir şeyi vermek Allah'a güç gelmez"* buyururdu.⁸⁵⁴

Hayatının her anında dilinden dua ve zikri düşürmeyen Rasulullah'ın uykuya yatmadan önce Secde ve Mülk surelerini; yattığı zaman ise Kâfirûn suresini okuduğu kaydedilmektedir.⁸⁵⁵ Yatarken sağ tarafına yatar *"Allah'ım! Kendimi Sana teslim ettim, yüzümü Sana döndüm, işlerimi Sana havale ettim, Senden ümit var olarak, azabından korkarak sırtımı Sana dayadım. Senden sığınacak ve korunacak yer yine Sana'dır. İndirdiğın kitaba, gönderdiğın peygambere ve yolladığın Rasul'e iman ettim"*⁸⁵⁶ ve *"Allah'ım senin adınla yaşar; senin adınla ölürüm"* diye dua ederdi.⁸⁵⁷ Hız. Ayşe'den gelen bir haberde bahsedildiğine göre de Hız. Peygamber uyumak için yatağı girdiğinde Felak ile Nas surelerini okuduktan sonra avuç içlerine üfler ve

⁸⁴⁶ Malik b. Enes, s. 885; Buhari, II, 22; Müslim, II, 978; Hadislerle İslam, II, 45.

⁸⁴⁷ Müslim, III, 1383.

⁸⁴⁸ Buhari, II, 21; Ebu Davud, I, 341.

⁸⁴⁹ Ebu Davud, I, 341.

⁸⁵⁰ Buhari, VI, 106.

⁸⁵¹ Ebu Davut, I, 341; Müslim, IV, 2095

⁸⁵² Ebu Davud, I, 341.

⁸⁵³ Müslim, III, 1418.

⁸⁵⁴ Müslim, IV, 2063.

⁸⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, X, 424; Ahmed b. Hanbel, III, 340; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 175.

⁸⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, IX, 71; X, 246; Buhari, VII, 147-148; Müslim, IV, 2082; Tirmizî, V, 469.

⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, IX, 73; Buhari, VII, 150.

ellerini vücuduna sürerdi. Bunu üç kez tekrar ederdi.⁸⁵⁸ Biraz istirahat eden Rasulullah gece teheccüd için kalkınca üç defa tekbir getirir üç defa “Suphanallah”, üç defa “La ilahe illallah” dedikten sonra “Allah’ım Şeytandan, kışkırtmasından, fısıldamasından ve üflemesinden Sana sığınırım” diyerek dua ederdi.⁸⁵⁹ Farklı bir rivayette de uykudan uyanınca “Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah’a hamd olsun. Dönüş yine O’nadır” diye dua eden Hz. Peygamber, sabaha eriştiği zaman “İslam fıtratı, ihlas kelimesi, Peygamberimiz Muhammed’in dini ve atamız İbrahim’in milleti üzerine sabahı bulduk ki o, hanif birisiydi ve müşriklerden değildi” buyurarak şükretmektedir.⁸⁶⁰ Yine geceleyin teheccüd için kalktığı zaman okuduğu bir dua İbn Abbas’tan nakledilmiştir;

*Allah’ım! Hamd Sana mahsustur. Göklerin ve yerin nuru Sensin. Allah’ım! Hamd Sana mahsustur. Yeri ve göğü ayakta tutan Sensin. Hamd Sana mahsustur. Göklerin, yerin ve içinde olanların Rabbi yalnız Sensin. Hak Sensin. Hak olan Senin sözüdür. Sana kavuşmak haktır, cennet haktır, cehennem haktır. Kıyamet gününün geleceği haktır. Ey Allah’ım! Emir ve nehyini kabul edip kendimi yalnız Sana verdim. Yalnız Sana iman ettim. Yalnız Sana güvendim, tevekkül ettim. Yalnız Sana inabe ve rücu ettim. Hasmıma karşı kuvvetimi Senden aldım. Hakkı inkâr edenle kendimin arasına Seni hakem ettim. Evvelden yaptığım, sonradan yaptığım, gizlediğim ve açığa vurdum bütün günahlarımı Allah’ım Sen mağfiret et. Sen benim İlahımsın. Senden başka hiçbir hak mabut yoktur.*⁸⁶¹

Hz. Ayşe’nin bildirdiğine göre Rasulullah gece namazında secdede iken şöyle dua ederdi: “Öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden yine Sana sığınırım. Ben Seni hakkıyla övmekten acizim, Sen kendini nasıl bir övgüye layık görüyorsun öylesin.”⁸⁶² Sabah namazının iki rekât sünnetini kıldıktan sonra da dua eden Hz. Peygamber duasında şunları söylüyordu: “Allah’ım kalbimi nurlandır. Gözümü, kulağımı, sağımı, solumu, altımı, üstümü, önümü, arkamı nurlandır ve beni nurlu kıl.”⁸⁶³

⁸⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, X, 252; Buhari, VI, 106; VII, 149; Tirmizî, V, 473.

⁸⁵⁹ Abdurrezzâk, II, 82.

⁸⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, IX, 73, 77; Buhari, VII, 150.

⁸⁶¹ Malik b. Enes, s. 215; Abdurrezzâk, II, 79; Buhari, VII, 148.

⁸⁶² Muvatta, 214.

⁸⁶³ Buhari, VII, 148.

Günlük yaşamının her anında Allah'ı zikretmeyi ve O'na dua etmeyi adet haline getiren Rasulullah helaya girerken de dua ederdi. Bildirildiğine göre Hz. Peygamber tuvalete girerken “*Allah'ım! Erkek ve dişi şeytanlardan sana sığınırım*”; çıkarken ise “*Allah'ım bana mağfiret et*” diye dua buyururdu.⁸⁶⁴

Ebu Musa'dan nakille gelen bir haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber abdest alıp namaz kıldıktan sonra şöyle dua ederdi: “*Allah'ım! Günahlarımı bağışla. Evimi geniş ve rızkımı bereketli kıl*”⁸⁶⁵

Rasulullah'ın namazına dair detaylı bilgileri namaz bölümünde zikrettik. Burada Hz. Peygamber'in namazlarında okuduğu duaları ele alacağız. Kaynaklarda anlatıldığına göre Allah'ın elçisi farz namaza kalkınca tekbir getirip ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldırır sonra: “*Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim*” (En'am,79) ayetini ve iki ayet daha okur, sonra şöyle derdi:

*Sen Meliksin. Senden başka ilah yoktur. Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Sen benim Rabbimsin ve ben Senin kulunum. Nefsime zulmettim ve günahımı itiraf ettim. Bütün günahlarımı bağışla. Şüphesiz günahları Senden başkası bağışlayamaz. Beni ahlakın en güzeline ilet. Ahlakın en iyisine sadece Sen iletirsin. Kötü ahlakı benden uzaklaştır, kötü ahlakı benden ancak Sen uzaklaştırırsın. Buyur ey Rabbim, emrine amadeyim. Ben Seninleyim ve Sana yöneliyorum. Senin cezana karşı Senden başka sığınak, Senden başka kurtarıcı yoktur. Sen mübarek ve yücesin. Senden bağışlama diler ve tövbe ederim.*⁸⁶⁶

Hz. Ali'nin anlattığına göre Rasulullah rükûa gidince: “*Allah'ım Sana rükû ettim. Sana iman ettim. Sana teslim oldum ve Sen benim Rabbimsin. Kulaklarım, gözlerim, beynim, kemiklerim ve sinirlerim Âlemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdi*” başını rükûdan kaldırınca ‘*Semiallahu limen hamideh*’ deyip, hemen ardından “*Allah'ım! Göklerin dolusunca, yeryüzü dolusunca ve bundan sonra dileyip (yaratacağın) her şeyin dolusu kadar Sana hamdolsun*” der secdeye giderdi. Secde ise “*Allah'ım Sana secde ettim. Sana iman ettim. Sana teslim oldum ve Sen benim Rabbimsin. Yüzüm, kendisini yaratana, kulaklarını ve gözlerini açana secde etti.*

⁸⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, I, 1, 2; Ahmed b. Hanbel, III, 99; Buhari, VII, 150.

⁸⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, X, 281.

⁸⁶⁶ Abdurrezzâk, II, 79-80.

Yaratanların en güzeli olan Allah mutlak hüküm sahibidir” diye niyaz ederdi.⁸⁶⁷ Namazında iki secde arasında ise “*Estağfirullah, Estağfirullah*” dediği zikredilir.⁸⁶⁸ Ayrıca Rasulullah’ın secde halinin kulun Rabbine en yakın hali olduğundan dolayı secdede iken duaların arttırılmasına yönelik ümmetine tavsiyesi de görülmektedir.⁸⁶⁹

Başka bir haberde anlatıldığına göre Rasulullah namazını bitirince otuz üç tekbir, otuz üç tesbih, otuz üç tahmid getirir, bir defa da “*La ilahe illallah*” der; şöyle dua ederdi: “*Allah’ım! Selam Sensin. Selamet ve esenlik Senden’dir. Ey azamet ve kerem sahibi Allah’ım! Sen hayır ve bereketi çok olansın.*”⁸⁷⁰ Başka bir haberde ise her namazın ardından “*Allah’tan başka ilah yoktur, O tektir, O’nun ortağı yoktur, mülk O’nundur, hamd O’na aittir. O her şeye kâdirdir. Ey Allah’ım! Senin verdiğini hiçbir kimse engelleyemez ve Senin engellediğini hiçbir kimse veremez. Senin yüceliğine karşı hiçbir yücenin yüceliği kendisine bir fayda kazandırmaz.*” diye dua ettiği anlatılmaktadır.⁸⁷¹ Yine Rasulullah’ın namaz akabinde; “*Ya Allah, ben gûnahtan ve borçtan sana sığınırım*” dediği de kaydedilmektedir.⁸⁷²

Ezan okunurken yapılacak duaya dair rivayetler de dikkat çekmektedir. İlk olarak Abdurrezzâk da yer alan rivayette bu duaya dair bilgilere rastlanmaktadır.⁸⁷³ İbn Hanbel’de yer alan bu duaya ilişkin ise Cabir b. Abdullah’tan iki rivayet gelmektedir.⁸⁷⁴ Aynı dua Ebu Davud’da yer almaktadır.⁸⁷⁵ Buhari’de ise bu duaya dair ifade şu şekildedir: “*Ey bu davetin ve kılınmak üzere olan namazın Rabbi Muhammed’e vesileyi, fazileti ihsan et. Kendisine va’d ettiğin Mekan-ı Mahmud’a ulaştır*” derse kıyamet günü o kimseye şefaatin hak olur buyurmuştur.⁸⁷⁶ Nesai’nin Sünen’inde de yer alan bu duaya ait rivayet şu şekildedir:⁸⁷⁷ “*Ey bu ezânın ve kılınan namazın sahibi Allah’ım, Muhammed’e en yüksek mevki (vesile) ve mertebeyi ver. O’nu, kendisine vadettiğin Makam-ı Mahmud’a kavuştur*” diye dua eden kişinin şefaatine layık olacağını buyurduğu kaydedilmektedir.

⁸⁶⁷ Abdurrezzâk, II, 163.

⁸⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, II, 535.

⁸⁶⁹ Müslim, I, 350.

⁸⁷⁰ Abdurrezzâk, II, 231; İbn Ebî Şeybe, X, 228.

⁸⁷¹ Buhari, VII, 151.

⁸⁷² Buhari, II, 159.

⁸⁷³ Abdurrezzâk, I, 496.

⁸⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 354.

⁸⁷⁵ Ebu Davud, I, 126.

⁸⁷⁶ Buhari, I, 152.

⁸⁷⁷ Nesâî, II, 26

Rasulullah hem dünya hem de ahiret için dua ettiği görülmektedir. Enes b. Malik Hz. Peygamber'in en çok okuduğu duanın “*Allah'ım! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru*” olduğunu nakletmektedir.⁸⁷⁸ Sık sık yaptığı bir dua olarak karşımıza çıkan şu rivayet de dikkat çekmektedir:⁸⁷⁹

Allah'ım tembellikten, bunamadan, günahtan, ödleklkten borçtan, kabir fitnesinden, kabir azabından, ateşin fitnesinden zenginlik imtihanın şerrinden Sana sığınırım. Fakirlik imtihanından, Mesih Deccal'in fitnesinden Sana sığınırım. Allah'ım günahlarımın kirini kar suyu ve dolu ile yıka. Beyaz elbiseyi kirlerden pakladığın gibi, kalbimi günahlardan temizle. Benimle hatamdan kaynaklanan günahlarımın arasını doğu ile batı kadar uzak eyle...

Ayrıca Hz. Peygamber'in “*Sübhaneallahi ve bihamdihi Estağfirullah vetüb ileyh*” zikrini işlerinin sonunda sıkça söylediği ve ümmetine tavsiye ettiği görülmektedir.⁸⁸⁰ Ebu Musa el-Eşari'den gelen bir rivayette Resulullah'ın şöyle niyazda bulunduğu bildirilir;

*Allah'ım günahlarımı, bilgisizlik yüzünden yaptıklarımı, haddimi aşarak işlediğim kusurlarımı, benden daha iyi bildiğin bütün suçlarımı bağışla! Allah'ım ciddi ve şaka yollu yaptıklarımı, yanlışlıkla ve bilerek işlediğim günahlarımı affeyle! Bütün bu kusurların bende bulunduğunu itiraf ediyorum. Allah'ım! Şimdiye kadar yaptığım, bundan sonra yapacağım, gizlediğim ve açığa vurduğum, ölçüsüz bir şekilde işlediğim ve benden daha iyi bildiğin günahlarımı affeyle! Öne geçiren de Sen, geride bırakan da Sensin. Senin gücünde her şeye yeter.*⁸⁸¹

Rasulullah'ın oruçtan sonra iftar ederken “*Allah'ım! Senin için oruç tuttum. Senin rızkın ile iftar ettim*” diye dua ettiği;⁸⁸² yemeğini bitirip sofrayı kaldırdığı zaman şu duayı okuduğu kaydedilmektedir:⁸⁸³ “*Ey Rabbimiz! Sana tertemiz duyularla,*

⁸⁷⁸ Buhari, VII, 163; Müslim, IV, 2070.

⁸⁷⁹ Buhari, VII, 158-159-160; İbn Mâce, II, 1262.

⁸⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, VI, 35.

⁸⁸¹ Buhari, VII, 166.

⁸⁸² İbn Ebî Şeybe, III, 100.

⁸⁸³ Buhari, VI, 214; Ebu Davud, II, 329; İbn Mâce, II, 1093.

eksilmeyip artan, huzurundan geri çevrilmeyip kabul edilen sayısız hamd ile hamd ederiz.”

Gaza veya umreden döndüğü vakit Medine’ye yaklaşıncı ise üç kere tekbir getirir ve şöyle dua ederdi;

*Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. O tektir, ortağı yoktur, mülk O’nundur, hamd O’nadır. O her şeye kadirdir. Yolculuktan dönüyor, tevbe ediyor, kulluk yapıyor secde ediyor ve Rabbimize hamd ediyoruz. Allah va’inde sadık oldu, kuluna yardım etti. Müttefik orduları tek başına helak etti.*⁸⁸⁴

Geniş bir şekilde nakledilen Hz. Peygamber’in dua ve zikirlerine dair aktardığımız örneklerde de görüldüğü üzere onun dua etmesi Kuran’ın ifade ettiği tarzdadır. Ancak bunun kalıplara dökmek ravilerin anlamaları ve anlayışları doğrultusunda gelişmiştir. Kişinin ihtiyaçları ne ise ona göre dua eder. Her gün aynı duayı yapmak gerçek hayatla bağdaşmaz. Zira başı ağrımayan bir insanın “Allah’ım! başımın ağrısı gider” demesi ne kadar yanlışsa aynı kalıptaki cümleleri tekrar etmek de her zaman doğru olmayabilir. Hz. Peygamber’in hep aynı kelimelerle dua etmediği, zaman zaman farklı ifadelerle dua ettiğini, ezan duası örneği başta olmak üzere bizlere yansıyan farklı rivayetlere dayanarak söyleyebiliriz.

2.2. RAMAZAN ORUCUNUN FARZ KILINMASI VE HZ. MUHAMMED’İN ORUCA DAİR UYGULAMALARI

Terim anlamı olarak ise nefsi, eğilimi olan şeylerden uzak tutmak, men etmek⁸⁸⁵ anlamında İslam’ın beş şartından biri olan oruç, önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi diğer dinlerde de emredilmişti. Cahiliye döneminde de Kureyşliler arasında Recep ayında tutulan oruç ile Muharrem ayında tutulan oruç bulunmaktaydı. Rivayetlere göre Rasulullah Medine’ye hicret ettikten sonra da her ayın üç günü ile Muharrem orucunu tutmaya devam etmiş, ümmetine de bu orucu tutmalarını emretmiştir. Hatta kaynaklarda zikredilmektedir ki o gün sabahtan yiyerek niyetlenmemiş olan sahabeye bile, günün kalan kısmını oruçlu geçirmelerini

⁸⁸⁴ Malik b. Enes, s. 421; Buhari, VII, 163; Müslim, II, 980.

⁸⁸⁵ S. Ateş, I, 260.

bildirmiştir.⁸⁸⁶ Daha sonra Ramazan orucu farz kılınıncı Rasulullah, Muharrem orucunu tutup-tutmama konusunda ümmetini muhayyer bırakmıştır.⁸⁸⁷

2.2.1. Ramazan Orucunun Farz Kılınması

Çalışmamızın bu bölümünde Rasulullah'ın Medine dönemi oruç ibadetinin keyfiyetini incelemeye başlamadan önce Ramazan orucunun farz kılınma sürecini ele aldık. Ramazan orucunun farz kılındığı zaman konusunda hemen hemen bütün âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Zira hadis ve tarih kaynaklarına göre oruç, hicri ikinci yılı Şaban ayında, kıblenin değiştirilmesinden sonra ve Bedir harbinden hemen önce Bakara suresi 183-184 ayeti⁸⁸⁸ ile farz kılınmıştır.⁸⁸⁹ Rasulullah farz kılınmasından sonra, vefatına kadar dokuz yıl Ramazan orucu tutmuştur.⁸⁹⁰

Oruç ibadeti de diğer birçok ibadet gibi zaman içinde tedricen bugünkü şeklini almıştır. Kaynaklarda yer alan Muaz b. Cebel rivayeti bu konuda oldukça aydınlatıcı niteliktedir. Zira Muaz'ın anlattığına göre oruç da namaz gibi üç aşamadan geçmiştir. Rivayette bahsedildiğine göre namazın ilk değişimi kible konusundadır. Rasulullah Medine'ye gelişinden yaklaşık on altı ay sonra kible Kâbe'ye dönmüştür. Daha sonraki değişim ise namaza başlamak için ezanın okunması aşamasıdır. Üçüncü değişim ise namaza yetişen kişinin cemaate uyarak namazı tamamlaması daha sonra eksik kalan kısmını tamamlamasıdır. Rivayetin dikkat çeken ikinci bölümünde ise orucun da üç aşamadan geçtiği anlatılmaktadır. Zira ilk olarak Rasulullah Medine'ye hicret edince bir sonraki senenin Ramazan ayına kadar yaklaşık on yedi ay boyunca her aydan üç gün ve bunun yanı sıra aşure orucu tuttuğu bildirilmektedir. Daha sonra Yüce Allah tarafından “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi... Oruca takati olanlar bir miskin doyursunlar” ayeti nazil olunca isteyen oruç tuttu, isteyen buna karşılık bir miskin doyurdu. Ardından Allah (c.c)’in “Her kim Kur’an’ın nazil olduğu Ramazan ayına erişirse oruç tutsun” ayetini nazil buyurması ile oruç mukim, sıhhatli tüm

⁸⁸⁶ İbn Sa’d, IV, 322; Ahmed b. Hanbel, IV, 47; Buhari, VIII, 136; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 176.

⁸⁸⁷ Malik b. Enes, s. 299; Abdurrezzâk, IV, 288; Ahmed b. Hanbel, VI, 29-30; Buhari, II, 226; Tirmizî, III, 127; Taberî, **Tarih**, II, 417; İbn Kayyım, II, s.68; İbn Kesir, **es-Sire**, II, 379; Şiblî, I, 481; II, 43; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 339; Olgun, s. 148.

⁸⁸⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”

⁸⁸⁹ İbn Sa’d, I, 242; Buhari, II, 225; Taberî, **Tarih**, II, 417; İbn Kesir, **es-Sire**, II, 377; Şiblî, I, 481; Olgun, s.152.

⁸⁹⁰ İbn Kayyım, II, 82.

Müslümanlar üzerine farz oldu. Yolcu, hastalara ruhsat verildi. Oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlılara ise miskin doyurma kaldı. Bunlar iki aşamadır. Rivayetin devamında bahsedildiğine göre orucun emredildiği ilk dönemde kişi yatsı namazından sonra uyumadığı müddetçe yiyip, içip, eşlerine dokunabiliyordu. Ancak uyurlarsa ertesi güne oruçlu devam etmek durumundaydı. Sonra Sırma adında bir sahabe işten döndüğünde bir şey yemeden yatsı namazını kılarak uyudu kaldı. Ertesi gün oruçlu olarak uyandığı için bitap düştü. Bunu gören Rasulullah halini sorunca durumunu anlattı. Daha sonra uyuduktan sonra cariyesi ile ilişkiye giren Hz. Ömer de durumunu anlatınca Bakara 187⁸⁹¹ nazil oldu.⁸⁹²

Orucun gerek vakti gerekse keyfiyeti konusunda geçirdiği süreci göz önüne seren bu rivayetten de hareketle bazı âlimler orucun bir ibadet olarak geçirdiği süreci ilk dönem ve son dönem olarak ele almışlardır. Bu isimlendirme ilk olarak İbn Abbas'ta görülmekle birlikte Dahhak, Mukatil b. Hayyan ve Mukatil b. Süleyman da orucun teşrii dönemlerini bu şekilde isimlendirmiştir.⁸⁹³

Bu âlimler orucun ilk dönemi olarak ele aldıkları dönemin Bakara suresi 183-184. ayetlerinin nazil olması ile başladığını zikrederler. Bu dönemde ayette bahsi geçtiği üzere “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ifadesi ile Müslümanların ilk olarak Yahudi ve Hristiyan şeriatına göre oruç tutmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Zaten daha önceden de bahsettiğimiz üzere hem Rasulullah hem de Kureyşliler Mekke döneminde gerek risâlet öncesi ve gerek risâlet döneminin ilk yıllarında Muharrem orucu tutmaktaydı. Dolayısı ile oruç ibadetine yabancı olmadıkları için bu ayet ile oruç emredilmiş ancak eda keyfiyetine dair tarife ayette yer verilmemiştir. Bu durumu yorumlayan bazı müfessirler de ilk dönem Müslümanların önceki şeriatlara uygun olarak oruçlarını eda ettiklerini ileri sürmüşlerdir.⁸⁹⁴ Zira orucun süresinin fecr-i sadık

⁸⁹¹ أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَّاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَّاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ “ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَقَا عَنْكُمْ فَالْتَنَ بِأَشْرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ آتُوا الصِّيَامَ إِلَى الْبَيْتِ وَلَا تَبَاشَرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ “حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

⁸⁹² Ahmed b. Hanbel, V, 246-247; İbn Kesir, **es-Sire**, II, 378

⁸⁹³ Mukatil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, tahk: Dr. Abdullah Mahmud Şehhate, terc: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, I, 155; Muhammed Selman Çalışkan, “Ramazan Orucunun Teşrii”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 3, sayı: 6, 2017/1, ss. 157-192.

⁸⁹⁴ Mukatil b. Süleyman, I,155; Çalışkan, s.168

ile leyl arasındaki zaman dilimi olduğunu bildiren Bakara 187.ayet nazil olmadan evvel Müslümanların önceki şariatların orucuna dair uygulamaları kaynak aldıkları bildirilmektedir.

Bu nedenle orucun ilk dönemi olarak isimlendirilen dönemle şu an süregelen dönemde tutulan orucun süresi arasında farklılık olduğu söylenebilir. Buna göre ilk dönem oruç fecirde değil işâu'l-âhire denilen yatsı namazı vaktinde başlanmaktaydı. Sahurun bulunmadığı bu dönemde eğer kişi, iftar vakti girdiğinde ya da yatsı namazını kılınca uyursa ertesi gün iftar vaktine kadar yeme-içme ve eşiyle cinsel münasebette bulunmak haram kılınmıştı.⁸⁹⁵ Bu konuyla ilgili olarak Muaz b. Cebel rivayetinde de bahsedildiği üzere Sırma b. Malik ve Hz Ömer'in yaşadıklarını anlatmaları üzerine o sırada orada bulunan sahabeden bazısı da kalkıp buna benzer şeyler yaptıklarını itiraf ettikleri görülmektedir.⁸⁹⁶ Bunun üzerine Bakara 187 nazil oldu:

Oruç gecesini, kadınlarınıza yaklaşmak, size helal kılındı. Onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz. Allah sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yaz(ıp takdir etmiş ol)duğunu arayın; şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için; sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın. Mescidlerde ibadete çekilmiş iken kadınlara yaklaşmayın. Şunlar, Allah'ın sınırlarıdır, onlara yaklaşmayın. Allah, insanlara ayetlerini böyle açıklar ki korunup sakınsınlar.

Orucun ilk dönemine ait tartışılan diğer bir husus Bakara 184. ayette geçen “Belirli Günler” ifadesidir. Bu tabir müfessirler arasında görüş farklılıklarına sebep olmuştur. Bir kısım müfessir bundan kastın Ramazan orucu olduğu, Ramazan orucundan başka orucun farz kılınıp nehy edilmediği görüşündedir. Taberî bu görüşüne delil olarak Müslümanlara Ramazan orucu dışında bir orucun farz kılınıp daha sonradan nesh edildiğine dair bir haberin nakledilmemiş olmasını göstermektedir. Bakara 183-184. ayetlerde bahsedilen orucun Ramazan orucu olduğunun kanıtının da 187. ayette geçen ifade olduğunu zikreder.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Ebu Davut, I, 540.

⁸⁹⁶ Mukatil b. Süleyman, I, 155; İbn Kesir, **Tefsir**, I, 307; S. Ateş, I, 266.

⁸⁹⁷ Taberî, **Tefsir**, I, 425

İçlerinde İbn Abbas, İbn Mesud, Katade ve Dahhâk'ın da bulunduğu bazı müfessirler ise Rasulullah'ın Medine'ye hicret ettikten sonra her ayın üç günü tutmaya başladığı orucun bu ayette bahsedilen oruç olduğunu ileri sürerek, bu oruçların 187. ayette emredilen Ramazan orucu ile nesh edildiğini zikrederler. Katade'ye göre Yüce Allah Ramazan orucunu farz kılmadan önce her ümmete emrettiği her aydan üç gün oruç emrini vermiştir. Bu orucu Ramazan orucuna geçiş öncesi bir uygulama olarak düşünmektedir.⁸⁹⁸ Dahhâk her ayın üç günü tutulan bu orucun Hz. Nuh'tan itibaren tüm ümmetin tuttuğu bir oruç olduğunu, ayette kast edilen orucun bu olduğunu daha sonra Ramazan orucu ile bu orucun nesh edildiğini ifade etmektedir.⁸⁹⁹ Bu müfessirlere göre Rasulullah Ramazan orucunun emredilmesi ile birlikte bu orucu nafil olarak ahabına da tavsiye etmiştir. Bu üç günlük orucun ayın hangi günleri tutulacağına dair bir bilginin rivayetlerde yer almadığı bu müfessirlerin de buna dair bir ifade de bulunmadığı görülmektedir. Ancak kaynaklarda yer alan bazı haberler Hz. Peygamber'in her ayın 13, 14 ve 15'i olan *eyyâm-ı biyz* denilen günlerde oruç tuttuğunu kaydetmektedir.

Mukatil b. Süleyman ise tefsirinde müminlerin Ramazan orucu farz kılınmadan önce sadece Muharrem orucu tuttıklarını başka bir oruç tutmadıklarını bildirmektedir.⁹⁰⁰ Taberî'de yer alan bir rivayette ise Rasulullah'ın Medine'ye hicretten sonra emrettiği her aydan üç gün orucun nafil hükmünde olduğu farz bir ibadet olmadığı anlatılmaktadır.⁹⁰¹

Orucun ilk dönemi olarak değerlendirilen bu dönemde var olan farklı bir uygulama da Bakara 184. ayette geçen “*Oruca takat bulanların bedel olarak bir miskin doyurmaları gerekmektedir*”⁹⁰² ifadesi sonucu oruç ile mükellef olan Müslümanların, oruç tutmak veya tutulmayan güne bedel fidye vermek arasında serbest bırakılmasıydı.⁹⁰³ Muaz b. Cebel ve Seleme b. el-Ekva gibi sahabeden bazı kişiler Bakara 185. ayet nazil olana kadar Rasulullah döneminde isteyen orucu tuttuğu,

⁸⁹⁸ Taberî, **Tefsir**, I, 425.

⁸⁹⁹ Taberî, **Tefsir**, I, 425; İbn Hacer, **Fethü'l- Barî**, VIII, 133; İbn Kesir, **Tefsir**, I, 306; Çalışkan, s. 174.

⁹⁰⁰ Mukatil, I, 154.

⁹⁰¹ Taberî, **Tefsir**, I, 425.

⁹⁰² Bakara 2/184,

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

⁹⁰³ Ebu Davut, I, 541; Müslim, II, 802; İbn Kesir, **Tefsir**, I, 306; Şiblî, I, 481; Olgun, s. 152.

isteyenin ise fidye ile bir fakiri doyurduğu şeklinde bir uygulama olduğunu naklettikleri görülmektedir. Yine Buhari’de yer alan bir haberde İbn Ebî Leyla’nın ashabın oruç tutmakta zorlandıkları için kendilerine oruç tutmayıp fidye verebilecekleri konusunda ruhsat sağlandığını dinlediğini nakletmektedir.⁹⁰⁴

Bazı müfessirler ayette geçen "الَّذِينَ يُطِيقُونَ" ifadesini takati olanlar anlamında “oruç tutmaya gücü yetenler” olarak yorumlayıp, يُطِيقُونَ kelimesindeki هـ zamirini oruca bağlarken,⁹⁰⁵ diğer bir grup müfessir de ayette geçen يطيقونه ifadesinin genel olmayıp sadece yaşlı kişilerin oruç ve fidye arasında muhayyer bırakıldığı görüşüne sahiptir. Bu müfessirlerden olarak İbn Abbas, İkrime, Katade ve Rebî b. Enes fidye serbestliği tanınanların çok yaşlı fakat oruca güç yetiren kişiler olduğunu zikretmektedirler.⁹⁰⁶

Orucun teşriinde son dönem olarak isimlendirilen dönem ise Müslümanlara farz kılınan orucun vakti, süresi ve fidye muharriyetinin çerçevesinin belirlenmesini içermektedir. Bakara 185. ayeti ile farz orucun zamanı Ramazan ayı olarak belirlenmiş olmaktadır.⁹⁰⁷ Bu emirle birlikte her aydan üç gün oruç nesh edilmiş, isteyen nafîle olarak bu oruca devam etmiştir. Ayrıca ayetteki bu ifade ile birlikte fidye muharriyeti de kaldırılmış Ramazan orucu kesin bir dille emredilmiştir. Yukarıda da zikrettiğimiz Sırma b. Malik, Hz. Ömer ve birkaç başka sahabenin yaşadığı zorluklar neticesinde inen Bakara 187.ayet ile de orucun günlük süresi fecr-i sadıktan başlayıp leyle kadar belirlenmiştir. Orucu açtıktan sonraki sürede eşleri ile cinsi münasebette bulunmalarına izin verilmiş böylece oruç ibadetinin tüm hükümleri belirlenerek orucun teşriinde son evreye geçilmiştir. Bu evre üzerinde bulunduğumuz ve kıyamet gününe kadar yürürlükte kalacak olan şeklidir.⁹⁰⁸

Müslümanlara farz kılınan Ramazan orucunun teşrii sürecine dair rivayetleri bu şekilde değerlendirdikten sonra oruç ibadetinin Yahudilik ve Hristiyanlıktan

⁹⁰⁴ Buhari, II, 239; Ebu Davud, I, 120; Taberî, **Tefsir**, I, 426.

⁹⁰⁵ Taberî, **Tefsir**, I, 426; Zemahşeri, I, 335; Alusî, **Rûhu'l-Meânî**, tahsis: Muhammed Hüseyin Arabi, Beyrut, 1997, II, 88-89.

⁹⁰⁶ Taberî, **Tefsir**, I, 427.

⁹⁰⁷

“فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ”

⁹⁰⁸ İbn Kayyim, II, 30-31.

alındığına dair iddiaları olan bazı müsteşriklerin görüşlerini de burada değerlendirmek isteriz. Bu iddiayı ileri sürenlerin hareket noktası İslamiyet'in ilahî bir din olmadığı, Hz. Peygamber tarafından Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan ibadetlerin derlenmesiyle oluşturulmuş bir sistem olduğudur. Bu nedenle onlara göre diğer birçok ibadet gibi oruç da bu iki dinden adapte edilmiş bir öge olarak Müslümanlar tarafından benimsenmiştir.

Bu görüşe sahip olan müsteşriklerden M. Watt Ramazan orucunun temelini Yahudilerin Büyük Keffaret bayramlarında tuttukları oruç olduğunu ileri sürer. Zira ona göre Medine'deki Müslümanlara Yahudilerin Tışri ayı yaklaşınca Rasulullah tarafından oruç tutmaları emredilmişti. Tışri ayının onuncu gününe denk gelen Yahudilerin Büyük Kefaret bayramında tuttukları oruca misil bir oruç olarak Muharrem orucunu değerlendiren Watt daha sonra Yahudilerle ilişkilerde değişiklikler ve bozulma baş gösterince 624 Şubat ya da Mart ayında Kefaret orucu (Muharrem orucu) yerine Ramazan ayında orucu farz kıldığını ileri sürer. Yine iddiasına göre Ramazan orucunun Bedir savaşından sonra farz kılındığı ve bundan maksadın da Yahudilerin İsrail oğullarının Kızıldeniz'de Firavun ve ordusundan kurtuluşlarının anısı olması gibi, bu zaferi kutlamak adına emredildiğidir.⁹⁰⁹

Watt'ın orucun menşeinin askerî bir zafer ya da siyasi bir olayla ilişkili olduğu yönündeki yorumunun doğru olması halinde Hendek savaşı ve Mekke'nin Fethi gibi daha büyük zaferler vesilesiyle de oruç tutulması gerekirdi. Bu zaferlerden sonra herhangi bir farz oruç emredilmemesinden hareketle İslam'daki orucun büyük zaferlerden sonra hatıra olsun diye emredilen bir ibadet olmadığı aşîkârdır. Orucun farz kılınma sebebinin Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 183. ayette Yüce Allah tarafından zikredildiği üzere *Allah'a karşı gelmekten sakınmak* olduğunun altını çizmektedir.⁹¹⁰

Watt gibi diğer müsteşriklerin büyük çoğunluğunun sahip olduğu görüş Muharrem orucunun Yahudilikten adapte edildiği, daha sonra Yahudiler ile ilişkilerde bozulma olunca onun yerine Ramazan orucunun emredildiği şeklindedir. Buna benzer bir iddiayı kible konusunda da ileri süren müsteşrikler Rasulullah'ın Yahudileri kendi

⁹⁰⁹ W. Montgomery Watt, **Hız. Muhammed Medine'de**, çev: Süleyman Kalkan, İstanbul 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.241.

⁹¹⁰ Ali Osman Ateş, "İslam Orucunun Menşei İle İlgili Olarak Hz. Peygamber Hakkındaki Bazı İddiaların Tetkiki", **Diyanet dergisi**, cilt: 28, sayı: 3, 1992, ss. 95-118.

dinine iman etmelerini sağlamak niyeti ile yakınlık kurarak onların kiblesine yöneldiği gibi bir fikre saplanmışlardı. Benzer düşüncelerden hareket ederek Yahudiler gibi olmak niyeti ile önce Muharrem orucunun Hz. Peygamber tarafından ashabına emredildiği ancak ilişkilerin kötüye gitmesi ile tıpkı kible olayında Kâbe'ye yönelerek değişiklik ihdas edildiği gibi Ramazan orucu farz kılınarak İslam'ın kendine has doktrinini geliştirdiğini iddia etmişlerdir.

M. Watt bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: *“İslam'ın direklerinin üçüncüsü Ramazan ayı orucudur. Daha önce anlatıldığı üzere, oruç uygulaması Medine Devri esnasında, Müslümanlar Yahudiler gibi olsunlar, diye adapte edildi. Ancak Yahudilerle bozuşma olunca, Yahudilerin Aşura orucu Ramazan orucu ile değiştirildi.”*⁹¹¹ Yine Watt Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti düşünmeye başlayınca İslam'a Yahudiliğe göre şekil vermeyi denediğini, bu nedenle daha Mekke'den ayrılmadan önce Yahudilerin âdetleri gereğince Kudüs'ü ibadette yönelecek yer, kible seçtiğini söyler. Yahudilerin Keffâret günü olan Muharrem orucunun, Müslüman Medineliler tarafından da tutulduğunu böylece Yahudilere yaklaşılarak hiç olmazsa bir kısmının kendisini tanımasını, desteklemesini istediğini iddia eder. Bunun nedeni olarak da onların yardımı olmadan dininin yıkılma ihtimali olduğunu, eğer Hz. Muhammed'in Yahudilerin kendi peygamberlerine eşit olduğunu kabul ederlerse onlara kendi dinlerini ibadet şekillerini muhafaza etmelerine izin vereceğini kaydeder.⁹¹² Ancak bu görüşlerin yaşanan tarihi gerçeklerle ilgisinin olmadığı aşîkârdır. Zira Hz. Muhammed'e davası boyunca Yahudilerin pek azı inanmış, ama onlar inanmadı diye Rasulullah'ın ne dini yıkılmış, ne de O davasından dönmüştür. Yine Watt'ın iddia ettiği gibi eğer Hz. Peygamber Yahudilerin kendi peygamberlerine eşit bir peygamber olduğunu kabul ederlerse onlara dini hayatlarını yaşama müsaadesi vereceği bilgisi de yanlıştır. Çünkü bilindiği üzere Rasulullah Medine'ye hicret edince burada yaşayan bütün kabileleri içine alan bir anlaşma yapmış ve Yahudilere dini ibadet ve inanç hürriyeti vermişti.⁹¹³

⁹¹¹ Watt, **Muhammed Medine'de**, s.355.

⁹¹² Watt, **Hz. Muhammed**, ter: Hayrullah Örs, İstanbul 1963, ss.104-105.

⁹¹³ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s.180'de “Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri kendilerinedir! Mevlaları içinde kendileri için de aynı durum söz konusudur.”

Aynı görüşe sahip olan Brockelmann da İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi isimli çalışmasında şu ifadelerle yer vermektedir:⁹¹⁴

Medine’de ikametinin ilk sıralarında Muhammed’in dine karşı alakasında Yahudilerle olan münasebetleri hâkimdi. Oraya vardığında Yahudileri kendi dinine döndürebileceğini ümit etmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple kendi cemaatinin ibadet tarzını bazı noktalarda onlarınkine uydurarak onları kazanmaya çalıştı. Umumi barış günü olan 10 Muharrem’de Aşure günü için bir oruç emretti.

İddiasına göre Rasulullah Yahudi âlimlerle tartışmalar içine girdi. Bu tartışmalar sonucunda Hz. Peygamber’in gittikçe dinini milli Arap karakterine döndürdüğünü, Yahudilerden aldığı Muharrem orucunu kaldırmamakla birlikte, kamerî ayların dokuzuncusu olan Ramazan ayında oruç tutulmasını emrettiğini ileri sürmektedir. Hristiyanların perhizlerinde sadece et yemedikleri halde Hz. Muhammed’in ashabını bütün gün yeme-içmeden men ettiği, akşam bu açığı telafi etmelerine izin verdiğini ekler. Brockelmann Rasulullah’ın bu farzı gnostik bir tarikattan aldığı konusunda soru işareti olduğunu söylerken kamerî ayları takdis için mart ayında oruç tutan Mezopotamya Harranilerinden etkilenmiş olabileceğini de ima etmektedir.

Muharrem orucunun Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra da Hz. Muhammed tarafından müminlere nafile bir ibadet olarak tavsiye edildiği bilgisinden hareketle Hz. Peygamber’in başta Yahudileri taklid için böyle bir karar aldığı, ancak ilişkilerin bozulması yüzünden bu kararından döndüğünü iddia etmenin gerçekleri saptırmaktan başka bir şey olmadığı görülmektedir.⁹¹⁵

Oruç ibadetinin menşeyini dışarıda yani Yahudi ve Hristiyanlarda arayan birçok oryantalist yanında İslam ansiklopedisine oruç maddesini yazarının da bu görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁶ Zira o risâletten önceki dönemde de Mekke’de bulunan Haniflerin dini yaşantılarında Yahudi ve Hristiyan izleri olduğunu, Hz. Peygamber’in ticaret için yaptığı seyahatler sırasında Yahudi ve Hristiyanlarda bu ibadeti görerek,

⁹¹⁴ C. Brockelmann, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1964, s.20.

⁹¹⁵ Abdullah Draz, **Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru**, Tercüme: Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara 1983, s.167.

⁹¹⁶ F. Reşit Unat, “Oruç”, **İA**, cilt: 9, İstanbul, 1964, ss. 409-418.

nefsi terbiye etmek amacıyla ilk Müslümanlara uygulatmış olabileceğini iddia etmiştir. Ancak oruç ibadetinin de diğer birçok ibadet gibi vahyin devamlılığı açısından önceki tevhid dinlerinden kalan bir âdet olabileceğini düşünmemesi oldukça ilginçtir.

Bu bölümde birkaç örneğini verdiğimiz tüm bu görüşe sahip olan oryantalistlerin dikkatten kaçırdığı bir nokta vardır. Kuran-ı Kerim’de Yüce Allah oruç ibadetinin diğer dinlerde de var olduğunu “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi”⁹¹⁷ ayeti ile zaten zikretmektedir. Yahudilik ve Hristiyanlık Yüce Yaraticının peygamberleri aracılığı ile gönderdiği ilahi dinlerdir. Ancak zaman içinde bu dinî öğretiler tevhid inancını kaybetmiş ve aslî yapısından uzaklaşmıştır. Yüce Allah da bu nedenle insanlığa tevhid inancını yeniden tebliğ edecek bir peygamber ve din göndermiştir. Bu nedenle yeni gelen dinde önceki dinlere ait ibadetlerin, öğretilerin olması gayet olağandır.

2.2.2. Ramazan Orucuna İbadetine Dair Sünneti

Ramazan orucunun farz kılınma süreci ve menşesine dair tartışmalar değerlendirildikten sonra bu başlık altında Hz. Peygamber’in orucuna dair haberleri ele alacağız.

Farz kılınan orucun Ramazan ayında tutulmasının emredildiği ayet ile birlikte oruç ibadetinin başlama zamanı için hilali takip etmek önemli bir husus olmuştur. Zira ay takvimine göre yeni ayın girişi gökyüzünde hilalin görünmesi ile başlamaktadır. Rasulullah da bu konuda oldukça titiz davranırdı. Ramazan orucuna başlamak için ayın görünmesini takip etmek Hz. Peygamber’in âdetiydi. İbn Kâyyım’da anlatıldığına göre Rasulullah, kesinlikle ayı görmeden, ya da ayın görüldüğüne dair bir kişinin dahi olsa tanıklığı olmadan Ramazan orucuna başlamazdı. Nitekim bir keresinde Abdullah b. Ömer’in şahitliği ile Ramazan’a başlamıştı. Bir defa da bir Arabi’nin yaptığı şahitliğe itimat ederek Ramazan orucunu tutmuştu. Bu konuda verilen bir haberde anlatıldığına göre halk arasında Ramazan ayının görülüp-görülmediği konusunda tartışma çıkmıştı. Bir kısmı oruç ayının başladığını, diğer bir kısmı ise ertesi gün başlayacağını iddia ediyordu. Bu sırada ayı gördüğünü söyleyen biri bedevî Hz. Peygamber’in yanına geldi. Rasulullah bedevîye; “Allah’tan başka İlah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın

⁹¹⁷ Bakara 2/183.

elçisi olduğuna şahitlik edebilir misin?” diye sorup da “Evet, ederim” cevabı üzerine onun şahitliğini kabul etti. Bilal’e insanlara oruca başlamalarını duyurmasını buyurdu. Sonra şöyle dedi; “Ayı gördüğünüzde oruca başlayınız ve ayı gördüğünüzde bayram yapınız. Eğer hava kapalı olursa 30 gün sayınız, ardından Ramazan orucuna başlayın. Ramazan’dan bir gün evvel oruç tutmayın.”⁹¹⁸ Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber ayın görülmesinin mümkün olmayacağı derecede kapalı olduğu günlerde oruca başlamaz ve başlanılmasına da izin vermezdi. Bu gibi durumlarda Şaban ayını otuza tamamlamayı uygun görürdü.

Rasulullah oruca başlarken hilali gördüğüne dair bir kişinin şahadetini yeterli görürken, Ramazan’dan çıkmak ve bayram yapmak için iki kişinin şahadetini beklemek, ertesi gün aynı vakitte de bayram namazını kıldırmak, O’nun sünnetlerindendi.⁹¹⁹ Bu konudaki sünnetini göz önüne seren bir rivayette anlatıldığına göre sahabe Şevval ayının hilalini görmeyince oruçlu olarak sabahlamıştı. Gündüzün sonunda bir kafil geldi. Rasulullah’ın huzurunda hilali bir önceki gün gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasulullah sahabeye oruçlarını bozmalarını ve ertesi gün için bayram namazına çıkmalarını buyurdu.⁹²⁰

Ramazan orucunun başlaması içi hilali gözetlemek Rasulullah’ın sünneti idi. Ancak Ramazan orucunu emreden Bakara suresi 185. ayette geçen “*şehide*” fiili görmek değil “*erişmek, hazır bulunmak*” manasındadır. Bu nedenle ayetin “*Ramazan hilâlini gören oruç tutsun*” şeklinde kesin bir anlam çıkarmamaktadır. Kamerî aylardan biri olan Ramazan ayının giriş hilâlini görünce oruca başlamak, çıkış hilâlini görünce de oruca son verilip bayram yapılması, ayın görülmesinin mümkün olmayan durumlarda bir önceki ayın otuza tamamlanması gibi hususlar ayetle değil hadisle sabit olmuştur. Bu nedenle gelişen ilim ve teknoloji ile birlikte oruca başlama ve bitirme zamanını tespit için çıplak gözle gözlem yerine hesaplama yoluna geçilmiştir. 1978 yılında İstanbul’da İslam ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda Ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale

⁹¹⁸ Malik b. Enes, ss. 286-287; Buhari, II, 229; Müslim, II, 759; Nesâî, IV, 132, 133-136; İbn Kayyım, II, 38-39.

⁹¹⁹ İbn Kayyım, II, 50.

⁹²⁰ Abdurrezzâk, IV, 164; İbn Ebî Şeybe, XIV, 188.

gelmesine dair hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathanelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir.⁹²¹

Bakara suresi 187. ayeti ile orucun günlük süresini bildiren çerçeve çizilmiştir. Oruç ibadetinin güneşin batmasıyla sona ereceği konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Bu konuya örnek olacak Rasulullah'ın uygulaması kaynaklarda yer almaktadır. Bu haberlerden birinde anlatıldığına göre Rasulullah beraberinde sahabeye birlikte yolculukta bulunuyordu ve oruçlu idi. Güneş batınca bir sahabeye orucu açmak için içecek bir şey hazırlamasını emir buyurdu. O zatın henüz güneşin batmadığını söylemesi üzerine Allah Rasulü yine aynı isteğini tekrarladı. Bunun üzerine sahabe içecek bir şeyler hazırlayıp Rasulullah'a verdi. Hz. Peygamber de içti. Ancak biri devenin üzerinden bakacak olsa güneşin batmadığını görebilirdi. Rasulullah içtikten sonra eliyle doğu tarafına işaret ederek; *“Gecenin şu taraftan geldiğini gördüğünüz zaman oruçlunun orucunu bırakma zamanı gelmiş demektir”*⁹²² buyurdu. Burada Hz. Peygamber orucun şer'i olarak bitiş zamanının doğu tarafında karanlık ortaya çıkar çıkmaz olduğunu bildirmiş olmaktadır.

Orucun sona eriş vakti ile ilgili ihtilafın olmamasına karşın başlayacağı zaman konusunda bazı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ayette orucun başlangıç zamanını belirten *“sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah iplikten ayırt edinceye kadar yiyin, için”* cümlesiyle fecrin başlangıcına işaret edildiği söylenmektedir. Kaynaklarda önce ayetin *“Beyaz iplik siyah iplikten ayrılincaya kadar yiyin, için”* kısmının nazil olduğu, bazı sahabenin siyah ve beyaz ipliği alarak, bunların birbirinden ayırt edinceye kadar imsak yapmadıkları anlatılmaktadır.⁹²³ Hatta bu konu ile ilgili Adıyy b. Hatim ile Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalogdan bahsedilmektedir. Zikredildiğine göre Adıyy Hz. Muhammed'e *“siyah ipin beyaz ipten ayrılması şu bildiğimiz renkli iki ip mi?”* diye sorduğunda Rasulullah gülmüş ve ayetin maksadını açıklayarak *“hayır, dediğin o renkli iki ip değil, gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır”* buyurmuştu. Bu hadiseler üzerine *“fecirden ibaret, olan”* kaydı nazil olarak kastedilen mana açıklanmış; beyaz iplik hakikat olmayıp, bilinen bir mecaz olarak fecrin başlangıcı olduğu ve şer'i günün buradan başladığı anlaşılmıştır.

⁹²¹ Kur'an Yolu Tefsiri, I, 281-283.

⁹²² Abdurrezzâk, IV, 298; Buhari, II, 237; Müslim, II, 773; Ebu Davut, I, 549.

⁹²³ Buhari, II, 231; Elmalılı, II, 15.

Fecir vaktinin namaz ve oruçla ilgili mükellefiyetleri belirlemesi ile ilgili hükümler Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına dayanmaktadır. Rasulullah İbn Ümmü Mektum'un fecir vaktinde okuduğu ezandan önce Bilal'in uyarı maksadı ile okuduğu ezanı kastederek “*Bilal'in ezanı hiçbirinizi sahur yemeğinden alıkoymasın, çünkü Bilal erken ezan okuyor. İbn Ümmi Mektum ezan okuyuncaya kadar yiyiniz içiniz*” buyurduğu nakledilmektedir. Haberin devamında Abdullah b. Ümmî Mektum'un ama olduğu için ona şafak attı denilmeden ezan okumadığı zikredilmektedir.⁹²⁴

Hadislerdeki bu ifadelerden hareketle İslam hukukçuları fecri *fecr-i kâzib* ve *fecr-i sâdık* şeklinde ikiye ayırmışlardır. Fecr-i kâzib, sabaha karşı doğuda tan yerinde ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen, piramit şeklinde, samanyolu ışığına benzeyen akçıl ve donuk beyazlıktır. Ardından da ufukta yatay olarak boydan boya uzanan, giderek genişleyip yayılan fecr-i sâdık aydınlığı başlar. İşte sahurun zamanının bitip orucun başlamasına esas olan bu ikinci fecirdir.⁹²⁵

Fakihler arasındaki görüş ayrılığı da bu noktada başlamaktadır. Fecr-i sâdıkın, beyazlığın ufukta enlemesine yayıldığı vakit mi, yoksa bu beyazlıktan sonra ufukta kıvrılığın yayılması vakti mi olduğu konusu ihtilafa neden olmaktadır. Diğer bir grup ise daha orta bir yolu tercih ederek fecr-i sâdıkın ufukta beyazlığın iyice yayılmasıyla başlayacağı görüşünü benimsemiştir.

Bu konuda farklı görüşlere sahip olan fakihlerin delil olarak öne sürdükleri Hz. Peygamber'in sahur zamanına dair çeşitli uygulamaları ile ilgili haberler kaynaklarda yer almaktadır. Bu haberlerden birinde Enes'den rivayetle anlatıldığına göre Rasulullah, sahur vakti ertesi gün oruç tutmak istediğini bildirerek yiyecek bir şeyler istedi. Bilal ezan okuduktan sonra, Enes kendisine hurma ve su getirdi. Sonra “*Ey Enes, bak benimle beraber yiyecek bir kimse var mı?*” buyurdu. Bunun üzerine Enes Zeyd b. Sabit'i çağırdı. Zeyd “*Ey Allah'ın elçisi, ben biraz çorba içtim, oruç tutmak istiyorum.*” deyince Hz. Peygamber “*Ben de oruç tutacağım*” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'le yemek yedi. Hz. Peygamber iki rekât namaz kıldıktan sonra çıkıp namazı kıldırdı.⁹²⁶ Burada dikkat çeken nokta Zeyd'in oruç tutacağını söyleyerek, Hz.

⁹²⁴ Malik b. Enes, ss. 74-75; İbn Ebî Şeybe, III, 9; Ahmed b. Hanbel, II, 9; Buhari, I, 153; Müslim, II, 768; Ebu Davut, I, 548.

⁹²⁵ Yakup Çiçek, “Fecir”, *DİA*, cilt: 12, İstanbul 1995, ss. 286-287.

⁹²⁶ Abdurrezzâk, IV, 229-230; Ahmed b. Hanbel, III, 197; Nesâî, IV, 147.

Peygamber'in yemek istediği saatin sahur için geç olduğunu ve oruç tutmayacağını düşündüğünü belirtmiş olmasıdır. Ama Hz. Peygamber onun yanlış anlayışını ve sahur yemekte geç kalmadığını aslında sahuru geciktirmenin oruç tutmakta kolaylık olduğunu göstermiştir.⁹²⁷

Benzer bir haberde anlatıldığına göre sahuru bitirmeleri ile namaz arasında geçen sürenin elli ayet okuyacak kadar olduğu da zikredilmektedir.⁹²⁸ İbn Hacer'de Amir b. Matar'dan gelen benzer bir rivayette Rasulullah ile birlikte yaptıkları sahur ile sabah namazı arasında çok vakit geçmediği aktarılmaktadır.⁹²⁹

Abdurrezzâk Hz. Peygamber'in sahur zamanı ile ilgili birkaç haberi aktarmaktadır.⁹³⁰ İlk haberde anlatılmaktadır ki Rasulullah, bir iş için Ebu Katade'yi bir yere göndermişti. Ebu Katade birinci şafak çıktıktan sonra geri döndüğünde ortalık iyice aydınlanmıştı. Hz. Peygamber ona sahur için yemek getirince Ebu Katade sabah olduğu için sahur yapmak istemedi. Ancak Allah Resulü tekrar sahuru yapmasını söyleyerek ortalığın aydınlığını görmesin diye de kapıyı kapattı.

Hâkim b. Cabir'den gelen başka bir rivayette ise şöyle anlatılmaktadır: Rasulullah sahur yaparken Bilal geldi; *"Ya Rasulullah! Namaz vakti"* dedi. Ancak Allah Resulü yemeğine devam etti. Bilal daha sonra bir daha geldi; namaz vakti dedi. Rasulullah yine yemeğe devam etti. Bilal üçüncü kez gelip; *"Ya Rasulullah! Namaz vakti! Vallahi sabah oldu"* deyince Allah Resulü; *"Allah Bilal'e merhamet etsin. Zira onun bu ısrarı olmasaydı belki de güneş doğana kadar yemek yememize ruhsat verilecekti"* buyurdu. Burada Rasulullah Bilal'in aceleci davranışı karşısında kolaylaştırıcı tavrını göz önüne sermektedir.

Bu konuyla ilgili görülebilecek bir habere yine Abdurrezzâk'da rastlanmaktadır. Burada anlatıldığına göre Ramazan ayında Sâkif kabilesinden bazı insanlar Rasulullah'a geldiler. Rasulullah onları mezarlığın olduğu bölgede ağırladı. Birinci şafak çıktıktan ve Bilal ezanı okuduktan sonra, ortalık iyice aydınlanınca sahur yemeklerini gönderdi. Bilal ile birlikte yemek yediler ve ertesi gün hep birlikte oruç

⁹²⁷ Hüseyin Atay, *"Sahur Vaktinin Tayin ve Tespiti"*, **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları, Sayı: 5, Ankara 1982, ss.1-22.

⁹²⁸ İbn Ebî Şeybe, III, 10; Buhari, II, 232; Tirmizî, III, 84; Nesâî, IV, 143.

⁹²⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 251.

⁹³⁰ Abdurrezzâk, IV, 231-233.

tuttular. Akşam vakti ise güneşin battığını düşündükleri bir zamanda, Rasulullah onlara iftar yemeğini gönderdi. Yine Bilal ile birlikte iftarlarını yaptılar.

Rasulullah'ın muhtemelen ümmetine kolaylık ve genişlik sağlamak maksadı ile yaptığı bu uygulamalar oruca başlama zamanı konusunda yukarıda da belirttiğimiz üzere görüş farklılıklarına sebep olmuştur. Bu konuda kaydedilen görüş farklılıkları şu şekilde özetlenebilir:⁹³¹

1. Sabaha yakın güneş doğarken önce kurt kuyruğu gibi bir aydınlık gökyüzüne yükselir (Fecr-i Kâzib). Bu aydınlık hiçbir mezhebe ve hiçbir müçtehide göre zaman ve vakit tayini için muteber sayılmamıştır. Bu konuda görüş birliği mevcuttur. Çünkü Rasulullah hadislerinde “*Yiyiniz, içiniz yalancı şafak yemenize mâni olmasın*” buyurarak bunu bildirmiştir.

2. Fecr-i kâzib denilen bu yalancı fecirden sonra biraz daha geniş tabanlı bir aydınlık ufukta belirir ve gittikçe ufkun sağına ve soluna doğru uzanır.

a. Oluşan bu aydınlık meydana gelmeye başladığı anda sahurun bittiğini söyleyenler vardır,

b. Ufuktaki bu aydınlık tamamen ufku kapladığı an sahurun bittiğini söyleyenler de bulunmaktadır.

c. Ufku kaplayan bu aydınlığın yayılarak yeryüzünü aydınlattığı, insanın elindeki oku attığında düşeceği yeri görece kadar aydınlık olacağı zamana kadar sahurun devam edeceğini iddia edenler.

d. Ufuktaki aydınlık ne kadar yayılırsa yayılsın o beyazlıktan sonraki kızılık ortaya çıkana kadar sahura devam edileceği fikrine sahip olanlar

e. güneşin doğuşuna kadar sahur yemeğinin yenebileceği ve orucun güneş doğduğunda başladığını iddia edenler bulunmaktadır.

Hız. Muhammed'in yaşadığı iklimde yaz-kış gece ve gündüz arasında büyük farklılık olmamasına rağmen aktardığımız haberlerde onun sahurunu geç vakte kadar ertelemiş olması dikkat çekmektedir. Ancak görülen odur ki fakihlerin çoğunluğu bu konuda orta yolu benimseyerek orucun başlama zamanı olarak ufukta beyazlığın iyice yayılmasıyla başlayacağı, ayette geçen siyah-beyaz ayrımını da gecenin siyahlığı ve gündüzün beyazlığı olarak yorumlamışlardır. Muhtemeldir ki cumhurun bu konuda ihtiyatlı bir görüşü tercih etmiş olması, sabah namazı vaktinin sahur vaktinin sona

⁹³¹ Atay, ss.17-18.

ermesinden sonra başlaması sebebi ile sabah namazının kılınması için de yeterli zaman tanınması, böylece hem oruç hem de sabah namazı için makul bir bitiş-başlangıç vakti belirleyebilme gibi bir amaç taşımaktadır.⁹³²

Orucun şer'i günü hakkında Rasulullah'ın uygulamaları ve görüş farklılıklarına değindikten sonra kaynaklarda yer alan haberlerden edindiğimiz oruçlu Hz. Peygamber'in gün içerisindeki bazı davranışlarını nakledelim: Rasulullah oruçlu iken dişlerini yıkar,⁹³³ misvak kullanır,⁹³⁴ kan aldırır,⁹³⁵ eşlerini öperek teni tenine değecek şekilde sarılırdı.⁹³⁶ Bazen cünüp olarak sabahladığı sabah gusledip orucuna devam ettiği de yine bize ulaşan rivayetlerde zikredilmektedir.⁹³⁷

İftar vakti geldiğinde ise orucu açmak için acele etmek, Rasulullah'ın sünneti idi. Zira O namazını kılmadan önce birkaç olgun taze hurma ile orucunu açardı; eğer taze hurma yoksa kuru hurma ile o da yoksa birkaç yudum su dahi olsa önce orucunu açar sonra namazını eda ederdi.⁹³⁸

Hz. Peygamber'in diğer bir uygulaması da bazen Ramazan ayında visal⁹³⁹ yapmış olmasıdır. Şöyle ki İbn Ömer'den nakledilen bir rivayette Rasulullah Ramazan'da visal orucu tutuyordu; ashabı da onunla birlikte visal yaptı. Bunu göre Rasulullah onları, bunu yapmaktan men etti. Bunun üzerine sahabe; "*Oysa Sen visal yapıyorsun*" dediler. Hz. Peygamber'de; "*Ben sizin gibi değilim. Zira ben doyurulur ve sulanırım*" buyurdu.⁹⁴⁰ Onlar visal yapmaktan vazgeçmeyince Rasulullah onlara bir gün, daha sonra bir gün daha visal yaptırdı. Daha sonra hilali gördüler. Bunun üzerine Allah Rasulü onlara "*Eğer hilal gecikse idi size daha fazla visal yaptırıyordum*" buyurdu.⁹⁴¹ Başka bir hadiste de Hz. Peygamber "*Sizler orucunuzu öbür günün orucuna eklemeyiniz. Hanginiz orucunu öbür günün orucuna eklemek isterse, nihayet onu sahura kadar ulaştırın*" buyurmuştur.⁹⁴² Diğer bir haberde de nakledildiğine göre

⁹³² Çiçek, ss. 286-287.

⁹³³ İbn Kayyım, I, 184.

⁹³⁴ Abdurrezzâk, IV, 199; İbn Ebî Şeybe, III, 35.

⁹³⁵ Abdurrezzâk, IV, 212; İbn Sa'd, I, 429.

⁹³⁶ Malik b. Enes, s. 292; Abdurrezzâk, IV, 182; Buhari, II, 233; Müslim, II, 776.

⁹³⁷ Malik b. Enes, s. 289-291; Abdurrezzâk, IV, 179; İbn Ebî Şeybe, III, 80; Buhari, II, 232; Müslim, II, 780.

⁹³⁸ İbn Ebî Şeybe, III, 107; Buhari, II, 241; İbn Kayyım, II, 51; IV, 312.

⁹³⁹ Visal: Hiç iftar yapmadan ardı ardına günlerce oruç tutmak.

⁹⁴⁰ Malik b. Enes, s. 300; Ahmed b. Hanbel, III, 86; Buhari, II, 243; VIII, 131; Müslim, II, 774.

⁹⁴¹ İbn Kayyım, II, 33-34; Müslim, II, 774.

⁹⁴² Ahmed b. Hanbel, III, 87; Buhari, II, 243.

Cebraîl Rasulullah’a gelerek “ *Senin visal orucun kabul edildi. Ancak ümmetine visal orucu helal değildir*” demiştir. Bu hadislerden hareketle bir kısım ulema oruçta visal yapmanın Hz. Peygamber’e has bir izin olduğu ümmete haram kılındığı görüşündedir. Diğer tarafta ise Rasulullah’ın ümmetine “*tutmayın*” buyurduktan sonra onlarla beraber visal orucu tutmasından hareketle, bunun haram kılma değil sadece onlara rahmet olması kendilerinden bazı şeylerin hafifletilmesini ifade ettiğinden hareket ederek, kendine güç gelmeyen ve ehli kitaba benzeme gayesi olmadan tutulmasında bir sakınca olmadığı görüşünü benimsemektedir.⁹⁴³

Muhtemeldir Hz. Peygamber’in iftar etmeden oruç tutması konusu ravilerin olayı yanlış anlaması ya da yanlış yorumlamasıdır. Zira orucun sınırları Kur’an’da açıkça belirtilmiştir.

Hız. Peygamber’in sefer durumunda oruç tutup-tutmadığına dair bilgilere de kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu haberlerde anlatıldığına göre Rasulullah, Bedir ve Mekke’nin Fethi gibi büyük savaşlara Ramazan ayında çıktı. Bu seferlerde sahabeden kimi oruç tuttu, kimi ise tutmadı. Kimse kimseyi ayıplamadı. Ancak düşmana yaklaşıldığı zaman, düşmana karşı güçlü olmak nedeniyle, Rasulullah’ın tercihi orucun açılmasından yanaydı.⁹⁴⁴ Bu konuda anlatılan rivayetlerde Rasulullah’ın münadisinin orucun açılmasını söylediğı de nakledilmektedir.⁹⁴⁵ Ayrıca Rasulullah’ın bu çağrıya uymayanları “*asiler*” olarak nitelendirdiğı de görölmektedir.⁹⁴⁶ Yine bir seferde oruçlu olmayıp da çadırları kuran, develeri sulayan sahabe için “*Oruç tutmayanlar, bugün sevapları alıp götürdüler*” buyurduğı da nakledilmektedir.⁹⁴⁷

Hız. Peygamber, Fetih yılı Ramazan’da oruçlu olarak yola çıktı. Hatta Arc denilen mevkide susuzluktan ya da sıcağdan dolayı su alarak başına döktü.⁹⁴⁸ Daha sonra Medine’ye yedi, Mekke’ye üç konak mesafedeki Kudeyd mevkiine gelinceye kadar oruca devam etti. Kudeyd mevkiinde bir kap su istedi ve su içti.⁹⁴⁹ Sonra “*Ey insanlar! Kim ruhsatı kabul ederse bilmiş olsun ki, Peygamber de ruhsatı kabul*

⁹⁴³ İbn Hacer, **Fethu’l-Bâri**, IV, 177-178; Aynî, XI, 76.

⁹⁴⁴ Malik b. Enes, ss. 294-295, Abdurrezzâk, II, 569; İbn Sa’d, II, 108; İbn Ebî Şeybe, XII, 330; Müslim, II, 785; İbn Kayyım, I, 54.

⁹⁴⁵ Vakıdî, I, 47-48.

⁹⁴⁶ İbn Hacer, **Fethü’l-Bârî**, IV, 158; Aynî, XI, 47.

⁹⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, III, 14; Buhari, III, 224.

⁹⁴⁸ Abdurrezzâk, IV, 206.

⁹⁴⁹ Zührî, s. 86; Vakıdî, II, 802; Abdurrezzâk, II, 563; İbn Hişam, IV, 42; İbn Ebî Şeybe, III, 15; Ahmed b. Hanbel, I, 348, 350, III, 87; Buhari, V, 90; II, 238’de Usfan’a ulaşınca ibaresi de geçmektedir; Müslim, II, 784; Nesâî, IV, 189; Taberî, **Tarih**, III, 50; İbn Kayyım, III, 400; Aynî, XI, 46.

etmiştir. Kim de oruç tutarsa bilmiş olsun ki Rasulullah oruç tutmuştur.” Bunun üzerine ashap ikiye ayrıldı. Kimi orucunu açtı, kimi devam etti. Merrü’z-zehran’a varıldığında ise düşmanla karşılaşacaklarını belirterek oruçlarını açmalarını emretti.⁹⁵⁰ Bu rivayetler Hz. Peygamber’in yolculuklarda gücünün yettiği yere kadar oruca devam ettiğini, ancak düşmana iyice yaklaşıldığı ve gücün azaldığı zamanda ruhsatla hareket ettiğini göstermektedir. Bu rivayetlerde dikkat çeken diğer bir nokta ise, Rasulullah’ın uyarısına rağmen sahabeden bazı kişilerin Hz. Peygamber’in emrine aldırış etmeden bunu dindarlık olarak görüp yanlış bir anlayışa sahip olmalarıdır. Hz. Peygamber’in ibadette aşırılığa karşı tutumunu göz önüne seren birçok rivayet kaynaklarda yer almaktadır.

2.2.3. Ramazan Dışında Tuttuğu Oruçlar

Hz. Peygamber’in Ramazan ayı dışında, farklı zamanlarda da oruç tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu haberlerde sahabenin, Rasulullah için, *“herhalde tutmadığı olmayacak”* diyene kadar hemen hemen bütün ay oruç tutmayı sürdürdüğü; bazen de *“herhalde o aydan hiç oruç tutmayacak”* diyene kadar bir aydan oruç tutmadığı anlatılmaktadır.⁹⁵¹ Yine Hz. Ayşe’den *“Rasulullah’ın Ramazan haricinde hiçbir ayın tamamında oruç tuttuğunu bilmiyorum. Ama hiçbir ayı da ondan oruç payını almadan tamamen oruçsuz geçirmezdi”* dediği nakledilmektedir.⁹⁵² Bu rivayetler göstermektedir ki Rasulullah’ın hiç oruç tutmadan geçirdiği bir ay bulunmamakla beraber tamamını oruçlu geçirdiği bir ay da yoktur.

Hz. Muhammed’in Ramazan ayı dışındaki ayların içinde en çok oruç tuttuğu ayın Şaban olduğu kaynaklarda geçen rivayetlerde zikredilmektedir.⁹⁵³ Hatta Ümmü Seleme ve Hz. Ayşe’den nakledilen Rasulullah’ın Şaban ayını Ramazan ayına birleştirdiğine dair rivayetin yanında⁹⁵⁴ Ebu Hureyre’den gelen bir haberde Rasulullah’ın Şaban ayının yarısı olduğu zaman, Ramazan ayı girene kadar (nafile oruç) tutulmamasını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Ancak başka bir rivayette

⁹⁵⁰ Malik b. Enes, s. 295; İbn Sa’d, II, 138; Ebu Davut, I, 561.

⁹⁵¹ Malik b. Enes, s. 309; Abdurrezzâk, IV, 293; İbn Ebî Şeybe, III, 101; Ahmed b. Hanbel, III, 159; Buhari, II, 244; Müslim, II, 811; Ebu Davut, I, 567; Nesâî, IV, 152.

⁹⁵² İbn Ebî Şeybe, III, 101; Buhari, II, 244; Müslim, II, 810; Tirmizî, III, 114.

⁹⁵³ İbn Ebî Şeybe, III, 103; Ahmed b. Hanbel, VI, 128; Buhari, II, 244; Müslim, II, 811; Ebu Davut, I, 567; Nesâî, IV, 150; İbn Kayyım, II, 64.

⁹⁵⁴ Abdurrezzâk, IV, 293; İbn Ebî Şeybe, III, 23; Tirmizî, III, 113.

Rasulullah'ın, ancak bir kişi âdet edindiği bir orucu tutuyorsa bunda sakınca olmadığını zikrettiği nakledilmektedir.⁹⁵⁵

Rasulullah'ın Şaban ayı dışındaki aylarda da oruç tuttuğu; bu ayların genellikle ilk yarısı esnasında oruç tuttuğu, bazı rivayetlere göre Cuma günlerini de oruçlu geçirdiği; ayrıca Muharrem'in birinden onuna, Şevval ayının ikinci gününden yedinci gününe kadar oruç tuttuğu da kaydedilmektedir.⁹⁵⁶

Tüm bu bilgiler göstermektedir ki Rasulullah'ın Ramazan dışında en çok oruç tuttuğu ay Şaban ayıdır. Bunun dışında birkaç gün dahi olsa her ayda oruç tutmaktadır. Bu konuda Hz. Ayşe'nin Rasulullah'ın her ayda üç gün oruç tuttuğuna dair bir rivayeti de dikkat çekmektedir. Ancak bunun için özel bir gün tayin etmediği, istediği günlerde tuttuğunu bildirmektedir.⁹⁵⁷ Yine Hz. Ayşe'den gelen farklı haberler bulunmaktadır. Zira Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'in Pazartesi ve Perşembe günlerini oruçlu geçirmeye gayret ettiği;⁹⁵⁸ bir ayın Cumartesi, Pazar ve Pazartesi günlerinde, öbür ayın Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri oruç tuttuğunu bildirmektedir.

Rasulullah'ın her ayın ilk üç günü oruç tuttuğu, Cuma günlerini nadiren oruçsuz geçirdiği de zikredilirken⁹⁵⁹, bazı haberlerde de Rasulullah'ın Cuma günleri oruç tutmayı yasakladığı bildirilmektedir.⁹⁶⁰ Hadis kaynaklarında bahsedildiğine göre Rasulullah, Cuma günleri oruç tutardı,⁹⁶¹ yalnız Cuma günleri tek olarak tutmaz, önünden ya da arkasından bir gün oruca niyetlenirdi.⁹⁶² Bu konuda anlatılan rivayette Cuveyriye Cuma günü oruçlu iken Rasulullah yanına geldiğinde, kendisine bir gün önce oruçlu olup-olmadığını sorar. Hayır, cevabını alınca, ertesi gün tutup-tutmayacağını sorar. Tekrar hayır deyince Rasulullah “*O zaman orucunu aç*” buyurur.⁹⁶³ Başka bir rivayette, sahabeden bir grubun Rasulullah'ın yanına vardıkları sırada Hz. Peygamber'in kendilerini yemeğe davet ettiği, oruç olduklarını söyleyince Rasulullah'ın bir gün önce oruçlu olup-olmadıklarını sorduğu, hayır cevabı üzerine ertesi gün tutup-tutmayacaklarını sorduğu, hayır deyince oruçlarını açmalarını

⁹⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, III, 21, 23.

⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 344; Şibli, II, 43.

⁹⁵⁷ Tirmizî, III, 135; İbn Kayyım, II, 64.

⁹⁵⁸ İbn Sa'd, I, 387; Ebu Davut, I, 568.

⁹⁵⁹ Tirmizî, III, 118.

⁹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, III, 296.

⁹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, III, 46; İbn Kayyım, I, 416-417.

⁹⁶² İbn Sa'd, IV, 85; Müslim, II, 801; Tirmizî, III, 119; İbn Kayyım, II, 79.

⁹⁶³ İbn Sa'd, VIII, 119; İbn Ebî Şeybe, III, 43-44; Buhari, II, 248; İbn Kayyım, I, 418.

söylediği, anlatılmaktadır. Ayrıca Rasulullah'ın daha sonra Cuma namazına çıktığı, minbere oturunca bir kap su isteyerek içtiği zikredilmektedir.⁹⁶⁴ Yine Rasulullah'ın Yahudi ve Hristiyanlara muhalefet etmek maksadıyla Cumartesi ve Pazar günleri oruç tuttuğuna dair hadis kitaplarında yer alan bir rivayete yer veren İbn Kayyim Rasulullah'tan nakledilen başka bir hadiste de farz olan günler dışında Cumartesi oruç tutulmamasını söylediğini kaydeder. Bu iki haber arasındaki çelişkinin Cumartesi gününü öncesi veya sonrası ile birlikte iki gün olarak tutulması şeklinde yorumlamaktadır. Zira Cumartesi ve Pazar günü oruç tutmanın bir nevi o günlere duyulan saygı anlamına geleceğinden bu durumun Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte hareket anlamına geleceğini zikreder.⁹⁶⁵

İbn Abbas ve İbn Mesud, Rasulullah'ın “*Eyyam-ı Biyız*” denilen her ayın en parlak günleri denilen 13-14-15. günlerini ister seferde, ister hazerde olsun mutlaka oruç tuttuğunu naklederler.⁹⁶⁶

Hiz. Peygamber'in ailesinin yanında yiyecek bir şey bulamadığı günlerde de oruca niyetlendiği görülmektedir.⁹⁶⁷ Tüm bu haberler göstermektedir ki Rasulullah farz olan Ramazan dışında özellikle Şaban ayında daha çok oruç tutmaya dikkat eder, onun dışında diğer aylarda da mümkün oldukça oruç tutmaya gayret ederdi.

Rasulullah'ın oruç tutmak için her fırsatı değerlendirdiği söylenebilir. Ancak bütün yıl içinde özellikle üç gün vardır ki Hiz. Peygamber o günlerde ümmetinin oruç tutmasını yasaklamıştı. Bugünlerden ikisi Ramazan bayramı günü ve Kurban bayramı günüdür.⁹⁶⁸ Bir diğeri ise Arafat'ta iken arefe günüdür. Zira haberlerde anlatıldığına göre Hiz. Peygamber, arefe günü Arafat'ta oruç tutulmasını yasakladı. Kendisinin de oruçlu olmadığını Arafat'ta iken bir bardak süt içerek ashabına göstermiş oldu.⁹⁶⁹

⁹⁶⁴ İbn Sa'd, VII, 502.

⁹⁶⁵ İbn Kayyim, II, 79-80.

⁹⁶⁶ İbn Sa'd, VII, 43; İbn Kayyim, II, 64-65.

⁹⁶⁷ Abdurrezzâk, IV, 277; İbn Ebî Şeybe, III, 31; Tirmizî, III, 111.

⁹⁶⁸ Malik b. Enes, s. 178; İbn Ebî Şeybe, III, 104; Buhari, II, 249; Müslim, II, 799.

⁹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 217; Tirmizî, III, 124; İbn Kayyim, I, 61.

2.3. HZ. MUHAMMED'İN MEDİNE DÖNEMİNDE YAPTIĞI HAC İBADETİNE DAİR UYGULAMALARI

Arapça'da hac (حج) sözcüğü temelde “ziyaret etmek maksadıyla (bir kimse veya bir yere doğru) yönelmek ya da gitmek” anlamına gelir. Şer'i dilde ise; “nüsukleri yerine getirmek için Beytullah'a doğru yönelme, oraya gitme” anlamındadır.⁹⁷⁰ İslam öncesi dinlerde de var olduğuna dair bilgileri daha önceki bölümde anlattığımız üzere bu ibadetin geçmişi rivayetlere göre Hz. Âdem'e kadar uzanmaktadır. İslam'ın geldiği topraklarda da vahy öncesi toplumda Hz. İbrahim'den beri yerine getirilen içine şirk unsurları karışmış hac ibadeti yapılmaktaydı. İslamî dönemde Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında yer alan putlarla birlikte Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir.

Haccın ne zaman Müslümanlara farz kılındığı konusunda ise görüş ayrılığı bulunmaktadır. Cabir b. Abdullah tarafından nakledilen ve Hz. Peygamber'in üç defa hac yaptığını, ikisinin hicretten önce, birinin hicretten sonra olduğunu haber veren habere dayanarak haccın hicretten önce farz kılındığını savunan bazı âlimler de bulunmaktadır.⁹⁷¹ Ancak genel görüş hicri 9. yılda farz kılındığıdır. Buhari'nin bu görüşe delil olarak getirdiği “Ona yol bulabilenlerin Beytullah'ı haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”⁹⁷² mealindeki âyetin o yıl nazil olduğu kaydedilmiştir.⁹⁷³ Yine Müslim'de yer alan bir hadiste Cabir b. Abdullah'tan nakille “Rasulullah Medine'de dokuz yıl haccetmeden bekledi; sonra onuncu senede Allah Elçisi hacca gideceğini halka ilan ettirdi”⁹⁷⁴ şeklinde geçen ifade de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu nakil de göstermektedir ki Rasulullah'ın İslamî usullere uygun olarak hac ibadetini yerine getirmesi mezkûr ayetin nüzulünü takip eden hac mevsiminde yani 10. Yılda vuku bulmuştur.

Haccın farz kılındığı düşünülen hicri 9. senede Rasulullah hacca gitmeyerek, Ebu Bekir'i emir olarak tayin etmiş, beraberinde yirmi tane kurbanlık ile onu hac için

⁹⁷⁰ İsfahânî, s. 370.

⁹⁷¹ Tirmizî, III, 178-179.

⁹⁷² Âl-i İmrân, 3/97.

⁹⁷³ Buhari, II, 140.

⁹⁷⁴ Müslim, II, 887.

göndermişti.⁹⁷⁵ Bu görevi Ebu Bekir'e tevdi eden Hz. Peygamber müşriklere muhalefet ederek Arefe günü Müzdelife'de değil Arafat'ta vakfe yapmasını, güneş batmadan Arafat'tan ayrılmamasını ve güneş doğmadan Müzdelife'den ayrılmasını da kendisine emretmiştir.⁹⁷⁶ Ebu Bekir'in ardından Ali'yi de göndererek bayram gününde Akabe'de iken hacılara Tövbe suresini okumakla görevlendirmiş ve bundan sonra hac ibadetinin İslam'ın kurallarına göre olacağını duyurmasını bildirmiştir.⁹⁷⁷

Haccın farz kılınmasına rağmen Rasulullah'ın o sene hacca gitmeyerek yerine hac emiri tayin etmesinin nedeni olarak çıplak tavaf edenlerin bulunması ile 'nesi' kaidesini gösterenler bulunmaktadır.⁹⁷⁸ Müşriklerin hac ayını bahar ve yaza denk getirmek için uyguladıkları nesi' nedeniyle o seneki hac Zilhicce ayına denk gelmiyordu. Rasulullah haccını tam vaktinde eda etmek istiyordu. Bu sebepler yüzünden haccını bir sene erteleyen Hz. Peygamber kaynaklarda bildirildiği üzere, hicretin 10.yılıının Zilkade ayında hacca gitmeye karar verdi ve hac için insanlara çağrıda bulundu.⁹⁷⁹

Hz. Peygamber'e hacda tabii olmak için Medine'ye pek çok insan geldi. Rasulullah ile birlikte hacca katılanların sayısının yüz bini aştığına dair kayıtlar bulunmaktadır.⁹⁸⁰ Rasulullah yıkanmış, saçları taranmış, güzel koku sürünmüş rida ve izar'dan oluşan ihramını giymiş olarak Medine'den ayrıldı. Medine'den ayrılırken yerine Ebû Dücâne es-Saidi veya Siba' b. Urfuta'yı vekil bıraktı.⁹⁸¹ Buradan itibaren kaynaklarda-özellikle geniş bir şekilde Vakıdî'de yer alan- bahsedilen bilgilerden derlediğimiz şekilde Rasulullah'ın hac yolculuğunu günlük olarak aktaracağız.⁹⁸²

⁹⁷⁵ İbn İshak, I-II, 621; İbn Hişam, IV, 188; İbn Sa'd, II, 168; Taberî, **Tarih**, III, 122.

⁹⁷⁶ Vakıdî, III, 1077

⁹⁷⁷ İbn İshak, I-II, 624; İbn Hişam, IV, 190; Vakıdî, III, 1078; İbn Sa'd, II, 169; Buhari, V, 115; Taberî, **Tarih**, III, ss.122-123. "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapmayacak ve çıplak olarak tavaf etmeyecektir" diye nida etmesini de buyurmuştur.

⁹⁷⁸ Şiblî, I, 484; Bünyamin Erul, "Veda Haccı", **DİA**, İstanbul, 2012, XLII, ss. 590-591.

⁹⁷⁹ İbn İshak, (I-II), 667; İbn Hişam, IV, 248; Vakıdî, III, 1088; İbn Sa'd, II, 176; İbn Ebî Şeybe, IV/I, 398; Taberî, **Tarih**, III, 148; Şiblî, I, ss. 505-510.

⁹⁸⁰ Halebî, III, 308.

⁹⁸¹ İbn Hişam, IV, 248; Halebî, III, 312.

Ebu Dücane: İsmi Simâk b. Evs b. Hareşe olan Ebu Dücane künyesi ile bilinen bu sahabe Medinelidir. Bedir, Uhud gazvelerine ve diğer gazvelere de katılmıştır. Cesareti ile bilinen bu sahabe Uhud savaşında Rasulullah'ın elindeki kılıcı hakkını kim verecek diye sorması üzerine atılarak ben veririm diyerek almış ve Uhud savaşında müşriklerin önde gelenlerinden birçoğunu öldürmüştür. İbnü'l Esir, **Üsdü'l-Ğabe**, II, 451-452.

Siba' b. Urfata: Siba' b. Urfata el Gıfarî Rasulullah'ın Hayber ve Devmetü'l Cendel gazvelerinde Medine'de görevli bıraktığı kişidir. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğabe**, II, 323.

⁹⁸² İbn Hişam, IV, 248-253; Vakıdî, III, 1088-1102; İbn Sa'd, II, 172-189; Buhari, II, 140-198; Taberî, **Tarih**, III, 148-152.

Ayrıca bu bilgilerden hareketle Hz. Peygamber'in Veda Haccı sırasında izlediği güzergâh harita üzerinde gösterilmiştir.⁹⁸³

25 Zilkade 10/22 Şubat 632 Cumartesi⁹⁸⁴

Rasulullah Medine'den, Zilkade'nin bitimine beş gün kala Cumartesi günü yola çıktı. Yola çıkmazdan önce toplananlara haccın ve ihramın vaciplerini, sünnetlerini ihtiva eden bir hutbe okuduğu da zikredilmektedir. Rasulullah bu hacda eşlerinin tümünü beraberinde götürdü. Medine'den öğle namazını dört rekât olarak kılıp yola çıkan Hz. Peygamber Zulhuleyfe'de ikindi namazını iki rekât olarak kıldığı bilgisinin yanı sıra öğle namazını Zulhuleyfe'de iki rekât kılarak ihrama girdiği de kaydedilmektedir.⁹⁸⁵ İbn Kayyım'da ise Rasulullah'ın Zilkade'nin bitimine altı gün kala, öğle namazını Medine'de dört rekât olarak kıldıktan sonra yola çıktığı kaydedilmektedir.⁹⁸⁶ Hacca katılmak için çevreden gelenlerin toplanması için burada geceledi.⁹⁸⁷ Muhtemeldir ki Rasulullah öğle namazını Medine'de dört rekât olarak kılıp yola çıkmış, Zulhuleyfe'de iki rekât olarak eda ettiği öğle namazı kaldığı ertesi günün öğle namazı olmalıdır. Ancak Vakıdî Rasulullah'ın burada gecelemediği görüşünün daha makul olduğunu savunur.

Hz. Muhammed burada kurbanlıklarını işaretledi. Eslem kabilesinden Naciye b. Cündüb bu kurbanlıklardan sorumluydu. Zulhuleyfe'nin hemen önündeki Beyda⁹⁸⁸ denilen mevkide devesine binerek telbiye⁹⁸⁹ getirip ihrama girdi. Hz. Peygamber'in telbiye ve tehlil niyetinde, umre ve hacca beraber mi, ayrı mı yaptığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bir görüşe göre sadece hacca (Hacc-ı İfrad), başka bir görüşe göre ise

⁹⁸³ Bkz. Ek 1.

⁹⁸⁴ Vakıdî, III, 1089; İbn Sa'd, II, 173; İbn Kesir, **es-Sire**, III, 215. Rasulullah'ın Veda Haccı için yola çıktığı gün ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Perşembe, Cuma ve Pazar günü yola çıktığın iddia edenler de vardır. Muhtemeldir ki bu ihtilafın nedeni hicri ayların 29 çekmesinden dolayı yaşanan gün tespiti konusundaki yanılmadır. Biz burada Vakıdî'nin tespitinden hareketle genel kabule göre Medine'den yola çıkış tarihi olarak 25 Zilkade Cumartesi gününü esas olarak ele aldık.

⁹⁸⁵ Vakıdî, III, 1089.

⁹⁸⁶ İbn Kayyım, II, 102.

⁹⁸⁷ Vakıdî, III, 1089; Müslim, II, 876.

⁹⁸⁸ Beyda: Medine ile Mekke arasında bir yerdir. Zülhüleyfe'nin önündeki Seref bölgesinden sayılır.

(Bkz. Yakut el-Hamevi, **Mu'cemû'l-Buldan**, Beyrut, 1955, I, 530)

⁹⁸⁹ "Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke la şerike leke Lebbeyk. İnnel hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. La şerike lek. (Ey Allahım senin emrine uymaya hazırım. Senin emrine uydum. Senin emrine boyun eğdim. Senin ortağın yoktur. Senin emrine geldim. Övgü sanadır, nimet ve mülk senindir. Senin ortağın yoktur.)"

"لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكُ لَا شَرِيكَ لَكَ "

hac ve umreye ikisine birlikte niyet (hacçı kıran) etti. Kimisi de Mekke'ye umre niyetiyle girdiğini daha sonra hac niyetini eklediği görüşündedir.⁹⁹⁰

26 Zilkade 10/23 Şubat 632 Pazar

Niyet ettikten sonra yoluna devam eden Rasulullah konakladığı yerlerde beraberindeki ashabına namaz kıldırıyordu. Hz. Ayşe'den nakille verilen bir haberde anlatıldığına göre Rasulullah Pazar günü Melel'de sabahladı. Sonra oradan yola çıktı ve akşam vakti Seyyale tepelerine geldi. Burada akşam ile yatsı namazını kıldı.

27 Zilkade 10/24 Şubat 632 Pazartesi

Sabah namazını Revha ile Seyyale arasındaki Irku'z-Zabye denilen yerde kılan Rasulullah Revha'ya gelerek burada konakladı. Daha sonra oradan ayrılarak ikindi, akşam ve yatsı namazını Munsaraf'da eda eden Hz. Peygamber Üsaye'de⁹⁹¹ sabah namazını kıldı.

28 Zilkade 10/25 Şubat 632 Salı

Rasulullah salı günü sabah Arc denilen yere ulaşarak buradaki bazı evlerde konakladı.⁹⁹² Burada yaşanan bir olaya dair ayrıntılı bilgi Vakıdî'de anlatılmaktadır. Bahsedildiğine göre bu yolculuk sırasında Hz. Peygamber'le Hz. Ebu Bekir'in yol azığı olarak aldıkları buğday unu ve sevik,⁹⁹³ Ebu Bekir'e (ra) ait bir deveye yüklenmişti. Hz. Ebu Bekir'in kölesi bu deveden sorumluydu. Usaye'de uyuya kalan Ebu Bekir'in kölesi deveyi kaçırdı. Bunu duyanlar Hz. Peygamber'e yemek getirdiler. Köleye kızan Hz. Ebu Bekir'i sakinleştiren Hz. Peygamber, gelen yemeklerden ona ve ailesine de verdi. Sonra azık devesini bulan Safvan b. el-Mu'attal onu getirip teslim etti.

29 Zilkade 10/26 Şubat 632 Çarşamba

Rasulullah çarşamba günü Sukya'da konakladı.

30 Zilkade 10/27 Şubat 632 Perşembe

⁹⁹⁰ Bu konudaki tüm tartışmalara İbn Kayyım eserinde yer vermiştir. Bkz. Zadü'l-Mead, II, 107-122.

⁹⁹¹ Üsaye, Cuhfe yolunda bir yerdir. Medine'ye 25 fersah mesafedir. Bkz. Mu'cemü'l-Büldan, I, 90)

⁹⁹² Vakıdî, III, 1093.

⁹⁹³ Sevik, kavut demektir. Kavut kavrulmuş buğdayın öğütülmesi ile elde edilen undur.

Ebva'da sabahlayan Rasulullah'ın burada kendisine verilen kan damlayan bir yaban eŖeęinin budunu 'ihramlıyız' diyerek geri çevirdiği anlaŖılmaktadır.⁹⁹⁴ Daha sonra Ebva'dan yola çıkan Hz. Peygamber Yemen tepelerinde namaz kıldı.

1 Zilhicce 10/28 Ŗubat 632 Cuma

Cuma günü ise Erak yokuŖundan Cuhfe⁹⁹⁵ zerine inerek oradaki mescitte namaz kıldı. Yine yolunun üzerinde Hum yakınında ve yolun solunda bulunan mescitte de oturup namaz kıldı.

2 Zilhicce 10/29 Ŗubat 632 Cumartesi

Cumartesi günü Kudeyd vadisine gelen Rasulullah nce MŖellel dağında bulunan mescitte daha sonra Lefet vadisinin aŖaęısındaki mescitte namaz kıldı.

3 Zilhicce 10/1 Mart 632 Pazar

Rasulullah Pazar günü Usfan'daydı. Usfan'dan hareket eden Hz. Peygamber, Gamm'e⁹⁹⁶ geldi.

4 Zilhicce 10/2 Mart 632 Pazartesi

Pazartesi günü Merrzahran'a⁹⁹⁷ ulaŖtı. Serif mevkiinde iken gneŖ battı. Hz. Peygamber o geceyi Kda ile Keda arasında geçirdi.

5 Zilhicce 10/3 Mart 632 Salı

Sabah kalkıp yıkandı ve devesi üzerinde Mekke'ye gündüz, st tarafında bulunan Keda'dan Salı günü girerek, Ben-i Ŗeybe kapısına vardı.⁹⁹⁸ Rasulullah'ın Zilhicce'nin dördüncü günü Mekke'ye girdiği de kaydedilmektedir. Kâbe'yi gördüğü zaman ellerini kaldırarak *"Allah'ım! Bu Kâbe'nin Ŗerefini, büyüklüğünü, heybetini ve iyiliğini arttır!"* diye dua etti. Rasulullah Mescid-i Haram'a girdiği zaman ilk olarak namaz kılmak yerine tavaftan baŖladı. Hacerü'l-Esved'den yanına gelerek ridasının bir ucunu sağ kolunun altından alıp sol omzunun üzerine atmıŖ ve sağ kolunu amıŖ olduğu halde onu istilam etti. Selamlarken de *"Bismillah. Vallah Ekber"* dedi. Sonra Hacerü'l-Esved'den baŖladıęı tavafin ilk üç Ŗavtında adımlarını kısaltıp hızlı bir

⁹⁹⁴ Malik b. Enes, s. 353; *".....Rasulullah'a bir yaban eŖeęi hediye ettim. O sırada Ebva'da bulunuyordu. Rasulullah hediye yi kabul etmedi. Bunun zerine üzüldüğümü görünce: 'Asla kabul etmemelik yapmazdım, fakat biz ihramdayız' buyurdu."*

⁹⁹⁵ Cuhfe, Hac veya Umre maksadı ile Suriye ve Mısır tarafından gelenlerin mikat yeridir. Bkz. Mu'cemu'l-Buldan, II, 111.

⁹⁹⁶ amm, Mekke-Medine yolunun 65. Kilometresinde yer almaktadır. Bkz. Necati ztrk, Hicaz Albümü, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 95.

⁹⁹⁷ Günümüzde Cmum denilen Merr'z-Zahran, Mekke'ye 28 km. uzaklıktadır. Bkz. Necati ztrk, Hicaz Albümü, s. 97.

⁹⁹⁸ Vakıdî, III, 1097; Müslim, II, 919.

şekilde yürüdü. Rasulullah Hacerü'l-Esved'i istilam edenlere; *“Ya Rabbi, Sana ve Resulün Muhammed'in (s.a.v) getirdiğine iman ederek tavafa başlıyorum”*⁹⁹⁹ demelerini emrediyordu. Rasulullah'ın Hacerü'l-Esved ile Rüknu Yemani arasında *“Allah'ım! Bize hem dünyada hem de ahirette iyilik ve güzellik ver. Bizi ateş azabından koru”*¹⁰⁰⁰ duasını okuduğu da nakledilmektedir. Hz. Peygamber tavafın kalan dört şavtını da tamamladıktan sonra Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekât namaz kıldı. Bu namazın ilk rekâtında Kafirun suresini, diğerinde ise İhlâs suresini okudu. Akabinde tekrar Hacerü'l-Esved'e gelip onu selamladı ve Hz. Ömer'e: *“Ey Ömer sen güçlü kuvvetli bir adamsın, eğer Hacerü'l-Esved'in etrafını تنها bulursan ona elini sür ya da öp. Eğer Hacerü'l-Esved'in etrafı تنها değilse ona ulaşmak için insanlara omuz vurma, insanları rahatsız etme, sen de rahatsız olma”* dedi.

Tavafi bitirip namazını kılan Rasulullah Benî Mahzum kapısından Safa'ya çıktı ve *“Allah'ın başladığı yerden başlıyorum”* diyerek yedi defa tekbir getirdi. Sonra *“Allah'tan başka ilah yoktur, o tektir, ortağı yoktur, mülk onundur, övgü de onadır. Onun her şeye gücü yeter. O, vadini yerine getirdi, kuluna yardım etti, tek başına bütün düşman gurupları bozguna uğrattı”*¹⁰⁰¹ diye dua edip Merve'ye indi. Vadiye doğru inince hızlanıyor; Safa ile Merve arasındaki bu vadide *“Rabbim beni affet, bana merhamet et. En aziz ve en kerim Sensin”*¹⁰⁰² diyordu. Merve'ye geldiği zaman Safa'da yaptığını burada da yaptı.

Merve üzerinde son turunu yaparken şöyle buyurdu; *“Arkamda bıraktığım iş tekrar karşıma çıksaydı hedy kurbanını getirmez, bu haccı umreye çevirirdim. Sizden hanginizin yanında hedy kurbanı yoksa hemen ihramdan çıksın ve haccını umreye çevirsin.”* Bunun üzerine Süraka b. Cuşum ayağa kalkarak; *“Ya Rasulullah! Bu iş, bizim bu senemize mi mahsus, yoksa ilelebet devam edecek mi?”* diye sordu.

999

" بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ إِيْمَانًا بِكَ، وَتَصَدِيقًا بِمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ "

1000

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

¹⁰⁰¹ Vakıdî, III, 1097-1099.

" لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، صدق وعده وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ.

1002

“رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ إِنَّكَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ،”

Rasulullah parmaklarını birbirine geçirerek; “*Umre, hacca dâhil olmuştur, -bu sözünü iki kere tekrar etti- hayır, ilelebet devam edecektir*” buyurdu. Rasulullah Hz. Ali’ye, “*sen nasıl niyetlendin*” diye sordu. Hz. Ali de, “*Allah’ın Resulü neye niyetlendi ise ona niyet ediyorum*” demesi üzerine Rasulullah; “*Benim yanımda hedy kurbanları var. Sen ihramdan çıkma*” buyurdu. Rasulullah ve yanında hedy kurbanları bulunanlar ihramdan çıkmadı, diğerleri ihramdan çıktı ve tevriye günü Mina’ya yönelince hacca niyet ettiler.¹⁰⁰³

6-7 Zilhicce 10/ 4-5 Mart 632 Çarşamba-Perşembe

Bahsedildiğine göre Ümmü Hani Rasulullah’a Mekke’nin evlerinde konaklamasını teklif etmiş ancak Rasulullah bunu kabul etmeyerek Terviye¹⁰⁰⁴ gününde Arafat’a çıkıncaya kadar yani Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günlerini Ebtah’da kurduğu çadırda geçirmiştir.

Vakıdî Cuma günü Terviye günü olduğu konusunda ittifak olduğunu zikreder. Terviye gününden bir gün önce yani 7 Zilhicce’de öğleden sonra Rasulullah’ın Mekke’de bir hutbe irad ettiğini de nakletmektedir.¹⁰⁰⁵

8-9 Zilhicce 10/ 6-7 Mart 632 Cuma-Cumartesi

8 Zilhicce’de yani Terviye günü Rasulullah Mina’ya¹⁰⁰⁶ çıktı. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını burada kıldı. Ertesi gün 9 Zilhicce’de Arafat’a¹⁰⁰⁷ gitti. Nemira’da¹⁰⁰⁸ kıldan çadırının kurulduğunu görünce orada konakladı. Vakit öğleden sonra olunca devesinin hazırlanmasını emir buyurdu. Vadinin ortasına gelerek insanlara hitap etti.

Bismillahirrahmanirrahim

El-Hamdu lillahi Rabbilalemin

Ey insanlar! Vallahi ben gerçekten bilmiyorum, belki bu günden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım. Sözlerimi dinleyip kavrayan ve koruyan kimseye Allah rahmetiyle muamele etsin. Nice kimse var ki sözlerimi taşır ama

¹⁰⁰³ Buhari, V, 111; Müslim, II, 886, 890; Ebu Davud, I, 412.

¹⁰⁰⁴ Terviye: sözlükte “düşünmek, akıl yormak; sulamak” manalarına gelen kelimenin Kurban bayramı arefesinden bir önceki günü ifade eder. Bu günde hac menasikleri başlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Salim Ögüt “Terviye”, **DİA**, cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 520-521.

¹⁰⁰⁵ Vakıdî, III, 1099.

¹⁰⁰⁶ Mina Mekke ile Müzdelife arasında, yaklaşık olarak Kâbe’nin 7 km. kuzeydoğusundadır. Bkz. Necati Öztürk, Hicaz Albümü, s. 67.

¹⁰⁰⁷ Arafat, Mekke’ye 21 km. uzaklıktadır. Bkz. Necati Öztürk, Hicaz Albümü, s. 62.

¹⁰⁰⁸ Nemira, Arafat’ın batısında küçük bir tepedir. Hz. Peygamber, Arafat harem sınırının bittiği Urene vadisinde meşhur veda hutbesini yapmıştır. Bkz. Necati Öztürk, Hicaz Albümü, s. 64.

aslında o, bu sözlerimi anlamamıştır. Yine nice kimse var ki bu sözlerimi kendisinden daha iyi anlayana taşır.

Biliniz ki mallarınız ve kanlarınız, bu ayınızda ve bu memleketinizde, bu gününüzün mukaddes olması gibi, öylece mukaddes olup her türlü tecavülden korunmuştur.

Biliniz ki kalpler üç şeye asla kıskançlık duymaz. Sadece Allah rızası için iş yapmak, idarecilere nasihatte bulunmak ve İslam toplumunun birliğini gerekli görmek.

Dikkat ediniz, cahiliye devrinden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinden kalma kan davaları tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk cahiliye devri kan davası, İyas b. Rabia b. el-Haris'in kan davasıdır. (Sa'd oğulları arasında sut anneye verilmişti, onu Hüzeyl kabilesi öldürdü.) Cahiliye dönemine ait bütün faizler kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir.

Kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve evinize girmesini istemediğiniz kimseleri hanenize sokmamalarıdır...¹⁰⁰⁹ Kadınların sizin üzerinizdeki hakları ise meşru örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Size bir emanet bırakıyorum, ona sımsıkı sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet Allah Teâla'nın Kitabıdır.

Benim hakkımda size soru sorulacak, ne diyeceksiniz?

Ashap şöyle dediler: "Allah'ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize nasihatte bulundunuz, diye şahadet ederiz."

Bunun üzerine Hz. Peygamber şahadet parmağını göğse kaldırdı:

"Allah'ım şahit ol" dedi ve parmağını kapattı. Bunu üç defa yaptı.¹⁰¹⁰

Konuşmanın sonunda Bilal ezan okudu sonra kamet getirdi ve Hz. Peygamber öğle namazını kıldırdı. Sonra Bilal bir daha kamet getirdi, Hz. Peygamber arada başka namaz kılmaksızın ikindi namazını kıldırdı.

Rasulullah Arafat'ta iken İslam dininin kemale erdiğini bildiren ayet nazil oldu.

¹⁰⁰⁹ Kadının evlilik akdiyle bağdaşmayan davranışlar içinde olması durumunda erkeğin nasıl davranması gerektiği Nisa 4/34 ayetiyle açıklandığı ve uzun bir tartışmaya konu edildiği için bu konunun geçtiği kısımlar metne alınmamıştır. Bu tartışma konusu erkeğin eşini dövmesi konusudur.

¹⁰¹⁰ Vakıdî, III, 1103

“... Bugün inkâr edenler, dininizden ümitlerini kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Sizin için bugün dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. ...”¹⁰¹¹

Bundan sonra bineğine binerek Arafat'ın Hizab denilen mevkiinde durduğu ve “Urene içi hariç Arafat'ın her tarafı vakfe yeridir” dediği ve devesinin üzerinde vakfe yaparak dua ettiği kaydedilmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivayette Rasulullah'ın Arafat vakfesi sırasında şu duayı okuduğu zikredilmektedir: “Allah'tan başka ilah yoktur. Allah birdir, ortağı yoktur. Bütün mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. Hayır, O'nun elindedir. O dirilten ve öldüren ve her şeye gücü yeten O'dur.”¹⁰¹²

Güneş batıncaya kadar vakfeye devam eden Rasulullah güneşin sarılığı biraz gidip, yuvarlaklığı kaybolunca Usame'yi arkasına alarak yola koyuldu. Bahsedildiğine göre devesi Kasva'nın yularını o kadar kasmıştı ki, neredeyse başı semerinin özensine çarpıyordu. Bu sırada cemaate sağ eliyle işaret ederek sükûnet üzere olmalarını buyuruyordu. Her kum tepeciğine geldiğinde devesinin dizginini, tepeyi çıkıncaya kadar gevşetiyordu. Bu şekilde yol alarak nihayet Müzdelife'ye¹⁰¹³ vardı. Ateşe yakın bir yerde konaklayarak akşam ile yatsı namazını aralarında hiçbir nafîle namaz kılmadan bir ezan ve iki kametle kıldı. Namazdan sonra tan ağarıncaya kadar istirahat eden Rasulullah seher vaktinde zayıf insanların, kadın ve çocukların kalabalıktan önce Mina'ya gitmelerine izin verdi. İbn Abbas'tan nakille zikredildiğine göre Rasulullah, güneş doğmadan Akabe Cemresini kastederek şeytan taşlamaya başlanılmamasını buyurdu.

10 Zilhicce 10/ 8 Mart 632 Pazar

Fecr doğduğunda 10 Zilhicce sabahı, Rasulullah sabah namazını kıldı. Sonra devesine binerek Kuzeh dağında vakfe yaptı ve şöyle dedi; “Muhassir mevkii hariç Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir.” Sonra güneş doğmadan yola devam etti. Muhassir'e vardığında Akabe Cemresi'ni¹⁰¹⁴ bitirene kadar telbiyeye devam etti.

¹⁰¹¹ Maide, 5/3

¹⁰¹² Vakıdî, III, 1104

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹⁰¹³ Müzdelife, Mekke'ye 13 km. uzaklıktadır. Bkz. Necati Öztürk, Hicaz Albümü, s. 65.

¹⁰¹⁴ Cemre: Sözlükte “kor parçası, çakıl taşı” gibi manalara gelen cemre, bir fıkıh terimi olarak hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade etmektedir. Mina- Mekke yönündeki ilk cemreye küçük cemre, ikincisine orta cemre,

Akabe cemresinde yedi taş attı. Her taş ile beraber tekbir getiriyordu.¹⁰¹⁵ İbn Ebî Şeybe'de Rasulullah'ın kurban bayramının birinci günü rengi siyaha çalan kırmızı bir deve üzerinde Akabe Cemresi'ni taşıdığı kaydedilmektedir.¹⁰¹⁶ Kurban Bayramının birinci gününde kuşluk vaktinde, sonraki günlerde ise zevalden sonra cemreye taş atan Rasulullah bildirildiğine göre şeytan taşlamada çakıl taşı büyüklüğündeki taşları kullanıyordu.¹⁰¹⁷

Akabe Cemresi'ni taşıdıktan sonra Mina'da kurban kesim yerine gelen *“Burası kesim yeridir. Mina'nın her tarafı kesim yeridir. Mekke'nin her açık yeri de yol ve kesim yeridir”* buyurarak kurbanlarını kesen Rasulullah'ın burada kesilen her kurbandan birer parça alınarak pişirilmesini söylediği; kendisinin de bu kurbanların etinden yediği anlatılmaktadır. Zira ilk bölümde bahsettiğimiz üzere İslam öncesi dönemde kurban Kâbe'nin yanında kesilir; onun etinden yenmez, kuşların yemesi için serilerek bırakılırdı. Ayrıca Hz. Peygamber'in kesilen kurbanların çullarının, derilerinin ve etlerinin fakirlere verilmesi, devenin hiçbir şeyinin kasap ücreti olarak verilmemesi konusunda ashabına yaptığı uyarı da dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber'in burada elindeki küçük kılıç ile altmış üç deveyi kestiğine dair rivayet bulunmaktadır. Ancak bu haberde zikredilen sayının çok akla yatkın olmadığı söylenebilir. Muhtemeldir ki burada ravilerden kaynaklanan yanlış bir yorum vardır.

Burada kurbanını kesen Rasulullah berberi çağırarak önce başının sağ tarafını daha sonra sol tarafını tıraş ettirip, bıyıklarını ve yanaklarındaki kılları da düzelterek tırnaklarını kesti. Burada kestiği tırnaklarının ve saçlarının gömülmesini söyleyen Rasulullah tıraş olduktan sonra koku sürünerek gömleğini giydi.

Hz. Peygamber'in bayramın birinci günü (10 Zilhicce 10/ 8 Mart 632) Kasva adlı devesinin üzerinde öğleden sonra Mina'da bir hutbe daha verdiği nakledilmektedir.¹⁰¹⁸

üçüncüsüne de büyük cemre ya da Akabe Cemresi denir. Bkz. M. Özgü Aras, “Cemre”, **DİA**, cilt: 8, İstanbul, 1993, ss. 340-341.

¹⁰¹⁵ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 283

¹⁰¹⁶ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 246.

¹⁰¹⁷ Müslim, II, 944.

¹⁰¹⁸ Vakıdî, III, 1111-1113.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

EL-HAMDÜ LİLLAH RABBİLALEMİN

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin ve aklınızda tutun. Gerçekten bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

Bu hangi ay?

İnsanlar sustu. Bunun üzerine Rasulullah;

Bu mukaddes bir aydır. Burası hangi yerdir? Diye sordu. Cevabını kendisi: “Mukaddes beldedir” diye verdi.

Bu gün hangi gündür? Diye sordu. Cevabını kendisi: “Bu mukaddes bir gündür” diye verdi.

Sonra şöyle devam etti: Rabbinize kavuşacağınız güne kadar kanlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız da bu beldenizde ve bu gününüzde bu ayınızın dokunulmazlığı gibidir, her türlü tecâvüzden korunmuştur.

Tebliğ etmiş oldum mu?

“Evet” dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber:

“Allah’ım şahid ol” dedi. Sonra şöyle devam etti:

Hiç kuşkusuz sizler yakında Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizleri işlerinizden sorguya çekecektir. Tebliğ etmiş oldum mu?

“Evet” dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah’ım şahid ol” dedi ve şöyle devam etti:

Bana kulak veriniz! Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki, cahiliye devrindeki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Dikkat edin, cahiliye devrindeki güdülen bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davanız İlyas bin Rabia b. el-Haris’in kan davasıdır. (Sa’d oğulları arasında sut anneye verilmişti, onu Hüzeyl kabilesi öldürdü.) Tebliğ etmiş oldum mu?

“Evet” dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah’ım şahid ol” dedi ve şöyle devam etti:

Burada bulunanlar, burada olmayanlara bu sözlerimi aktarsın.

Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Her Müslüman her Müslüman için dokunulmazdır. Bir Müslüman’ın malı, kendisi gönül hoşluğu ile vermediği sürece helal olmaz.

Ey insanlar! Nesi’e başvurmak, küfürde aşırı gitmektir, kâfirler böyle yaparak sapıtmışlardır. Onlar bu bir aylık süreyi bir yıl sıradan bir ay, diğer bir yıl ise haram (kutsal) sayarlar. Amaçları, Allah’ın kutsal kıldığı ayların birbiri arkasına

akışını korumak ve Allah'ın Kutsal Aylar dışında saydığı ayları bunun içinde (kutsalmış gibi) göstermektir. Gerçekten zaman (takvim), Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı gündeki durumuna geri dönmüş bulunuyor. Ve gerçekten, Allah'ın kitabında, ayların sayısı 12'dir. Bunlardan dördü kutsal (haram) aylardır. Bu üçü art arda gelir: Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem. Mudar kabilesinin ayı olduğu iddia edilen Receb ayı Cumâde'l-Ahire ve Şaban ayı arasında bulunur. Bir ay 29 ve 30 gündür. Tebliğ etmiş oldum mu?

İnsanlar: "Evet" dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'ım şahid ol" dedi ve şöyle devam etti:

Ey insanlar! Kadınlarınızın sizin üzerinizde, sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır: Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe yatağınızı çiğnetmemeleri ve sizin istemediğiniz bir kimseyi, sizin izniniz dışında evlerinize sokmamalarıdır..... Herkesçe makul ve iyi bilinen ölçüler çerçevesinde kadınların yiyecek ve giyimlerini sağlamak size düşer. Kadınlar size sığınmış, himaye ve korumanız altına girmiş kimselerdir. Ve gerçekten sizler, onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz ve onlara Allah'ın emriyle yaklaşmanız size helal kılınmıştır. Öyleyse kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz ve onlara en güzel biçimde davranınız. Tebliğ etmiş oldum mu?

İnsanlar: "Evet" dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'ım şahid ol" dedi ve şöyle devam etti:

Ey insanlar! Şeytan şu toprağınızda kendisine tapınmaktan tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak tefek işlerinizde ona uyarsanız, bu da onu memnun edecektir.

Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşirler. Bir Müslüman'a kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Savaş halinde insanlar "La ilahe illallah" deyinceye kadar onlarla mücadele etmekle emr olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.

Benden sonra kendinize haksızlık etmeyin ve küfre saplanıp birbirilerinizin boynunu vurmayın. Ve gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, onun sayesinde sapıklığa düşmezsiniz: Bu, Allah'ın Kitabıdır. Tebliğ etmiş oldum mu?

İnsanlar: "Evet" dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'ım şahid ol" dedi ve kaldığı yere döndü.

Daha sonra binekle Mina'dan ayrılan Rasulullah Mekke'ye geldi ve ziyaret tavafını yaptı. Zemzem kuyusundan su içti. Bahsedildiğine göre Hz. Peygamber bundan başka tavaf yapmadığı gibi bununla beraber say da yapmadı. Ancak bu konuda ihtilaf bulunmaktadır. Bir grup Rasulullah'ın ziyaret tavafından başka bir de kudüm tavafı¹⁰¹⁹ yaptığı, ardından da ziyaret tavafı yaptığını; diğer grup kıran haccı yaptığı için ziyaret tavafıyla birlikte sa'y yaptığını; üçüncü bir grup ise; Rasulullah'ın o gün gündüzden tavaf etmeyip, ziyaret tavafını geceye ertelediğini iddia etmektedir. İbn Ömer Rasulullah'ın ziyaret tavafından sonra Mina'ya dönerek öğle namazını orada kıldığını rivayet etmektedir. Ancak Cabir ve Hz. Ayşe Rasulullah'ın öğle namazını Mekke'de kıldığını nakletmektedir.¹⁰²⁰ Hz. Ayşe Rasulullah'ın öğle namazını Mekke'de kıldıktan sonra günün sonuna doğru ziyaret tavafını yapıp, sonra Mina'ya döndüğünü ve teşrik günlerini orada geçirdiğini bildirmektedir.¹⁰²¹

Ziyaret tavafını yapıp Mina'ya dönen Rasulullah geceyi orada geçirdi. Sabahladığında güneşin zevalini bekledi. Zeval vakti gelince yaya olarak cemrelerin olduğu yere gitti. "el-Hayf" mescidinin hemen yanı başındaki birinci cemreden itibaren taşlamaya başladı. Ona birbiri ardına yedi adet çakıl taşı attı. Her çakıl taşı atarken "Allahu ekber" diyordu. Sonra daha kolay olsun diye cemrenin önüne geçti. Kibleye yönelerek ellerini göğe kaldırdı. Bakara suresini okuyacak kadar uzun bir zaman dua etti. Ardından ortada bulunan cemreye geçerek, aynı şekilde taşladı. Sonra solda, vadinin yanı başında bulunan yere indi. Orada da aynı şekilde kibleye dönüp, ellerini kaldırarak birinciye yakın bir süre dua etti. En son Akabe Cemresi denilen üçüncü şeytana geçti. Vadiye yan taraftan girip Beyt'i soluna, Mina'yı da sağına alarak ona da yedi çakıl taşı attı. Taşlamayı bitirince orada hiç durmadan, dua etmeden döndü. Rasulullah'ın taşlamayı öğle namazından önce mi sonra mı yaptığına dair kesin bir bilgi bulunmamasına karşın âlimler arasında genel kanaat, namazdan önce şeytan taşladığı yönündedir. Taşlama bittikten sonra dönüp, öğle namazını kılmıştır.¹⁰²²

Teşrik günlerinin üçüncüsünde şeytan taşlamayı tamamlayıncaya kadar Mina'dan ayrılmayan Rasulullah'ın dışarıdan gelenlerin hac menasikini bitirdikten

¹⁰¹⁹ Kudüm Tavafı: Mekke'ye geliş nedeniyle yapıldığı için bu isimle anılan kudüm tavafı ifrad haccı yapanların Mekke'ye varınca ilk yaptıkları tavaftır. Salim Ögüt, "Tavaf", **DİA**, cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 178-180.

¹⁰²⁰ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 136; İbn Kayyım, II, 271, 274-275, 280.

¹⁰²¹ İbn Kayyım, II, 283.

¹⁰²² İbn Kayyım, II, 285-286.

sonra üç gün Mekke’de kalmalarını uygun gördüğü, fazlasına müsaade etmediği zikredilmektedir.¹⁰²³ Kendisi de bahsedildiğine göre Zilhicce’nin 13. günü Ebtah - Muhassab- a inip burada öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılarak bir gece istirahat etti. Zilhicce’nin 14. günü Mekke’ye gelerek sabah namazından önce erkenden veda tavafını yaparak Medine’ye doğru yola koyuldu.¹⁰²⁴

Hz. Peygamber hac rükünleri sırasında dört kere hutbe irad etti. Daha önce bahsettiğimiz gibi ilki tevriye gününden önce Mekke’de, ikincisi arefe günü Arafat’ta, üçüncüsü Kurban bayramının birinci günü Mina’da kuşluk vaktinde, sonuncusu da Nefir günü Mina’dan ayrılık günü kuşluk vaktinde hutbe irad etti.¹⁰²⁵ Vakıdî bir tane de terviye günü hutbe irad ettiğini nakletmektedir.¹⁰²⁶

Rasulullah’ın arefe günü Arafat’ta ve teşrik günlerinde oruç tutmadığı ve tutulmasını yasakladığı anlaşılmaktadır.¹⁰²⁷ Medine döneminde gerçekleştirdiği ilk ve son haccı olan bu ibadeti tüm detaylarıyla kaydedilmiş ve bizlere kadar ulaşmıştır. Vahiyle birlikte tüm şirk unsurlarından temizlenerek asli hüviyetine kavuşan hac ibadetinin tüm menasiki müminlere bir örnek olarak Rasulullah tarafından veda haccında öğretilmiştir. Zira Hz. Peygamber “*Haccı benden nasıl görüyorsanız öyle yapınız*”¹⁰²⁸ buyurarak müminlere her alanda en güzel örnek ve öğretici olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber’in İslam öncesi hac ibadetine dair bazı rükünleri değiştirdiği bunlara muhalefet ettiği görülmektedir. İlk bölümde de aktardığımız haberlere göre Câhiliye döneminde vakfe uygulamasında farklılıklar vardı. Humslar Müzdelife’de vakfe yaparlardı. Hille ise Arafat’ta vakfe yaparlardı.¹⁰²⁹ Ancak kaynaklarda zikredildiğine göre Rasulullah Câhiliye döneminde de, onlara muhalif olarak Arafat’ta vakfe yapmaktaydı. Hz. Peygamber’in dışında Şeybe b. Rebia’nın da Arafat’ta vakfe yaptığı kaydedilmektedir.¹⁰³⁰ Yine rivayetlerde anlatıldığına göre Câhiliye döneminde müşrikler, güneş batmadan önce, güneş tam dağın tepesinde iken, insanların başında sarıkların durduğu gibi dikildiği zaman, Arafat’tan dönerlerdi. Rasulullah ise İslam ile

¹⁰²³ Vakıdî, III, 1114.

¹⁰²⁴ Vakıdî, III, 1108-1114; İbn Kayyım, II, 290-291.

¹⁰²⁵ Vakıdî, III, 1100-1101; İbn Sa’d, V, 332.

¹⁰²⁶ Vakıdî, III, 1100.

¹⁰²⁷ İbn Sa’d, IV, 294; İbn Ebî Şeybe, IV/I, 188-189; Buhari, II, 173; İbn Hacer, I, 94, 146.

¹⁰²⁸ Müslim, II, 943.

¹⁰²⁹ Buhari, II, 175; Müslim, II, 894; Tirmizî, III, 231.

¹⁰³⁰ Vakıdî, III, 1102.

birlikte müminlere onlara muhalif olmak için güneş battıktan sonra Arafat'tan dönülmesini buyurdu.¹⁰³¹ Yine Câhiliye döneminde müşrikler güneş doğmadıkça Müzdelife'den Mina'ya hareket etmezlerdi. Ve o müşrikler; “*Ey Sebir dağı parla!*” derlerdi. Hz. Peygamber bu uygulamada da müşriklere muhalefet etmek maksadıyla, güneş doğmadan evvel alacakaranlıkta Müzdelife'den Mina'ya doğru hareket etti.¹⁰³²

Bunların yanı sıra Rasulullah içinde şirk unsuru bulunmayan Hz. İbrahim'in dininden kalan uygulamaları -Kâbe'yi tavaf, umre, kurban kesme- devam ettirdi. Kurban kesme mekânı Hz. Peygamber tarafından Mina olarak belirlendi. Buradaki asıl maksadın, Hz. İbrahim'in tevhid hatırasının kurban hususunda da yeniden yaşatılması olduğu kaydedilmektedir.¹⁰³³

Rasulullah'ın Medine dönemindeki tek haccı olan Veda Hacc'ına dair rivayetlere yer verdiğimiz bu bölümde öncelikle Hz. Peygamber'in yaşamının Medine döneminde gerçekleştirdiği umreleri, daha sonra da hem haccın bir unsuru olarak hem de hac dışında bağımsız bir ibadet olarak eda ettiği kurbanı ele aldık:

2.3.1. Medine Döneminde Gerçekleştirdiği Umreler

Sözlükte “*ziyaret, Kâbe ziyareti; imar*” anlamlarına fıkıhta ihrama girerek Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapma anlamına gelen umre ibadetinin gerek eda mekânı gerekse adap ve erkânı bakımından hac ile birçok ortak noktası bulunmaktadır. Hicrî takvimin belirli ay ve günlerinde eda edilen hac umrede yapılanların yanında Arafat ve Müzdelife vakfeleri, Mina'da geceleme, şeytan taşlama gibi başka fiilleri içeren daha kapsamlı bir ibadettir.¹⁰³⁴ Hac günleri dışında Kâbe'yi tavaf ve say ibadetlerini içeren umre ise yılın diğer zamanlarında yapılmaktadır.

Rasulullah'ın Medine döneminde veda haccından evvel Kâbe'yi ziyaret ederek umre yaptığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklarda bu konuyla ilgili rivayetler göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in veda haccı öncesi Kâbe'yi ziyaret ederek üç kere umre yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bazı âlimler de umre niyeti ile yola çıkmış olduğu Hudeybiye anlaşmasının olduğu seferi de umrelerinden saymışlardır. Böylece kaynaklarda Rasulullah'ın Medine döneminde dört kere umre yaptığı

¹⁰³¹ İbn Ebî Şeybe, IV/II, 8.

¹⁰³² İbn İshak, s.76; Buhari, II, 179; Tirmizî, III, 242.

¹⁰³³ Tan, s.169.

¹⁰³⁴ Mehmet Boynukalın, “Umre”, **DİA**, cilt:42, İstanbul, 2012,ss. 150-153.

kaydedilmektedir. İlki; hicri 6 senesinde Zilkade ayında umre niyeti ile Medine'den ayrılmış, ancak müşrikler tarafından Mekke'ye girişi engellenmiş (Hudeybiye anlaşması); ikincisi ertesi sene gerçekleştirilen 'Umretü'l Kada', üçüncüsü Huneyn gazvesi dönüşü Cirane mevkiinden gerçekleştirdiği umre; sonuncusu da veda hacı sırasında yaptığı umredir. Rasulullah'ın bütün umrelerinin Zilkade ayında gerçekleştirdiği zikredilmektedir.¹⁰³⁵

Hudeybiye Umresi: Rasulullah ilk olarak hicretin altıncı yılı Zilkade ayının başında Pazartesi günü Kâbe'yi ziyaret edip umre yapmak niyeti ile bazı rivayetlerde bin kusur kişi¹⁰³⁶, bazı rivayetlerde ise yedi yüz kişilik bir grupla, yanına yaklaşık yetmiş kadar kurbanlık alarak yola çıktı.¹⁰³⁷ Kureyşlilerin Müslümanların savaş için geldiklerini düşünmemeleri için yanlarına kurbanlıklarını alan Müslümanlar Medine'den uzaklaşmadan ihrama girip, yanlarına sadece yolculukları sırasında kendilerini korumak maksadı ile kınlarındaki kılıçlarını almışlar, bunun dışında hiçbir savaş aleti bulundurmamışlardı. Ancak Kureyş bu duruma inanmamıştı.¹⁰³⁸

Hz. Peygamber Hudeybiye bölgesinde Hill denilen mevkie gelip konakladı.¹⁰³⁹ Kureyşlilere umre niyeti ile geldiklerini bildirmek ve Mekke'ye girmek için izin istemek üzere bir elçi gönderdi.¹⁰⁴⁰ Kureyşliler Rasulullah'ın ve ashabının Mekke'ye girmesine engel oldu. Daha sonra burada tarihi kaynaklara Hudeybiye anlaşması olarak geçen bir sözleşme imzalandı. Rasulullah ahitnameyi imzalayıp da Süheyl ve arkadaşları gidince ashabına, “*Kalkın; kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun*” dedi. Fakat kimse onun bu emrine cevap vermedi. Rasulullah bunu tekrar etti. Ama onlardan kimse bunu yapmadı. Rivayetlerde anlatıldığına göre bu duruma çok üzülen Hz. Peygamber eşi Ümmü Seleme'nin yanına giderek üzüntüsünü dile getirdi. Daha sonra eşinin tavsiyesi ile “*Bismillahi Vallahu Ekber*” diyerek kurbanını kesip tıraş olan Rasulullah ihramdan çıktı. Rasulullah'ın kurbanını kestiğini gören ashap da kurbanlıkların başına koşarak Hz. Peygamber'in yaptığı gibi kurbanlarını keserek ihramdan çıktılar.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁵ Vakıdî, III, 1088; Ahmed b. Hanbel, III, 134; Buhari, II, 199; V, 62; Müslim, II, 916; Ebu Davut, I, 460; İbn Kesir, **es-Sire**, III, 694.

¹⁰³⁶ Buhari, V, 63; Halebi, II, 689.

¹⁰³⁷ İbn Hişam, III, 322; Vakıdî, II, 573; Taberî, **Tarih**, II, 620; Halebi, II, 689.

¹⁰³⁸ Halebi, II, 689; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, I, 488.

¹⁰³⁹ İbn Ebî Şeybe, XIV, 434.

¹⁰⁴⁰ Buhari, IV, 71; Halebi, II, 695; Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, I, 490.

¹⁰⁴¹ Zührî, s. 56; İbn Hişam, III, 333; Vakıdî, II, 613; Buhari, V, 69.

Hudeybiye’de kurbanlıklar kuyunun üst tarafında kesildi. Rasulullah o gün, kurbanların etlerinden istemek için oraya gelen genç dilencilere kurban etlerini ve derilerini, kendileri istemeden verdi. Müslümanlar da hem kendileri yediler hem de yoksullara yedirdiler.¹⁰⁴²

Umretû’l-Kaza: Hudeybiye antlaşması gereği bu antlaşmadan bir yıl sonra hicretin yedinci yılında Rasulullah umre için hazırlıklara başladı. Hudeybiye seferine katılan herkesin eksiksiz olarak katılmasını emretti. Ayrıca halka da umre için hazırlanmaları söylendi. Kaynaklarda Umretû’l-Kaza ismiyle zikredilen bu umre Zilkade ayında gerçekleşti.¹⁰⁴³ Bu umre sırasında anlaşma gereği Kureyşliler Mekke’yi Rasulullah’a ve sahabeye bırakıp oradan çıkacaklardı. Rasulullah üç defa tavaf yapınca, kendisine Mekke’den çıkmasını söylemesi için Huvaytib b. Abduluzza’yı bıraktılar.¹⁰⁴⁴ Zulhuleyfe’de ihrama giren Rasulullah Hacer-i Esved’i istilam ettiği ana kadar telbiyeye devam etmiştir.¹⁰⁴⁵

Mescid-i Haram’a girince ridasının bir kısmını koltuğunun altına aldı, sağ pazusunu çıkardı, sonrada “*Allah bugün kendisini güçlü gösteren kuluna merhamet etsin*” buyurdu. Zira kaynaklarda bahsedildiğine göre müşrikler Rasulullah’ın ve ashabının Medine’de hastalığa yakalanıp zayıf ve güçsüz düştüklerinden bahsettiler. Rasulullah da müşriklere zayıf olmadıklarını göstermek için Beytullah’ı tavafın ilk üç devresinde remel¹⁰⁴⁶ yapılmasını emretti.¹⁰⁴⁷ Tavafın üç şavtında böyle koştu, dördünde de yürüyerek tavaf etti.¹⁰⁴⁸ Makamın arkasında iki rekât namaz kıldı. Safa ile Merve arasında say etti. Bazı rivayetlere göre sa’y’ı devesinin üzerinde yaptı.¹⁰⁴⁹ Merve’nin yanında sayını bitince kurbanını kesti ve orada tıraş oldu.¹⁰⁵⁰ Rivayete göre Rasulullah, Mekke’ye 60 deve kurbanlık getirmişti. Daha sonra develer az olduğu için Mekke’ye sevk edilen kurbanlıkların değiştirilmesini emretti. Kendisi de sahabeleri ile birlikte kurbanlıklarını değiştirdi. Deve yerine sığır kurban edilmesine izin verdi.

¹⁰⁴² Vakıdî, II, 615; İbn Sa’d, II, 100; Köksal, VI, 216.

¹⁰⁴³ İbn Hişam, IV, 12; Vakıdî, II, 731; II, 389; Taberî, **Tarih**, III, 23; Köksal, VII, 332.

¹⁰⁴⁴ Abdurrezzâk, V, 373.

¹⁰⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 285.

¹⁰⁴⁶ Remel: İhramın bir ucunu sağ koltuğu altından sol omuz üzerine atarak tavafın ilk üç devresinde adımları kısaltmak omuzları silkelemek suretiyle süratli ve çalımli bir şekilde yürüme anlamında bir terim.

¹⁰⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 373; Buhari, V, 76; Müslim, II, 923; Taberî, **Tarih**, III, 24.

¹⁰⁴⁸ İbn Hişam, IV, 13; Taberî, **Tarih**, III, 24.

¹⁰⁴⁹ Vakıdî, II, 836.

¹⁰⁵⁰ Vakıdî, II, 737.

Cirane Umresi: Mekke'nin fethinden sonra hicri sekizinci yılın Şevval ayında Huneyn gazvesine çıkan Rasulullah ve ashabı gazve dönüşü Cirane'ye geldi. Burada ganimetlerin taksimi ile uğraşan Hz. Peygamber on üç gece burada kaldıktan sonra Zilkade ayının bitimine iki- üç gece kala Çarşamba gecesi Cirane'den yola çıktı.¹⁰⁵¹ Vadinin uzağındaki mescitte ihrama girdi. Hacerü'l-Esved'i selamlayıncaya kadar hep telbiyede bulundu. Deniliyor ki, Kâbe'yi gördüğü zaman telbiyeyi kesiyordu. Kâbe'ye geldiğinde devesini Beni Şeybe kapısında çöktürerek Mescid'e girip hızlı bir şekilde, Hacerü'l-Esved'den Hacerü'l-Esved'e ilk üç şavtı hızlı bir şekilde tavaf etti. Tavaf bitince devesinin üzerinde Safa ve Merve arasında sa'y etti. Sa'y'ın yedinci seferinde Merve'nin yanında saçını tıraş ettirdi. Rasulullah bu umresinde kurban götürmemiştir. Aynı gece umresini tamamlayan Rasulullah Cirane'de sabahlayarak Perşembe günü güneş batıya kayınca, Batn-ı Şerif bölgesinden çıktı. Oradan da Müzdelife yolunu takip ederek gitti.¹⁰⁵²

Buna göre yukarıda zikrettiğimiz üç umreden başka Hz. Peygamber'in veda haccı sırasında da bir umre yaptığı belirtilmiştir.¹⁰⁵³ Rasulullah'ın tüm umrelerini Zilkade ayında gerçekleştirdiği görülmektedir.¹⁰⁵⁴ Ancak Veda haccı ile birlikte yaptığı umre müstesna. Anlatıldığına göre Rasulullah Zilhicce'nin on günü içinde hem kendi hem ailesine umre yaptırmıştır. Kaynaklarda İbn Ömer'den gelen bir nakille Rasulullah'ın Recep ayında da bir umre yaptığı anlatılmaktadır. Ancak Hz. Ayşe kesinlikle Hz. Peygamber'in Recep ayında yaptığı bir umrenin bulunmadığını zikretmektedir.¹⁰⁵⁵

2.3.2. Medine Dönemine Dair Kurban Uygulamaları

Arapça yakınlaşma anlamına gelen kurb (قرب) kökünden gelen kurban olgusuna insanlık tarihinde bugüne kadar müşahade edilen hemen hemen tüm inanç sistemlerinde şekil, mahiyet ve gaye yönünden bazı farklılıklarla birlikte

¹⁰⁵¹ İbn Hişam, IV, 143; İbn Ebî Şeybe, XIV, 511 (Şevval ayının bitimine iki gece kala ibaresi geçmektedir); Buhari, IV, 35; Taberî, **Tarih**, III, 94-95; Apaydın, s. 651.

¹⁰⁵² Vakıdî, III, 958-959; İbn Ebî Şeybe, IV/II, 72; Ezrâkî, I, 185.

¹⁰⁵³ İbn Kesir, **es-Sire**, III, 692; IV, 212.

¹⁰⁵⁴ Vakıdî, III, 1088; Buhari, II, 199; V, 62; Taberî, **Tarih**, III, 160.

¹⁰⁵⁵ Buhari, II, 199; Taberî, **Tarih**, III, 160.

rastlanmaktadır.¹⁰⁵⁶ İnanan insan inandığı varlıkla arasında bir bağ, yakınlık kurmak maksadı ile çeşitli varlıkları kurban olarak sunmaktadır. Diğer ibadetlerde de gördüğümüz üzere vahiy ile birlikte kurban ibadetinde de bulunan şirk unsurları temizlenerek sadece Allah'ın adına kesilen hayvan eti mubah kabul edilmiş,¹⁰⁵⁷ İslam ile birlikte kurban ibadeti “tevhid” ve “takva” temelleri üzerine oturtulmuştur.¹⁰⁵⁸

Kuran'da hac ibadeti esnasında kesilecek kurbanlarla ilgili bazı hükümler yer almaktadır.¹⁰⁵⁹ Hac ibadetinin konu edinildiği bu ayetlerde hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eden “hedy” kavramı zikredilmektedir. Kuran-ı Kerim'de bu anlamıyla geçen kurban hac menasikleri arasındadır. Kaynaklarda yer alan haberlerden Rasulullah'ın Mekke'de hedy kurbanı kestiği ve bu kurbanlarına işaret taktığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁰ Sözlükte “*yol göstermek, izinden gitmek, göndermek, hediye etmek*” anlamlarına gelen hedy, fıkhi olarak hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanları ifade etmektedir. Bu kurbanların Rasulullah'ın uygulamasında da görüldüğü üzere hacda iken Mina'da, umre kurbanının ise Mina'da kesilmesinin faziletli olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.¹⁰⁶¹

Hac ve umre dışında kurban bayramı günlerinde ibadet maksadı ile kesilen kurbanlar için ise udhiyye kavramı kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerimde hac dışındaki kurban ibadetine dolaylı bir işaret hariç temas edilmez.¹⁰⁶² İslami gelenekte gerek hac ve umre yapanların gerekse diğer şahısların kurban kesme yükümlülüğü ve diğer kurban türleri hakkındaki hükümler Rasulullah'ın söz ve uygulaması ile belirlenmiştir.¹⁰⁶³

Udhiyenin niteliği ve uygulamasına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Peygamber'in eda ettiği bu ibadet hadis kaynaklarında yer almakla beraber Kur'an'da emir olarak yer alıp-almadığı hususu udhiyenin dindeki yeri tartışmaların ana eksenini oluşturur. Klasik fıkıh kaynaklarında ve günümüzde hâkim olan görüşe göre, udhiye, meşruiyetini Kur'an ve Sünnet'ten almaktadır. Bu ibadetin, hükmü ne

¹⁰⁵⁶ Cilacı, **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, s. 98.

¹⁰⁵⁷ En'am, 6/121. “Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahıdır.”

¹⁰⁵⁸ “Elbette onların (kestiğiniz kurbanların) etleri ve kanları kesinlikle Allah'a ulaşacak değildir; lakin O'na sizden takva ulaşır...”; Hac 22/37.

¹⁰⁵⁹ Bakara 2/196; Maide 5/2, 95, 97; Hac 22/28; Feth 48/25

¹⁰⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, IV/I, 113; Buhari, II, 182; İbn Kayyım, II, 313.

¹⁰⁶¹ Salim Ögüt, “Hedy”, **DİA**, cilt: 17, İstanbul 1998, 156.

¹⁰⁶² Kevser 108/2

¹⁰⁶³ Ali Bardakoğlu, “İslam'da Kurban”, **DİA**, cilt: 26, Ankara 2002, 436-440; Elmalılı, IX, 529.

olursa olsun, İslâm ibadetler sisteminde var olduğu üzerinde icma edilmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilafın bulunmadığına dikkat çekilmiştir.¹⁰⁶⁴

İslami dönemde bu ibadetin hangi tarihte teşrii olduğuna dair bilgi içeren haberlere kaynaklarda rastlanmaktadır. Taberî Beni Kaynuka Gazasını anlatırken, kurban bayramının ilk o yıl gerçekleştiğini söyleyerek Cabir b. Abdullah'tan nakille bir haber zikreder. Rivayette Cabir “ *Benî Kaynuka'dan döndükten sonra Zilhicce ayının 10. günü sabahı ilk kurbanları kestik*” dedikten sonra bunun Müslümanların gördüğü ilk kurban bayramı olduğu kaydını da eklemektedir. Bu haberde Cabir tarafından anlatıldığına göre Rasulullah ve Benî Selime'den durumu iyi olan sahabeler Zilhiccenin 10. günü kurban kestiler. Cabir o gün Benî Selime'de on yedi kurban saydığını belirtir. Hz. Peygamber'in de iki kurban kestiği zikredilmektedir.¹⁰⁶⁵ Yine Taberî Sevik gazvesinin tarihlendirmesini yaparken de Hicri ikinci yılın Zilkade ayında gerçekleşen Sevik gazvesi dönüşünün Zilhicce ayında olduğu kaydedilir. Ancak Cabir'in rivayeti ile Taberî'nin Sevik gazvesini tarihlendirilmesi hususunda çelişki olduğu dikkat çekmektedir. Sevik gazvesine dair tüm rivayetler değerlendirilip yapılan bir çalışmada bu gazvenin hicretin üçüncü yılının Muharrem ayında gerçekleştiği ileri sürülmektedir.¹⁰⁶⁶ Çalışmada ileri sürülen bilgiler de göz önüne alındığında kurban bayramının gerçekleştiği ilk tarih olarak Benî Kaynuka gazvesi dönüşü makul görünmektedir. Rasulullah'ın Medine'de kaldığı on yıl boyunca her yıl kurban kestiği kaydedilmektedir.¹⁰⁶⁷

Rasulullah'ın udhiyye kurbanı ile ilgili uygulamalarında önem verdiği hususlar bulunmaktadır. Bu hususlardan biri olarak Hz. Peygamber'in kurban kesmenin başlayacağı vakit konusunda gösterdiği hassasiyet dikkat çekicidir. Haberlerde bahsedildiğine göre Hz. Peygamber bayram namazı kılınmadan kurbanın kesilmesini uygun görmemiştir. Hatta bayram günü namazdan dönmeden önce kurbanını kesen, sahabeden Ebu Bürde'ye ve Uveymir'e tekrar bir kurban kesmesini emretmiştir.¹⁰⁶⁸ Rivayette anlatıldığına göre Rasulullah Kurban günü iki rekât bayram namazını

¹⁰⁶⁴ İsmail Narin, **Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, İÜSBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, s.149

¹⁰⁶⁵ Taberî, **Tarih**, II, 481-482; İbnü'l Esir, **el-Kâmil**, II, 138.

¹⁰⁶⁶ Apaydın, ss. 524-525.

¹⁰⁶⁷ İbn Sa'd, I, 248; Tirmizî, IV, 92.

¹⁰⁶⁸ Malik b. Enes, 483; Buhari, VI, 234; Müslim, III, 1553; İbn Kayyım, I, 619; Cevad Ali, **Mufasssal**, VI, 470.

kıldırıktan sonra yüzünü cemaate dönerek; “*Bu günümüzde ibadetlerimizin ilki namazdır. Ondan sonra evlerimize dönüp kurban kesmemizdir*” buyurdu.¹⁰⁶⁹ Muhtemelen Rasulullah bu konuda câhiliyye adetlerine muhalefet etme gayesinde idi. Zira Cahiliye döneminde kurbanlar güneş doğmadan önce veya güneş doğarken kesilirdi. Rasulullah bunu nehy ederek güneş doğmadan evvel kurban kesilmesini yasaklamıştır.

Kurban edilecek hayvanın seçiminde de oldukça titiz davranan Rasulullah keseceği kurbanlık hayvanın güzelini ve sakat olmayanını olanını seçerdi. Kulaklarının yarısından fazlası kesik, boynuzlarının yarısından fazlası kırık hayvanların kurban edilmesini yasaklardı. Kulağı, gözü ve tüm organları ile sağlam olan hayvanın kurban edilmesini emrederdi.¹⁰⁷⁰

Allah Rasulü kurbanını genelde bayram namazını kıldığı yerde keserdi.¹⁰⁷¹ İbn Sa’d’ın naklettiği bir haberde Rasulullah kurbanını Muaviye’nin evine yakın bir yerde, sokağın kenarında kestiği anlatılmaktadır.¹⁰⁷² Farklı kaynaklarda Enes ve Cabir’den gelen nakillere göre Rasulullah hutbeyi bitirip minberinden inince, kurbanlık koçunu getirtmiş, “*Bismillah Allah-u Ekber, Benim ve ümmetimden kurban kesmeyenler adına*” diyerek kendi eliyle iki tane alacalı ve boynuzlu koç kurban etmişti.¹⁰⁷³ İbn Kayyım’ın eserinde yer alan bir rivayete göre de deveyi bağlı olarak sol ayağını kıvrarak diğer üçü üzerine getirip ayakta boğazlamak, Rasulullah’ın âdetiydi.¹⁰⁷⁴ Hz. Peygamber kurban edilecek hayvana eziyet vermeden kesici bir alet ile kesilmesini isterdi.

Rasulullah kurbanını bir kısmını kendi eliyle keser kalan kısmını da sahabeye bırakırdı.¹⁰⁷⁵ Hz. Peygamber mümkünse kişinin kendi kurbanını kesmesi eğer değilse de başında bulunmasını tavsiye etmektedir. Rasulullah’ın eşleri için de kurban kestiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁹ Buhari, VI, 232; Müslim, III, 1551; Ebu Davut, II, 87.

¹⁰⁷⁰ Malik b. Enes, 482; İbn Kayyım, II, 320-321.

¹⁰⁷¹ Buhari, VI, 236; Ebu Davut, II, 89; İbn Kayyım, II, 322.

¹⁰⁷² İbn Sa’d, I, 249.

¹⁰⁷³ Abdurrezzâk, IV, 379; Ahmed b. Hanbel, III, 362; Buhari, II, 185; VI, 237; İbn Kayyım, II, 323; Tirmizî, IV, 100; Müslim, III, 1557.

¹⁰⁷⁴ İbn Kayyım, II, 314.

¹⁰⁷⁵ Malik b. Enes, s. 394; İbn Kayyım, II, 259.

¹⁰⁷⁶ İbn Kayyım, II, 262.

Hız. Peygamber'in kurbanı yedi kişiyi ortak ettiği de rivayetlerden anlaşılmaktadır. Zira Hudeybiye yılında 70 kurban kesmiş; her yedi kişiyi bir deveye-sığıra-¹⁰⁷⁷ ortak etmişti.¹⁰⁷⁸ İbn Sa'd'da yer alan bir haberde Rasulullah ile birlikte yedi kişinin ortaklaşa aldığı kurbanı kestikleri anlatılmaktadır.¹⁰⁷⁹ Bu rivayet de yedi kişinin ortak kurban kesilebileceğini göstermektedir.

Kurban etinden kesen kişinin kendisinin ve ailesinin faydalanabileceği, Rasulullah'ın kendinin de kestiği kurban etinden faydalandığını gösteren haberler bulunmaktadır. İbn Sa'd'da yer alan bir rivayette Hız. Peygamber'in kestiği yüz deveden birer parça et alarak bir kazanda pişirttiği ve etinden yiyerek, suyundan da içtiği anlatılmaktadır.¹⁰⁸⁰ Hatta Rasulullah'ın Medine'ye dönünceye dek bu etten yediği de zikredilmektedir.¹⁰⁸¹

Kurban etinin saklanarak tüketilmesi konusunda Rasulullah farklı dönemlerde farklı uygulamalar takip etmiştir. Bir dönem sahabelerini, uzaktan gelen zayıf Araplara, başka bir rivayette de insanlar arasındaki geçim zorluğu nedeniyle,¹⁰⁸² etleri vermeleri için, kestikleri kurbanın etini üç günden fazla saklamalarını yasaklamıştı.¹⁰⁸³ Daha sonra ise geçim zorluğunun kalkması nedeniyle kurban kesen kişinin kendisinin yemesini, başkalarına yedirmesi ve ailesine azık edinmesi konusunda izin vermiştir.¹⁰⁸⁴ Bu konuda Seleme b. Ekvâ'dan gelen rivâyete göre Rasulullah bayram hutbesinde “Sizden her kim kurban keserse bayramın üçüncü gecesinden sonra evinde kurban etinden bir şey bulunduğu halde sabahlamasın” buyurdu. Ertesi sene kurban bayramında ashabın kurban etini bir önce seneki gibi mi dağıtacaklarını sormaları üzerine Hız. Peygamber'in “Bu yıl kendiniz yiyiniz, misafirlere, fukarâya yediriniz,

¹⁰⁷⁷ İbn Kayyım, III, 299.

¹⁰⁷⁸ Malik b. Enes, s. 486; Vakıdî, II, 613-614; İbn Sa'd, II, 105; Müslim, II, 955; İbn Kayyım, II, 266'da yedi kişi bir inek, on kişi bir deve kestik ifadesi İbn Abbas tarafından nakledilmektedir.

¹⁰⁷⁹ İbn Sad, VII, 423. “Ben Allah Rasulü ile birlikte bulunan yedi kişinin yedincisiydim. Rasulullah bize emretti. Biz her birimiz bir dirhem olmak üzere yedi dirhem toplayıp onunla bir kurbanlık aldık. Sonra da şöyle dedik: ‘Ey Allah'ın Rasulü! Vallahi biz onu pahalıya satın aldık.’ Hız. Peygamber şöyle buyurdu; ‘En iyi kurban pahalı ve gürbüz olanıdır.’ Hız. Peygamber bir adam çağırdı; hayvanın ön ayağından biri tuttu. Sonra iki adam daha çağırdı, onlardan biri hayvanın arka ayaklarından birini, diğeri ise hayvanın diğeri arka ayağını tuttu. Sonra iki kişi daha çağırdı. Birisi hayvanın bir boynuzundan, diğeri ise hayvanın diğeri boynuzundan tuttu, yedinci kişi de hayvanı boğazladı. Biz hep birlikte tekber getirdik.”

¹⁰⁸⁰ İbn Sad, II, 177.

¹⁰⁸¹ Buhari, II, 187; İbn Kayyım, II, 315.

¹⁰⁸² Buhari, II, 239.

¹⁰⁸³ Malik b. Enes, s. 484; Buhari, VI, 239; Müslim, III, 1561; Tirmizî, IV, 94; İbn Kayyım, II, 314; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 288.

¹⁰⁸⁴ Malik b. Enes, ss. 484-485; İbn Ebî Şeybe, IV/II, 57; Buhari, VI, 239; Müslim, III, 1563.

ailenize azık da ediniz. Çünkü geçen sene halk arasında geçim zorluğu vardı. İstedim ki fakir halka yardımda bulunasınız” buyurduğu nakledilmektedir.¹⁰⁸⁵

İlk bölümde bahsettiğimiz üzere Câhiliye döneminde var olan ibadetlerden olan kurbanın çeşitlerinden biri de akîka kurbanı idi. İslami dönemle birlikte içinde şirk unsuru bulunan tüm adetler temizlenmiş, ancak tevhide aykırı bir unsur olmayan ibadetlerin devam edilmesine izin verilmişti. Bunlardan biri olarak devam edilmesine izin verilen akîka kurbanını Rasulullah da kesmişti. Hicretin sekizinci yılında Mariye’den dünyaya gelen oğlu İbrahim için akîka olarak iki koç kurban etmiştir.¹⁰⁸⁶ Yine hicretin üçüncü yılında doğan torunu Hz. Hasan ve dördüncü yılında doğan Hz. Hüseyin için akîka olarak birer koç kurban eden Hz. Peygamber ümmetine de yeni doğan kız ve erkek çocukları için akîka kurban etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁰⁸⁷

2.4. MEDİNE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI

Zekât lügatta; “*bereket, artma, temizlik ve iyi hal*” anlamlarına gelmektedir. Zekât kelimesinin aslı artmadır. Artan her şey için bu kelime kullanılır. Râğib el-İsfahânî de zekât sözcüğünün temelde “*Yüce Allah’ın bereketinden hâsıl olan, ortaya çıkan büyüme veya artış*” olduğunu söyler. Buradan hareketle insanların da Yüce Allah’ın hakkından çıkarıp fakirlere verdikleri şeye de zekât dendiğini kaydeder.¹⁰⁸⁸ Yüce Allah’ın ayetle belirtilen kişilere verilmek üzere farz kıldığı, belli şartlara sahip kişilerin malından ayırdığı muayyen paya denilmekle birlikte ayrılan bu payın verilmesi işlemine de zekât denilmektedir.¹⁰⁸⁹ Sadaka kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır. Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmışlardır.

Kur’an-ı Kerim’de bildirildiğine göre daha önceki Peygamberlere de zekâtın emredildiği Enbiya suresi yetmiş üçüncü ayetten anlaşılmaktadır; “*Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden insanlardı.*”¹⁰⁹⁰ Kuran-ı Kerim’de geçen ayetler Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup’a zekât ibadetinin emredildiğini

¹⁰⁸⁵ Buhârî, VI, 239.

¹⁰⁸⁶ İbn Sa’d, I, 133.

¹⁰⁸⁷ Abdurrezzâk, IV, 329-330; İbn Ebî Şeybe, VIII, 48; İbn Kayyım; II, 328.

¹⁰⁸⁸ İsfahânî, ss. 664-665.

¹⁰⁸⁹ Soysaldı, **Kuran ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi**, s. 134.

¹⁰⁹⁰ “وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَبِيدِينَ”

bildirilmektedir.¹⁰⁹¹ Yine Hz. İsmail'in de zekât emrine muhatap olduğu Meryem suresi 54-55'den anlaşılmaktadır.¹⁰⁹² Ancak mezkûr ayetlerden bu ibadetin mahiyeti ve miktarı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir.

Zira bütün dinlerde ihtiyaç sahiplerine yardım teşvik edilmektedir. Ancak her din kendi kavramlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle bugünkü anlamıyla bir zekât kavramından bahsetmek belki mümkün değildir. Olasıdır ki zekât kavramı İslam ile birlikte var olduysa da genel olarak ihtiyaç sahibine yardımı kapsayan sadaka tüm diğer inanç sistemlerinde yer almıştır.

Christian Snouck- Hurgronje ve Joseph Schacht gibi bazı şarkiyatçıların iddiasına göre zekât terimi Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Yahudiler ile teması sonucu ortaya çıkmış, Ârâmî dilinde takva anlamına gelen “zakoth” kelimesinden alınıp anlam genişlemesi sonucu Müslümanlar tarafından kullanılmıştır. Ancak bu iddiayı çürüten tarihi gerçekler bulunmaktadır. Zira zekât kelimesinin terim anlamıyla bağlantılı şekilde Mekkî ayetlerde yer almasının yanı sıra Müslümanların bazı malî sorumluluklarının Mekke döneminde başlaması ve Arapça'dan başka dil bilmeyen Hz. Peygamber'in Yahudilerle kültürel karşılaşmasının hicretten sonra vuku bulması bu iddiayı tamamen geçersiz kılmaktadır.¹⁰⁹³

Zekât teriminin Mekkî ayetlerde yer almasına rağmen bu ibadetinin inanlara ne zaman farz kılındığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre zekât namazla birlikte Mekke döneminde emr olunduğudur. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Habeşistan hicretinde Müslümanların sözcüsü olan Cafer b. Ebi Talib, Necaşi ile yaptığı konuşma sırasında Hz. Peygamber'in kendilerine namaz, oruç ve zekâtı emrettiğini zikretmiştir. Bu haber de zekâtın Habeşistan'a hicretten önce farz kılındığı görüşünü savunan ulemaya dayanak olmuştur. Yine zekâtın Mekke'de emredildiği konusunda görüşe sahip olanların hareket noktası olan Mekkî ayetler şöyledir:

- Zariyat 51/19 “...Mallarında dilenci ve yoksullar için bir hak vardır.”

¹⁰⁹¹ A. O. Ateş, **Cahiliye**, s.113.

¹⁰⁹² “Ey Muhammed! Kitab'da İsmail'e dair anlattıklarımızı da an. Çünkü O, sözünde doğru bir kimseydi. Tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi.”

¹⁰⁹³ Mehmet Erkal, “Zekât”, **DİA**, cilt: 44, İstanbul, 2013, ss. 197-207.

- Fatır 35/29 “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar.”
- Neml 27/2-3 “Müminlere yol gösterici ve müjdedir. O müminler ki namaz kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar.”
- İsrâ 17/26 “Akrobaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere saçıp savurma.”
- Müminun 23/1-4 “Felaha ulaştı o müminler ki, onlar namazlarında saygılıdır. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekâtı verirler.”
- Mearic 70/24-25 “Mallarında, isteyene ve yoksun kalmışa belli bir hisse vardır.”
- Rum 30/ 39 “İnsanların malları içinde, artması için verdiğiniz faiz (malı), Allah katında artmaz. Ama Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; işte (onu verenler) kat kat arttıranlardır.”

Zekâtın Mekke döneminde farz kılındığı görüşünde olan bir grup âlim özellikle yukarıda zikrettiğimiz Müminûn suresinde geçen “Onlar ki zekâtı verirler” ayetini tefsir ederken burada geçen emrin farz olan zekât olduğunu söylerler.

Zekâtın Mekke döneminde emredildiği görüşünü savunanlar bu ayetlerde geçen “Hakkını isteyene ve mahrum kalana bir hisse”, “belirli bir hisse” ifadelerinin özellikle dikkat çektiğinden bahseder. Buradan hareketle Hz. Peygamber’in Mekke döneminde gücü yeten Müslümanların mallarından belli hisseleri zekât olarak aldığı söylenebileceğini iddia eder. O dönemde fakir Müslümanların sayı olarak çok olması, bunların daha çok dışlanma ve eziyete maruz bırakılmasından hareketle Müslümanlar arası böyle bir dayanışmanın da gerekliliğini zikreder. Tüm bu nedenlerden dolayı zekâtın İslam’ın ilk yıllarından itibaren Mekke döneminde farz kılındığı, zekât vermeye teşvik edilerek zekât verenlerin takdir edildiğini söyler. Yine ayetlerde geçen kesinlik ifadesinden hareketle bu emrin isteğe bağlı olarak bırakılmadığını tam tersine ihtiyacı olanlara ve İslam’ın genel yararına olacak şekilde verilmesinin zorunlu olarak bildirildiğini kaydeder.¹⁰⁹⁴

Genel görüşe göre Mekkî ayetlerde birçok yerde zikredilmekle birlikte Mekke döneminde nazil olan ayetlerdeki zekât kavramı, Medenî ayetlerle farz kılınan, miktar

¹⁰⁹⁴ Derveze, ss. 596-597.

ve ölçüleri belirtilen, toplanması ve dağıtılması için memurlar görevlendirilen ve düzenlenmesinden fertlerin yanında devletin de sorumlu olduğu zekât olmadığıdır.¹⁰⁹⁵ Bu dönemde ayetlerde zikredilen bu kavramın daha çok Allah’a yakınlaşma, “*sadaka*” yani “*nafile bir amel olarak*”, kişilerin ihtiyarına bırakılmış olup herhangi bir müeyyide söz konusu olmadan zenginlerin fakirlere verdiği bir sadaka hükmünde olduğudur. İbn Hişam eserinde buna dikkat çekerek Rasulullah’ın Medine’de sükûna kavuştuktan İslamî bir idare kurulduktan sonra zekâtın farz kılındığını kaydetmektedir.¹⁰⁹⁶

Mekke’de farz kılınmış olan zekât Medeni ayetlerdeki¹⁰⁹⁷ emirlerle birlikte resmi bir şekle bürünmüş, Rasulullah’ın şahsıyla temsil edilen İslamî idarenin eliyle toplanan maliyenin kaynaklarından biri olarak nerelere verileceği belirlenen bir farz olarak Medine döneminde ortaya konmuştur.¹⁰⁹⁸

Zekâtın Medine’de farz kılındığı görüşüne sahip olanlar içinde ise tarih konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bir grup âlim hicri ikinci yılda oruçtan sonra farz kılındığı görüşündedir.¹⁰⁹⁹ Diğer bir görüş ise zekâtın hicretin 9. yılında farz kılındığıdır.¹¹⁰⁰ Ancak kaynaklarda yer alan daha eski tarihli hâdiseler sebebiyle bu görüşlere karşı çıkan âlimlerin bahsettiğine göre Hudeybiye barışından sonra hicretin 7. yılında Suriye’ye ticaret yapmak üzere giden Ebû Süfyan, Bizans İmparatoru Herakleios ile konuşmasında: “*Muhammed, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emreder*” demiştir.¹¹⁰¹ Yine kaynaklarda zikredilen bir habere dayanarak zekâtın teşriinin hicri 9 yılından önce olduğunu ileri sürerler. Bahsedildiğine göre Hz. Peygamber’e gelen

¹⁰⁹⁵ Karadavî, **Fıkhu’z-Zekât**, I, 60-61; Cevad Ali, **İbadet Tarihi**, ss.116-117; Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 433.

¹⁰⁹⁶ İbn Hişam, II, 154.

¹⁰⁹⁷ Bakara 2/110 “Namazı kılın, zekâtı verin; kendiniz için yapıp gönderdiğiniz her hayrı, Allah’ın yanında bulursunuz...”

Ahzab 33/33 “...Namazı kılın, zekâtı verin. Allah ve Rasulü’ ne itaat edin.”

Mücadele 58/13 “Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi affetti. Artık namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Rasulü’ ne itaat edin.”

Müzemmil 74/20 “...Namazı kılın, zekâtı verin ve Allah’a güzel bir borç verin.” (Bu sure Mekki olmasına karşın bu ayetin Medine’de indiğine dair rivayet vardır.)

Beyyine 98/5 “Oysa kendilerine, dini yalnız Allah’a halis kılarak Allah’ı birleyenler olarak O’na kulluk etmeleri, namaz kılmaları, zekât vermeleri emredilmişti. İşte doğru din budur.”

¹⁰⁹⁸ Derveze, s.598

¹⁰⁹⁹ İbn Sa’d, I, 248-249; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, III, 349; Karadavî, **Fıkhu’z-Zekât**, I, 61.

¹¹⁰⁰ Vakıdî, III, 973-974; Taberî, **Tarih**, III, 123; İbn Kayyım, III. 508; Şiblî, I, 483.

¹¹⁰¹ Zührî, s. 60; İbn Hacer, **Fethu’l-Bari** I, 33 (Burada namaz ile birlikte bazı kaynaklarda doğruluk, bazılarında ise sadaka yani zekâtın emredildiği şeklinde bir ifade olduğundan bahsetmektedir.)

Dımâm b. Sa'lebe: “Allah aşkına söyle şu sadakayı zenginlerimizden alıp da fakirlerimize dağıtmayı sana Allah mı emretti?” demiştir.¹¹⁰² Dımâm b. Sa'lebe'nin Hz. Peygamber'e gelişinin de hicri 5 veya 7 senesinde gerçekleştiğinden hareket ederler. Ancak İbn Hacer Vakıdî'nin bu ziyaretin hicri 5'de olduğunu söylemesine karşın Dımâm'ın Rasulullah'a gelişinin hicri 9. yıl olmasının daha makul olduğunu kaydetmektedir.¹¹⁰³

Tüm bu haberler aslında diğer ibadetlerde olduğu gibi zekâtın da belli bir teşrii sürecinden geçtiğini göz önüne sermektedir. Zira Mekî ayetlerdeki zekât kavramının geçtiği ayetlerden anlaşıldığı üzere zekât İslam öncesi de var olduğu gibi nübüvvetin ilk yıllarından itibaren, inananların Yaradan'a yakınlaşmak maksadı ile eda edegeldikleri, herhangi bir müeyyideye bağlı olmayan gönüllülük esasına bırakılmış bir ibadet olmuştur. Muhtemeldir ki bu dönemde Rasulullah mallarından vermek isteyen sahabeden bunu almış, ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Hicret ile birlikte bir devlet kimliğine sahip olan Müslümanlar için zekât farz kılınarak devletin gelir kaynaklarından biri olmuştur. Bu aşamada ashop zekâtını kendi eliyle vereceği yere vermiyor Rasulullah'a getiriyordu. Bunu zekâtın geçirdiği ikinci aşama olarak düşünebiliriz. Zekâtın teşriinde üçüncü aşama ise zekâtın toplanması için memurların görevlendirilmesidir. Mekke'nin fethinden sonra daha da güçlenen Medine devletine bir nevi siyasal bağlılık göstergesi olarak zekât devlet eliyle, amiller tarafından toplanarak resmi bir kimliğe bürünüyordu. Rasulullah zekât memurlarını bu dönemde Müslümanlığı kabul eden kabilelere göndermeye başlamıştır.¹¹⁰⁴

Hz. Peygamber'in zekât memurlarını gönderdiği tarihle ilgili haberlere de rastlanmaktadır. İbn Kayyım Rasulullah'ın Tâif dönüşü Medine'ye geldikten sonra çevredeki Bedevi Araplardan zekât toplamak için zekât memurlarını gönderdiğini nakletmektedir. Rasulullah'ın Cirane'den hicri 8. yılın Zilkade ayının bitimine 2 gece kala Medine'ye geldiğini zikredilir.¹¹⁰⁵ Zilkade ayının kalan günleri ile Zilhicce ayını geçirdikten sonra 9. yılın Muharrem hilalini görünce zekât memurlarını gönderdiği nakledilir. Mekke'nin fethinden sonra zekâtın emr olunduğunu ve nelerden

¹¹⁰² İbn Hişam, IV, 220; Buhârî, I, 23; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 42.

¹¹⁰³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 202-203.

¹¹⁰⁴ Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Maliye Enstitüsü Konferansları, cilt:8, İstanbul 1963; ss. 6-9.

¹¹⁰⁵ Vakıdî, III, 958-959; Apaydın, ss. 650-652.

alınacağıın izah edildiğini, Rasulullah'ın da h.9.yılı Muharrem ayında Müslüman olan kabilelere zekât memurlarını gönderdiği bildirilir.¹¹⁰⁶ Taberî de Tarih'inde hicri 9.yılın sonunda ve 10. yılın başında, Rasulullah'ın huzuruna adam göndermeyen hiçbir kabile kalmadığını; Rasulullah'ın da her kabileye memur gönderip, zekâtlarını topladığını zikretmektedir.¹¹⁰⁷

Zekât ile aynı anlamda olmakla birlikte uygulamada farklılık gösteren fitır sadakasının da Medine döneminde orucun farz kılınmasından sonra hicretin 2.yılında emredildiği; Rasulullah'ın da bunu bayramdan birkaç gün önce hutbede Müslümanlara bildirdiği nakledilmiştir.¹¹⁰⁸ Uygulama şekli olarak fitır sadakası; hür, köle, kadın ve erkek her Müslüman üzerine emr olunmuştur.¹¹⁰⁹ Fitır sadakasının miktarı olarak, kaynaklarda yer alan nakillerden anlaşıldığı üzere hurma ve arpadan bir sa'¹¹¹⁰, buğdaydan ise yarım sa'dır.¹¹¹¹ Yine bu rivayetlerde Rasulullah'ın fitır sadakasının insanların bayram namazına çıkmasından önce verilmesini emrettiği görülmektedir. İbn Sa'd Rasulullah'ın, fitır bayramından iki gün önce konuşma yaparak bayram namazı için mescide gelinmezden önce fitır sadakalarının çıkarılmalarını emrettiğini ve “*Onları, yani miskinleri, bugün dolaşmaktan müstağni kılın*” buyurduğunu; bayram namazından dönünce de fitır sadakasını paylaştırdığını kaydetmektedir.¹¹¹²

Başka bir haberde de Rasulullah'ın bayram namazını kıldırdıktan sonra verdiği hutbede oturan cemaate dönerek “*Sadaka verin! Sadaka verin!*” buyurduğu bunun üzerine küpe, bilezik ve diğer takılarından en çok kadınların tasadduk ettiği eserlerde nakledilmektedir.¹¹¹³ Fitır sadakasının bayram namazından önce verilmesi gerektiği

¹¹⁰⁶ İbn Sa'd, II, 160.

¹¹⁰⁷ Vakıdî, III, 973; Taberî, **Tarih**, III, 147; İbn Kayyım, III. 508; Şibli, I, 483.

¹¹⁰⁸ İbn Sa'd, I, 248; Taberî, **Tarih**, II, 418; Şibli, I, 258.

¹¹⁰⁹ Malik b. Enes, s. 284; İbn Ebî Şeybe, III, 170; Buhari, II, 138, 139; Müslim, II, 677; Tirmizî, III, 60.

¹¹¹⁰ Sa':Hububat gibi ürünleri ölçmekte kullanılan bir ölçek. Şer'i ölçüye göre 2917 gr. örfi ölçüye göre ise 3333 gr.dır. Hacim ölçüsü olarak 1 sa', 2.75 litredir. Medine'de kullanılan şekline göre 4 müdd/4,2125 litreye denktir. Bu ölçünün hacmi hicretin ikinci yılında bizzat Peygamber (sav) tarafından tespit edilmiştir.

¹¹¹¹ Abdurrezzâk, III, s.311. (Abdurrezzâk hurma ve arpanın yanı sıra kuru üzüm veya kuru peynirden de bir sa' olarak zikretmektedir.) İbn Sad, I, 236; İbn Ebî Şeybe, III, 170, 172; Buhari, II, 138, 139, 140; Müslim, II, 677; İbn Hacer; **el-İsâbe**, I, 94'de Evs tarikiyle merfu olarak naklettiği bir hadiste ise buğdaydan bir sa' olarak belirtilmektedir.

¹¹¹² İbn Sa'd, I, 249; Müslim, II, 679.

¹¹¹³ Ebu Ubeyd, **Kitabü'l-Emvâl**, tahk: Muhammed Halîl Herras, Kahire: Darü'l-Fikr, 1981, ss. 520-521; İbn Ebî Şeybe, III, ss. 109, 111; Müslim, II, 602.

göz önüne alındığında burada bahsedilen sadakanın farz olmayan sadaka hükmünde olduğu düşünülebilir.

Abdurrezzâk'ın yer verdiği bir rivayete göre zekât ayeti nazil olmadan verilmesi emredilen fitır sadakası, zekât ayeti nazil olduktan sonra herhangi bir yasaklama olmadığı için verilmeye devam edilmiştir.¹¹¹⁴

Farz kılınmasının Mekke döneminde mi Medine döneminde mi olduğu konusundaki tartışmalara karşın İslam devletinin gelir kaynağını oluşturan kalemlerden biri olarak bir nevi vergi hükmünde olan zekâtın kim tarafından, ne zaman, nasıl toplanacağı, nerelere harcanacağı gibi tüm detayları belirlenen bir kurum haline dönüşmesi Medine döneminde gerçekleşmiştir.

Devleti bağlayan bir yönü olan zekâtla ilgili olarak Rasulullah birtakım memurlar görevlendirmişti. Rasulullah zamanında zekâtlar ya Rasulullah'a ya da memurlarına verilirdi.¹¹¹⁵ İslam'ı kabul eden kabilelere memurlar gönderdiği gibi bu malları kayıt altına aldırıldığı kâtipleri, malların önceden tahmin edilebilmesi için gönderdiği tahmin memurları da bulunmaktaydı. Bu memurlara dair bilgilere aşağıda yer vereceğiz. Öncelikle Rasulullah'ın zekâtı toplanma zamanı ile ilgili uygulamalarına bakacağız. Zekâtın toplanması ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir zaman diliminden bahsedilmemekle birlikte En'am suresinde "*hasat zamanı*" gelen ürünlerden zekâtın verilmesinden bahsedilmektedir.¹¹¹⁶ Hz. Peygamber'in uygulamaları ve hadisleri göz önüne alındığında ürünlerin zekâtının yılda bir kez alındığı görülmektedir.¹¹¹⁷ Hz. Peygamber Cirane'den Hicretin 8. senesinin Zilkâde ayının bitimine üç gün kala Medine'ye geldi. Zilkâde'nin kalan günleriyle Zilhicce ayını burada geçirdikten sonra, 9.yılın Muharrem ayının hilâlini görünce zekâtları toplamak üzere memurlarını yollamaya başlamıştır.¹¹¹⁸ Muhtemeldir ki sene başı olduğundan dolayı böyle bir takvim belirlemiştir.

Bazı durumlarda Rasulullah'ın zekâtı önceden verilmesine ruhsat verdiği görülmektedir.¹¹¹⁹ Kaynaklarda bu konu ile ilgili Ebu Hureyre'den nakille anlatılan bir haberde Rasulullah'a İbnu'l-Cemil, Halid b. Velid ve Abbas b. Abdulmuttalib zekât

¹¹¹⁴ Abdurrezzâk, III, 322.

¹¹¹⁵ Abdurrezzâk, IV, 47.

¹¹¹⁶ En'am, 6/141.

¹¹¹⁷ Ebu Ubeyd, s. 372; Tirmizî, III, 26; İbn Mâce, I, 571;

¹¹¹⁸ Vakıdî, III, 973; İbn Kayyım, III. 508; Şibli, I, 483.

¹¹¹⁹ Abdurrezzâk, IV, 87; Ebu Ubeyd, s. 522; İbn Sa'd, IV, 26; Buhari, II, 129.

vermekten kaçındıkları söylendi. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurarak zekâtın önceden verilebileceğini göstermektedir;

İbnu'l-Cemil zekât vermekten nasıl kaçınabilir ki, o fakir iken Allah onu zengin etmiştir. Halid'e gelince, siz Halit'den (zekât istemekle) ona haksızlık ediyorsunuz. Halit zırhlarını vakfetmiş ve harp alet ve gereçlerini Allah yolunda (cihad için) hazırlamıştır. Abbas b. Muttalibe gelince, o Allah'ın elçisinin amcasıdır. Zekât ona vaciptir. Abbas'ın zekâtı zamanından evvel bir kat fazlasıyla verilmiştir,.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Rasulullah zekât kurumunun düzenli işlemesi için memurlar görevlendirmişti. Bu memurlardan zekâtları toplamakla görevlendirilenler “musaddık”¹¹²⁰ ve “âmil”¹¹²¹ olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber bu görevlileri seçerken öncelikle bölgeyi ve insanları tanıyan, o kabileden bir ismi tercih etmiştir. Bu nedenle çoğunlukla kabilelerin içinden liyakatli kişileri memur olarak seçmiştir. Ancak seçiminde sadece bu hususu dikkate almadığı; zekât toplama görevine layık bir kabile mensubu yoksa kabile dışından bir ismin de memur olarak görevlendirildiği durumlar vaki olmuştur.

Kaynaklarda bu görev için bahsi geçen isimleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹¹²²

1. Abbâd b. Bişr: Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber tarafından Süleym ve Müzeyne kabilelerinin zekâtını toplamak üzere görevlendirilmiştir.¹¹²³

2. Abdullah b. Revaha: Hz. Peygamber'in Hayber halkının zekât mallarını önceden tahmin etmek için görevlendirdiği isimlerdendir.¹¹²⁴ Kaynaklarda bahsedildiğine göre Hayber'in fethinden sonra Rasulullah Hayber'i yarı yarıya usulüyle Hayberliler'e bıraktı. Onlar arazilerini işleyerek ürün elde ediyorlar, hasat zamanı gelince de Hz. Peygamber Abdullah'ı gönderirdi. O da ürünlerin tahminini yapar yarısını Hayberliler'e bırakır yarısını da Rasulullah'a götürürdü.¹¹²⁵

¹¹²⁰ Vakıdî, III, 973.

¹¹²¹ Tevbe 9/60

¹¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Yavuz, **Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları ABD İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2011.

¹¹²³ İbn Sa'd, II, 160; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹²⁴ Kettânî, Muhammed Abdülhay, **et-Terâtîbu'l-idâriyye**, çev: Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, II, 159.

¹¹²⁵ Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, **Kitâbü'l- Harâc**, Kahire: Matbatü's-Selefiyye, 1397, s. 97.

Bahsedildiğine göre Hayber Yahudileri Rasulullah’a gelerek Abdullah b. Revaha’nın kendilerine haksızlık yaptığını söyleyerek şikâyetle bulundurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Bize ayırdığı malları siz alın, size ayırdığı malları bize verin*” buyurdu. Onun bu tavrı karşısında Hayberliler haklarına razı oldular.¹¹²⁶

3. Adî b. Hatim: Hz. Peygamber tarafından kendi kabilesinin (Tay ve Esed) zekâtlarını toplamakla görevli memurdur. Adî b. Hâtim, bu görevi lâıykıyla yapması ve zekâtları tam olarak ödemesiyle meşhur olmuştur.¹¹²⁷

4. Âlâ b. el-Hadramî: Hz. Peygamber, Âlâ b. el-Hadramî’yi İslâm’ı tebliğ etmek, zekât, sadaka, cizye toplamak üzere hicretin 9.yılında (M. 630) Bahreyn ve Uman’a göndermiştir.¹¹²⁸

5. Ali b. Ebû Tâlib: Hz. Peygamber tarafından Yemen’e gönderilmiştir. Ancak kaynaklarda hangi görev nedeniyle gönderildiğine dair farklı rivayetler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Yemen’e zekâtları toplamak üzere gönderildiği anlatılırken,¹¹²⁹ bazılarında Hz. Ali’nin Yemen’e zekât toplamak için değil emir olarak atandığına dair rivayetler dikkat çekmektedir.¹¹³⁰ Vakıdî ise Hz. Ali’nin hicri 10. yılda seriyye kumandanı olarak Yemen’e gönderildiğini belirtir.¹¹³¹ Hz. Ali’nin aynı tarihlerde yani hicretin 10. yılında Necrân’a zekât ve cizyeleri toplamak için gönderildiğine dair bir haber de nakledilmektedir.¹¹³² Tüm bu bilgiler ışığında Hz. Ali muhtemeldir ki Yemen’e sadece bir kez değil birkaç kez farklı görevler nedeni ile gönderilmiştir.

6. Amir b. Said: Rasulullah tarafından Hayber halkının zekât toplanacak ürünlerinin tahmini için görevlendirilen memurlardandır.¹¹³³

7. Amr b. Âs: Hz. Peygamber, Mekke ve Tâif seferlerinden döndükten sonra Amr b. Âs’ı Culanda oğulları, Ceyfer ve Âbd’ı İslâmiyet’e çağırarak, vergilerini toplamak üzere Umân’a bir mektupla göndermiş; bu mektupla kabileleri İslâmiyet’e davet etmiştir. Rasulullah bu mektupta şöyle buyurmuştur:

¹¹²⁶ İbn. Hişam, III, 369; Ebu Yusuf, s. 97.

¹¹²⁷ İbn Hişam, IV, 247; Taberî, **Târîh**, III,147; İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, II, 301; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹²⁸ İbn Hişam, IV, 247; İbn Sa’d, IV, ss. 359-360; Taberî, **Tarih**, III, 147; İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, II, 301; İbn Kayyım, III, 508; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 491.

¹¹²⁹ Ebu Ubeyd, s. 515; Taberî, **Tarih**, III, 147; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹³⁰ İbn Sa’d, II, 337; Kettânî, II, 168.

¹¹³¹ Vakıdî, III, 1079-1083

¹¹³² İbn Hişam, IV, 246; İbnü’l Esir, **el-Kamil**, II, 301.

¹¹³³ Kettânî, II, 159.

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla Allah'ın Elçisi Muhammed'den, el-Culanda'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'e:

Selam, hakikat yoluna tabi olanlar üzerine olsun!

*Sizin her ikinizi İslam'ın davetine çağırıyorum. İslam'a tabii olun ki kurtuluşa eresiniz. Zira ben, Allah'ın tüm canlıları uyarmak üzere ve vaadini kâfirler üzerinde tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği Elçisiyim. İmdi, eğer her ikiniz de İslam'ı kabul edecek olursanız, her ikinizi de iş başında tutacağım. Ancak her ikiniz de aksine İslam'ı kabul etmeyi reddederseniz, bu durumda ikinizin de krallığı sizden uzaklara yok olup gidecektir. Süvarilerim ülkenizde karargâh kuracaklar ve benim Peygamberlik vasfım her ikinizin krallığına galip gelecektir.*¹¹³⁴

8. Amr b. Hazm: Hicretin 10. yılında Hâlid b. Velîd'in aracılığıyla Müslüman olan Necran'daki Hâris b. Ka'boğulları, Medine'den ayrılırken Hz. Peygamber onlarla birlikte Amr b. Hazm'ı göndermiştir. Amr bu kabileye dini anlatması, Sünnet ve İslâm'ın esaslarını öğretmesi, zekâtlarını toplaması için gönderilmiştir.¹¹³⁵

9. Attab b. Esîd: Hz. Peygamber zamanında zekâtla ilgili işlerden biri de bazı tarım ürünlerinde zekât verilmeden önce yapılan takdir, değer biçme işiydi. Rasulullah bu işle ilgili de bazı görevlendirmeler yapmıştı. Ebû Dâvud Sünen'inde yer alan bir rivayet bu görevlilerden birinin de Attab olduğunu göstermektedir. Burada bahsedildiğine göre Hz. Peygamber'in Attâb b. Esîd'i göndererek hurmayı takdir ettiği gibi üzümü de takdir etmesini ve hurmanın zekâtını nasıl kuru hurmadan alıyorsa, üzümün zekâtını da kuru üzümünden almasını emretmişti.¹¹³⁶

10. Büreyde b. Husayb: Hicretin 9.yılında Hz. Peygamber tarafından Eslem ve Ğıfâr kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere memur edilmiştir.¹¹³⁷

11. Büsr b. Süfyan: Huzâalıların zekâtlarının tahsili için Benî Ka'b'dan Büsr b. Süfyan Hz. Peygamber tarafından hicretin 9. yılı Muharrem ayında zekât memuru olarak görevlendirildi. Huzâalıların konakladığı bölgeye giden Büsr b. Süfyan onlardan zekât olarak verecekleri malları hazırlamalarını istedi. Temîmliler,

¹¹³⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 232; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s. 351.

¹¹³⁵ Ebu Yusuf, s. 77; İbn Hişâm, IV, 241; Taberî, **Tarih**, III, 128.

¹¹³⁶ Ebû Dâvûd, I, 371; Tirmizî, III, 36.

¹¹³⁷ Vakîdî, III, 973; İbn Sa'd, II, 160

Huzâalıların zekât mallarını almaya hazırlanan Büsr b. Süfyân'ı engellediler. Huzâalılar: “Biz İslâm Dini’ ne girdik, Müslüman olduk. Zekât bizim için bir görevdir” dediler. Ancak Temîmliler malların alınmasına engel oldular. Büsr’ü develerin yanına bile yaklaştırmadılar. Medine’ye dönen Büsr olanları Hz. Peygamber’e aktardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Uyeyne b. Hısn’ı Temîm kabilesi üzerine göndermiştir.¹¹³⁸

12. Cehm b. Sad: Rasulullah tarafından zekâtla ilgili yapılandırılan görevlerden biri de toplanan zekâtların, tahmin edilen miktarların kayıt altına alınmasıdır. Bu görevle sorumlu olan zekât kâtipleri de kaynaklarda zikredilmektedir. Cehm b. Sad’ın ismi de bu kâtipler arasında geçmektedir.¹¹³⁹

13. Cemre b. Numan: Uzre kabilesinin lideri olan Cemre heyetiyle birlikte gelip, kavminin zekâtını Hz. Peygamber’e vermiştir. Uzre kabilesi ilk zekât veren kavimlerden biri olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹⁴⁰

14. Dahhak b. Süfyan: Hz. Peygamber tarafından Adnânî Hevâzin kabilesinin kollarından biri olan Benî Kilâb’ı yani kendi kavmini hem İslâm’a davet hem de zekât memuru olarak görevlendirildi. Bunun üzerine Benî Kilâb kabilesinde bir müddet kalarak onların İslâm’ı kabul etmelerine vesile olan Dahhak, kabilesinin zekâtlarını toplayıp fakirlerine dağıttı.¹¹⁴¹

15. Dârim b. Temîm: Dârim b. Temim Rasulullah tarafından Beni Temim kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirildi.¹¹⁴²

16. Ebu Musa el-Eşari: Rasulullah Ebu Musa ile Muaz b. Cebel’i Yemen’e görevli olarak göndermişti. Yemen iki bölge olup Rasulullah bunlardan her birisini bir bölgeye memur etmişti. Aşağı Yemen’e yani Zebîd ve Tihame’ye Ebu Musa el-Eşari’yi, yukarı Yemen denilen Cened ve çevresine de Muaz b. Cebel’i görevlendirmişti. Onları görevlendirirken “*Halka kolaylık gösteriniz, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz; nefret ettirmeyiniz*” buyurduğu da kaydedilmektedir.¹¹⁴³

17. Ebu Süfyan: Hicretin 10. yılında Cerîr b. Abdullah başkanlığında Medine’ye gelen 150 kişilik Becîle heyeti Hz. Peygamber’le görüştü ve İslam

¹¹³⁸ Vakıdî, III, 973-974; İbn Sa’d, II, 161; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹³⁹ Kettânî, II, 157.

¹¹⁴⁰ İbn Hâcer, **el-İsabe**, I, 244

¹¹⁴¹ İbn Hacer, **el-İsabe**, II, 198; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹⁴² Kettânî, II, 168.

¹¹⁴³ İbn Sa’d, III, 583; Buhârî, V, 108-109; VIII, 114; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, IV, 376-377.

esaslarına bağı kalacağına söz verip ona biat etti. Becîle'nin bir kolu olan Ahmesliler de Kays b. Azrâ başkanlığında 250 kişilik bir heyetle Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'le görüşmüş ve İslâm'ı kabul etmişlerdir. Her iki heyet mensuplarına hediyeler verilmiş ve kabilenin zekâtlarını toplamak üzere Ebû Süfyân görevlendirilmiştir.¹¹⁴⁴

18. Erkam b. Ebû'l-Erkam: Hz. Peygamber'in zekât memuru olarak görevlendirdiği sahâbîler arasında yer alan Erkam'ın görevlendirildiği yer kaynaklarda zikredilmemiştir.¹¹⁴⁵

19. Fevre b. Amr: Benî Beyaze kabilesinden olan Fevre Rasulullah tarafından meyvelerin, bir rivayete göre de hurmaların tahmini için görevlendirilen isimdir.¹¹⁴⁶

20. Hacıb b. Zürâre: Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Büsr Huzaalıların zekâtını toplamak üzere görevlendirilmiş, Temîmliler onun görevini yapmasına engel olmuşlar ve Huzâalılar'ı kışkırtmışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hicri 9. yıl Muharrem ayında Uyeyne b. Hısn el-Fezarî'yi 50 kişilik bir süvâri birliğiyle Temîmliler üzerine giden Uyeyne 52 esirle Medine'ye döndü. Bunun üzerine Temîmliler, ileri gelen bazı adamlarını esirleri serbest bırakması için Hz. Peygamber'e gönderdiler. Rasulullah onların ricasını kabul edip esirleri serbest bıraktı. Bir rivayete göre Temîmliler aynı yıl aralarında Hâcib b. Zürâre'nin de bulunduğu 80-90 kişilik bir heyeti Medine'ye yolladılar. Heyettekiler şehre gelince Mescid-i Nebevi'ye girerek bağırıp çağırmaya başladılar. Onların bu hareketi üzerine “*Sana odaların arka tarafından bağırانların çoğu akli ermez kimselerdir*”¹¹⁴⁷ ayeti nazil olmuş ve yaptıkları davranış kınanmıştı. Heyettekiler daha sonra şair ve hatipleriyle geldiklerini söyleyerek müsabaka yapmışlar, sonunda da mağlûbiyeti kabul ederek Müslüman olmuşlardı. Zikredilmektedir ki bu heyet içinde yer alan Hâcib b. Zürâre Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından kendi kabilesine zekât memuru olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁴ Mustafa Fayda, “Becîle”, **DİA**, cilt: 5, İstanbul 1992, s. 287.

¹¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, I, 71; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 43.

¹¹⁴⁶ İbn Hâcer, **el-İsâbe**, IV, 198; Kettânî, II, 159.

¹¹⁴⁷ Hucurat 49/4.

¹¹⁴⁸ Vakıdî, , III, 974-976; İbn Sa'd, I, 293-294; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 272.

21. Hâlid b. Said: İlk Müslümanlardan olan Hâlid, Rasulullah tarafından hicri 10. yılda Yemen'e, özellikle San'â bölgesine ve Mezhic'e, zekât memuru olarak görevlendirildi.¹¹⁴⁹

22. Hamel b. Mâlik: İbn Hacer Hamel b. Malik'in kendi kavminin zekâtını toplamak üzere görevlendirilen memurlardan olduğunu kaydetmektedir.¹¹⁵⁰

23. Hâris b. Ebû Dırâr: Hz. Peygamber'in hanımlarından Cüveyriye'nin babası olan Hâris, Huzâa kabilesinin Benî Mustalık kolunun reisidir.¹¹⁵¹ Müslüman olduktan sonra kabilesinin zekâtlarını toplayarak, topladığı zekâtları Hz. Peygamber'in görevlendirdiği bir memura teslim etmek üzere görevlendirildi. Rasulullah zekâtı teslim alması için Velîd b. Ukbe'yi gönderdi. Velîd b. Ukbe, Mustalıkoğulları'nın kendisine kötülük yapacakları hissine kapılarak yarı yoldan dönerek Hz. Peygamber'e Hâris'in zekât vermediğini söyledi. Bunun üzerine Rasulullah Mustalıkoğulları üzerine bir askerî birlik gönderdi. Diğer taraftan zekâtı teslim alacak kişi gelmediğinden Hz. Peygamber'in kendisine gücendiğini düşünen Haris kabilesinin ileri gelenlerinden bir heyetle Medine'ye doğru yola çıktı. Kendisini yakalamaya gelen heyetle Medine civarında karşılaştı. Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek olanları anlattı.¹¹⁵² Bunun üzerine "Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın"¹¹⁵³ ayeti nazil oldu.¹¹⁵⁴

24. Heysem: Hz. Peygamber tarafından kendi kavminin zekâtını toplamakla görevlendirilmiştir.¹¹⁵⁵

25. Huzeyfe b. Yeman el-Ezdî: Hz. Peygamber tarafından kendi kabilesinin yani Ezd kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilen memurlardandır.¹¹⁵⁶ Ayrıca Huzeyfe b. Yeman hurma ağaçlarındaki meyveleri tahmin etmekle görevli ve de zekât kâtipliği yapan memurlardan biri olarak da kaydedilmektedir.¹¹⁵⁷

26. Huzeyme b. Asım: Hz. Peygamber Huzeyme'yi Ahlâf kavmine görevlendirdi ve yanına şu belgeyi yazarak verdi: "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın*

¹¹⁴⁹ Taberî, **Tarih**, III, 136; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, II, 82-83.

¹¹⁵⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 354; Kettânî, II, 156

¹¹⁵¹ İbn Sa'd, II, 64.

¹¹⁵² İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe**, I, 334-335; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 281.

¹¹⁵³ Hucurat 49/6

¹¹⁵⁴ Taberî, **Tefsir**, VII, 502.

¹¹⁵⁵ Kettânî, II, 157

¹¹⁵⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 317; Kettânî, II, 155.

¹¹⁵⁷ Kettânî, II, 157.

adıylâ. Allah Resulü Muhammed'den Huzeyme b. Asıma Ben seni kavmine zekât memuru olarak gönderdim. Onlar sıkıştırılmasınlar ve zulmedilmesinler."¹¹⁵⁸

27. İbnü'l-Lütbiyye: Hz. Peygamber, Ezd kabilesine mensup olan İbnü'l-Lütbiyye'yi Benî Zübyan veya Benî Süleym kabilelerine zekât memuru olarak görevlendirmiştir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre İbnü'l-Lütbiyye bu kabileye giderek zekâtlarını toplamış ve Medine'ye döndükten sonra Hz. Peygamber'e hesabını sunmuştur. Bu sırada İbn Lütbiyye: “Şunlar sizin (beytü'l-mâl'in), bunlar da benim, bana hediye edilenlerdir.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızarak minberden ashabına şöyle seslenmiştir:

Gönderdiğim amile ne oluyor ki (bana gelip) şunlar sizin, bunlar da benim, bana hediye edildiler, diyebiliyor. Ana veya babasının yanında oturup beklese ve kendisine hediye gelip gelmeyeceğini görseydi ya. Allah'a yemin olsun ki! Biriniz zekât malını zimmetine geçirirse kıyamet günü o çaldığı malı boynunda taşıyarak getirecektir. Öyle bir hâlde ki, aldığı şey deve ise deveyi iniltisi olduğu hâlde, bir sığır ise bağırması olduğu hâlde, bir davar ise melemesi olduğu hâlde, bunların her birini boynunda taşıyarak getirecektir. Sonra ellerini kaldırarak 'Ben size emr olunduğum şeyi tebliğ ettim mi? buyurmuştur.¹¹⁵⁹

28. İkrime b. Ebû Cehl: Hicri 11. yılda Rasulullah tarafından Hevâzin kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirilmiştir.¹¹⁶⁰

29. Kays b. Âsım: Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Huzaalıların zekâtını toplarken yaşanan olaylar sonucu aralarında Kays b. Âsım'ın da bulunduğu bir heyet Medine'ye gelmiştir. Rasulullah gelen heyete ikramda bulunmuş ve Kays ile beraberindekiler daha sonra Müslüman olmuşlardı. Hz. Peygamber daha sonra da kendisine elçi olarak gelen Kays'ı Benî Mukâ'ıs kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere memur etmiştir.¹¹⁶¹

30. Kafiye b. Seb' el-Esedî: Kendi kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilen memurlardan biridir.¹¹⁶²

¹¹⁵⁸ İbn Hacer, el-İsâbe, I, 426; Kettânî, II, 156.

¹¹⁵⁹ Ebû Yûsuf, s. 88; Vakıdî, III, 973; Abdurrezzâk, IV, 54; Buhari, VIII, 114; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹⁶⁰ İbn Hacer, el-İsâbe, II, 489; Kettânî, II, 156.

¹¹⁶¹ İbn İshâk, s. 666; İbn Hişam, IV, 247; İbnü'l-Esîr, el-K'âmil, II, 301.

¹¹⁶² Kettânî, II, 155.

31. Mâlik b. Nuveyre: Hz. Peygamber, Mâlik b. Nüveyre'yi Yerbû'un ve diğer bazı Temîmliler'in zekâtını toplamakla görevlendirmiştir.¹¹⁶³

32. Mirdas b. Malik el-Ğanevi: Hz. Peygamber tarafından kendi kavmine zekât memuru olarak görevlendirilen sahâbîlerdendir.¹¹⁶⁴

33. Muaz b. Cebel: Hz. Peygamber hicretin 9. yılında Muâz b. Cebel'i, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Yemen'e zekât memuru, dini öğretmek üzere öğretmen ve kadı sıfatıyla göndermiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî aşağı Yemen'e yani Zebîd ve Tihâme'ye, Muâz b. Cebel ise yukarı Yemen'e, Cened ve çevresine görevlendirilmiştir.¹¹⁶⁵ Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine bazı tavsiyelerde bulunduğu kaydedilmektedir: “İnsanlara kolaylık gösteriniz, işleri zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” Hz. Peygamber'in tavsiyelerinden biri de:

Sen kitap ehli olan bir kavim üzerine gidiyorsun. Onlara vardığın zaman kendilerini Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Rasulü olduğuna tanıklık etmeye çağır. Eğer onlar bu konuda sana itaat ederlerse, onlara Allah'ın kendilerine beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Eğer onlar bunda da sana itaat ederlerse, Allah'ın onlara zekâtı farz kıldığını bunun zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini haber ver. Eğer onlar bununla da sana itaat ederlerse, seni onların en kıymetli mallarını almaktan sakındırırım. Bir de mazlumun duasından sakın. Çünkü şu muhakkak ki, mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne engel olacak) hiçbir perde yoktur.

Hz. Peygamber Muâz'a Yemen'de kendisine bir dava getirildiğinde nasıl ve neye göre karar vereceğini sormuş, Muâz b. Cebel önce Kur'ân-ı Kerîm'e, sonra Hz. Peygamber'in Sünnetine göre meseleyi çözüp karar vereceğini; şayet bu iki kaynaktan bulamazsa kendi reyi ile ictihâd edeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber bu cevaba karşılık “Hamdolsun Allah'a ki Rasûlullah'ın elçisini, Rasûlullah'ın hoşnut olacağı şeye muvaffak kıldı” buyurmuştur.¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ İbn Hişâm, IV, 247; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 301; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 336; Kettânî, II, 156.

¹¹⁶⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 381; Kettânî, II, 156

¹¹⁶⁵ İbn Sa'd, III, 583; Buhari, II, 108; Ebu Davut, I, 363; Tirmizî, III, 20; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, IV, 376-377;

¹¹⁶⁶ İbn Hişâm, IV, 237; Ebu Ubeyd, s. 336; İbn Sa'd, II, 347; Ahmed b. Hanbel, V, 243; Buhârî, II, 136; V, 108-109; VIII, 114; Tirmizî, III, 616.

34. Muhacir b. Ebî Umeyye: Hz. Peygamber tarafından zekât toplamak, İslam'ı öğretmek ve kadılık görevini yerine getirmek üzere Kinde'ye ve Sadif'e gönderilmiştir. Daha sonra ise San'â'ya vali olmuştur.¹¹⁶⁷

35. Mütemmim b. Nuveyre: Hz. Peygamber tarafından Müslüman olduktan sonra Temîm kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirmiştir.¹¹⁶⁸

36. Ömer b. Hattab: Rasulullah Hz. Ömer'i de zekât memuru olarak görevlendirmiştir. Buna dair bilgiyi Ebu Hureyre tarafından rivayet edilen ve yukarıda da naklettiğimiz İbn Cemil, Hâlid b. Velid ve Abbas'ın zekât vermediğinden bahsettiği haberden anlamaktayız.¹¹⁶⁹

37. Râfi b. Mekîs el-Cühenî: Rasulullah'ın kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiği memurlar arasındadır.¹¹⁷⁰

38. Sa'd b. Ebî Zübâb: Sa'd b. Ebî Zübâb Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e kavminin üzerine sulh yaptıkları malları almasını istediğini ilettiği, bunun üzerine de Rasulullah'ın onun isteğini kabul ederek Sa'd'ı kendi kabilesine zekât memuru olarak görevlendirdiği kaydedilmektedir.¹¹⁷¹

39. Sehl b. Mencâb et-Temîmî: Hz. Peygamber tarafından Temîm kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilmişti.¹¹⁷²

40. Süfyan b. Abdillâh: Koyunlardan alınacak zekâtlar ile ilgili bilgi veren haberde Rasulullah'ın memur olarak gönderdiği Süfyan'a kuzu ve yaşlı hayvanlardan zekât malı olarak seçmemesi, bunların arasında olanlardan alması gerektiğini söylediği görülmektedir. Bu haberden Süfyan'ın da gönderilen memurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷³

41. Ubeyy b. Ka'b: Hz. Peygamber tarafından birçok idari göreve getirilen Ubeyy Belî, Uzre, Benî Sa'd kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirilmiştir. Ubeyy'in zekât toplama sırasında yaşadığı olay şu şekilde aktarılmaktadır:

¹¹⁶⁷ İbn İshak, s. 666; İbn Hişam, IV, 246; Taberî, **Tarih**, III, 147; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 301.

¹¹⁶⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 340; Kettânî, II, 156.

¹¹⁶⁹ Buhârî, II, 129; Ebû Dâvûd, I, 376.

¹¹⁷⁰ Vakıdî, III, 147; İbn Sa'd, II, 160; İbn Kayyım, III, 508; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 487; Kettânî, II, 156.

¹¹⁷¹ Ebu Ubeyd, s. 443.

¹¹⁷² İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 89.

¹¹⁷³ İbn Ebî Şeybe, III, 135.

Rasulullah beni zekât memuru olarak Belî, Uzre, Benî Sa'd kabilelerine gönderdi. Son kişinin yanına vardığımda adam bütün malını getirdi. İçlerinden zekât almak için iki yaşına girmiş bir deveden başka bir şey bulamadım. Kendisine onu alacağımı söyledim. Mal sahibi: 'Bunun sütü yok, mal taşımaya da elverişli değil. Allah'a yemin ederim ki senden önce zekât toplamaya gelen Rasulullah'ın görevlilerine malımdan sütü olmayan ve yük taşımaya da elverişli olmayan bir deveyi vermedim. İşte genç, semiz dişi deve. Onu al' dedi. Ben ona, 'Bana emredilmeyen bir şeyi almam' dedim. Adam benimle birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna geldi ve bu durumu anlattı. Hz. Peygamber: 'Senin üzerine borç olan Ubeyy b. Ka'b'ın ayırdığı devedir. Sen kendi rızanla daha iyisini vermek istersen kabul ederiz' buyurunca adam: 'Ben de o maksatla getirdim, buyur al, ya Rasulullah' deyince Hz. Peygamber adamın devesinin alınmasını emretti ve malının bereketlenmesi için ona dua etti.'¹¹⁷⁴

42. Ukbe b. Âmir: Kaynaklarda Rasulullah tarafından zekât memuru olarak görevlendirilen Ukbe'nin Hz. Peygamber'den toplanan zekât mallarından yemek için izin istediği ve Hz. Peygamber'in de bu konuda kendisine izin verdiği bildirilmektedir.¹¹⁷⁵

43. Uyeyne b. Hısn: Huzaalıların zekâtının toplanılmasına engel olan Temimlerin zekâtlarını toplamak üzere Rasulullah tarafından gönderilmiştir.¹¹⁷⁶

44. Velîd b. Ukbe: Hâris b. Ebû Dırrar Huzâa kabilesinin Benî Mustalık kolunun reisidir. Müslüman olduktan sonra kabilesinin zekâtlarını toplayarak, topladığı zekâtları Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen Velîd b. Ukbe'ye teslim etmekle yükümlü idi. Mustalıkoğulları ile aralarında eski bir husumet bulunması nedeniyle korkuya kapılıp geri dönen Velîd b. Ukbe, Hz. Peygamber'e Hâris'in zekât vermediğini söyledi. Bunun üzerine Rasulullah Mustalıkoğulları üzerine askerî birlik gönderdi. Ancak daha sonra gerçek anlaşıldı. Bu olay üzerine yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hucurat suresi 6. ayet nazil olmuştur.¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 142

¹¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 145.

¹¹⁷⁶ Vakıdî, III, 974-975; İbn Sa'd, II, 160; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹⁷⁷ İbn Hişâm, III, 308-309

45. Zibrikân b. Bedr: Temîm kabilesine mensup olan Zibrikân Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirilmiştir.¹¹⁷⁸

46. Ziyâd b. Lebîd: Hicri 9. yılda Hz. Peygamber tarafından Hadramevt'e zekât toplamakla yükümlü olarak gönderilmiştir.¹¹⁷⁹

47. Zubeyr b. Avam: Hz. Peygamber döneminde zekât gelirlerini yazan memurlardandır.¹¹⁸⁰

Hz. Peygamber'in görevlendirdiği bu zekât memurlarının şikâyetlerini dinlediği ve çözüm aradığı anlaşılmaktadır. Zira az önce de zikrettiğimiz üzere Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Ömer b. Hattab Medine amilliği yaptığı sırada üç kişinin zekâtı kaçındığını Rasulullah'a bildirmişti. Bunlar İbn Cemil, Halid b. Velid ve Abbas b. Abdilmuttalib idi. Rasulullah İbn Cemil hakkındaki şikâyetin doğru, diğerlerinin ise yanlış olduğunu bildirmişti.¹¹⁸¹

Zekât memurlarının gönderildikleri toplumlardan hediye almaları Rasulullah'ın hassas olduğu konulardan biriydi. Zekât memurunun basit bir dikiş iğnesi dahi olsa zekât malından bir şey gizlemesi yasak olduğu gibi, mal sahiplerinin kendisine verecekleri hediyeyi kabul etmesi de yasaktı. Kaynaklarda yer alan bir İbnü'l-Lütbîye ilgili haberi yukarıda anlattık. Bu haber Hz. Peygamber'in âmillerin maaşları dışında hediye dahi olsa gönderildiği toplumdan bir şey almasını uygun görmediğini göstermektedir. Rasulullah bu hassasiyeti muhtemeldir ki toplumda memurlara rüşvet yolunun açılmaması için baştan önünü kesmek için göstermiş olmalıdır.

Rasulullah seçtiği memurları görev yerine gönderirken onlara bazı uyarılarda bulunduğu da bize ulaşan haberlerde görülmektedir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Rasulullah İslam topraklarına zekât toplamak üzere gönderdiği memurlarına, malların ihtiyaçtan artan kısmını almalarını malların en iyisini almaktan kaçınmalarını ve uygun olanı seçmelerini tavsiye etmekteydi.¹¹⁸² Ayrıca yaşlı ve kusurlu olan hayvanın

¹¹⁷⁸ İbn İshâk, I-II, 666; İbn Hişam, IV, 247; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 301; İbn Kayyım, III, 508; Kettani, II, 155.

¹¹⁷⁹ İbn İshâk, I-II, 666; İbn Hişam, IV, 247; Taberî, **Tarih**, III, 147; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, II, 301; İbn Kayyım, III, 508.

¹¹⁸⁰ Kettânî, II, 157.

¹¹⁸¹ Buhari, II, 129; Müslim, II, 676-677; Olgun, s. 224.

¹¹⁸² Ebu Yusuf, s. 90; Ebu Ubeyd, ss. 356-357; Vakıdî, III, 974; İbn Sa'd, II, 160.

ya da halkın üzerine titrediği hayvanın alınmaması konusunda da ikaz da bulunurdu. Bu konudaki hassasiyetinin nedeni muhtemeldir ki halkı dinden soğutmamaktı. Zira kendi rızası ile hayvanın iyisini verene dua ettiği zikredilmektedir. Bahsedildiğine göre Rasulullah'ın gönderdiği zekât memurlarında biri çölde bulunan bir çobanın yanına giderek zekât istedi ve yaşlı, yaşı küçük, kusurlu hayvanlardan zekât malını seçti. Bunun üzerine çoban itiraz ederek malın kötüsünün Allah için zekât vermeyeceğini söyleyerek iyisinden verdi. Memur dönüşünde bu durumu Rasulullah'a anlatınca Hz. Peygamber de o çoban için dua etti.¹¹⁸³

Rasulullah'ın hangi ürünlerden ne kadar zekât alınacağına dair bir mektup yazdığı; bu mektubu kılıcının kınına (veya vasiyetine) koyduğu ancak gerekli yerlere ulaştıramadan vefat ettiği anlatılmaktadır.¹¹⁸⁴ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ölene kadar zekât işinde bu mektuba göre hareket ettiği; daha sonra da Hz. Ömer'in aynı mektupla amel ettiği zikredilmektedir. Bahsedilen bu mektubun içeriğine göre beş deveden aşağısında zekât olmadığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸⁵ Beş devenin üzerinde ise zekât olarak alınanlar şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁸⁶

- 5'den 9'a: 1 koyun;
- 10'dan 14'e: 2 koyun;
- 15'den 19'a: 3 koyun;
- 20'den 24'e: 4 koyun;
- 25'den 35'e: 1 adet iki yaşında dişi deve;
- 36'dan 45'e: 1 adet üç yaşında dişi deve;
- 46'dan 60'a: 1 adet dört yaşında dişi deve;
- 61'den 75'e: 1 adet 5 yaşına girmiş dişi deve;
- 76'dan 90'a: 2 adet üç yaşına girmiş dişi deve;
- 91'den 120'ye: 2 adet beş yaşına girmiş dişi deve;

120'den fazla olduğu durumlarda her 50 devede dört yaşına girmiş bir dişi deve, her 40 devede 3 yaşına girmiş bir dişi deve zekât verilecek şekilde

¹¹⁸³ Ebu Yusuf, s. 90; İbn Ebî Şeybe, III, 136.

¹¹⁸⁴ Ebu Yusuf, s. 82; İbn Ebî Şeybe, III, ss.121-122.

¹¹⁸⁵ Ebu Yusuf, ss. 82-86; Ebu Ubeyd, s. 329; İbn Ebî Şeybe, III, 124.

¹¹⁸⁶ Vakıdî, III, 1084; Ebu Ubeyd, ss. 328-329; Tirmizî, III, 17.

düzenlenmiştir. Rasulullah'ın her yüz deve de 5 yaşını aşmamış iki deve zekât aldığını Bera b. Hazm nakliyle İbn Hacer eserinde kaydetmektedir.¹¹⁸⁷

Hiz. Peygamber mektubunda zekâtın miktarını arttırmak veya azaltmak için ayrı ayrı sürülerin bir araya getirilemeyeceği veya bir arada olan sürülerin bölünemeyeceği; hayvanları karışık olan ortaklardan alınan zekâtta da ortakların bunu hisselerine göre aralarında hesaplamaları gerektiğini bildirdiği de kaydedilmektedir.

Sığırların zekâtı konusunda ise Hiz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e gönderirken söyledikleri dikkat çekmektedir.¹¹⁸⁸ Zira bu haber sığırın nisap miktarının otuz olduğunu göstermektedir. Anlatıldığına göre Rasulullah Muaz'ı Yemen'e gönderirken Yemen ahalisinden,

- Her otuz sığırdan zekât olarak iki yaşına girmiş bir erkek veya dişi sığır;
- Her kırk sığır için ise üç yaşına girmiş bir dişi sığır alınmasını emretti.

Abdurrezzak Muaz'ın, sığırlarda otuz ile kırk arasında ve kırk ile elli arasında olan küsuratların zekâtını sorduğunda ise Rasulullah'ın zekât olarak bir şey gerekmediğini buyurduğu da nakledilmektedir.¹¹⁸⁹

Koyunların zekâtı konusunda ise Rasulullah'ın yazdırdığı Cafer'de bulunan bir mektuptan hareketle şu bilgilere ulaşmak mümkündür:¹¹⁹⁰

- Kırktan az sayıda olan koyunlardan zekât alınmadığı,¹¹⁹¹
- Her 40 koyundan 120 koyuna kadar bir koyun;
- Koyun sayısı 120'yi aşp 200 koyuna ulaşınca kadar iki koyun;
- 200 ile 300 arasında üç koyun;
- 300 koyunu aşınca her 100 koyunda bir koyun zekât vardır.

Bu zekâtlar alınırken de henüz kuzu ile yaşlı hayvanlar arasından seçilip almasını, memur olarak gönderilen Süfyan b. Abdullah'a bildirildiğine dair bilgi de dikkat çekmektedir.¹¹⁹² Koçtan ise zekât alınmadığı nakledilmektedir.¹¹⁹³

Tarım ürünlerinin zekâtı konusunda yine kaynaklarda Rasulullah'ın uygulamalarına dair haberler bulunmaktadır. Bu haberlerde bahsedildiğine göre Hiz.

¹¹⁸⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 146

¹¹⁸⁸ Ebu Yusuf, s. 83; Abdurrezzâk, IV, 22; Ebu Ubeyd, ss. 345, 349; İbn Ebî Şeybe, III, 127.

¹¹⁸⁹ Abdurrezzâk, IV, 23; Ebu Ubeyd, s. 350.

¹¹⁹⁰ Ebu Yusuf, ss. 82-83; Vakıdî, III, 1084.

¹¹⁹¹ Ebu Yusuf, ss. 83-84; İbn Ebî Şeybe, III, 133.

¹¹⁹² İbn Ebî Şeybe, III, 135.

¹¹⁹³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 162.

Peygamber tarım ürünlerinin nisap miktarını beş vesk¹¹⁹⁴ olarak belirlemiştir.¹¹⁹⁵ Bunun yanında tarım ürünlerinden alınacak zekât miktarını sulanma şekline göre de farklı zikrettiği dikkat çekmektedir. Akıcı suyla yani yağmur, pınar vs. yollarla sulanan mahsulde zekât olarak onda bir; emek harcanarak yani kova, taşıma suyuyla sulanan mahsulde ise zekât olarak yirmide bir olduğu bildirilmektedir.¹¹⁹⁶

Abdurrezzâk Rasulullah'ın on tür mal dışındaki malları zekâta tabii tutmadığına dair bir haber zikretmektedir ki bunlar; altın, gümüş, sığır, koyun, deve, buğday, arpa, kuru üzüm, mısır ve hurmadır.¹¹⁹⁷ Ebu Ubeyd ise insanların geçim kaynağı ve yiyecek maddesi olarak bulundurulmaları nedeniyle Rasulullah'ın buğday, arpa, hurma ve üzümü zekâta tabi tuttuğunu belirtmiştir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre Rasulullah yaş hurmanın zekâtının kuru hurma olarak, üzümün zekâtının da kuru üzüm olarak verilmesini;¹¹⁹⁸ bal sahiplerinden de zekât olarak onda bir alınmasını¹¹⁹⁹ yeşil sebzelerden ise zekât alınmasını yasakladığı da kaydedilmiştir.¹²⁰⁰

Altın ve gümüş konusunda ise Rasulullah, iki yüz dirhemden az olan parada zekât olmadığını; iki yüz dirheme ulaştığı zaman bunun beş dirhem zekâtı olduğunu; bu miktar üzerindeki her kırk dirhem için de bir dirhem zekât bulunduğunu buyurmaktadır.¹²⁰¹ Defineler için ise Rasulullah'ın Hz. Ali'yi gönderdiğinde, beşte birini zekât olarak almasını emrettiği kaydedilmektedir.¹²⁰²

Zekât daha önce de bahsettiğimiz üzere hem dinî hem de dünyevî yönü olan bir ibadettir. Bu nedenle bu ibadetin yaptırımı da iki yönlü olacaktır. Ahiretteki cezası gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde bildirilmiştir. Yüce Allah

Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azâbı müjdele! O gün cehennem ateşinde (bu biriktirilen altın ve gümüşler) kızdırılıp bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır. (ve

¹¹⁹⁴ Vesk: Bir hacim ölçü birimidir. 1vesk= 165 litre(yaklaşık 132 kg) buğdaydır.

¹¹⁹⁵ Malik b. Enes, s. 244; İbn Ebî Şeybe, III, 137; Ahmed b. Hanbel, III, 73; Buhari, II, 111, 121; Müslim, II, 674; Tirmizî, III, 22.

¹¹⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, III, 144.

¹¹⁹⁷ Abdurrezzâk, IV, 114.

¹¹⁹⁸ Abdurrezzâk, IV, 175; İbn Ebî Şeybe, III, 195.

¹¹⁹⁹ Abdurrezzâk, IV, 63; Ebu Ubeyd, s. 443; Ebu Davut, I, 371; Tirmizî, III, 24.

¹²⁰⁰ Ebu Ubeyd, s. 447.

¹²⁰¹ İbn Ebî Şeybe, III; ss. 114-115.

¹²⁰² Malik b. Enes, s. 249; Abdurrezzâk, IV, 116.

onlara denilir ki) ‘İşte bu, nefisleriniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azâbını) tadın!’¹²⁰³

Rasulullah da bu konuda şöyle buyurmuştur:

Nefsim elinde olana”, ya da “Kendinden başka hiçbir ilah bulunmayana” diye yemin ederek “Develeri, sığırları veya koyunları olup da bunlardaki Allah hakkını ödemeyen herkese, şüphesiz kıyamet günü bu hayvanlar olabildiklerinde iri ve besili halleriyle gelecekler de ayaklarıyla sahiplerini çiğneyecekler, boynuzlarıyla toslayacaklardır. Bütün insanlar arasında hüküm verinceye kadar bu durum devam edecektir.”¹²⁰⁴

Yine başka bir hadisinde Ebu Hureyre’den nakille “Kulların kendisinde sabaha erdiği her bir günde şüphesiz iki melek yeryüzüne iner. Bu iki melekten biri: “Allah’ım! İnfak edene bir bedel ver.” diye dua eder. Diğeri de: “Allah’ım! (malı) tutucu olana telef ver.” diye beddua eder” buyurduğu kaydedilmektedir.¹²⁰⁵

Diğer taraftan dünyevî yaptırımının ise ceza ve malının yarısına el konulması olduğu Rasulullah tarafından zikredilmiştir. Zira Muaz b. Cebel’in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kim malının zekâtını sevap umarak verirse ona sevabı verilir. Kim de zekâtını vermezse biz (ceza olarak zorla) hem zekâtını hem de malının yarısını alırız. Bu rabbimin kesin hükümlerinden biridir. Muhammed ailesine ondan bir hak yoktur.”¹²⁰⁶

Rasulullah zekât, sadaka mallarından ailesinin faydalanmaması konusunda oldukça hassas davranmış, sadaka hurmasından yiyen torunu Hasan’a izin vermemişti. Hatta zekât memuru olarak görev alarak, buradan kazandığı para ile evlenmek istediğini söyleyen Fadl b. Abbas’a bunun uygun olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştı.¹²⁰⁷

¹²⁰³ Tevbe 9/34-35.

¹²⁰⁴ Buhârî, II, 110; Müslim, II, 686; İbn Mâce, I, 569.

¹²⁰⁵ Buhârî, II, 120.

¹²⁰⁶ Ebû Dâvûd, I, 363.

¹²⁰⁷ Abdurrezzâk, IV, 50, 51, 52; Ebu Ubeyd, s. 499; İbn Ebî Şeybe, XV, 382; Buhari, II, 134, 135; Müslim, II, 751; **Siret Ansiklopedisi**, Hazırlayan: Afzalur Rahman, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1996, I, 416.

Zekât mallarının nerelere harcanacağı ise Yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir.¹²⁰⁸ Zekâtın verileceği sekiz sınıf ayette şu şekilde sıralanmıştır:

1. Fakirler-Miskinler: ayette geçen ilk iki sınıf;
2. Zekât Memurları/Amiller;
3. Müellefe-i Kulûb;
4. Köleler;
5. Borçlular;
6. Allah Yolunda bulunanlar;¹²⁰⁹
7. Yolcular.

Rasulullah'ın bu konuda bazı sınıfları diğerlerine tercih ettiği görülmektedir. Uyeyn b. Hısn ve maiyetindekilerle Akra b. Habis'in gönüllerini yumuşatmak istediği; bu nedenle onlara hediyeler vererek Müellefe-i Kulub sınıfına dâhil ettiği görülmektedir.¹²¹⁰ Kaynaklarda bahsedildiğine göre Müellefe-i Kulub'e zekâtın pay verilmesi sadece Rasulullah döneminde uygulanan bir sistemdi; Hz. Ebu Bekir halife olunca bu grup ortadan kalktı.¹²¹¹ Bazı kaynaklarda ise Hz. Ebu Bekir döneminde bu grubun ortadan kalkmadığı, sadece onlara ayrılan payın azaldığı; Hz. Ömer ve diğer halifeler döneminde İslam'ın güçlenmesiyle birlikte böyle bir harcamaya gerek kalmadığı için bu sınıfın ortadan kalktığı kaydedilmektedir.¹²¹²

Yine Rasulullah'ın zekâtın gerekli yerlere teslim edilmeden önce sahibi tarafından tekrar satın alınmasını yasakladığı da görülmektedir.¹²¹³

Hz. Muhammed, gücü kuvveti yerinde olup çalışabilecek durumda olan kişilerin zekâtın pay almalarını tasvip etmemekteydi. Veda haccı sırasında yanına gelerek kendisinden zekâtın pay isteyen iki gence bakarak onların sağlam yapıda

¹²⁰⁸ Tenvbe 9/60; "Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekât toplayan memur)lara, kalpleri ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

¹²⁰⁹ Kur'an Yolu Tefsiri, III, ss. 23-27: Bazı İslâm âlimlerine göre ise bu gruptan hac ve umre yapacaklara, öğrenim görenlere zekât verilebilir, hatta cami, okul, hastane yapımı gibi işleri üstlenmiş hayır kurumlarına ödenek ayrılabilir. Günümüz İslâm âlimlerinin birçoğu, ayetteki bu ifadeyi İslâm'ın ve Müslümanların yararına olan her türlü faaliyet şeklinde anlamaktadırlar.

¹²¹⁰ Ebu Ubeyd, ss. 515, 537; Ebu Davud, I, 378.

¹²¹¹ İbn Ebî Şeybe, III, 223.

¹²¹² Siret Ansiklopedisi, II, 397.

¹²¹³ Abdurrezzâk, IV, 39.

olduğunu görmüş “Eğer isterseniz size zekât veririm. Fakat onda hiçbir zengin ve güçlü, kuvvetli kişinin hakkı yoktur” buyurmuştur.¹²¹⁴

¹²¹⁴ Ebu Ubeyd, s. 489; İbn Ebî Şeybe, III, 208; Ebu Davut, I, 379.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Hz. Muhammed’in İbadet Hayatının Tarihi Açısından Tespit ve Değerlendirmesi” adlı tez çalışmamız sırasında hem siyer hem de hadis kitapları bizim ana başvuru kaynaklarımız olmuştur. Rasulullah’ın söz ve fiillerini içeren hadislerini nakleden kaynaklar onun ibadetlerine dair oldukça zengin bilgi içeriğine sahiptir. Bunun yanı sıra onun hayatını her yönüyle aktaran siyer ve megazi kaynakları da zaman zaman ana konu içinde zaman zaman satır aralarında gizli bulunan bilgilerle Hz. Peygamber’in ibadetleri ile ilgili oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Elbette bu çalışmamız sırasında bazı zorluklar karşımıza çıkmıştır. Zira tarih çalışmalarında karşılaşılabilecek genel bir zorluk olarak olayların kronolojik sıralaması hususu oldukça sıkıntılıdır. Aynı gazveye dair farklı isimlendirmeler, tarihlerin tespitinde yaşanan sıkıntılar bu konuda etkin olmaktadır. Maalesef bu durum da yaşanan olayın hangi zamanda gerçekleştiğinin tespitinde bazı zorlukları karşımıza çıkarmaktadır.

Bunun yanında Rasulullah’ın yaklaşık altmış üç yıllık yaşamının büyük çoğunluğunun geçtiği Mekke dönemi ve risâlet öncesi yaşamındaki ibadetlerine dair haberler maalesef çok sınırlıdır. Onun yaşadığı toplumdan hareketle ve sınırlı rivayet içerisinden vahiy öncesi dönemde sahip olduğu ibadet ritüeline dair az da olsa bilgi edinmemiz mümkün olmuştur.

Risâlet ile birlikte başlayan Mekke döneminde ise ibadetlerinde görülen farklılıkların nasıl olduğuna dair haberler de çok sınırlıdır. Zira vahyin Mekke dönemi daha çok tevhid mücadelesi ve müşriklerin eziyetleri ile geçmiş bulunduğundan bu dönemde ibadetlerin keyfiyetini tanımlayan haberlere ulaşmak da çok fazla mümkün olmamıştır. Sınırlı haberlerden, bu dönemde nazil olan ayetlerden hareketle İslam’ın ilk yıllarında farz kılınan ibadetler ve Rasulullah’ın bunu yaşamında uygulayış şekli ile ilgili bilgiler elde edinilmeye gayret edilmiştir.

Rasulullah’ın Medine’ye hicreti ile birlikte ibadetlerin formu daha belirmeye başlamış, onun ibadetleri ile bilgilerin büyük çoğunluğu bu dönemle alakalı bize ulaşmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in Medine dönemi ibadet hayatı ile ilgili oldukça zengin rivayet birikimi karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada karşımıza çıkan bir diğer zorluk ise aynı konu hakkında birbirinden oldukça farklı haberlerdir. Bu haberler içinden doğru bilginin bulunması oldukça titiz bir çalışmayı gerektirmektedir.

Karşılaştığımız bu zorluklara karşın yaptığımız çalışmamızda oldukça önemli görebileceğimiz tespitler elde ettik. Çalışmamızın başlangıcında ilk olarak iman ve ibadet kavramı ele alınmıştır. İnsanlık tarihi boyunca gerek Yaratıcı tarafından gönderilen ilahi dinler, gerekse zaman içinde insanların bazı doğal figürlere atfettikleri ilahi güçler sonucu oluşan çeşitli inanç sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu durum insan doğasında bulunan inanma ihtiyacının bir sonucu olarak görülebilir. Her ne şekilde olursa olsun var olan tüm inanç sistemleri kendi dinamiklerine uygun olarak bazı ibadetlere sahip olmuştur. Zira ibadet inanan insanın inandığı Yüce Varlık ile bazen bir tövbe, bazen bir şükür, bazen de dua gibi çeşitli niyetler içeren kuvvetli bir bağ olarak kabul edilmektedir.

İlahi dinlerde var olan ibadet şekilleri ise genel olarak birbirine uyum göstermektedir. Örneğin tüm ilahi dinlerde kişinin Yaratıcının huzurunda acziyetini gösteren secde ve rükû gibi eylemleri içeren namaza benzer ibadetin var olduğu anlaşılmaktadır. Yine farklı uygulama biçimleri de olsa oruç, kurban, zekât gibi ibadetlerin de bu dinlerde yer aldığı söylenebilir. Zira Yüce Yaratıcı tarafından gönderilen elçileri aracılığıyla tesis edilen bu dini sistemlerde tevhidi özü barındıran ibadetlerin benzerliği vahyin devamlılığı açısından olağandır. Bu bağlamda Hz. Muhammed'den önce gönderilen peygamberler aracılığı ile de insanlara farz kılınan benzer ibadetlerin İslam ile birlikte tevhidi özüne kavuşturularak devam ettiği, zararlı olanların ise yasaklandığı yahut zararlarının giderilecek şekilde değiştirildiği görülmektedir. Ancak bu durum bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi İslam'ın Hz. Peygamber tarafından diğer dinlerin prensiplerinin devşirilmesi sonucu oluşturulmuş bir sistem olduğunun delili değil, vahyin kaynağının tek olduğuna, vahyin devamlılığına işaret ettiğini söylemek hem akli hem de ilmi olarak daha mümkün görülmektedir.

Vahyin geldiği topraklarda ise Hz. İbrahim'in dininden kalan bazı adetler üzere bir ibadet hayatından az da olsa söz edilebilir. Genel olarak Câhiliye diye adlandırılan bu dönemin inanç sisteminde putlar yer almaktadır. Yaratıcı olarak bir Allah'a inanan Câhiliye Arapları kendilerine ilah edindikleri putları Allah ile aralarına aracı olarak koymaktadırlar. İbadetlerini de bu çizgi üzerinde yürüten müşrikler secde, kurban ve hac gibi birçok ibadetlerini putları huzurunda yapıyorlardı. Müşrikler putlarına karşı namaza benzer rükû ve secde gibi bazı hareketleri içeren bir ibadette

bulunuyorlardı. Ayrıca kuşluk vaktinde kılınan bir tür namazın da Araplar arasında var olduğu zikredilmektedir. Tüm bunların dışında o dönemde yaşayan ve hiçbir puta tapmayan bazı kimselerin varlığından da bahsedilmektedir. Zira bunlardan Zeyd b. Amr, Kus b. Saide ve Ebu Zer isimli kişilerin İslam öncesi dönemde namaz kılıp, secde ettiklerine dair haberler de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Câhiliye toplumunda Recep ayında ve Muharrem ayında oruç tutulduğu da anlaşılmaktadır. Kurban ibadetlerini ise putlarının huzurunda Lat ve Uzza'nın adını anarak gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu konuyu incelerken karşımıza çıkan tartışmalı bir husus ise Hz. Peygamber'in de risâletten önce kavminin âdeti üzerine putlar adına kurban kestiğine dair iddialardır. Ancak bu konuda yaptığımız inceleme sonucu bu varsayımın tek bir rivayete dayandırıldığı ve bu rivayetin de ilmi açıdan içerdiği sorunlar nedeniyle muteber kabul edilerek böylesi büyük bir iddianın dile getirilmesinin kabulünün mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Temelleri Hz. Âdem'e kadar uzanan ve Hz. İbrahim tarafından kuralları belirlenen hac ibadeti ise Câhiliye dönemi Arapları tarafından uygulanan en yaygın, en köklü ve en çok önem verdikleri ibadetti. Haccın Mekke ve Kâbe ekonomisine getirdiği büyük katkının bunda etkisi olması muhtemeldir. Hac ibadetinin kuralları da diğer ibadetler gibi müşrikler tarafından bazı değişikliğe maruz bırakılmıştır. Câhiliye döneminde hac uygulamalarında dikkat çeken en önemli noktalardan biri hac mevsiminin sürekli ilkbahar ve yaz aylarına denk gelmesi için yapılan nesî' uygulamasıdır. Bir diğer nokta ise hums ve hille diye belirlenen gruplara dair bazı uygulamaların farklılık arz etmesidir. Ancak tüm bu uygulamalar İslam ile nesh edilerek tekrar özüne döndürülmüştür.

Hz. Muhammed son peygamber olarak gönderildiği toplumda büyük bir devrim yapmış, tarihi kaynaklarda Câhiliye diye anılan bir toplumdaki Asr-ı Saadet diye anılan bir topluma geçişi sağlamıştır. Bu değişim elbette birden gerçekleşmemiş, hayatın her yönünü düzenleyen imani, ahlaki, idari, ibadet, muamelat gibi birçok konudaki hükümler tedricen topluma öğretilmiş ve yerleştirilmiştir. Bu uygulamada inananlar için en büyük örnek Hz. Peygamber olmuştur. O ilahi vahyin fiili uygulayıcısı olarak yaşamını düzenlemiştir. Çalışmamızın ana konusu olan ibadetler ekseninde olaya baktığımızda ise vahiy süreci ile birlikte başlayan ibadet emirlerinin nasıl uygulanması gerekliliği yine onun yaşamında gizlidir.

Bu nedenle Hz. Peygamber'in risâlet öncesi de dâhil olmak üzere yaşamı boyunca eda ettiği ibadetlerinin keyfiyeti ve kemiyetine dair her bilgi inanlar açısından ehemmiyet arz etmektedir. Risâlet öncesi döneme dair bilgiler çok fazla olmamasına rağmen atası Hz. İbrahim'in dininden olduğunu ifade ettiğini bildiren rivayetler ve hayatının hiçbir devresinde putlara tapmadığına dair zikrettiğimiz haberler Rasulullah'ın İslam öncesi dönemde de İbrahim'in (as) dininden kalan bazı adetler üzere ibadet ettiğine dair bir çıkarım yapmamıza imkân vermektedir. Bu konuda zikredebileceğimiz bir ibadet şekli olarak dedesi Abdülmuttalip'in başlattığı ve Kureyşlilerin de yaptığı üzere yaklaşık 35 yaşından itibaren her yıl Ramazan ayında Hira'da gerçekleştirdiği tehannüsü zikredebiliriz. İçeriği tam olarak kaydedilmese de halktan uzaklaşarak bir nevi tefekkür, iç âleme yolculuk ve Yaratıcı hakkında düşünme şeklinde görebileceğimiz bu ibadet esnasında yolda kalanlara, yolculara yardım etmek, yemek ikram etmek şeklinde tasadduk da edilmekteydi. Yine Ramazan ayı bitiminde evine dönmeden evvel Kâbe'nin tavaf edilmesi de bu ibadetin rükunları arasında sayılabilir. Hz. Muhammed'in Kureyşlilere muhalif olarak Humstan olmasına rağmen Hille ile birlikte Arafat'ta vakfeye durduğunu gösteren haberler onun hac ibadetini yaptığını da göstermektedir. Ayrıca risâletten önce de Rasulullah'ın gece namazı kıldığı ve Muharrem orucu tuttuğuna dair haberleri de örnek olarak sunabiliriz.

Görülmektedir ki ibadetlerin çoğunluğu İslam öncesi diğer dinlerde de bulunmakta, vahyin geldiği topraklarda da Hz. İbrahim'den kalan adet üzere bazı değişiklikler yahut yozlaşmalarla kısmen devam ettirilmekteydi. Ancak tüm ibadetler İslam ile birlikte tevhid akidesi gereğince düzenlenmiş ve nihai formunu almıştır. Zira Yüce Allah ibadetlerin farz kılınması sürecinde de diğer emir ve nehiylerde olduğu üzere tedricilik yolunu izlemiştir. Namazın vakit ve rekât sayısının belirlenmesinde bu durum çok net karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklarda farziyeti vahyin ilk yıllarına kadar götürülen namazın Rasulullah tarafından kılınarak, ashabına da kıldırıldığı görülmektedir. Risaletin ilk yıllarında kuşluk ve ikinci vakitlerinde ikişer rekât olarak eda edilen namaz, âlimlerin büyük çoğunluğun görüş birliği ile bildirdiğine göre İsrâ gecesini beş vakit olarak emredildi. Bir süre daha Mekke'de beş vakit ve ikişer rekât olarak kılınan namazlar, Medine'ye hicretten bir ay geçtikten sonra Rebû'l-Ahir ayının on ikisinde sefere çıkılmadığı durumlarda Hz. Peygamber'in emri ile dört rekâta çıkarıldı. Sefer durumunda ise

Mekke döneminde olduğu üzere iki rekât olarak bırakıldı. Rasulullah'ın namaz konusundaki hassasiyetini anlamamıza olanak sağlayan birçok haberde görüldüğü üzere yolculuk ve gaza durumlarında dahi namazını terk etmemiş, ancak ümmetine kolaylık sağlayacak bazı uygulamalar yoluna gitmiştir. Bu kaleminden görülebilecek namaz vakitlerinin birleştirilmesi yani cem' uygulaması Hz. Peygamber tarafından birçok kez gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kaynaklarda karşımıza çıkan bazı bilgiler onun ümmetine genişlik sağlamak maksadı ile Medine'de bulunduğu zamanlarda da namaz vakitlerini birleştirdiği anlatılmaktadır. Ancak bu durumun yağmur gibi bir doğal sebebe bağlı olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Yine yolculuk sırasında farzlar dışındaki namazların binek üzerinde eda edilebileceği Hz. Peygamber'in uygulamalarından anlaşılmaktadır.

Sefer dışında düşmanla karşılaşılan durumlarda bile namaz vakitlerini kaçırmamaya özen gösteren Hz. Muhammed'in Hendek savaşında şiddetli çatışmalar yüzünden kaçırdığı namazlarına duyduğu büyük üzüntü, kaynaklarda yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Yüce Yaratıcının bu konuda yol gösteren ayeti inzal buyurması ile birlikte Hz. Peygamber ve ashabının savaşlarda namazlarını cemaatle nasıl kıldıklarına dair çeşitli bilgiler bize aktarılmaktadır. Yaptığımız incelemede bu konu ile ilgili oldukça zengin fakat farklı rivayet karşımıza çıkmıştır. İlk olarak hangi gazvede kılmış olduğu, namazın bir mi yoksa iki rekât olarak mı kılındığına dair çeşitli haberler bulunmaktadır. Muhtemel bu farklılıklar korku namazın anlatıldığı gazvelerin isminin zikredilmemesi, aynı gazve için farklı birkaç ismin zikredilmesi, tarihlendirme ile ilgili yaşanan sıkıntılar ve farklı gazvelerde düşmanın kible tarafında yahut arka tarafta olması durumundan kaynaklanan farklı uygulamalar nedeniyledir. Ancak kanaatimce buradaki önemli nokta İslam'ın namaz konusundaki hassasiyetinin ortaya konmasıdır. Allah Rasulü'nün en sıkışık olduğu zamanda dahi bu ibadete devam etmesi, tüm inananların namaz konusunda göstermesi gereken önemin altını çizmektedir.

Medine döneminde diğer ibadetler gibi namaz ibadetinin de aşamalardan geçtiği ve nihai şekline kavuştuğunu zikrettik. Bu dönemde namazla ilgili bir diğer gelişim kıblenin değişmesidir. Hicretten yaklaşık on yedi ay kadar sonra kıblenin Kâbe'ye döndüğü âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen bir bilgidir. Bu konudaki tartışmalar daha çok Mekke döneminde kıblenin Kâbe mi yoksa Beyt-i

Makdis mi olduğu ile ilgilidir. Ancak yapılan tartişmalar sonucu vardığımızkanı Mekke döneminde, Hz. Peygamber'in risâletten önce de atası Hz. İbrahim'in kiblesi olan Kâbe'ye doğru ibadet ettiğı bilgisinden hareketle, kiblesinin Kâbe olduğudur. Ancak hicretten yaklaşık üç sene önce Beyt-i Makdis'e doğru ibadet etmeye başladığı görölmektedir. Bu yeni durumun İsra olayı ile bir bağlantısı olabileceğı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Sonuç olarak Rasulullah üç yıl kadar Mekke dönemi ve on yedi ay civarı da Medine döneminde olmak üzere toplam dört buçuk yıl kadar Beyt-i Makdis'i kible edinmiştir diyebiliriz.

Beş vakit ve dörder rekât olarak son şeklini alan namazın nasıl eda edileceğı Rasulullah tarafından ümmetine gösterilmiştir. Namaz vakitlerinin İsra gecesi sonrasında Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e uygulamalı olarak öğretildiğine dair haber dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu konuda herhangi bir karışıklık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in namazının eda keyfiyetine dair oldukça detaylı bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Rasulullah'ın sünneti, nafil namazlarını evinde kıldıktan sonra farz namazı için Mescide çıkarak cemaatle birlikte namazlarını eda etmekte. Bu nedenle Hz. Peygamber'in namaz kılma şekli, ashâbı tarafından oldukça detaylı şekilde öğrenilerek aktarılmıştır. Bazı küçük ayrıntılar ile ilgili görüş farklılıkları dışında Rasulullah'ın namazı nasıl kıldığına dair oldukça kesin bilgiler bize ulaşmıştır. Bu haberler değerlendirildiğinde görölmektedir ki Hz. Peygamber namazı tüm adabına uyarak hem kısa kıldırır, hem de kemale ulaştırırdı. Cemaatte yaşlı, hasta ve çocuklu annelerin olabileceğinden dolayı namazın hafifletilmesini öğütlerken yalnız kılarken ise istenildiğı kadar uzatılabileceğini buyurur, kendisi de yalnız kıldığı nafil namazlarında kıraatini uzun tutardı.

Farz namazları dışında Hz. Peygamber'in vakit namazlara bağı kıldığı sünnet namazları da bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in farzlara bağı olarak kıldığı bu namazlarına dair birçok rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Bu haberlerde dikkat çeken nokta farz namazlarını mescitte cemaat halinde kılmaya özen gösteren ve ashabını buna teşvik eden Rasulullah'ın nafil namazları evinde kılması ve ümmetini de bunu teşvik etmesidir. Hem gün içinde hem de gece kıldığı namazlarını evinde eda etmesi nedeniyle bu konuya ait haberlerin büyük çoğunluğu Hz. Ayşe'den gelmektedir. Aynı zamanda eşi Meymune'nin yeğeni olan İbn Abbas ve Rasulullah'ın namazlarını öğrenme gayreti içine giren İbn Ömer'in nakilleri de oldukça kıymetlidir.

Yaptığımız çalışmada Hz. Peygamber'in gece ve gündüz farz namazlarına bağlı olarak kıldığı sünnet namazlarının Hz. Ayşe ve İbn Ömer'den gelen bilgilerden hareketle on ya da on iki rekât olduğu söylenebilir. Bu namazlar öğleden önce iki-dört- öğleden sonra iki, bazı rivayetlerde ikindiden önce de iki-dört rekât- akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra ve sabah namazından önce iki rekâttır. Ancak muahhar kaynaklarda bu sayının arttığı da dikkat çekmektedir. Örnek olarak Rasulullah'ın beş vakit farz kılındıktan sonra her gün sünnet ve nafil olarak otuz üç rekât kıldığından bahseden haber dikkat çekmektedir. Haberde bahsedildiğine göre sabah iki, kuşluk vakti dört, öğle vaktinde altı, ikindi vaktinde altı, akşam vaktinde iki, yatsı vaktinde altı, sonra teheccüd ve vitr olarak on üç rekât idi. Fakat bu noktada bizim tercih ettiğimiz haberler onun ev halkından gelen bilgilerdir. Zira nafil namazlarını evinde kılan Hz. Peygamber'in bu ibadetinin en yakın şahitleri onlardır.

Bu sebeple gece namazının keyfiyeti ve kemiyetine dair bilgiler içinde de yine Hz. Ayşe'nin rivayetleri bizim için değerlidir. Devamı konusunda büyük titizlik gösterdiği gece namazının Rasulullah tarafından İslam'dan önce de kılındığına dair rivayetler bulunmaktadır. İslami dönemde ise risâletin ilk günlerinden itibaren Müzzemmil suresi ile farz kılınan bu namaz on iki ay sonunda hükmü hafifletilerek nafil olarak bırakıldı. Ancak müminlere nafil olan gece namazının Rasulullah'a farz olup-olmadığı konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu tartışmaların yanı sıra ömrü boyunca sadece bir ya da iki gece kılamadığına dair haberlerin yanı sıra yolculuklarda dahi gece kıldığı bu namazını terk etmediğine ilişkin bilgiler oldukça dikkat çekicidir.

Hz. Ayşe'den gelen nakillerde bahsedildiğine göre Rasulullah gerek Ramazan gecelerinde gerekse diğer gecelerde vitir dâhil on üç rekât kılardı. Bu on üç rekâtın ikisi sabah namazının sünneti idi. Kaynaklarda yer alan farklı rivayetlerde iki rekât sabah namazının sünnetinin dışında gâh yedi, gâh dokuz, gâh on bir rekât kıldığından bahsedilir. Gece vakitlerini kulun Rabbine yakınlaşması için büyük bir fırsat olarak gören Rasulullah'ın nafil namazlarında kıraatini, rükû ve secdesini uzun tutmayı sevdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in gece namazının tek rekâtında Bakara, Al-i İmran ve Nisa gibi uzun sureleri okuduğundan bahseden rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sürelerin tek rekâta okunması bile oldukça uzun zamana tekabül ederken ve ümmetine ibadet konusunda aşırıya kaçmamayı

öğütleyen Rasulullah'ın tek rekâtta bu surelerin hepsini okuduğuna dair haber sorunlu görülmektedir. Burada muhtemel ravinin yanlış anlaması ya da yorumu etkilidir diyebiliriz.

Rasulullah'ın gece namazının gerek sayısı, gerek şekline dair zaman zaman farklı uygulamaları olabilmekteydi. Bunun nedeni muhtemelen o geceki ruh hali, sağlık durumu, dinlenmiş olup-olmamasına bağlı olarak değişmekteydi. Ancak değişmeyen tek şey Hz. Peygamber'in gece namazını kılmaya gösterdiği özendir. Rasulullah ibadetlerin devamlı olmasına önem verirdi. Zira Hz. Peygamber en makbul ibadetin az da olsa devamlı olanın olduğunu vurgulayarak ümmetine takatinin yeteceği şekilde ibadete devam etmesini buyurduğu haberler de dikkat çekmektedir. Uyku ve aile ilişkilerini tamamen terk edip kendini sürekli ibadete veren ashabını uyarmış, bunun doğru olmadığı konusunda ikazlarda bulunmuştur. Kendisinin Allah'tan en çok sakınan kişi olduğunu söyleyerek gecesini ibadet ve istirahat arasında taksim ettiği görülmektedir. Bütün bilgiler değerlendirildiğine Rasulullah'ın farz namazlarından sonra en çok önem verdiği namaz olan gece namazını, istirahat durumuna göre bazen gecenin ilk yarısında bazen son yarısında, o geceki gücü oranında ibadet ederek - zaman zaman farklı sayılarda- namaz kılarak genelde kıraatini uzun tutarak geceyi ibadetle geçirdiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak gece namazı konusu içerisinde ele alınan özelde ise Ramazan gecelerine has bir namaz olan teravih namazını Hz. Peygamber'in bizzat kıldığı ve teşvik ettiğini bildiren hadis ve rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Ancak tartışmalı olan konu bu namazın cemaatle kılınıp-kılınmayacağı yahut kaç rekât olarak eda edileceğidir. Bu konuya açıklık getirecek haberler hadis kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Bu haberlerde dikkat çeken nokta Rasulullah'ın hayatta iken ashabın kendisine uyararak cemaat halinde bu namazın kılınmasını uygun bulmamış, ancak tespitlere göre risaletin son yılında Ramazan ayının son on günü içinde belli gecelerde bizzat kendisi ashabını mescide çağırarak cemaatle namazı eda etmişlerdir. Ayrıca Mescid'de Ubey b. Ka'b'ın birkaç kişiye teravih namazını kıldırıldığını görmüş, buna itiraz etmemiş ve onaylamıştır. Tüm bu bilgiler değerlendirilerek şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Vahiy döneminde, teravih namazı, hicretin ikinci yılında orucun farz kılınmasının ardından Hz. Peygamber tarafından kılınmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in mescitte teravih namazını kıldığını gören sahabe onun arkasında cemaat

olmuş ve bu cemaat gittikçe arttığı için teravîh ümmete farz olur endişesiyle sonraki zamanlarda Hz. Peygamber mescitte kılmayı bırakmış, bu namazı evinde kılmaya devam etmiştir. Ayrıca bu süreçte ashabını teravîh kılmaya teşvik etmiş, mescitte münferiden veya cemaat hâlinde namaz kılanları görünce onları onaylamıştır. Vahiy döneminin son yılına kadar uygulama bu şekilde devam etmiştir. İlgili rivayetlerden anladığımız kadarıyla vahiy döneminin son yılında, ramazanın yirmi üçüncü, yirmi beşinci ve yirmi yedinci gecesi olmak üzere Hz. Peygamber teravihi bizzat cemaate kıldırması, hatta son cemaatine aile fertlerini de çağırmıştır. Rasulullah'ın vefatından sonra bir süre daha münferitten veya küçük gruplar halinde devam eden teravîh uygulaması Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yarısından itibaren -hicri on dört- cemaat ile kılınmaya başlamıştır.

Ramazân gecelerinde kılınan teravîh namazının rekât sayısı ile ilgili olarak da Hz. Peygamber döneminden günümüze kadarki uygulamaları şöyle değerlendirebiliriz: İlki Hz. Peygamber'in kıldığı, Hz. Ebu Bekir zamanı ile Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk dönemlerinde sahabenin de kıldığı sekiz rekâtlı teravîh namazıdır. İkincisi Hz. Ömer'in hilafetinin sonraki dönemi ile Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde sahabe tarafından uygulanan, Ebu Hanife, Şafii ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamların da tercih ettiği ve günümüzde de ümmetin çoğu tarafından hala uygulanan yirmi rekât olarak kılınan teravîh namazı. Üçüncüsü, birinci asrın ikinci yarısında Medine ehli tarafından uygulanan ve İmam Mâlik'in de tercih ettiği otuz altı rekât. Ancak Hz. Peygamber'in müminlere kolaylaştırma emrini de dikkate alındığında onun yaptığıının üzerinde yapılanları sünnet kategorisinde göremeyiz. Kılınacak sekiz rekâtın Rasulullah'ın sünneti, yirmi rekâtın sahabenin uygulaması, sonraki otuz altı rekâta kadar olan artırımların da *tergib ve terhib* babından yapılan eklemeler olduğunu söyleyebiliriz.

Farz namazları ve bunlara bağlı olarak kıldığı sünnetler dışında Cuma namazı konusu da Müslümanlar için oldukça önemlidir. Hz. Muhammed ilk olarak hicreti sırasında Ranuna vadisinde Cuma namazını kılmıştır. Bununla beraber hicretten önce Medineli Müslümanların Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürene önderliğinde toplanarak Cuma namazı kıldıkları da anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür: Kaynaklarda bahsedildiğine göre Arûbe günü toplanarak sohbet etme, ibadet etme Araplar arasında

bilinen bir adetti. Bu nedenle Rasulullah Mekke döneminde iken böyle bir toplanmayı arzu etmiş olması olağandır. Ancak o dönem Mekke müşriklerinin tutumu böylesi bir ibadete olanak sağlamamaktadır. Bunun yanında Yahudilerin ve Hristiyanların da toplanıp ibadet etmek için özel bir günleri olduğunu gören ve kendilerine ait böylesi özel bir ibadetin olması, toplanıp birlikte ibadet etme isteği Ensar için de mümkündür. Bu nedenle onların böyle bir isteğine Rasulullah'ın, Medine'deki Müslümanların cemaat olma bilincinin artması, İslam'ın yayılma hareketini kolaylaştırması gibi birçok getirisi olması ve bilemediğimiz çeşitli hikmetleri açısından olumlu cevap vermiş olması mümkündür. Bu nedenle hicretten önce Medinelilerin onun izniyle toplanarak Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürene öncülüğünde farz bir ibadet olmaksızın Cuma namazını kılıp, sohbet ettikleri; hicret esnasında da Hz. Peygamber Benî Salim yurdunda Ranuna vadisinde bulunduğu sırada Yüce Allah'ın bu namazı farz kıldığı ve Rasulullah'ın da hutbe irad ederek Cuma namazı kıldırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmamızda ele aldığımız bir diğer ibadet olan orucun da İslam'dan önceki diğer dinlerde bulunduğu açıkça ortadadır. Bununla birlikte İslami dönemde inanlara farz kılınma süreci diğer birçok ibadet gibi tedricen gelişen orucun geçirdiği aşamalar ile ilgili araştırmamız sırasında karşımıza çıkan Muaz b. Cebel rivayeti oldukça aydınlatıcı niteliktedir. İlk olarak Rasulullah'ın ve müminlerin Ramazan orucunun farz kılındığı hicri ikinci senenin Şaban ayına kadar geçen sürede her ayın üç günü ve aşure orucu tuttuğu kaydedilmektedir. Hicri ikinci sene Şaban ayında Yüce Allah tarafından *“Sizden öncekilere farz kılındığı gibi”* ifadesi ile Müslümanlara oruç emredilmiştir. Bu ayetten hareketle ilk dönemde Müslümanların da Yahudi ve Hristiyan şeriatına göre oruç tutmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Zaten hem Rasulullah hem de Kureyşliler Mekke döneminde gerek risâlet öncesi ve gerek risâlet döneminde Muharrem orucu tutmaktaydı. Dolayısı ile oruç ibadetine yabancı olmadıkları için bu ayet ile oruç emredilmiş ancak eda keyfiyetine dair tarife ayette yer verilmemiştir. Önceki şeriatların oruç uygulanmasının kaynak alınmasından dolayı ilk dönemde orucun süresi fecirde değil ıṣâu'l-âhire denilen yatsı namazı vaktinde başlanmaktaydı. Sahurun bulunmadığı bu dönemde eğer kişi, iftar vakti girdiğinde ya da yatsı namazını kılınca uyursa ertesi gün iftar vaktine kadar yeme-içme ve eşiyle cinsel münasebette bulunmak haram kılınmıştı. Ancak bu durum ashabın bazıları için sıkıntıya sebep

olmuştu. Bunu dile getirmeleri üzerine orucun süresi ve iftar vaktinden sonra eşlerine yaklaşmanın uygun olduğunu bildiren Bakara 187 nazil oldu.

Bu konuda karşımıza çıkan dikkat çekici bir diğer nokta ise orucun farz kılınma sürecinin ilk döneminde ashabın oruç tutma ve fidye ile bir fakiri doyurma arasında muhayyer bırakıldığına dair haberlerdir. Muaz b. Cebel ve Seleme b. el-Ekva gibi sahabeden bazı kişiler Bakara 185. ayet nazil olana kadar Rasulullah döneminde isteyen orucu tuttuğu, isteyen ise fidye ile bir fakiri doyurduğu şeklinde bir uygulama olduğunu naklettikleri görülmektedir. Yine Buhari’de yer alan bir haberde İbn Ebî Leyla ashabın oruç tutmakta zorlandıkları için kendilerine oruç tutmayıp fidye verebilecekleri konusunda ruhsat sağlandığını dinlediği nakledilmektedir. Bakara 185 ile Ramazan hilalini gören kişinin oruç tutması kesin bir dille emredilince her aydan üç gün oruç nesh edilmiş, isteyen nafile olarak bu oruca devam etmiştir. Ayrıca ayetteki bu ifade ile birlikte fidye muharriyeti de sadece hasta ve yolcular için belirlenmiştir.

Orucun farz kılınma aşamalarını bu şekilde belirttikten sonra çalışmamızda Hz. Peygamber’in orucuna dair incelemelerde bulunduk. Bu araştırmamızda edindiğimiz sonuca göre Rasulullah oruca başlarken hilali gördüğüne dair bir kişinin şahadetini yeterli görürken, Ramazan’dan çıkmak ve bayram yapmak için iki kişinin şahadeti ile hareket ederdi. Ertesi gün aynı vakitte de bayram namazını kıldırırdı. Hz. Peygamber orucun şer’i olarak bitiş zamanının doğu tarafında karanlık ortaya çıkar çıkmaz olduğunu bildirerek bu doğrultuda hareket ettiği görülmektedir. Çalışmamız sırasında dikkatimizi çeken nokta ise Rasulullah’ın sahur zamanı ile ilgili uygulamalarıdır. Hz. Peygamber’in sahurun bitiş zamanını mümkün olduğunca geç vakte kadar uzattığı dikkat çekmektedir. Bu noktada ümmetine genişlik ve kolaylık sağlama ilkelerinden hareket ettiği düşünülebilir. Bizim de naklettiğimiz Rasulullah’ın orucun başlama zamanı ile ilgili uygulamalarına dair çeşitli haberler üzerine fecri sâdıkın ne zaman olduğu, orucun ne zaman başlayacağı konusunda farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklı yorumlar arasından fakihlerin büyük çoğunluğunun ihtiyatlı davranarak orta yolu benimsediği görülmektedir.

Temelleri Hz. Âdem’e kadar uzanan köklü bir ibadet olan haccın Câhiliye döneminde bazı bozulmalara uğradığından bahsettik. Risâletin başlangıcında Mekke’de tebliğ süreci içinde Rasulullah’ın haccını eda ettiğine dair bilgilere ulaştık.

Ancak gerek risâlet öncesi, gerekse risâlet döneminde Hz. Peygamber'in müşriklere muhalefet ederek atası Hz. İbrahim'in belirlediği kurallara göre haccını ifa ettiği söylenebilir. Hicretten sonra Kâbe'den uzak kalan Rasulullah ve ashabının Hudeybiye yılına kadar bir girişimde bulunmadığı görülmektedir. Ancak mezkûr sebeplerle gerçekleşemeyen bu ziyaret sonrası ertesi yıl gerçekleştirilen Kaza umresi Hz. Peygamber'in uzun yıllar sonra Kâbe'ye yaptığı ilk ziyaretir. Bu ziyaret esnasında anlaşma gereği müşrikler Kâbe'yi boşaltarak üç günlüğüne Müslümanlara bırakmıştır. Hicri sekizinci yılda gerçekleşen Mekke'nin fethinden sonra genel görüşe göre dokuzuncu yılda Haccın farz kılınmasına rağmen Rasulullah'ın o sene hacca gitmeyerek yerine Hz. Ebu Bekir'i hac emiri tayin etmiştir. Bunun nedeni olarak Kâbe'yi çıplak tavaf edenlerin bulunması, içinde şirk bulunan telbiye getirmeleri ve 'nesi' kaidesini gösterenler bulunmaktadır. Zira o sene hac, mevsimi olan Zilhicce ayına tesadüf etmemekteydi. Rasulullah haccını tam vaktinde eda etmek istiyordu. Bu sebepler yüzünden haccını bir sene erteleyen Hz. Peygamber kaynaklarda bildirildiği üzere, hicretin 10.yılına Zilkade ayında hacca gitmeye karar verdi ve hac için insanlara çağrıda bulundu. Sonuç olarak Rasulullah Kâbe'nin tüm şirk unsurlarından temizlenerek tevhid inancına uygun bir şekilde eda edebileceği zemini hazırladıktan sonra hac yapmaya karar vermiş ve ashabına da bunu duyurarak hazırlanmalarını emretmiştir.

Çalışmamız içerisinde ele aldığımız bir diğer ibadet olan zekât hakkında yaptığımız incelemeler sonucunda bütün dinlerde ihtiyaç sahiplerine yardımın teşvik edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak her din kendi kavramlarını oluşturmuştur. Bu nedenle bugünkü anlamıyla bir zekât kavramından bahsetmek belki mümkün değildir. Olasıdır ki zekât kavramı İslam ile birlikte var olduysa da genel olarak ihtiyaç sahibine yardımı kapsayan sadaka diğer inanç sistemlerinde yer almıştır.

İslami dönemde zekâtın farz kılınması ile ilgili genel görüşe göre ise Mekki ayetlerde birçok yerde zikredilmekle birlikte Mekke döneminde nazil olan ayetlerdeki zekât kavramının Medenî ayetlerle farz kılınan, miktar ve ölçüleri belirtilen, toplanması ve dağıtılması için memurlar görevlendirilen ve düzenlenmesinden fertlerin yanında devletin de sorumlu olduğu zekât olmadığıdır. Zira Mekki ayetlerdeki zekât kavramının geçtiği ayetlerden anlaşıldığı üzere İslam öncesi de var olan bu uygulama nübüvvetin ilk yıllarından itibaren, inananların Yaradan'a yakınlaşmak

maksadı ile eda edegeldikleri, herhangi bir müeyyideye bağı olmayan gönüllülük esasına bırakılmış bir ibadet olarak teşvik edilmiştir. Çalışmamızda ilk dönemde kişilerin ihtiyarına bırakılmış, zenginlerin fakirlere verdiği bir sadaka hükmünde olan bu ibadet ile ilgili yaptığımız inceleme sonucunda karşımıza çıkan tüm haberler göz önüne alındığında diğer ibadetlerde olduğu gibi zekâtın da belli bir teşrii sürecinden geçtiğini söyleyebiliriz. Muhtemeldir ki bu dönemde Rasulullah mallarından vermek isteyen sahabeden bunu almış, ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Hicret ile birlikte bir devlet kimliğine sahip olan Müslümanlar için zekât farz kılınarak devletin gelir kaynaklarından biri olmuştur. Bu aşamada ashop zekâtını kendi eliyle vereceğı yere vermiyor Rasulullah'a getiriyordu. Bunu zekâtın geçirdiğı ikinci aşama olarak düşünebiliriz. Zekâtın teşriinde üçüncü aşamayı ise zekâtın toplanması için memurların görevlendirilmesi olarak belirtebiliriz. Mekke'nin fethinden sonra daha da güçlenen Medine devletine bir nevi siyasal bağıllık göstergesi olarak zekât devlet eliyle, amiller tarafından toplanarak resmi bir kimliğe bürünmüş; Rasulullah zekât memurlarını bu dönemde Müslümanlığı kabul eden kabilelere göndermeye başlamıştır. Farz kılınmasının Mekke döneminde mi Medine döneminde mi olduğu konusundaki tartışmalara karşın İslam devletinin gelir kaynağını oluşturan kalemlerden biri olarak bir nevi vergi hükmünde olan zekâtın kim tarafından, ne zaman, nasıl toplanacağı, nerelere harcanacağı gibi tüm detayları belirlenen bir kurum haline dönüşmesi Medine döneminde gerçekleşmiştir.

Kimlerden alınacağı ve nerelere harcanacağı hususları Yüce Allah tarafından bildirilen zekâtın hangi mallardan hangi oranda alınacağı Rasulullah tarafından belirlenerek yazdırılmış, gönderdiği memurlara bildirilmişti. Bu noktada Hz. Peygamber'in gerek memurları seçerken gerekse alınacak malları tespit ederken gösterdiği hassasiyet oldukça dikkate değerdir. Zira Rasulullah halkın su-i zannına sebep olmamak için öncelikle kendi ailesinden bir kişinin memur olmasına müsaade etmiyor, ailesinin zekât mallarından faydalanmasına da karşı çıkıyordu. Ayrıca seçtiğı memurların genellikle kabilenin tanınan, saygın kişilerinden olmasına özen gösterirken, bazı durumlarda ehil başka ashopını bu göreve seçiyordu. Ayrıca mallarından zekât alınacak kişilerin mağdur olmaması konusunda özen gösterilmesi ikazında bulunuyordu.

Zekât memurlarının gönderildikleri toplumlardan hediye almamaları Rasulullah'ın hassas olduğu konulardan biriydi. Zekât memurunun basit bir dikiş iğnesi dahi olsa zekât malından bir şey gizlemesi yasak olduğu gibi, mal sahiplerinin kendisine verecekleri hediye kabul etmesi de yasaktı. Rasulullah bu hassasiyeti muhtemeldir ki toplumda memurlara rüşvet yolunun açılmaması için baştan önünü kesmek için göstermiş olmalıdır.

Sonuç olarak İslami süreç ile birlikte Hz. Muhammed'in ve dolayısıyla ibadetlerin geçirdiği süreci incelemeye aldığımız çalışmamızda dikkatimizi çeken en önemli nokta hemen hemen tüm ibadetlerin aşamalı olarak farz kılındığı, Müslümanların ibadetlere alışma süreci dikkate alınarak insan fitratına uygun bir yöntem izlendiğidir. Rasulullah da farz ibadetlerin edasına büyük titizlik göstermiş, ümmetine kendisinden gördükleri şekilde ibadet etmeleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Farz ibadetleri dışında nafile ibadetlere yönelmiş ve bu adımları Yüce Yaraticıya yakınlaşmak için büyük fırsat olarak görmüştür. Ashabına da bu yönde ikazlarda bulunan Hz. Peygamber, kişinin gücü yettiği oranda nafile ibadet etmesini öğütlemiş, dünya hayatını göz ardı ederek tamamen ibadete yönelmeyi hoş karşılamamıştır. Zira İslam dini hem dünya hem ahiret hayatına yönelik kurallar getirerek kulun yaşamının her anını düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu durum dünya hayatının tamamen göz ardı edilerek sadece ibadete yönelmenin doğru olmadığını bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

KLASİK KAYNAKLAR

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, (ö. 211/826-27). **el-Musannaf**, tahk: Habiburrahman el-Azamî, Beyrut 1972.

Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855). **Müsned**, Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1969.

Âlusî, Şehâbeddin Mahmûd, (ö. 1270/1854). **Rûhu’l-Meânî**, tahsis: Muhammed Hüseyin Arabi, Beyrut, 1997.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451). **Umdetü’l-Karî li Şerhi Sahih Buhari**, Beyrut, t.y.

Belâzurî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). **Ensâbü’l Eşrâf**, tahk: Muhammed Hamidullah, Mısır: Darü’l-Maarif, 1959.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî (ö. 458/1066). **es-Sünenü’l- Kübrâ**, Haydarabad: Dairetü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1346.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî (ö. 256/870). **el-Camiü's-Sahih**, İstanbul, Pamuk Yayınları, t.y.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) **es-Sünen**, Mısır, 1952.

Ebu’l Ferec, Nureddin Ali b. Burhaneddin İbrahim b. Ahmed el-Halebî. (ö. 1044/1635) **İnsanü’l-Uyûn ve Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn**, Kahire 1965.

Ebu Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838). **Kitabü’l-Emvâl**, tahk: Muhammed Halîl Herras, Kahire: Darü’l-Fikr, 1981.

Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798). **Kitâbü'l- Harâc**, Kahire: Matbatü's-Selefiyye, 1397.

Ezrâkî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed (ö. 250/864) **Ahbâru Mekke ve ma câ'e fihâ mine'l-âsâr**, tahk: Rüşdi Salih Mülhis, Beyrut: Daru's Sakafe, 1969.

Ezrâkî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed (ö. 250/864). **Mekke Tarihi**, 1. Baskı, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Gazzali, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111). **İhya-u Ulumi'd-Din**, terc: Ali Arslan, İstanbul, Arslan Yayınları.

İbn Aşur, Muhammed et-Tahir (ö.1973). **Tahrir ve'l-Tenvir**, Tunus: Dar-ı Sahnun, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849). **Musannef**, tahk: Abdulhalik el-Afgani, Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). **el-Kâmilû fi't-Tarîh**, Beyrut, 1965.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). **Üsdü'l-gabe fi marifeti's-sahabe**, t.y.

İbn Habib, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, (ö.245/860), **Kitâbü'l-Muhabber**, Beyrut, t.y.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). **el-İsâbe fî't-Temyizi's-Sahabe**, Mısır 1939.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). **Fethu'l-Barî Şerhî Sahihî'l Buharî**, Beyrut, h. 1300.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). **Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi**, çev: Naim Erdoğan, Red: Mehmet Yıldız, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). **Selamet Yolları (Bülüg'ül-Meram)**, çev: Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1967.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833). **es-Siretü'n-Nebeviyye**, tahk: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafız Şelebi, Beyrut, 1971.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833). **es-Siret'ün-Nebeviyye (Hz. Muhammed'in Hayatı)**, çev: Prof. Dr. İzzet Hasan-Prof. Dr. Neşet Çağatay, AÜİF Yayınları, Ankara, 1971.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768). **Siretü İbn İshak**, tahk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768). **es-Siretü'n-Nebeviyye**, 2. Basım, tahk. Ahmed Ferid el-Mizyadi, Lübnan: Darü'l -Kütübü'l İlmiyye, 2009.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). **Zâdu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-ibâd**, tahk. Şuayb el-Arnâvud, Abdülkadir el-Arnâvud, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). **Rasulullah'ın Yaşadığı İslam**, çev: Abdi Keskinsoy-İbrahim Türklü-Mehmet Yolcu, Pınar Yayınları, 2009.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373).

es-Siretü'n-Nebeviyye, tahk: Mustafa Abdülvâhid, Beyrut: Darü'l-Marife, 1976.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, tahk: Ahmed Ebu Mülhim, Ali Necib Atvi, Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1987.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). **Tefsiru'l-Kurani'l-Azim**, tahk: Muhammed İbrahim el-Benna, İstanbul, 1985.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (ö. 204/819). **Kitabü'l-Esnâm**, çev. Beyza Düşüngen, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887).

es-Sünen, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Kahire, Daru Ahyâ'l Kütübü'l-Arabiyye, 1952.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). **Lisânu'l Arabi el-Muhîr**, Beyrut: Daru Lisanî'l-Arab, t.y.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845). **et- Tabakatü'l- Kübra**, Beyrut 1968.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845). **et-Tabakatü'l-Kübra**, Ed: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul 2014.

Malik b. Enes, (ö. 179/795). **Muvatta**, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Mısır: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1951.

Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Basri (ö.450/1058). **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**, ter: Ali Şafak, Bedir yayınevi, İstanbul, 1976

Mukatil b. Süleyman, (ö. 150/767) . **Tefsir-i Kebir**, 1. Baskı, tahk: Abdullah Mahmud Şehhate, ter: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) **Sahihü'l-Müslim**, tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut, 1955.

Nesâî. Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915) . **es-Süneni'n -Nesâî**, Beyrut, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) . **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr**, Beyrut, t.y

Şevkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834) **Fethül-Kadîr: el-Câi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr**, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babi, 1964.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî-Bağdâdî (ö. 310/923) . **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk**, tahk: Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Beyrut, t.y.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923). **Taberî Tefsiri**, terc: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul: 1996.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Musa b. Dahhak es-Sülemî (ö. 279/892). **el-Camiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)**, tahk: Ahmed Muhammed Şakir, Riyad, t.y.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak es-Sülemî (ö. 279/892). **el-Camiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)**, V, tahk. İbrahim Atve İvaz, 1975, y.y.

Vakıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö. 207/823). **Kitâbü'l Meğazi**, tahk: Marsden Jones, Beyrut: Alemu'l Kütüb, 1965.

Vakıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö. 207/823). **Kitâbü'l Meğazi**, tahk: Marsden Jones, ter: Prof. Dr. Musa K. Yılmaz, Harf Yayınevi, İstanbul 2014.

Yakut el-Hamevî. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut, 1955.

Zemahşerî. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144). **el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-tevil**, 1966.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb (ö. 124/742). **el-Meğâzi en-Nebeviyye**, tahk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1981.

KİTAPLAR

Algül, Hüseyin. “Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke”, **Çeşitli Yönleriyle Son Elçi'nin Hayatı-Mekke Dönemi-**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.

Ali, Cevad. **el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Kable'l İslam**, Cilt: 6, Bağdat 1993.

Ali, Cevad. **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Alper, Hülya. **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.

Apak, Âdem. **Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

Apaydın, Mehmet. **Siyer Kronolojisi**, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018

Apaydın, Mehmet. **Resulullah'ın Günlüğü**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Arslantaş, Nuh. **Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler**, İstanbul 2016.

Âşık, Nevzat. **İbadette Aşırılığa Karşı Hiz. Peygamber'in Tutumu**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2010.

Ateş, Ali Osman. **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

Ateş, Süleyman. **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, y.y., 1988.

Avcı, Casim. **Hiz. Peygamber'in Peygamberlik Öncesi Hayatı**, Hayykitap Yayınları, İstanbul, 2008.

Ayverdi, İlhan. **Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2006.

Balcı, İsrail. **Peygamberlik Öncesi Hiz. Muhammed**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Balcı, İsrâfil. **Hız. Peygamber ve Namaz**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Brockelmann, Carl. **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1964.

Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam. Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, Cilt: 3, İstanbul, 1994.

Cilacı, Osman. **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, Akyol Neşriyat, İzmir 1980.

Cilacı, Osman. **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, 1. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, 2011.

Çelikkol, Yaşar. **İslam Öncesi Mekke**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

Çeşitli Yönleriyle Son Elçi'nin Hayatı –Mekke Dönemi- 1. Baskı, Der: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.

Daryal, Ali Murat. **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri**, 2. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Daryal, Ali Murat. **Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri**, 2. Baskı, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Demircan, Adnan. **Siyer**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.

Derveze, İzzet. **Kuran'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev: Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.

Draz, Abdullah. **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, ter: Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara 1983.

Durak, Nihat. **Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011

Ekerim, Esmâ Sayın. **Namaz ve Karakter Gelişimi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.

Elmalılı, Hamdi Yazır. **Hak Dini Kuran Dili**, Sadeleştiren: Doç. Dr. İsmail Karaçam, Yrd. Doç. Dr. Emin Işık, Dr. Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel; Yayıncı: Zehraveyn, İstanbul, 1992.

Erul, Bünyamin. “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, **Çeşitli Yönleriyle Son Elçi'nin Hayatı-Mekke Dönemi-**, İstanbul, 2015.

Fayda, Mustafa. **Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler**,3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Günaltay, Mehmet Şemsettin. **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Sadeleştiren: M. M. Söylemez, M. Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.

Hadislerle İslam. 1. Baskı, DİB, Ankara, 2014.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Müesseselerine Giriş**, çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992.

Hamidullah, Muhammed. **Hazreti Peygamber'in Savaşları**, 3. Baskı, çev: Salih Tuğ, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981.

Hizmetli, Sabri. **İslam Tarihi –İlk Dönem-**, 7. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009.

İsfehanî, Ragıp. **Müfredat-Kuran Kavramları Sözlüğü**, çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

İzutsu, Toshihiko. **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara, 1975.

İslam Tarihi ve Medeniyeti -Hz. Peygamber Dönemi- 1. Baskı, Ed: Muhammed Ali Ağaoğlu, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018.

Kamacı, Fatma Zehra. **H. Peygamber'in Günlük Hayatı I-II**, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2016.

Karaman, Hayrettin. Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, **“H. Peygamber Devrinde füru (İbadet ve Hukuk)”**, Beyan Yayınları, İstanbul 1994.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir** DİB Yayınları, Ankara 2006.

Kettânî, Muhammed Abdülhay. **et-Terâtîbu'l-idâriyye**, çev: Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Kırbaçoğlu, Mehmet Hayrı. **Namazların Birleştirilmesi**, 5. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2016.

Kister, Meir Jacob. **İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine –Makaleler-**, 1. Basım, Der: Ali Aksu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Karadavî, Yusuf. **Fıkhu'z-Zekât**, Beyrut: Müessesetür'r-Risale, 1986.

Karadavî, Yusuf. **İslam'da İbadet Mefhumu**, . 1.Baskı, ter: Hüsameddin Cemal, Nida Yayınları, İstanbul, 2014,

Kazıcı, Ziya. **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1996.

Köksal, M. Âsım. **Hiz. Muhammed ve İslamiyet**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

Kuzgun, Şaban. **Hiz. İbrahim ve Haniflik**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.

Mağlus, Sami b. Abdullah. **Siyer Atlası**, 2. Baskı, çev: Abdullah Karakaş, tahk. Muhammed Emin Yıldırım, Siyer Yayınları, İstanbul 2011.

Olgun, Tahir. **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Öztürk, Necati. **Hicaz Albümü**, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Palabıyık, M. Hanefi. **Hiz. Peygamber ve Mekke Yılları**, 1. Baskı, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009.

Sırma, İhsan Süreyya. **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

Sırma, İhsan Süreyya. **İslami Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence**, 60. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

Sırma, İhsan Süreyya. **İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hiz. Muhammed**, 30. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.

Siret Ansiklopedisi. Hazırlayan: Afzalur Rahman, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1996.

Soysaldı, Mehmet. **Kuran ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi**, Ankara 1997.

Söylemez, M. Mahfuz. **Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?**, 1. Baskı, Hikav Yayınları, İstanbul, 2018.

Şeker, Mehmet. **Gençler İçin Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Esasları**, 3. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, 2011.

Şeltut, Mahmut. **Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkh**, İrşad Kitabevi, İstanbul, 2016.

Şentürk, Habil. **İbadet Psikolojisi Hz. Peygamber Örneği**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

Şiblî, Mevlânâ. **Asr-ı Saadet**, terc: Ömer Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine Uyg: Osman Zeki Mollaahmedoğlu, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.

Tuğ, Salih. **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Watt, W. Montgomery. **H. Peygamber Mekke'de**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No.175, çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986.

Watt, W. Montgomery. **H. Muhammed Medine'de**, çev: Süleyman Kalkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2016.

Watt, W. Montgomery. **H. Muhammed**, ter: Hayrullah Örs, İstanbul 1963.

Yavuz, Yunus Vehbi. **İslam'da Zekât Müessesesi**, Çığır Yayınları, İstanbul 1977.

Yavuz, Yunus Vehbi. **Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı**, 2. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2005.

Yıldırım, Celal. **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1986.

Zuhaylî, Vehbe; **Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuhu**. Dımeşk: Darû'l-Fıkr, 1989.

MAKALE VE TEZLER

Ağırman, Cemal. “Velîd b. Velîd”, **DİA**, Cilt: 43, İstanbul 2013, s. 37.

Aras, M. Özgü. “Cemre”, **DİA**, Cilt: 7, İstanbul 1993, ss. 340-341.

Aruçi, Muhammed. “Sâibe”, **DİA**, Cilt: 35, İstanbul 2008, ss. 542-543.

Atay, Hüseyin. “Sahur Vaktinin Tayin ve Tespiti”, **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları, Sayı: 5, Ankara 1982, ss. 1-22.

Ateş, Ali Osman. “Putlara Kurban Kesme ve Allah’tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber’in Tutumu”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cilt: 4, 1987, ss. 363-402.

Ateş, Ali Osman. “İslam Orucunun Menşei İle İlgili Olarak Hz. Peygamber Hakkındaki Bazı İddiaların Tetkiki”, **Diyanet dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 3, 1992, ss. 95-118.

Avcı, Casim. “Vasîle”, **DİA**, Cilt: 42, İstanbul 2012, s. 550.

Avcı, Casim. “Kurayza”, **DİA**, Cilt: 26, Ankara 2002, ss. 431-432.

Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı Ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 3, 2009, ss. 87-99.

Aydınlı, Abdullah. “İbn Ümmü Mektûm”, **DİA**, Cilt: 20, İstanbul 1999, ss. 434-435.

el-Azami, Muhammed Ziyaürrahman. “Teravîh Namazı”, çev: Selman Başaran, **İslami Araştırmalar**, Sayı 4, Nisan 1987, ss. 5-18.

Balcı, İsrâfil “İslâm’ın İlk Kiblesinin el-Mescidü’l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 28, 2012, ss. 85-116.

Bardakoğlu, Ali. “Kurban (İslam’da Kurban)”, **DİA**, Cilt: 26, Ankara 2002, ss. 436-440.

Bayındır, Abdülaziz. “Ateme”, **DİA**, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 52.

Bayraktar, İbrahim. “Bayram”, **DİA**, Cilt: 5, İstanbul 1992, ss. 259-261.

Bilge, Mustafa L. “Cuhfe”, **DİA**, Cilt: 8, İstanbul 1993, ss. 82-83.

Boyacıoğlu, Ramazan. “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, Sivas, 2001, ss. 5-22.

Boynukalın, Mehmet. “Umre”, **DİA**, Cilt: 42, İstanbul 2012, ss. 150-153.

Bozkurt, Nebi. “Namazgâh”, **DİA**, Cilt: 32, İstanbul 2006, ss. 357-358.

Cerrahoğlu, İsmail. “Kur’an-ı Kerim’de Oruç”, **Diyanet Dergisi**, Ramazan Sayısı, Cilt: 9, Sayı: 100-101, Eylül-Ekim 1970, ss. 263-271.

Certel, Hüseyin. “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos 1999, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 209-222.

Cilacı, Osman. “Semavi Dinlerde Oruç”, **Diyanet Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 3, 1978, ss.192-208.

Cilacı, Osman. “Dua”, **DİA**, Cilt: 9, İstanbul 1994, ss. 529-530.

Cirit, Hasan. “Seleme b. Hişâm”, **DİA**, Cilt: 36, İstanbul, 2009, ss. 406-407.

Çalışkan, Muhammed Selman. “Ramazan Orucunun Teşrii”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2017/1, ss. 157-192.

Çavuş, Levent. “Kavramsal ve Tarihsel Açıdan Cahiliye”, **Milel ve Nihal**, Cilt: 13 (1), 2016, ss. 44-69.

Çiçek, Yakup. “Fecir”, **DİA**, Cilt: 12, İstanbul 1995, ss. 286-287.

Demir, Şehmus. “Kur’an’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28, Erzurum, 2007, ss. 9-30.

Demirhan, Yahya. **Hız. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanması İzlenen Yol**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri ABD, İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa 2006.

Erdem, Sami. “Vitr Namazı”, **DİA**, Cilt: 43, İstanbul 2013, ss. 111-113.

Erdem, Mehmet. “Salatü’l-Havf”, **DİA**, Cilt: 36, İstanbul 2009, ss. 21-23.

Erkal, Mehmet. “Zekât”, **DİA**, Cilt: 44, İstanbul 2013, ss. 207-209.

Eroğlu, Muhammed. “Hami”, **DİA**, Cilt: 15, İstanbul 1997, s. 457.

Erul, Bünyamin. “Veda Haccı”, **DİA**, Cilt: 42, İstanbul, 2012, ss. 590-591.

Esen, Muammer. “İman Kavramı Üzerine”, **AÜİFD**, Cilt: 49, Sayı: 1, 2008, ss. 79-91.

Fayda, Mustafa. “Becîle”, **DİA**, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 287.

Fayda, Mustafa. “Cahiliye”, **DİA**, Cilt: 7, İstanbul 1993, ss. 17-19.

Fayda, Mustafa. “Arûbe”, **DİA**, Cilt: 3, İstanbul 1991, s. 422.

Görmez, Mehmet. Tergîb ve Terhîb”, **DİA**, Cilt: 40, İstanbul 2011, ss. 508-509.

Güç, Ahmet. “Kıble”, **DİA**, Cilt: 25, Ankara, 2002, ss. 364-365.

Günel, Fuat. “Hira”, **DİA**, Cilt: 18, İstanbul 1998, ss. 121-122.

Hamidullah, Muhammed. “İslam Toplumlarda İbadet Tarihi”, çev: Zahit Aksu, **Hikmet Yurdu**, Yıl:1, Sayı: 1, Ocak 2008, ss. 9-30.

Hamidullah, Muhammed. “İslam’da Hac”, çev: M. Akif Aydın, **İslam Tetkikleri Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 8, İstanbul, 1984, ss. 123-162.

Harman, Ömer Faruk. “Hac”, **DİA**, Cilt: 14, İstanbul 1996, ss. 382-386.

Hatipoğlu, Said. “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine (Tebliğ)”, **Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, 1985.

Hayta, Akif. “İbadetler ve Ruh Sağlığı: Dini Pratikler ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ankara Okulu, Ankara 2002.

Hoca Kemalettin. “İbadet’in Felsefesi”, Sadeleştiren: Mustafa Bulut, **Hikmet Yurdu**, Sayı: 3, Ocak-Haziran 2009, ss. 413-419.

Kallek, Cengiz. “Farak”, **DİA**, Cilt: 12, İstanbul, 1995, ss. 164-65.

Kâmili, Fahri. **İslam Fıkhdında Namaz İbadeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ SBE Temel İslam Bilimleri ABD, İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa 2006.

Katar, Mehmet. “Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları”, **Dini Araştırmalar**, 1998, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 59-75.

Kervancı, Mehmet. “Teravîh Namazı”, **Diyanet Dergisi**, Ramazan Sayısı, Cilt: 9, Sayı: 100-101, Eylül-Ekim 1970, ss. 301-305.

Kister, Meir Jacob. “et-Tehannüs Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma”, çev. Ali Aksu, **Tasavvuf Dergisi**, Sayı: 4, ss. 215-230.

Kister, Meir Jacob. Bir Torba Et (Bir İlk Dönem Rivayeti Üzerinde Çalışma), **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, ter. Enbiya Yıldırım, Cilt: 33, London 1970, ss. 267-275.

Kılıç, Ünal. “Hz. Peygamber’in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası’nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İSTEM**, 2014, Sayı: 24, ss. 3-11.

Köse, Saffet. “Terâvîh”, **DİA**, Cilt: 40, İstanbul 2011, ss. 482-483.

Köse, Saffet. “Teheccüd”, **DİA**, Cilt: 40, İstanbul 2011, ss. 323-325.

Kuzgun, Şaban. “Hanîf”, **DİA**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss.33-39.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri ve Nebi Bozkurt. “Mescid-i Nebevi”, **DİA**, Cilt: 24, Ankara 2004, ss. 281-290.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Umretü’l-Kazâ”, **DİA**, Cilt: 42, İstanbul 2012, ss. 153-155.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Rifâde”, **DİA**, Cilt: 35, İstanbul 2008, ss.97-98.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Sikâye”, **DİA**, Cilt: 37, İstanbul 2009, ss.177-178.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Zülhuleyfe”, **DİA**, Cilt: 44, İstanbul, 2013, ss. 561-563.

Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. “Terâvîh Namazıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, **Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, Haziran 2019, ss. 325-375.

Narin, İsmail. **Kur ‘an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜ SBE Temel İslam Bilimleri ABD, İstanbul 2009.

Öğüt, Salim. “Hedy”, **DİA**, Cilt: 17, İstanbul 1998,s. 156.

Öğüt, Salim. “Terviye”, **DİA**, Cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 520-521.

Öğüt, Salim. “Tavaf”, **DİA**, Cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 178-180.

Özaydın, Abdülkerim. “İslam’da Hac”, **DİA**, Cilt: 14, İstanbul, 1996, ss. 386-389.

Özaydın, Abdülkerim. “Ayyâş b. Ebû Rebîa”, **DİA**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, ss. 296-297.

Özdemir, İbrahim. “Meşruiyet Ve Kemiyet Bağlamında Teravih Namazı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 25, 2015, ss. 453-497.

Özbek, Emine. **Kur’an’da “Salat” Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri ABD Tefsir Bilim Dalı, Bursa, 2015.

Özel, Ahmet. “İslam’da Kible”, **DİA**, Cilt: 25, Ankara 2002, ss. 365-369.

Özgün, Hüseyin. “Zekâtın Fıkhî Yönü”, **Diyanet Dergisi**, Ramazan Sayısı, Cilt: 9, Sayı: 100-101, Eylül-Ekim 1970, ss. 324-332.

Pala, Ali İhsan. “Cuma Namazına Dair”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.8, 2006, ss. 285-302.

Salman, İrfan. **Hadisler Işığında Teravih Namazı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Sivas 2015.

Salihoğlu, Mahmut. “Diğer Dinlerde Zekât”, **DİA**, Cilt: 44, İstanbul 2013, ss. 207-209.

Soysaldı, Mehmet. “Kur’an’da Salât Kavramının Semantik Analizi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Ekim 2010- Mart 2011, ss. 43-56.

Soysaldı, Mehmet. “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları”, **Kur’an’ın Anlaşılması Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu**, 1-3 Temmuz 2011, İstanbul 2011.

Şahin, Osman. “Ahkâm Hadislerinin Çoklu Yöntemle Anlaşılması ve Yorumlanması: Namazların Cem’i Örneği”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 43, 2017, ss. 31-73.

Şahin, Osman. “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravih Namazı”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 51, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2015, ss. 87-124.

Şentürk, Habil. “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1994, Sayı: 1, ss. 139-158.

Tan, Zeki. “Kur’an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur’an’ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği(II)”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, 2011, ss. 143-185.

Tutar, Âdem. “İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed’in Hac Emirliğini Tesisi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 2001, ss. 75-86.

Unat, F. Reşit. “Oruç”, **İA, MEB**, Cilt: 9, İstanbul, 1964, ss. 409-418.

Ünal, Halit. “Atîre”, **DİA**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, ss.79-80.

Ünal, Yavuz. “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber’in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12-13, Samsun 2001, ss. 189-211.

Wensinck, Arent Jan. “Salât”, **İA, MEB**, Cilt: 10, İstanbul 1966, ss. 11-123.

Wensinck, Arent Jan. “Kurban”, **İA, MEB**, Cilt: 6, İstanbul 1977, ss. 1013-1014.

Wensinck, Arent Jan. “İslam’da Hacc”, **İA, MEB**, Cilt: 5, İstanbul 1964, ss.12-17.

Tuğ, Salih. İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, **Maliye enstitüsü Konferansları Ayrı bası**, İstanbul 1963.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Küsûf”, **DİA**, Cilt: 26, Ankara 2002, ss. 576-577.

Yavuz, Ayşe. **H. Peygamber’in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2011.

Yazıcı, İshak. “Bahîre”, **DİA**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, s. 487.

Yiğit, Metin. “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 47, Sayı: 1, ss. 19-30.

Yitik, Ali İhsan. “Oruç”, **DİA**, Cilt: 33, İstanbul 2007, ss. 414-416.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bayındır, Abdülaziz. “Kur’an’da Namaz Vakitleri”, <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html>.(20.10.2018)

Bayram, Fatma. “ İslam’da İbadet”, <http://www.sonpeygamber.info/islam-da-ibadet> (17.12.2017)

Bozkurt, Muhittin. “Kur’an’a Göre Namaz”, <https://mehmetselvi.wordpress.com/2012/10/31/kurana-gore-namaz-muhittin-bozkurt/iktisablar> (15.01.2019)

<https://kuran.diyanet.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/41-muavvizeteyn> (03.03.2020)

<https://kuran.diyanet.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/42-mufassal> (03.03.2020)

Peköz, Emine. “Mekke’de Dört Hanif”, <http://www.islamtarihi.info/2017/03/mekkede-dort-hanif.html> (23.01.2018)

.

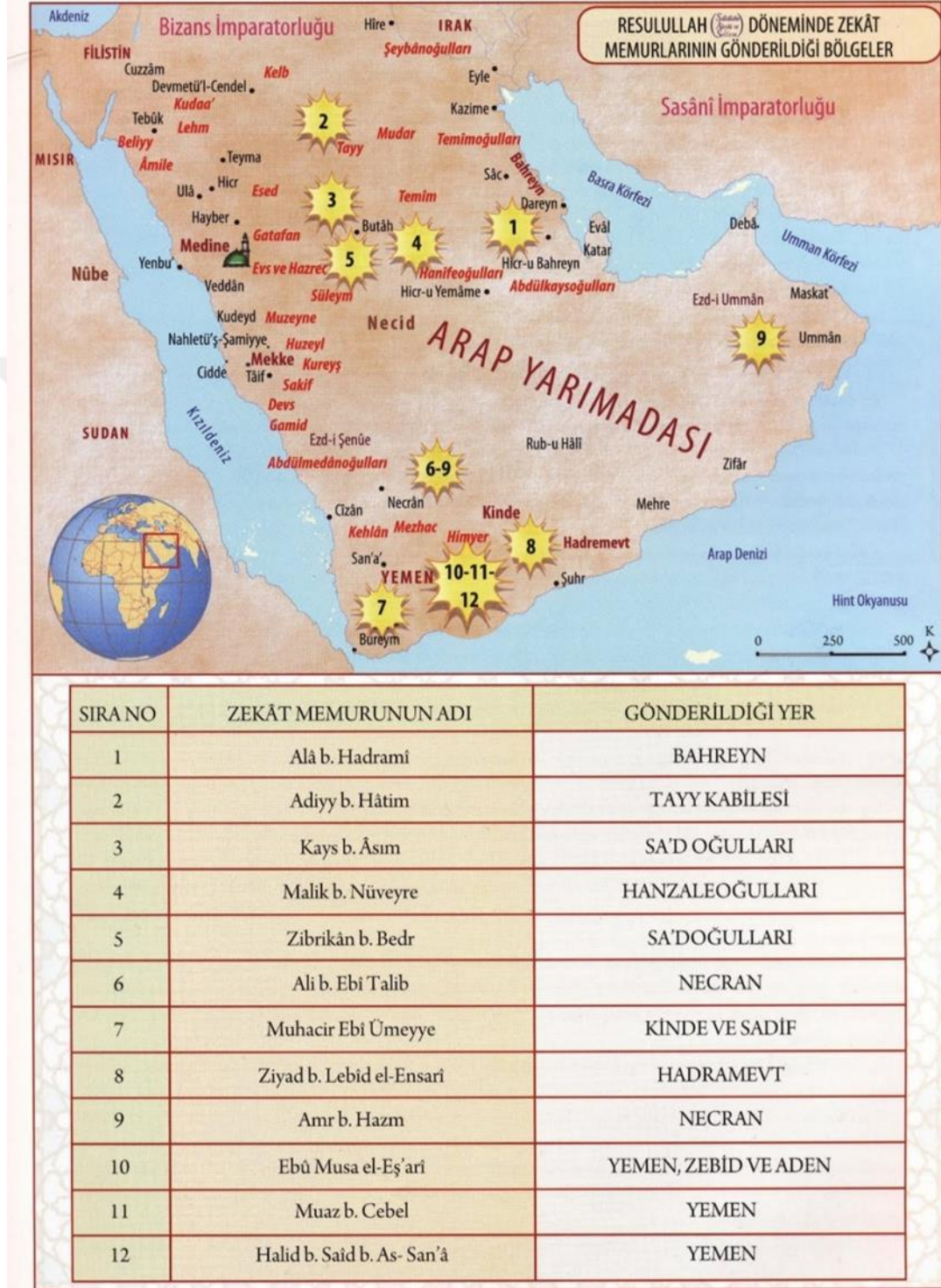
EKLER

EK 1: Hz. Muhammed'in Veda Haccı Sırasında İzlediği Güzergâh

Kaynak: مركز بحوث ودراسات المدينة المنورة

EK 2: Hz. Muhammed Döneminde Gönderilen Zekât Memurlarından Bazıları

Kaynak: Sami b. Abdullah el-Mağlus, Siyer Atlası, 2. Baskı, Çev: Abdullah Karakaş, Tahk: Muhammed Emin Yıldırım, Siyer Yayınları, İstanbul 2011, s.387.